

Veldwerk/Denkwerk

Agrarisch erfgoed in Vlaanderen: stand van zaken en analyse

Bert Woestenborghs
Centrum Agrarische Geschiedenis

Project ontsluiting cultureel erfgoed met subsidies van het Ministerie van de
Vlaamse Gemeenschap, afd. Beeldende Kunst en Musea
2005

Inhoudstafel

Inleiding.....	4
Deel 1: Opdracht en situering van het onderzoeksproject	7
1. Uitgangspunt.....	7
2. Scope van het project	8
3. Situering in enge en in brede zin	9
▪ Agrarisch erfgoed in enge zin	9
▪ Vergelijkbare projecten in brede zin	10
Deel 2: Afbakening en methodologie	13
1. Grenzen van het onderzoeksdomein	13
▪ In de tijd	13
▪ In de ruimte	13
▪ Volgens aard van de collecties	14
▪ Naar onderwerp	14
2. Lijst met collecties.....	15
▪ Lijst van bezochte instellingen of personen met een agrarische hoofd- of deelcollectie	16
▪ Lijst van aangeschreven instellingen of personen met een minimale landbouwcollectie die de schriftelijke enquête hebben beantwoord	18
▪ Agrarische hoofd- of deelcollecties die in de loop van het project zijn verdwenen	19
▪ Personen of instellingen met een agrarische hoofd- of deelcollectie die niet zijn opgenomen in het project	19
3. Methodologie	19
▪ Globale collectiebeschrijving	19
▪ Individueel getelde objecten	24
▪ Ambachten	25
▪ Museale aspecten	26
Deel 3: Agrarische (deel)collecties in beeld.....	28
1. Agrarisch erfgoed in beeld: globale overzichten	28
▪ Invalshoek: periode	28
▪ Invalshoek: techniek	33
▪ Invalshoek productie/teelt	37
▪ Invalshoek: provincie	44

2. Agrarisch erfgoed in beeld: individuele (deel)collecties	50
3. Individueel getelde objecten in beeld	118
4. Ambachten in beeld	119
5. Museale aspecten van instellingen en collecties	120
6. Immaterieel en levend erfgoed	130
Deel 4: Analyse met het oog op de toekomst	131
1. SWOT-analyse	131
▪ Sterktes van het agrarisch erfgoed in Vlaanderen	131
▪ Zwaktes van het agrarisch erfgoed in Vlaanderen	131
▪ Kansen voor het agrarisch erfgoed in Vlaanderen	131
▪ Bedreigingen voor het agrarisch erfgoed in Vlaanderen	132
2. Kiezen tussen onrealistisch(?), ideaal en realistisch.....	132
▪ Onrealistisch?	132
▪ Ideaal	133
▪ Realistisch	133
Besluit	135
Beperkte bibliografie.....	137
Bijlagen	139
▪ Bevragingsformulier bezochte agrarische collecties	139
▪ Adreslijst bezochte instellingen en personen met een agrarische hoofd- of deelcollectie	139

Inleiding

Verzamelen is van alle tijden. Het aanleggen van collecties was evenwel lange tijd voorbehouden voor de gegoede burger die het vereiste geld en de nodige tijd ter beschikking had. Deze collecties waren dan ook vaak in de eerste plaats bedoeld om de eigen maatschappelijke status te benadrukken. Vandaag blijft verzamelen een actief gegeven. Maar meer dan vroeger ligt het nu in het bereik van de gewone man en vrouw. Behalve een algemene maatschappelijke verbreding van de mogelijkheden ligt ook de focus van die collecties hieraan ten grondslag. Hoe uitzonderlijker, hoe beter. Of misschien wel, hoe gekker, hoe beter. Of je nu een collectie hebt die zich toespitst op alles wat met Mickey Mouse in verband staat, dan wel kroonkurken van bierflesjes, postzegels of pinguïnspullen: alles kan, niks moet. Tegelijk blijft vaak de behoefte bestaan om met je collectie naar buiten te treden. Je verschijnt op televisie met je collectie, opent een eigen museum. Indien nodig kan je ook je collectie te gelde maken, voor soms zeer veel geld.

Pioniers in dit verzamelen waren de heemkundigen die – vaak in verenigingsverband – in eerste instantie op zoek gingen naar lokale en regionale restanten van een alsmar sneller veranderende wereld. De basis van hun collectie vormde dikwijls het landbouwgerei of het ambachtelijk alaam: objecten die herinnerden aan het leven van alledag op het platteland. De zorg om de ‘authentieke’ hoeve, het originele landschap of het agrarisch erfgoed is natuurlijk een gerechtvaardigde bekommernis. Het is echter onmogelijk om de eigenlijke betekenis en charme zonder de menselijke beleving te vrijwaren. Er moet daarom worden vermeden dat er een esthetiserende ‘stolp’ rondom object, gebouw of landschap wordt geplaatst, m.a.w. de musealisering ervan moet in goede banen worden geleid¹. Met het verstrijken van de tijd wordt bovendien de discrepantie tussen wat er wordt bewaard en wat er in werkelijkheid gebeurt steeds groter. Voor de jongere generaties is de museale presentatie hoe langer hoe meer de reflectie van een volledig vreemde wereld. Van een vertrouwd herinneringsobject wordt het een exotische attractie. De vanzelfsprekendheid van de agrarische collectie is dus eindig en kan alleen worden opgevangen door zorg te dragen voor de contextualisering van de collectie².

Vandaag de dag is het duidelijk de hogervermelde kernverzameling die het niet onder de markt heeft, die dikwijls onder vuur ligt. De band met het verleden is immers bijna doorgesneden, iedereen heeft al wel eens een dergelijke collectie gezien en bovendien overheerst het gevoel dat er meer dan genoeg bewaard is. Tegelijk rijst de moeilijkheid om de oude collectie te moderniseren met meer actuele stukken die vaak veel complexer, duurder en groter uitvallen dan voorheen.

Toch blijft de aandacht voor het agrarische – of liever het rurale – in stijgende lijn. Vanuit een hang naar authenticiteit, kwaliteit en beleving laat de hedendaagse consument zich immers graag in met alles wat hem die eigenschappen kan bieden. Inderdaad consument, want het valoriseren van de natuurlijke en culturele rijkdommen van het platteland draagt bij tot de uitbouw van de plattelandseconomie.

¹ Rooijackers G. en van de Weijer R., “‘Ze komen mij bezichtigen’. De musealisering van het platteland”, in: Rooijackers G. e.a., *De musealisering van het platteland. De historie van een Brabants boerenhuis*. Nijmegen, 2002, 26.

² Rooijackers G. en van de Weijer R., *Idem*, 32-33.

Cultureel en agrarisch erfgoed worden in toenemende mate erkend als dragers van de eigen regionale identiteit waarin ook de hedendaagse landbouw zijn plaats moet kunnen vinden³. Dat standpunt wordt ook volledig onderbouwd in de vernieuwde visie van het Europees Landbouwbeleid waarin de landbouwer niet alleen als voedselproducent, maar ook als landschaps- en milieubeheerder en leverancier van rurale diensten kan fungeren. De uitbouw van de zogeheten tweede pijler van het landbouwbeleid – een versterking van het platteland via een gericht beleid – moet de duurzame ontwikkeling van het platteland in al zijn facetten ten goede komen. Onder meer de nieuwe ruimtelijke organisatieloga, die meer is gericht op de integratie van de verschillende functies op het platteland dan wel eenzijdig gefocust op de productivistische landbouw met alle verschraving tot gevolg, kan hiervoor een fundamentele bijdrage leveren⁴. Op het platteland neemt de alsmaar groeiende groep ‘bezoekers’ de plaats in van de oorspronkelijke gebruikers. En die nieuwe gebruiker is eerder een consument van het agrarische landschap dan wel een producent. Landschap en erfgoed zijn niet langer alleen een productiefactor, maar zelf ook een uniek product dat als zodanig kan worden geëxploiteerd.

De vraag dringt zich bijgevolg op in hoeverre het agrarisch erfgoed in de Vlaamse publieke collecties een weerspiegeling is van de evolutie die de landbouw in de laatste eeuw heeft ondergaan. Het is logisch dat de kleinschalige, weinig gemechaniseerde landbouw tot aan de Tweede Wereldoorlog weinig gemotoriseerde of hoogtechnologische sporen heeft nagelaten. Maar komt de regionale verscheidenheid, gebaseerd op de fysische mogelijkheden, wel aan bod? Zien we dat de samenstelling van de collecties inderdaad een mooi beeld vormt van de typische gemengde landbouwbedrijven? In hoeverre is de productieverbreiding van de landbouw na 1880 – de opkomst van tuinbouw, fruitteelt en veeteelt zijn daar de levend(ig)e getuigen van – ook te herkennen in de werktuigen en ander gerei dat wordt bewaard in collecties allerhande? Of is er een oververtegenwoordiging van sommige segmenten die in feite niet te verantwoorden is in verhouding tot het aandeel in de keten?

Onderstaand rapport biedt hierop antwoorden. Het is opgebouwd in vier delen die elk een aspect van het onderzoekswerk van het voorbije jaar behandelen. Het *eerste deel* vertrekt vanuit het uitgangspunt van het project, namelijk de enorme evolutie die de landbouw de laatste 200 jaar heeft ondergaan en de onvermijdelijke gevolgen hiervan voor mens en maatschappij. Gezien de omvang en de verspreiding van het agrarisch erfgoed is noodzakelijkerwijze uitgegaan van een collectieve beschrijving en niet van een individuele beschrijving. Doel is immers om een globaal beeld te schetsen van de status van het agrarisch erfgoed in Vlaanderen. Een al te detaillistische opname zou dit niet mogelijk maken. Tegelijk wordt ook een licht geworpen op wat er al eerder is gebeurd in min of meer gelijkaardige projecten in België en de ons omringende landen. In *deel twee* worden de grenzen van het onderzoeksdomein vastgelegd. Een afbakening drong zich op 1) in tijd, de periode tussen 1850 en 1980, 2) in ruimte, Vlaanderen, 3) naar onderwerp, agrarisch erfgoed

³ Segers Y., “De relevantie van het verleden. Historici en duurzame landbouw: een tandem voor de toekomst?”, in: Nevens F. en Dessein J. red., *Duurzame landbouw vanuit markante invalshoeken*. Leuven, 2005.

⁴ Meert H., “Wie construeert het nieuwe Vlaams consumptielandschap”, in: *Ruimte en planning*, jg. 23 (2003), nr. 2, 80-86.

in de enge zin en 4) naar collectie, namelijk alleen de publiek toegankelijke agrarische collecties. Dat resulteert in een lijst met 75 agrarische (deel)collecties in Vlaanderen. Vervolgens wordt ook bekeken hoe we te werk zijn gegaan voor de bevraging ter plaatse. Uitgangspunt hierbij was een opdeling volgens periode, productie en techniek. In het *derde deel* tonen we met de nodige grafieken de resultaten die we op basis van de input in de database kunnen genereren. Daarbij komt in de eerste plaats het agrarisch erfgoed in het algemeen aan bod. Maar we besteden ook aandacht aan elke collectie op zich door telkens vier grafieken per collectie mee te geven die toch een beeld van de focus van die collectie presenteren. Tenslotte worden ook enkele individueel getelde objecten, rurale ambachten alsmede een aantal museale aspecten van de collecties toegelicht. *Deel vier* eindigt met een SWOT-analyse van het agrarisch erfgoedveld en gaat bovendien een toekomstscenario niet uit de weg. Een kernachtig *Besluit* rondt deze studie af. Tenslotte worden in de *Bijlagen* nog enkele bevragingsdocumenten alsmede een detaillijst van de bezochte agrarische erfgoedcollecties weergegeven.

Dit rapport is het resultaat van een jaar intensief de boer op gaan, versterkt door de vele gesprekken met de regionale betrokkenen in het agrarisch erfgoedveld. Hun soms passievolle betrokkenheid bij hun collecties en erfgoedinstellingen is zonder meer de menselijke factor geweest die aan dit project voor mij een meerwaarde heeft verleend. Een welgemeend dankjewel voor hun ontvangst – zonder uitzondering werd ik overal welkom geheten – is hier absoluut op zijn plaats. Het is de bedoeling dat hun engagement zijn cijfermatige weerslag vindt in dit rapport om op die manier tot bij de beleidsverantwoordelijken de nodige signalen door te geven.

Het is trouwens met subsidies van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Beeldende Kunst en Musea, dat dit project van start is kunnen gaan. Waarvoor onze dank. Wij menen met dit rapport voldoende resultaten te kunnen voorleggen die deze financiële inspanning rechtvaardigen. Aangezien het project absoluut nog maar een ruwe inventarisatie behelst, willen wij dit graag verder uitdiepen waarvoor we hopelijk opnieuw een beroep kunnen doen op gelijkaardige financiële hulp. De projectpartners – het Vlaams Centrum voor Volkscultuur en Heemkunde Vlaanderen vzw – onderschreven de ambities van het project. In het bijzonder dr. Marc Jacobs, Eva Van Hoye en Daphné Maes hebben tijdens enkele overlegvergaderingen mee de koers van het project bepaald. Graag dank ik ook mijn directe collega's op de CAG-zolder: prof. Yves Segers voor de inhoudelijke opvolging, Jo Bekaert voor de ICT-hulp bij de creatie van de databank en andere technische aspecten bij de afwerking en Roeland Hermans, Toon Toelen, Bieke Verhoelst en Eddie Niesten voor de collegiale bekommernis.

Deel 1: Opdracht en situering van het onderzoeksproject

1. Uitgangspunt

Onze samenleving is de laatste 150 jaar op spectaculaire wijze veranderd. Vlaanderen evolueert in deze periode van een overwegend rurale maatschappij naar een sterk verstedelijkte samenleving, gericht op industrie en diensten. Het zwaartepunt in de productieketen verschuift van de gemengde boerderij en de lokale of regionale verwerking naar nijverheid en distributie met een (inter)nationale dimensie. De plattelandssamenleving wordt opengebrouwen en opgenomen in de welvaart- en consumptiespiraal. Het resterende buitengebied krijgt belangrijke niet-agrarische functies toebedeeld, voornamelijk wonen en “leven”. Het evolueert steeds meer van een productieruimte naar een consumptieruimte.

Het roerend en immaterieel erfgoed dat deze evolutie illustreert en documenteert, wordt bewaard en geactiveerd door vele kleine musea, instellingen, verenigingen en privé-verzamelaars. Deze brede interesse is waardevol, maar ook beperkend en bedreigend. Veelal gaat het om deelcollecties van een meer algemene verzameling die dikwijls de regionale of lokale geschiedenis als onderwerp heeft. Klemtoon ligt op traditie en ambacht, op het alom of de machinerie met dikwijls dezelfde objecten. Voor het overige betreft het verzamelingen die zich concentreren op één thema: bier, brood en suikerwaren, landbouw, dieren en vlees, textiel of tabak. Ook de molens hebben niet te klagen over gebrek aan aandacht. Maar deze interesse heeft ook zijn beperkingen. Sommige thema's komen niet of te weinig aan bod. Bepaalde objecten zijn moeilijk te verwerven of te bewaren. De bredere sociaal-economische context en duiding ontbreekt dikwijls.

Voor het Centrum Agrarische Geschiedenis als agrarisch erfgoedcentrum is hier een bijna vanzelfsprekende rol weggelegd. Behalve een vage afbakening van collecties overal te lande, is immers weinig geweten over de omvang, de focus en de kwaliteit van die (landbouw)collecties. Nochtans onderkent iedereen het belang van dat ruraal erfgoed. Dit erfgoed is immers interessant omwille van het verhaal dat het vertelt over economische en maatschappelijke ontwikkelingen en over de inspanningen en groeipijnen die ermee gepaard gingen. Dit erfgoed is te koesteren omdat het de nieuwe, geïntegreerde en historisch meer correcte belevingswaarde van het platteland mee onderbouwt. Dit erfgoed is belangrijk omdat het de rechtstreekse wortels zijn van zeer veel Vlamingen en van de op een na belangrijkste economische sector vandaag, de voedingsnijverheid. Tegelijk leeft ook een gevoel dat de nood hoog is, dat het hoog tijd is dat er actie wordt ondernomen. Bij velen overheerst de idee dat inderdaad zeer veel is verzameld, maar misschien wel zeer veel van hetzelfde en uit dezelfde periode. Een bewijs dat de situatie niet altijd even rooskleurig is, blijkt uit de stopzetting van maar liefst vijf musea met een agrarische (deel)collectie in de al bij al beperkte tijdsspanne van één jaar. Kortom een diepgaander onderzoek dringt zich op.

2. Scope van het project

Een goede verstaander is er twee waard. Veldwerk/Denkwerk beoogt een globaal overzicht van het roerend agrarisch erfgoed, bewaard in Vlaamse, publieksgerichte instellingen en collecties voor de periode 1850 tot 1980.

Binnen die afbakening staat de **collectie in zijn geheel** en niet zozeer het collectiestuk op zich centraal. We willen in de eerste plaats een beeld geven van het zwaartepunt van de verschillende landbouwcollecties. Betreft het een collectie gericht op akkerbouw of veeleer fruitteelt is een vraag die misschien al vooraf kan worden beantwoord. Als je naar een fruitteeltmuseum in Borgloon gaat, lijkt het logisch wat je kan verwachten. Nochtans zijn we vaak voor aangename verrassingen komen te staan omdat heel wat verzamelingen veel diverser zijn samengesteld dan in eerste instantie gedacht. Maar binnen dat zwaartepunt hebben we dieper willen uitspitten waar de focus ligt. Is het een collectie met het zwaartepunt na 1950 of rond 1900? Is de collectie eerder op graanteelt dan wel op bietenteelt gericht? Telt de collectie vooral handwerktuigen of zijn er ook gemechaniseerde werktuigen voorhanden?

Tegelijk worden ook een aantal museale aspecten doorgelicht. Inderdaad hebben we er van geprofiteerd om tijdens onze bezoeken ter plaatse ook telkens een meer globaal beeld van de collectie of de instelling te verkrijgen. Aan de hand van enkele gerichte vragen omtrent verwerving, beheer, behoud en publiekswerking willen we op die manier ook de omgevingsfactor van de collectie op zich beter in beeld brengen. Vragen naar het eigendomsstatuut van collectie en gebouwen, de bewaaromgeving, de bezoekersaantallen of het al dan niet bestaan van samenwerkingsverbanden met andere instellingen komen op die manier aan bod.

Het project beoogt dus **geen individuele identificering** van elk collectiestuk in elke verzameling. Een gedetailleerde opsomming en beschrijving is onmogelijk binnen het tijds kader van het project. Dit was wel mogelijk geweest indien we ons hadden beperkt tot slechts enkele collecties, maar dan hadden we het vooropgestelde doel van het project – een overzicht van de agrarische collecties in Vlaanderen – niet kunnen waarmaken. Precies omdat we een overzicht nastreven, zijn de genoteerde aantallen niet absoluut juist, maar eerder richtinggevend. Voor de grotere toestellen of machines is een exacte telling nastreefbaar, maar voor de handwerktuigen die vaak her en der verspreid liggen of met meerdere tegelijk ‘gestapeld’ zijn, is dit onmogelijk.

Of er in museum X nu 16 dan wel 17 aardappelrieken aanwezig zijn, is trouwens binnen de context van het project niet van groot belang. Evenmin hebben we onderscheid gemaakt tussen de verschillende modellen die in die collectie aanwezig zijn. Veel belangrijker is aan te tonen dat in de collectie van museum X een significant deel gericht is op akkerbouw en meer bepaald de niet-gemechaniseerde aardappelteelt. Op die manier is het perfect mogelijk om aan te geven waar de zwaartepunten van deze collectie liggen.

Een individuele telling van alle objecten was niet mogelijk. Voor een twintigtal objecten hebben we die oefening toch gehouden. Daartoe werd een lijst opgesteld van stukken en tuigen waarvoor het ons binnen het kader van het project opportuun en ook mogelijk leek om te streven naar een numerieke benadering. Op die manier kan een zicht worden verkregen op de aantallen, verspreid over Vlaanderen. Voor meer informatie hierover verwijzen we naar het hoofdstuk methodologie. Voor een deel is de projectfocus dus bewust beperkt gehouden, voor een flink deel hebben we er naar gestreefd om binnen die focus ons gezichtsveld letterlijk zo breed mogelijk te houden.

3. Situering in enge en in brede zin

▪ Agrarisch erfgoed in enge zin

Het begrip agrarisch erfgoed vormt het centrale onderzoeksitem van het project Veldwerk/Denkwerk. Binnen dat agrarisch erfgoed komt, gezien de context van het project, alleen het roerend erfgoed aan bod. Vooraleer dieper in te gaan op de concrete aspecten hiervan, lijkt het meer dan nuttig een definiëring hierover te formuleren.

Cultureel erfgoed wordt door de Vlaamse Gemeenschap omschreven als volgt: *Het roerend cultureel erfgoed omvat objecten, informatie en culturele bronnen met een gemeenschappelijke betekenis: industrieeltechnisch, archeologisch, artistiek,*

*wetenschappelijk, (cultuur)historisch of antropologisch. Het immaterieel cultureel erfgoed omvat beeldvorming via beschrijving of culturele bronnen, bijvoorbeeld allerhande verhalen en geschiedenissen*⁵. In dat lijstje van bronnen met een gemeenschappelijke betekenis kan gemakkelijk agrarisch worden ondergebracht. Agrarisch op zich is een term die in feite voor zich spreekt: *op de landbouw of de landbouwers betrekking hebbend*⁶. Zonder ons in het mijnenveld van definities al te zeer te mengen, durven we bijgevolg uitgaan van volgende omschrijving: *Het roerend agrarisch erfgoed omvat objecten, informatie en bronnen met een gemeenschappelijke agrarische betekenis: industrieeltechnisch, archeologisch, artistiek, wetenschappelijk, (cultuur)historisch of antropologisch. Het immaterieel agrarisch erfgoed omvat beeldvorming via beschrijving of culturele bronnen, bijvoorbeeld allerhande verhalen en geschiedenissen.*

Binnen het kader van het project Veldwerk/Denkwerk hebben wij agrarisch erfgoed in enge zin geïnterpreteerd. De tijdsduur van één jaar verplichtte ons immers tot een beperking om op die manier toch meer dan alleen maar een grof beeld van de collecties te verkrijgen. Het project spitst zich bijgevolg toe op het **roerend materieel en immaterieel agrarisch erfgoed met een industrieeltechnische, historische en antropologische gemeenschappelijke betekenis**. Archeologische, artistieke en wetenschappelijke objecten (behalve veterinaire instrumenten) komen niet aan bod.

▪ **Vergelijkbare projecten in brede zin**

Het project Veldwerk/Denkwerk is uniek, in die zin dat tot hiertoe geen project is uitgewerkt dat gepoogd heeft op dergelijke schaal de agrarische collecties in Vlaanderen in beeld te brengen. Andere initiatieven bieden ten dele informatie aan waar wij gebruik van hebben kunnen maken.

Het Centrum Agrarische Geschiedenis zelf werkt volop aan de uitbouw van www.hetvirtueleland.be met als doel het agrarisch erfgoed dat ons land rijk is (bv. voorwerpen, foto's, documenten, affiches) en de gegevens van de bewaarders van dit erfgoed (musea, privé-verzamelaars, archieven, heemkundige kringen) digitaal te bewaren in een databank. Rond deze databank wordt een website gebouwd die deze informatie op een gebruiksvriendelijke manier naar diverse doelgroepen brengt.

Vanwege de Vlaamse overheid is een impuls uitgegaan middels het project Standaardisering Collectieregistratie. Vanaf halverwege de jaren 1990 werden aldus musea aangespoord hun collectie digitaal te ontsluiten waarbij het programma ADLIB als standaard werd aangeboden. Maar hoe gedetailleerd deze registratie ook al gebeurd is – zeker in de ondertussen erkende musea – toch blijft een gerichte ontsluiting richting agrarisch erfgoed moeilijk. Een overkoepelend overzicht bestaat immers niet.

In Oost-Vlaanderen bestaat MovE, wat staat voor 'Musea Oost-Vlaanderen in Evolutie'. MovE en de Oost-Vlaamse musea werken samen aan digitale collectieregistratie om onder meer op die manier tot een Oost-Vlaamse centrale museumobjectencatalogus te komen. Tot nu toe is die registratie nog in een

⁵ <http://www.wvc.vlaanderen.be/erfgoed>

⁶ Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal.

beginfase en eerder beperkt, ook al omdat slechts een 15-tal musea deelnemen⁷. Cursussen allerhande en verdere informatieverspreiding moeten leiden tot wat ook een bron van digitale collectie-ontsluiting voor agrarisch erfgoed kan worden. Maar de beperking ligt vooral in het feit dat privé-collecties hierin niet zijn opgenomen en dat bovendien een onderlinge vergelijking voorlopig niet mogelijk is. In West-Vlaanderen – waar zich overigens het grootste aantal landbouwmusea bevindt – heeft de provinciale overheid al een enkele ‘ronde tafel’ gehouden met de landbouwmusea, maar tot verdere dynamiek heeft dit niet geleid⁸.

Andere mogelijkheden om te weten te komen waar zich agrarische (deel)collecties bevinden, zijn verschillende websites of publicaties die het museumlandschap in Vlaanderen en België in kaart brengen. Maar telkens weer stuiten we op de beperking dat agrarische deelcollecties hierin te weinig duidelijk naar voren komen. Bovendien blijven privé-verzamelaars vaak buiten schot én zijn de gegevens maar al te vlug verouderd.

Een eerste project dat net als Veldwerk/Denkwerk getracht heeft een bepaald veld van het erfgoed in beeld te brengen, is het *Repertorium van de technische en wetenschappelijke collecties in de Vlaamse en de Brusselse musea*⁹. Dit project brengt technische en wetenschappelijke collecties in beeld van 175 musea via de toekenning van hoofd- en subtrefwoorden. Het betreft evenwel alleen collecties in musea – niet bij privé-personen – die bovendien ook alleen schriftelijk werden bevraagd. Zoals het Repertorium het zelf aangeeft, is het in de eerste plaats een werkinstrument voor de musea als hulpmiddel voor de eigen werking en als aanzet tot samenwerking tussen de musea. Onder technische collecties verstaat het Repertorium ook technische landbouwcollecties. Inderdaad vinden we heel wat overeenkomsten tussen het Repertorium en onze collectielijst. Maar evengoed blijft de informatie die het Repertorium biedt inzake agrarisch erfgoed te beperkt om een goed beeld van de agrarische collecties in Vlaanderen te verkrijgen.

Hetzelfde geldt voor het vervolgproject op het Repertorium dat een jaar later zijn beslag kent in het onderzoeksproject van de Vlaamse Gemeenschap *Toestand, beheer en conservatie van de technische collecties in de Vlaamse musea*¹⁰. Ook nu weer is het resultaat een overzicht van de technische collecties waarvan de agrarische natuurlijk een onderdeel vormen. Ditmaal wordt evenwel de aandacht veeleer naar de museale aspecten georiënteerd. De focus ligt op het beheer van de collecties: verwerving, registratie, conservatie en restauratie. Aanbevelingen richting overheid en een uitgebreide bibliografische documentatie vervolledigen het geheel. Maar opnieuw komt het concrete agrarische erfgoed niet of nauwelijks aan bod. Het is dan ook niet de focus van het project. De conclusie mag zijn dat in Vlaanderen

⁷ http://www.oost-vlaanderen.be/public/cultuur_vrijetijd/cultuur/musea/move/index.cfm

⁸ *Ronde tafel West-Vlaamse landbouwmusea*, Provinciehuis Boeverbos, 18 juni 2004.

⁹ *Repertorium van de technische en wetenschappelijke collecties in de Vlaamse en de Brusselse musea*. Grimbergen, 1999. Een digitale versie staat op de website van het Museum voor Oudere Technieken (MOT) in Grimbergen, zie www.mot.be. Het MOT heeft op zijn website bovendien een digitale database ontwikkeld met beschrijvingen van duizenden technische voorwerpen en aangevuld met een bijzonder volledige bibliografie hieromtrent.

¹⁰ Een gepubliceerde versie hiervan is verschenen in een reeks van onderzoeksprojecten van de Vlaamse Gemeenschap rond beheer, conservatie en restauratie van museale collecties: Eloy A., *Technische collecties*. Brussel, 2000.

over het algemeen genomen weinig gerichte actie is ondernomen richting agrarisch erfgoed.

Dat ligt anders met het *Museum Inventarisatie Project* (MUSIP) in Nederland dat tot doel heeft deelcollecties van musea in kaart te brengen en zo toegankelijk te maken¹¹. Door collecties op deelcollectieniveau te ontsluiten, kan men alvast een indruk krijgen van wat musea in huis hebben. Begonnen in 1997 in Utrecht werd ondertussen bijna heel Nederland onder handen genomen. Het resultaat is een al bij al vrij gedetailleerd overzicht van (deel)collecties in Nederlandse musea. Ook het agrarische aspect komt vanzelfsprekend aan bod. Niettemin denken wij nog een stap verder te gaan door ook de verhoudingen binnen de collecties te duiden en bovendien een aantal conclusies en aanbevelingen inzake agrarisch erfgoed te formuleren.

Er is in de tweede helft van de jaren 1990 ook het project AGRIS geweest dat een gezamenlijke registratie van de collectie landbouwwerktuigen in acht Noord-Nederlandse landbouwmusea beoogde¹². Dat samenwerkingsverband is niet overeind gebleven, maar heeft toch een aantal blijvende resultaten geboekt. In de eerste plaats werd de aanzet tot of zelfs de afwerking van de digitale registratie in de musea tot stand gebracht. Bovendien resulteerde het project in het opstellen van een agrarische erfgoedthesaurus, die ook in de *Arts and Architecture Thesaurus* (AAT) van het Rijksbureau voor Kunsthistorische documentatie (RKD) is verwerkt.

In Frankrijk levert de *Association française des musées d'agriculture et du patrimoine rural* (AFMA) op een enigszins klassiekere manier een bijdrage tot het in kaart brengen van de agrarische en plattelands(deel)collecties. Met de publicatie van de *Guide du patrimoine rural en France* worden meer dan 600 musea voorgesteld, opgedeeld per regio en gesitueerd in hun context¹³.

¹¹ <http://www.musip.nl>

¹² Sparreboom J., *Verslag van Agris, een samenwerkingsverband van acht musea die gezamenlijk hun collectie landbouwwerktuigen registreren*. Hoorn, 1999.

¹³ *Le guide du patrimoine rural en France. 600 musées et collections d'agriculture*. Tournai, 2002, 3e druk.

Deel 2: Afbakening en methodologie

1. Grenzen van het onderzoeksdomein

Het onderzoeksdomein voor het project Veldwerk/Denkwerk wordt beperkt in tijd, in ruimte, volgens aard van de collecties en naar onderwerp.

▪ In de tijd

In de eerste plaats is het de bedoeling een periode te bestrijken die binnen het kader van het project realistisch is. De keuze voor de periode 1850 tot 1980 ligt enigszins voor de hand. Hoe belangrijk misschien ook, maar onderzoek naar middeleeuwse of zelfs oudere werktuigen vergt een totaal andere, want archeologische aanpak. Sowieso ligt de focus van het CAG eerder op de ontwikkelingen van de laatste twee eeuwen. De aldus opgebouwde expertise kan op die manier perfect worden geïntegreerd in dit project. Tegelijk legt de relatief beperkte projectduur van één jaar de verplichting op om de periode overzichtelijk en behapbaar te houden.

Het is trouwens in deze periode dat precies de belangrijkste ontwikkelingen inzake landbouw en voeding zich hebben voorgedaan. Tot 1850 is landbouw voor het grootste deel van de bevolking een quasi onveranderlijk aspect van onze samenleving. De eeuwige terugkeer van hetzelfde: seizoenen, technieken, gewassen, arbeid en, behoudens crisisjaren, voeding. Na 1850 starten er een reeks steeds versnellende ontwikkelingen in de productieketen die moeten begrepen en verklaard worden in de brede sociaal-economische en maatschappelijke evolutie van de negentiende en de twintigste eeuw. Dat vertaalt zich ook in het gebruikte werk materiaal op het veld, in de stal en op de boerderij. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw zet zich de mechanisering door die tot vandaag en in toenemende mate de handenarbeid vervangt. Door de focus te leggen op deze periode komt bijgevolg ook de belangrijkste evolutie in het materiaal aan bod.

De bovengrens ligt omstreeks 1980, een eerder symbolische datum voor de geleidelijke doorbraak van de informatisering in de landbouw. Met het toenemend gebruik van de computer breekt een nieuwe periode aan in de automatisering van handelingen en arbeid die tot op vandaag volop aan de gang is. Een andere reden voor de afbakening tot 1980 is simpelweg dat de meeste werktuigen van na 1980 nog steeds in gebruik zijn. En wat nog steeds courant in gebruik is, is natuurlijk nog niet in een museum of collectie beland!

▪ In de ruimte

Ruimtelijk wordt geopteerd voor een beperking tot Vlaanderen. De keuze voor Vlaanderen is grotendeels ingegeven door een kwaliteitsaspect. Liever dan voor heel België slechts een oppervlakkige screening te bereiken, leek het interessanter om de regio te beperken, maar dan wel op een diepgaandere manier te werk te gaan. Inderdaad heeft die beperking toegelaten om alle belangrijke (deel)collecties persoonlijk te bezichtigen en tegelijk tijdens die bezoeken dieper in te gaan op bepaalde aspecten die anders niet aan bod zouden zijn gekomen.

Op objectniveau is wel gekozen voor een beperking tot België. Alleen die voorwerpen die in de Belgische landbouw werden gebruikt ofwel die agrarische werktuigen die in België werden geproduceerd, werden opgenomen. Concreet: een grasmaaimachine van Zweedse origine zoals die in de jaren 1950-1960 veel werd aangekocht en gebruikt door de Belgische boeren werd opgenomen. Maar een Duitse dorsmachine die niet in België werd verkocht en alleen in collectie X is aanbeland ter vervollediging van de collectie werd niet weerhouden. Meestal weet de eigenaar of de instelling vrij goed of het betreffende object van buitenlandse origine is. Of anders valt dit vrij gemakkelijk af te leiden uit het verschil in vormgeving of functie.

▪ Volgens aard van de collecties

Een andere belangrijke restrictie schuilt in de publieksgerichtheid van de collecties. Doelbewust is ervoor gekozen om alleen die collecties op te nemen die publiek toegankelijk zijn. Dat kan in principe gaan van een vereniging met een klein heemkundig museum ergens te lande tot een nationaal erkend museum. Sowieso heeft echter elke instelling die zich met de naam museum betitelt de bedoeling om zijn verzameling en zijn kennis openbaar te maken. Op dat vlak stelt zich in dit segment collecties weinig problemen.

Anders is het gesteld met de collecties in privé-bezit. Daar is de ambitie veel minder gericht op publieke kennisgeving. Niet allemaal, maar toch de meeste eigenaars hanteren grote beperkingen inzake openingsuren of toegankelijkheid. Niet toevallig bevinden de mooiste stukken zich vaak in handen van privé-eigenaars. Er bestaat immers een vrij lucratieve markt van grotere landbouwwerktuigen en –machines wat geïnteresseerden toelaat op bijna commerciële basis een collectie uit te bouwen en deze ook te gelde te maken. Het bekendste voorbeeld zijn de verzamelaars van oude landbouwtractoren. Slechts weinigen onder hen zijn evenwel geneigd hun collecties voor het publiek tentoon te stellen. Zij beperken zich eerder tot een sporadische vertoning op allerlei manifestaties. Het heeft wel tot gevolg gehad dat van dit segment niet alle collecties konden worden opgenomen, dikwijls op uitdrukkelijke vraag van de eigenaars zelf.

▪ Naar onderwerp

Ten slotte werd er ook een beperking opgelegd met betrekking tot het eigenlijke onderzoeksonderwerp. Het project Veldwerk/Denkwerk mikt op het agrarisch erfgoed en de kennis en bekendmaking van dit terrein. Zoals al aangehaald wordt hieronder verstaan: alle roerend en geregistreerd immaterieel agrarisch erfgoed binnen de context van de voedingsketen (landbouwproductie, verwerking en distributie). Onroerend goed wordt dus niet behandeld.

Werktuigen gebruikt voor het werk op het land horen hier vanzelfsprekend onder. Dat kan gaan van de eenvoudigste zeis tot een zelfrijdende maaidorser. Maar evengoed komen hier ook halsters voor paarden, aspergesteekmessen of plukmanden aan bod. Werktuigen voor de verwerking van oogst en voeding op de boerderij zoals ontromers of fruitpersen vallen eveneens onder het onderzoeksveld. Zodra evenwel van industriële voedselverwerking sprake is – bv. melkerijen of conservenfabrieken –

wordt het niet meer in dit project opgenomen. Speciale aandacht is uitgegaan naar de transportmiddelen op de boerderij, gaande van de klassieke boerenkarren over eiermanden tot de veelvoud aan tractoren vandaag de dag. Onder geregistreerd immaterieel erfgoed worden vastgelegde getuigenissen zoals bijvoorbeeld de resultaten van eerdere oral history projecten of een belangrijke collectie oude fruitboomsoorten verstaan. Het is niet de bedoeling binnen de scope van dit project zelf nieuwe collecties getuigenissen samen te stellen.

De sector van de bosbouw en de visserij vallen volgens de methodologie van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) wel onder de noemer landbouw, maar worden gezien hun specifieke gaardheid niet in het project opgenomen. Die domeinen vereisen toch wel een geheel andere voorkennis. Bovendien betekende hun opname zowat een verdubbeling van het aantal instellingen en verzamelingen, wat dan weer gevolgen zou hebben gehad voor de diepgang en de verbreding van ons onderzoek.

2. Lijst met collecties

Voor de samenstelling van een lijst met landbouw(deel)collecties zijn we vertrokken van de bestaande naslagwerken en adreslijsten die ofwel in boekvorm ofwel op internet vlot beschikbaar zijn¹⁴. Binnen het CAG bestond vanzelfsprekend al ruime kennis terzake. Bovendien leverde een rondvraag bij de provinciale museumconsulenten een positieve respons op die behalve de klassieke musea ook een aantal minder gekende collecties aan het licht bracht. Ten slotte kon ook een beroep worden gedaan op de expertise van de projectpartners, het Vlaams Centrum voor Volkskunde en Heemkunde Vlaanderen.

Dat leverde een startlijst op van zowat 240 collecties in Vlaanderen waarvan ofwel de aanwezigheid van een landbouw(deel)collectie verzekerd was ofwel terechte vermoedens bestonden van dergelijke collectie. Voor een goed zicht op de collecties leek het opportuun om de collecties zo veel als mogelijk en zo veel als relevant persoonlijk te bezoeken. Hiervoor werd een opsplitsing gemaakt in hoofd-, deel- en minimale collecties (zie verder onder methodologie voor meer uitleg hierover). Op die manier konden de (veelvuldige) verplaatsingen vrij gericht worden georganiseerd. Maar zelfs dan waren – aangename en minder aangename – verrassingen niet uit de lucht. In totaal werd zo meer dan 6.000 km doorheen Vlaanderen met de wagen afgelegd en zo'n vijftien trein-tram-busritten ondernomen. Tijdens de bezoeken ter plaatse bleef de verkregen informatie niet beperkt tot de bezochte collectie zelf. Meestal bleek men ook vrij goed op de hoogte te zijn van andere collecties uit de regio, vaak in particuliere handen en bijgevolg niet altijd even goed bij het grote publiek bekend.

¹⁴ *Museumgids van Oostende tot Maaseik*. Brussel, 1997. Uitgave verzorgd door het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, administratie cultuur. Enkele websites: www.tento.be, www.lannoo.be/toerisme/sites of www.wandelmee.be/toeristische_musealinks voor een Vlaams overzicht of www.tinck.be/index.cfm/act/museums voor West-Vlaanderen, www.moveweb.oost-vlaanderen.be voor Oost-Vlaanderen, <http://www.hbvl.be/dossiers/-m/museum> voor Limburg

Die speurtocht, rondvraag en persoonlijke bezoeken leverden uiteindelijk een lijst op met 170 collecties in Vlaanderen die als agrarische (deel)collectie mogen worden bestempeld. Belangrijk: absolute volledigheid wordt hier niet geclaimd, maar toch mag worden gesteld dat alle relevante collecties zijn opgenomen. Alleszins werd meer dan genoeg informatie verzameld om een gedegen overzicht van de agrarische collecties in Vlaanderen te kunnen bieden. En dat was uiteindelijk toch het opzet van het project.

▪ **Lijst van bezochte instellingen of personen met een agrarische hoofd- of deelcollectie**¹⁵

Van die 170 collecties leken ons de 75 onderstaande collecties voldoende relevant voor het project om ze persoonlijk te bezoeken¹⁶. Hieronder wordt aangeduid of het om een hoofd-, deel- dan wel minimale agrarische collectie gaat en zijn ze verder onderverdeeld per provincie.

Provincie Antwerpen

Poldermuseum Lillo-Fort	2040	Lillo	deel
Heemkundig Museum Die Swane	2220	Heist-op-den-Berg	deel
De Zuiderkempen	2260	Westerlo	deel
Heemkundig Museum Rijkevorsel	2310	Rijkevorsel	deel
Heemkundig Museum Nicolaüs Poppelius	2381	Weelde	deel
Museum Vergane Glorie	2387	Baarle-Hertog	deel
Heemerf De Waaiberg	2460	Kasterlee	deel
Heemmusea Den Aker en De Roskam	2547	Lint	deel
Gemeentelijk Museum Duffel	2570	Duffel	deel
Het Molenijzer	2580	Putte	deel
Bijenteeltmuseum	2920	Kalmthout	deel
Kempisch Museum	2960	Brecht	deel
De Drie Rozen	2970	's Gravenwezel	deel
Levend landbouwmuseum	2200	Noorderwijk	hoofd
Landbouwcollectie Wuyts	2221	Boischot	hoofd
Landbouwverzameling Jessehof	2340	Vlimmeren	hoofd
Midzeelhoeve	2860	St-Katelijne-Waver	hoofd
Ons Klein-Brabants boerenerf	2880	Hingene	hoofd
Karrenmuseum	2910	Essen	hoofd
Heemmuseum De Kaeck	2160	Wommelgem	minimaal
Heemkundig museum Tempelhof	2340	Beerse	minimaal
Heemmuseum Bystervelt	2627	Schelle	minimaal

¹⁵ Voor een lijst met meer gedetailleerde adresinformatie per collectie, zie Bijlagen.

¹⁶ Drie ervan werden niet bezocht. Het betreft de Nationale Boomgaardenstichting in Vliermaal, het Levend Erfgoedpark in Wachtebeke en de Museumtuin van het kasteel van Gaasbeek. In vergelijking met de andere collecties zijn het alle a-typische collecties waar niet zozeer de objecten dan wel het levend erfgoed centraal staat. Een telefonische bevraging leek daarom in overleg met de betrokkenen voldoende.

Provincie Limburg

Streekmuseum De Reinvoart	3545	Loksbergen	deel
Openluchtmuseum Bokrijk	3600	Genk	hoofd
Museum Oude Tractoren	3668	Niel-bij-As	hoofd
Museum 't Karrewiel	3670	Meeuwen	hoofd
Nationale Boomgaardenstichting	3724	Vliermaal	hoofd
Stedelijk Museum-Hoevemuseum	3800	Sint-Truiden	hoofd
Fruitsreekmuseum	3840	Borgloon	hoofd
De Lieteberg	3690	Zutendaal	minimaal
Levende Molens	3900	Overpelt	minimaal
Museum Dulle Griet	3990	Peer	minimaal

Provincie Oost-Vlaanderen

Heemkundig museum Nieuwkerken 200/700	9100	Nieuwkerken-Waas	deel
Museum De Schuur	9150	Bazel	deel
Streekmuseum Rietgaverstede	9850	Nevele	deel
Collectie sierteeltgerei Destelbergen	9070	Destelbergen	hoofd
Landbouwmuseum Liefkenshoek	9120	Beveren	hoofd
Levend Erfgoedpark	9185	Wachtebeke	hoofd
Landbouwmuseum Stekene	9190	Stekene	hoofd
Polietjeshof	9420	Burst	hoofd
Bardelaere Museum	9971	Lembeke	hoofd
Landbouwmuseum	9990	Maldegem	hoofd
Heemkundig Museum Wetteren	9230	Wetteren	minimaal
Nostalgische Boerenattributen	9420	Erpe-Mere	minimaal
Museum voor Folklore	9620	Zottegem	minimaal
Stoomcentrum vzw	9990	Maldegem	minimaal

Provincie Vlaams-Brabant

Zuidwestbrabants Museum	1500	Halle	deel
Van Reepinghens Huizeke	1755	Kester	deel
Heemkundig Museum De Veste	1932	St-Stevens-Woluwe	deel
Suikermuseum	3300	Tienen	deel
Museum 't Nieuwhuys	3320	Hoegaarden	deel
Heemkundig Hagelands Museum	3390	Tielt-Winge	deel
Provinciaal Molenmuseum Rufferdinge	3400	Landen	deel
Museumtuin van Gaasbeek	1750	Gaasbeek	hoofd
Museum voor de Oudere Technieken	1850	Grimbergen	hoofd
Witloofmuseum	1910	Kampenhout	hoofd
Druivenmuseum	3090	Overijse	hoofd
De Botermolen	3140	Keerbergen	hoofd
Museum van het Belgisch Trekpaard	1570	Vollezele	minimaal

Provincie West-Vlaanderen

Bakkerijmuseum Walter Plaetinck	8630	Veurne	deel
Ambachtenmuseum 't Krekelhof	8670	Koksijde	deel
Openluchtmuseum Bachten de Kupe	8690	Alveringem	deel
Stadsmuseum - collectie Jodoigne	8800	Roeselare	deel
Nationaal Tabaksmuseum	8940	Wervik	deel
Landbouwcollectie Lapscheure	8340	Lapscheure	hoofd
Zuivelmuseum	8370	Blankenberge	Hoofd
Nationaal Vlas-, Kant- en Linnenmuseum	8500	Kortrijk	Hoofd
Landbouwmuseum Leiedal	8501	Bissegem	Hoofd
Hoevemuseum 't Kapelriegoed	8560	Moorsele	Hoofd
Fransmansmuseum	8680	Koekelare	Hoofd
Provinciaal Museum Bulskampveld	8730	Beernem	Hoofd
Landbouwcollectie Torhout	8820	Torhout	Hoofd
Collectie Patrick Trio	8820	Torhout	Hoofd
Gemeentelijk Landbouwmuseum	8950	Kemmel	Hoofd
Nationaal Hopmuseum	8970	Poperinge	Hoofd

▪ Lijst van aangeschreven instellingen of personen met een minimale landbouwcollectie die de schriftelijke enquête hebben beantwoord

De resterende 95 collecties werden vanop afstand ingeschat als minder gefocust op landbouw. Deze werden daarom schriftelijk bevraagd (bevragsingsformulier zie bijlagen). Deze bevraging moet dus absoluut als een (extra) aanvulling worden gezien.

Hieronder worden die instellingen vermeld die hebben gereageerd op onze schriftelijke vraag. Gezien het relatief mindere belang van hun agrarische collectie in verhouding tot de andere verzamelingen worden zij apart onder de loep genomen.

Nationaal Museum en archief van			
Douane en Accijnzen	2000	Antwerpen	Antwerpen
Turninum-Volksmuseum Deurne vzw	2100	Deurne	Antwerpen
Heem- en sigarenmuseum	2370	Arendonk	Antwerpen
Bakkerijmuseum Worfthoeve	2440	Geel	Antwerpen
Heemkundig museum het Schuurtje	2930	Brasschaat	Antwerpen
Domein Pietersheim	3620	Lanaken	Limburg
Stads- en streekmuseum Rekem	3621	Rekem	Limburg
Oudheidkamer	3690	Zutendaal	Limburg
Heemmuseum Nederpeelt	3910	Neerpelt	Limburg
Vleeshuismuseum	9200	Dendermonde	Oost-Vlaanderen
Museum voor volkskunde	9200	Dendermonde	Oost-Vlaanderen
Museum van Deinze en de Leiestreek	9800	Deinze	Oost-Vlaanderen
Heemmuseum Eeklo	9900	Eeklo	Oost-Vlaanderen
Verschaeve	8520	Kuurne	West-Vlaanderen
Museum voor pijp en tabak	8530	Harelbeke	West-Vlaanderen

▪ Agrarische hoofd- of deelcollecties die in de loop van het project zijn verdwenen

In het voorbije jaar – de periode september 2004 tot en met september 2005 oftewel de duur van het project Veldwerk/Denkwerk – zijn er in Vlaanderen een aantal (grote) agrarische erfgoedcollecties verdwenen of verkocht. Het betreft allemaal collecties die in particuliere handen waren. Er bestaan velerlei redenen voor de opheffing, maar in feite valt het bijna altijd te herleiden tot het financiële aspect. De verkoop van de collectie brengt vaak flink wat geld op aangezien er een florierende markt bestaat voor specifieke collectiestukken. En voor sommige eigenaars die met hun collectie op een dood punt zijn aanbeland, vormt dit dan ook een gereede aanleiding tot verkoop.

Heemkundig Museum Goetsenhoven	3300	Goetsenhoven	deel
Museum Het Alaam	3600	Genk	deel
Domein d'Oude Smelterij	8820	Torhout	deel
Bijenmuseum Hengelhoef	3530	Houthalen	hoofd
Landbouwmuseum 1000 stoomwielen	8750	Zwevezele	hoofd

▪ Personen of instellingen met een agrarische hoofd- of deelcollectie die niet zijn opgenomen in het project

Tenslotte zijn er nog een aantal collecties die absoluut binnen het kader van dit project passen, maar die helaas niet konden worden opgenomen. De redenen hiervoor zijn divers: de eigenaar verkoos niet deel te nemen aan het project of verscheen met zijn collectie liever niet in de openbaarheid. Vooral in de sector van de tractorenverzamelaars – een flink uitbreidende hobbybranche – was er een zekere terughoudendheid. Enig speurwerk op het internet levert heel wat resultaten op, maar concrete gegevens konden we in de context van dit rapport niet opnemen.

3. Methodologie

Hier gaan we dieper in op de manier waarop we de collecties benaderd hebben. Zo hopen we duidelijk te maken hoe we te werk zijn gegaan, wat dan weer inzicht moet brengen in de verwerking van de resultaten. Omdat de gegevens werden verwerkt in een Accesdatabank zijn de grafische mogelijkheden op dat vlak quasi onovertroffen. In de Bijlagen bevindt zich een exemplaar van het bevragsingsmodel waarmee de collecties werden benaderd. Dit document is in feite de leidraad voor de onderstaande bladzijden.

▪ Globale collectiebeschrijving

De verschillende collecties hebben we vooreerst geografisch onderverdeeld per **provincie**. Deze opdeling biedt het voordeel van duidelijkheid qua afbakening. Dat is ook de reden waarom we niet voor een opdeling volgens landbouwstreek hebben gekozen. De grenzen hiervan zijn immers niet altijd zonder discussie vastgelegd. Ook het erfgoed- en museumveld is op die manier georganiseerd. Bovendien is de geïnteresseerde lezer sowieso meer vertrouwd met de provinciale grenzen. Het geeft

de mogelijkheid om overzichtelijke regionale conclusies te trekken die voor iedereen hanteerbaar zijn.

Vervolgens hebben we de agrarische collecties onderverdeeld naar **belangrijkheid**: betreft het hier om een hoofdcollectie, een deelcollectie of een minimale agrarische collectie? Op die manier konden we bepalen welke collecties vanop afstand noodzakelijk moesten worden bezocht. Een definitieve conclusie kon evenwel pas na het bezoek worden getrokken. Maar al te vaak bleek de perceptie vooraf niet helemaal overeen te komen met de reële status. Niettemin denken we alle relevantie agrarische collecties in onze lijst te hebben opgenomen.

Met belangrijkheid bedoelen we zowel het volume van de collectie als de intrinsieke relevantie ervan. Vanzelfsprekend zijn die collecties die volledig aan het agrarische gewijd zijn steeds als *hoofdcollectie* vermeld. Maar ook de collecties die in volume voor minstens vijftig procent op landbouw gericht zijn, werden als hoofdcollectie beschouwd. Dit is ook gerechtvaardigd: vaak is de halve collectie van een grote instelling groter in volume en waardevoller van inhoud dan de volledige collectie van een klein museum.

Met agrarische *deelcollectie* willen we aangeven dat het gaat om collecties die slechts ten dele de focus van een breder geheel vormen en die bovendien in volume en relevantie duidelijk een trapje lager staan dan de hoofdcollecties¹⁷. De grens tussen beide is niet altijd even duidelijk en soms ook subjectief. De functie van de opsplitsing tussen hoofd- en deelcollectie ligt dan ook voornamelijk in de noodzaak tot onderverdeling om het veld behapbaar te houden. Voor het project zijn deelcollecties namelijk even relevant, alleen is hun impact op het geheel iets minder groot. Alle deelcollecties hebben we trouwens ook persoonlijk bezocht.

Tenslotte maken we nog een derde onderverdeling: de *minimale agrarische collecties*. Dit betreft collecties die duidelijk niet tot de focus van de totale verzameling behoren, die bovendien zelden iets apart te bieden hebben en die vaak ook te klein en te weinig coherent zijn om van een echte agrarische collectie te spreken. Sommige hiervan werden toch persoonlijk bezocht omdat in eerste instantie en vanop afstand de collectie anders werd gepercipieerd. Het liet ons tegelijk toe om inderdaad bevestigd te zien dat het in het kader van het project niet nodig was om ook zoveel mogelijk minimale agrarische collecties persoonlijk te bezoeken. Een aanvulling werd gezocht in het versturen van een schriftelijke vragenlijst die door een vijftiental instellingen (op 95 verzonden exemplaren) werd ingevuld en terugbezorgd.

Zowel de hoofdcollecties, de deelcollecties als de minimale collecties werden tijdens ons bezoek op dezelfde, drieledige manier bevraagd: volgens periode, volgens graad van mechanisering en volgens functie. De **datering** in periodes moest natuurlijk passen binnen het tijds kader van het project – de periode 1850-1980. Hierin noteren we vier periodes die van elkaar worden onderscheiden door een aantal

¹⁷ Onder een deelcollectie verstaat men een groep objecten die samenhang met elkaar vertonen. Dat kan doordat ze dezelfde functie hebben (bv. landbouwwerktuigen), uit hetzelfde materiaal bestaan (bv. zilverwerk) of over hetzelfde onderwerp gaan (bv. Tweede Wereldoorlog). Zie: www.musip.nl.

symbooljaren¹⁸. De eerste periode loopt van *1850 tot 1880*, moment waarop de Belgische landbouw in een diepe crisis beland als gevolg van de toevloed van goedkope buitenlandse landbouwproducten, in de eerste plaats tarwe. Het is ook de zeer traditionele landbouw die tot dan overheerst: kleine, gemengde bedrijven, weinig tot niet gemechaniseerd, aan de grens van haar kunnen.

De tweede periode begint *rond 1880 en eindigt in 1918*. Het is een periode van transformatie. Door de bodemprijzen voor graan oriënteert de kleinschalige landbouw zich naast de traditionele akkerbouw in de richting van (intensieve) veeteelt, tuinbouw, sierteelt en fruitteelt. De relatieve welvaartsstijging laat toe om ook vlees en andere duurere voedingsproducten in grotere aantallen te produceren. Tegelijk zet zich op de grote landbouwbedrijven – vooral in Wallonië – een eerste mechanisering door, gekoppeld aan het gebruik van meststoffen.

De derde periode, van *1918 tot 1950*, toont de Belgische landbouw die voortgaat op de eerder ingeslagen weg. De bedrijven blijven relatief klein, met veel werkkrachten, hoewel steeds minder mensen in de landbouw werkzaam zijn. Tegelijk vindt er ook een verder doorgedreven gebruik van allerlei machines plaats waarbij evenwel nog veel handenarbeid was vereist. De wanmolen, de dorstmolen, de ontromer zijn maar enkele voorbeelden van toestellen die algemeen verspreid waren, terwijl evengoed de dorsvlegel, de pikhaak of de bietenvork nog courant werden gebruikt.

Dat verandert volledig en op zeer korte tijd in de vierde periode: *1950-1980*. Onder impuls van de schaalvergroting, de internationalisering en de enorme rendementsstijgingen breekt de mechanisatie definitief door. De bedrijven worden veel groter, zowel in oppervlakte als in productie, terwijl het aantal werkkrachten in de landbouw zienderogen daalt. Symbolisch is wel de vervanging van het landbouwpaard door de tractor, algemeen verspreid vanaf het begin van de jaren 1950. We eindigen rond 1980 omdat op dat moment de automatisering zijn intrede doet, wat toch weer een heel nieuwe dimensie aan de landbouw toevoegt. Bovendien konden recentere toestellen moeilijk teruggevonden worden in collecties omdat ze vaak nog in actieve dienst zijn op de boerderijen zelf.

Inzake de datering van de objecten hebben we de grootste problemen ondervonden. Een preciese datering ontbreekt bijna altijd. Vaak kan alleen worden aangegeven dat het bewuste object voor of na een bepaalde periode werd gebruikt. Bovendien is niet altijd duidelijk hoe lang een bepaald object in gebruik is geweest. Goede werktuigen en machines blijven immers decennialang in gebruik, maar dat is niet meer geweten bij de huidige bewaarders. Als datering werd dan een gemiddelde opgemaakt van de datum waarop dit object zijn intrede deed op het gewone Belgische landbouwbedrijf en de datum waarop het niet meer courant in gebruik was. Gaandeweg hebben we ook een kennis opgebouwd die toelaat om toch min of meer preciese dateringen te hanteren. Vergelijking met gelijkaardige werktuigen in andere collecties waar meer informatie beschikbaar was, hielp hier veelal. De datering is over het algemeen dan ook eerder indicatief, maar kan toch haar functie vervullen om aan te geven of voorwerpen uit een bepaalde periode al dan niet aanwezig zijn.

¹⁸ Hiervoor hebben we ons laten inspireren door het recente overzichtswerk over de Belgische landbouw van Segers Y. en Van Molle L., *Leven van het land. Boeren in België, 1750-1850*. Leuven, 2005.

Voor de datering op zich kan ook de **graad van mechanisering** hulp bieden. Het is bv. vrij gemakkelijk te achterhalen wanneer bepaalde modellen van tractoren werden geproduceerd. Of de ontromer van Melotte zal zeker niet voor 1880 zijn geproduceerd aangezien het bedrijf pas rond 1888 haar eerste modellen op de markt bracht. Op die manier kan ook weer een indicatieve datering worden opgemaakt. Maar die graad van mechanisering is echter toch in de eerste plaats bedoeld om aan te geven over welk soort werktuig/machine het gaat. Hiertoe hebben we een drieledige opdeling gemaakt: niet gemechaniseerde tuigen of voorwerpen, gemechaniseerde tuigen en gemotoriseerde tuigen. Onder *niet gemechaniseerde voorwerpen* verstaan we enerzijds handwerktuigen en anderzijds allerlei andere voorwerpen. Handwerktuigen zijn dan de zeis, de schoffel, de spade, de riek enz. De andere voorwerpen zijn veel diverser en ook moeilijker te omschrijven. In feite gaat het om alle voorwerpen die werden gebruikt op het landbouwbedrijf waar geen aandrijving aan te pas komt. Dat betreft bv. een botervorm, baktrog, paardengetuig, bijenkorven, drainagebuizen enz. In de verwerking van de gegevens hebben we dit onderscheid niet gemaakt omdat dit anders te ver zou leiden.

De tweede groep zijn de *gemechaniseerde tuigen*. Hier gaat het om gereedschap dat niet rechtstreeks met de hand werd gebruikt. Zolang er maar geen motorische aandrijving aan te pas komt. Dat varieert van de ploeg, de maaimachine of de karnton tot de groentewasmachine, de bietenrooier, de ontromer, de rugsproeier of de melkmachine. Tenslotte hebben we nog de groep *gemotoriseerde tuigen*. Dit zijn in feite gemechaniseerde tuigen, maar dan met zelfaandrijving. Deze toestellen komen bijna uitsluitend na 1950 voor: de zelfrijdende maaidorser of aardappelrooimachine, de tractor of andere meestal grootschalige, vrij moderne toestellen.

Behalve de periodisering en de graad van mechanisering hebben we ook de **functionaliteit** van voorwerp/werktuig/machine willen beschrijven. Simpel gesteld: waarvoor diende het object? Ook hier weer hebben we een opdeling gemaakt om het geheel overzichtelijk te houden: voorwerpen met een primaire productiefunctie, een secundaire productiefunctie en een distributiefunctie.

Onder *primaire productiefunctie* verstaan we die objecten die nodig zijn voor de productie van voedings- en industriële gewassen. Alles wat nodig is om concreet te kunnen zaaien, oogsten, onderhouden, bevoeien, bemesten en sproeien van teelten. Binnen deze primaire productiefunctie hebben we de klassieke onderverdeling in sectoren gevolgd: akkerbouw, tuinbouw, veeteelt, bijenteelt, fruitteelt en sierteelt. Bovendien duiden we de objecten nog eens aan in de onderscheiden teelten (zie schema). De objecten die vallen onder *secundaire productiefunctie* bevinden zich zoals de naam het al aangeeft verderop in de productieketen. In feite komt het neer op de verwerking van basisproducten op de boerderij. Na de oogst werden heel wat producten immers op de boerderij zelf verwerkt, vroeger veel meer dan nu. Objecten die dienen voor de kaasverwerking, boterverwerking, dorsen van het graan, verpakking van groenten en fruit, het kuisen van producten en nog vele andere secundaire functies komen hier aan bod (zie schema). Tenslotte wordt ook een onderscheid gemaakt voor die objecten die dienden voor transport en *distributie* van goederen van en naar de boerderij. Klassiek zijn de boerenwagens, maar evengoed de tractor of de eiermand zijn hier op hun plaats. Hier werd evenwel geen

onderscheid gemaakt in graad van mechanisering. De vervoersmiddelen spreken voor zich en in feite is alleen de tractor gemotoriseerd.

Primaire productiefunctie					
Akkerbouw	Tuinbouw	Fruitteelt	Veeteelt	Sierteelt	Bijenteelt
Algemeen	Algemeen	Algemeen	Algemeen	Algemeen	Algemeen
Aardappelen	Asperges	Hoogstam	Geiten		
Bieten	Bloemkool	Laagstam	Paarden		
Graan	Champignons	Klein fruit	Pluimvee		
Hop	Erwten		Runderen		
Maïs	Prei		Schapen		
Tabak	Sla		Varkens		
Vlas	Tomaten				
Grasland	Witloof				
Andere teelten	Andere teelten				

Secundaire productiefunctie	
Bietenverwerking	Maïsverwerking
Boterverwerking	Melk
Brood	Mestverwerking
Conservering	Meten en wegen
Drankbereiding	Slacht
Fruitpersing	Sorteren
Graanverwerking	Tabaksverwerking
Honingbereiding	Verpakken
Kaasverwerking	Vlasverwerking
Kuisen/wassen	Wolverwerking
Lijnzaadverwerking	

Distributiefunctie					
Draagjuk	Mand/korf	Kar/wagen	Kruiwagen	Slee	Tractor
Verpakkingsmateriaal					

Aan de hand van enkele concrete voorbeelden kunnen we duidelijk maken welke de bedoeling is van de thematische onderverdelingen die we hierboven hebben willen uitleggen.

Voorbeeld 1: in collectie X bevindt zich een graanmaaimachine van het merk McCormick, ongedateerd. Dit collectiestuk plaatsen we onder primaire productiefunctie, akkerbouw, graan, gemechaniseerd tuig, periode 1950-1980 (deze

datering is indicatief; werd bepaald aan de hand van de grootte van het mes en de trekhaak die alleen voor tractoren geschikt is).

Voorbeeld 2: in collectie X bevindt zich een boterteil uit aardewerk, ongedateerd. Dit collectiestuk plaatsen we onder secundaire productiefunctie, boterverwerking, niet-gemechaniseerd voorwerp, periode 1880-1918 (deze datering is indicatief; werd bepaald aan de hand van het gebruik van dergelijke teilen voor de algemene verspreiding van de ontromer einde 19^e eeuw).

Voorbeeld 3: in collectie X bevindt zich een boerenwagen, gedateerd 1876. Dit stuk plaatsen we onder distributiefunctie, kar/wagen, periode 1850-1880.

Voorbeeld 4: in collectie X bevindt zich een Brabantse ploeg, merk Melotte, ongedateerd. Dit stuk plaatsen we onder primaire productiefunctie, akkerbouw, algemeen (werd niet voor één teelt specifiek gebruikt), gemechaniseerd werktuig, periode 1918-1950 (deze datering is indicatief; werd bepaald doordat dergelijke ploegen over het algemeen in die regio pas na de Eerste Wereldoorlog werden gebruikt)

▪ **Individueel getelde objecten**

Zoals al eerder aangehaald, hebben we van een beperkt aantal werktuigen en machines toch een individuele telling proberen te maken. Bij het doorlopen van de collecties werden specifiek deze tuigen individueel opgenomen en verder alleen onderverdeeld in de hogergenoemde periodes (1850-1880, 1880-1918, 1918-1950, 1950-1980). Deze telling staat los van de globale verwerking per collectie. Elk stuk dat hier is opgenomen, werd uiteraard ook genoteerd onder bovenstaande globale collectie-opname. Ook deze gegevens werden verwerkt in een Accesdatabank.

	1850-1880	1880-1918	1918-1950	1950-1980
Aandrijfmachine op diesel				
Aandrijfmachine op stoomkracht				
Bietenrooimachine				
Dorsmachine				
Fruit- en groentewasmachine				
Graan/grasmaaimachine				
Sproeier hand/rug				
Kunstmeststoffenstrooier				
Melkkoelininstallaties				
Melkmachine				
Ontromer handmatig				
Ontromer motorisch				
Pikbinder/pikdorser				
Sproeimachine				
Thermosyphon				
Tractor				
Veldmaïshakselaar				

Veterinaire instrumenten				
Wanmolens				
Zaaimachine				

Verschillende criteria zijn bepalend voor de opname van specifiek deze stukken in de lijst. Zo gingen we ervan uit dat sommige stukken wellicht zeer zeldzaam waren en dat het meer dan nuttig kon zijn om zo exact mogelijk te weten te komen waar deze zich bevonden. Een voorbeeld hiervan zijn de aandrijfmachine op stoomkracht of de veldmaïshakselaar waarvan er inderdaad in de door ons bezochte collecties slechts enkele exemplaren aanwezig zijn. Een ander criterium was precies tegenovergesteld: van wanmolens of dorsmachines is genoegzaam geweten dat er zeer vele zijn, maar het leek nuttig dit aan realiteit te toetsen. In deze lijst bevinden zich ook alleen werktuigen die goed herkenbaar zijn binnen de algemene collectie. Dat vergemakkelijkte voor ons de schriftelijke verwerking ter plaatse.

Maar ondanks ons streven naar individuele markering en volledigheid zullen we ook hier er niet in geslaagd zijn dat volledig te bewerkstelligen. Sommige stukken zullen we allicht niet hebben opgemerkt in de soms chaotische opeenstapeling van werktuigen en machines die we zijn tegengekomen. Anderzijds bezitten een aantal instellingen en eigenaars één of meerdere depots die we niet altijd hebben kunnen of mogen bezoeken. In elk geval biedt deze lijst toch meer dan een indicatie en kan het voor sommige stukken zonder meer relevant zijn.

▪ Ambachten

In het verlengde van ons onderzoek werd ook aandacht besteed aan de ambachtelijke collecties. Deze vormen – zeker bij de kleinere of regionale musea – zelfs vaak de kern van de collectie. Bovendien is de verwevenheid met het agrarische milieu dikwijls vanzelfsprekend. Een lijst met diverse ambachten en beroepen werd opgesteld die we gedurende het bezoek aanvulden en becommentarieerden¹⁹. We hebben ons hier doelbewust beperkt tot het al dan niet aanwezig zijn van een bepaalde collectie en zijn niet dieper ingegaan op de relevantie of de uniciteit ervan. Wel hebben we alleen (relatief) uitgebreide collecties opgenomen. Het moest een geheel vormen – liefst zo volledig mogelijk – dat een significant deel van de totale instellingscollectie uitmaakte.

Bakker	Huidevetter	Rattenvanger
Barbier	Imker	Schaapherder
Beenhouwer	Juwelier/horlogemaker	Scharenslijper
Behanger/schilder	Ketelslager	Schoenmaker
Bezembinder	Kleermaker	Schrijnwerker
Borstelmaker	Klompemaker	Sigarenmaker
Brouwer	Kuiper	Steenbakker
Dakdekker	Lattenkliever	Steenkapper
Diamantbewerker	Loodgieter	Smid

¹⁹ Voor deze lijst van beroepen en ambachten baseerden wij ons op de lijst die is vermeld op de website van het MOT in Grimbergen www.mot.be. Niet alle beroepen werden echter weerhouden. Alleen deze die min of meer in verband stonden met de agrarische samenleving hebben we opgenomen.

Drukker	Mandenmaker	Stroper
Emaillierder	Metser	Touwslager
Edelsmid	Molenaar	Visser
Gareelmaker	Plaffoneerder	Vlasbewerker
Herbergier	Pompboorder	Wagenmaker
Houthakker	Pottenbakker	Wever

▪ Museale aspecten

Behalve een overzicht van het agrarisch erfgoed, individuele tellingen van een beperkt aantal objecten en de eventuele aanwezigheid van ambachtencollecties werden verzamelaars en instellingen ook bevraagd naar de meer algemene museale aspecten van hun collectie. In feite komen de klassieke museale functies – behoud en beheer, registratie en publiekswerking – aan bod. Wel werden alleen concrete aspecten van de agrarische collectie bekeken. Voor een volledige museale doorlichting zijn andere studies of projecten allicht meer aangewezen. In elk geval betekent onderstaande bevraging een mooie aanvulling op de cijfermatige doorlichting van de agrarische collecties in Vlaanderen. De meest markante conclusies kunnen bovendien grafisch worden voorgesteld aangezien we ook deze gegevens in de databank hebben verwerkt.

In de eerste plaats werden de functies met betrekking tot **behoud en beheer** van de collecties nader beschouwd. Volgende aspecten komen aan bod:

Hoe werden en worden nieuwe stukken verworven?
 Worden stukken van de collectie gerestaureerd?
 Worden nieuw aangeboden stukken geweigerd?
 Worden collectiestukken afgestoten?
 Worden de stukken onderhouden?
 Kunnen objecten door derden worden ontleend?
 Is er een aparte depotruimte?
 Hoe wordt de agrarische collectie bewaard?
 Is er een ruimteprobleem?
 Wat is het aandeel van de agrarische collectie in het geheel van de collectie?
 Wat is de oppervlakte in m² van de agrarische collectie?
 Hoeveel stuks telt de agrarische collectie?
 Is er een verzekering afgesloten voor de collectie?
 Wie is de eigenaar van de collectie?
 Wie is de eigenaar van de gebouwen en de gronden?

Veel aandacht is uitgegaan naar de **publiekswerking**. De goede wisselwerking tussen collectiebeheer en publiekswerking is zonder meer een voorwaarde voor het genereren van bijkomende middelen en een externe dynamiek. Volgende aspecten komen aan bod:

Wat is de doelgroep van bezoekers?
 Wat is de herkomst van de bezoekers?

Wat is de verhouding van herkomst van bezoekers?
Verloopt het bezoek in groep of individueel?
Zijn er rondleidingen voor bezoekers?
Wat is het gemiddelde bezoekersaantal?
Wat is de toegangsprijs?
Hoeveel vaste openingsdagen per jaar zijn er?
En hoeveel op afspraak?
Worden er tentoonstellingen georganiseerd?
Met welke frequentie?
Is er een aparte tentoonstellingsruimte?
Bestaan er samenwerkingsverbanden?

Een minder zichtbaar aspect van de collectie- en museumwerking is de **wetenschappelijke uitbouw** ervan. Een gedegen collectieregistratie behoort evenwel hoe langer hoe meer tot de mogelijkheden wat ook hier tot uiting komt. Volgende aspecten komen aan bod:

Bestaat er een inventaris?
Is deze helemaal bijgewerkt of slechts ten dele?
Is deze inventaris schriftelijk dan wel digitaal?
Bestaat er ook een bibliotheek?
Kunnen hiervan exemplaren worden ontleend?
Bestaat er een archief dat kan geconsulteerd worden?
Worden er publicaties uitgegeven?

Een aantal **algemene** omgevingsfactoren die al dan niet rechtstreeks hun invloed hebben op de werking van het museum in het algemeen of op de vorming van de agrarische collectie in het bijzonder werden ook voor het voetlicht geplaatst. Volgende aspecten komen aan bod:

Is het een erkend museum?
Is er een raad van beheer?
Zijn er statuten?
Welk eigenaarsstatuut heeft het museum?
Is er personeel in dienst?
Hoeveel voltijdse eenheden?
Zijn er vrijwilligers betrokken bij de werking van het museum?
Hoeveel?
Wat zijn de belangrijkste inkomsten voor het museum?
Wat zijn de belangrijkste uitgaven?

Afrondend bekijken we minder meetbare en bijgevolg meer **subjectieve inzichten** inzake collectie en museum. Volgende aspecten komen aan bod:

Wat wordt ervaren als een positieve kant van collectie en museum?
Wat zijn de meer negatieve aspecten?
Wat zijn projecten, ambities of doelstellingen voor de nabije toekomst?

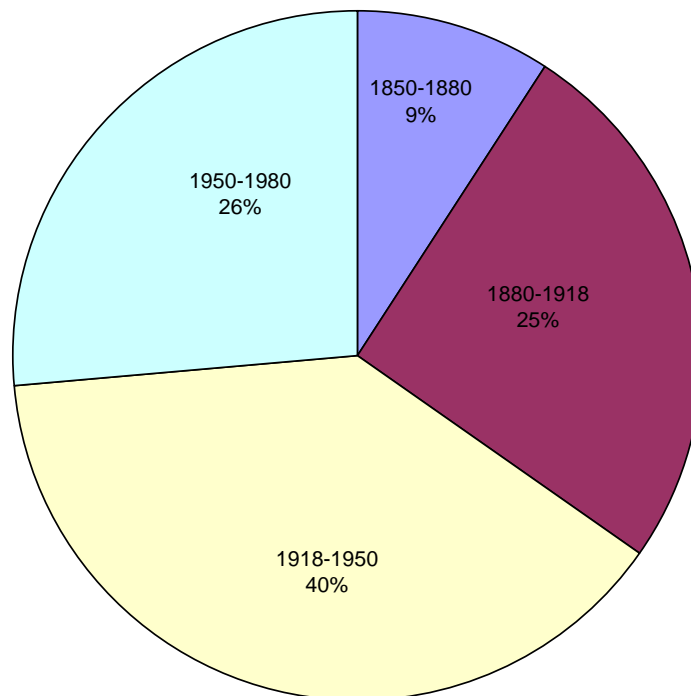
Deel 3: Agrarische (deel)collecties in beeld

1. Agrarisch erfgoed in beeld: globale overzichten

De input van de gegevens in een database laat toe om oneindig veel grafische voorstellingen te maken. Het heeft echter geen zin om de ene grafiek na de andere tabel af te beelden zonder oog voor samenhang, relevantie of inhoud. Daarom verkiezen we een gericht beeld te presenteren van het agrarisch erfgoed in Vlaanderen aan de hand van vier invalshoeken - periode, techniek, productie/teelt en provincie – gebaseerd op het bevragingmodel dat werd gehanteerd. Telkens wordt een algemeen beeld per invalshoek gegeven, gevolgd door een aantal meer gedetailleerde. Bij elke grafiek volgt ook een korte verklaring of verduidelijking van de getoonde gegevens.

▪ Invalshoek: periode

Figuur 1: Verdeling agrarisch erfgoed per periode

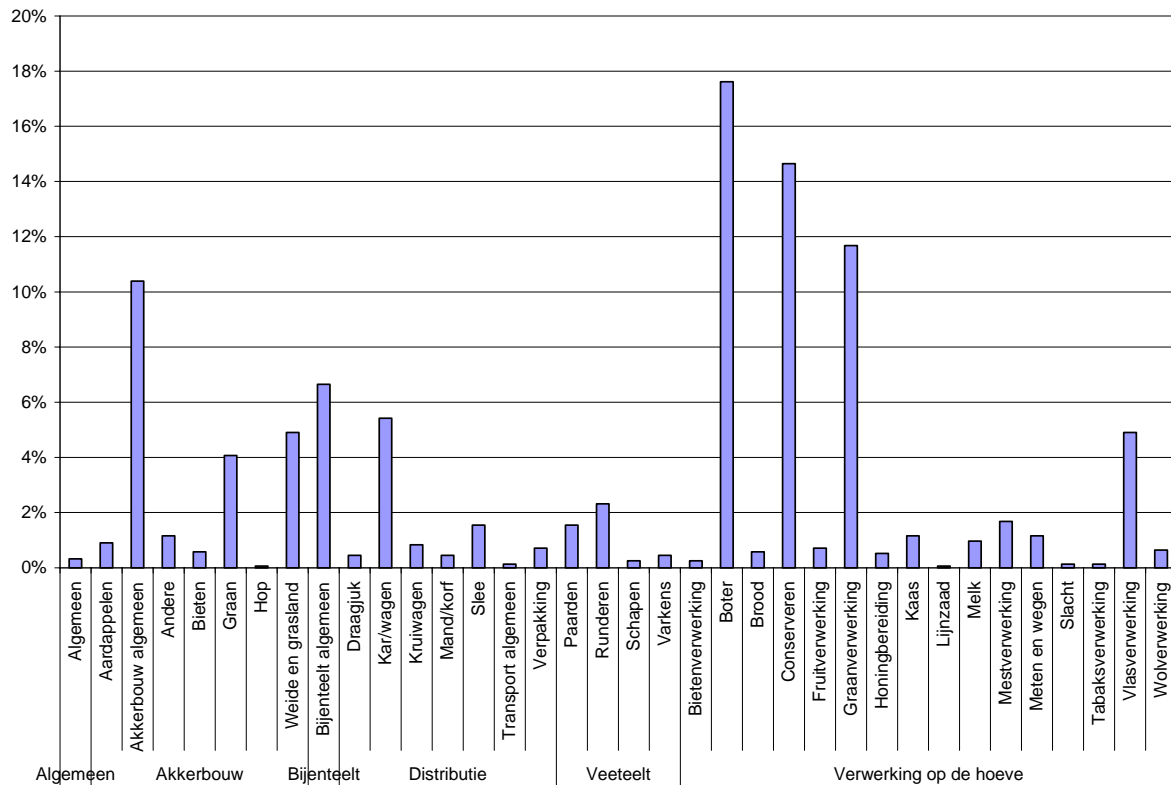

Verduidelijking

– De relatieve oververtegenwoordiging van de periode 1918-1950 is niet onlogisch aangezien verzamelaars en instellingen heel wat erfgoed uit die periode uit de eerste hand konden verwerven bij de oudere generatie gebruikers.

– De periode 1850-1880 is vrij beperkt. Het aandeel Bokrijk hierin is meer dan veertig procent. Meestal betreft het wel gewone gebruiksvoorwerpen, maar er bevinden zich ook unieke stukken tussen. Indien de collectie van Bokrijk om welke reden dan ook te loorgaat of niet voldoende wordt ondersteund, betekent dit een serieuze aderlating voor het Vlaams agrarisch erfgoed uit die periode.

Grafiek 1: Verdeling agrarisch erfgoed periode 1850-1880 volgens productie/teelt

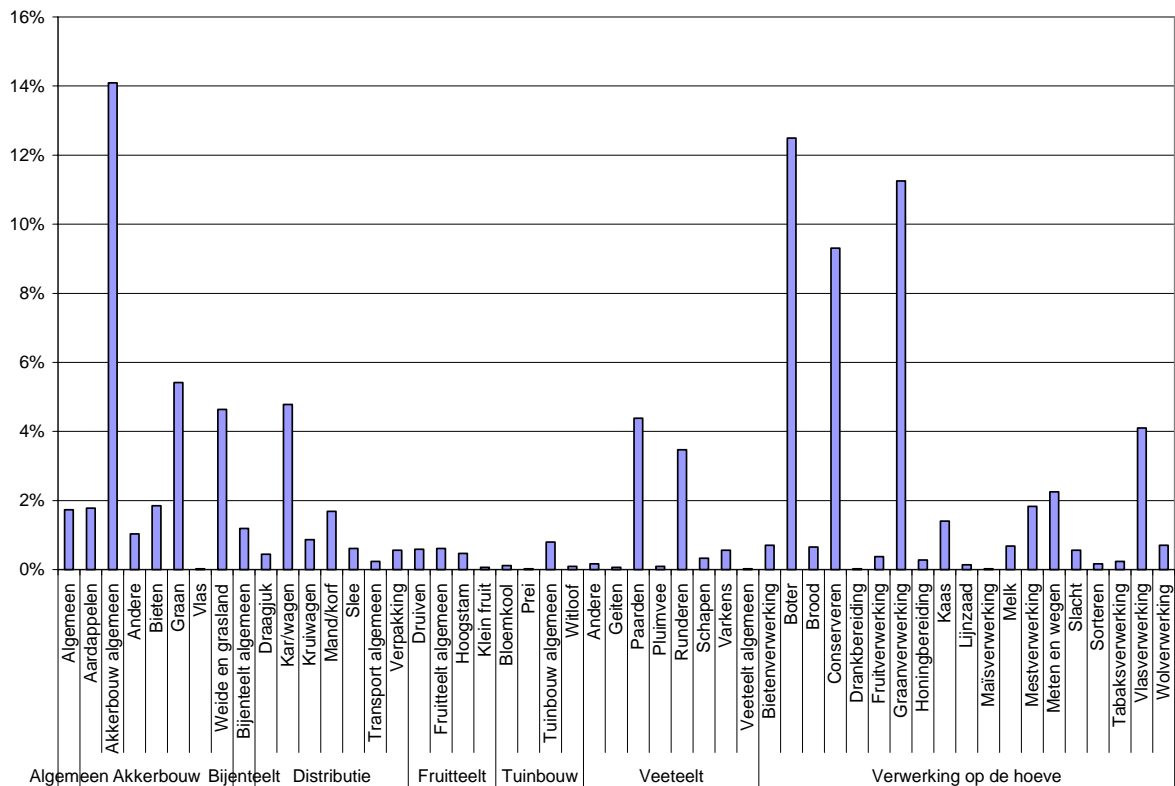
Verduidelijking

– De aanwezige objecten zijn een mooie weerspiegeling van het gemiddelde kleinschalige, gemengde landbouwbedrijf dat zo typisch was voor de landbouw uit die periode. Vooral de verwerking van basisproducten op de boerderij valt hier op. Zowat elke agrarische collectie heeft wel een aantal keramische boterteilen in zijn bezit (boterverwerking), dorsvlegels en wanmolens zijn alom verspreid (graanverwerking), evenals stenen potten of rieten manden want elke boerderij voorzag hiermee in de bewaring van zijn voeding (conserveren) en de verwerking van vlas was onontbeerlijk in het dagelijkse leven (vlasverwerking).

– Opvallend is misschien de vrij hoge score voor bijenteelt. Die valt te verklaren doordat nogal wat collecties oude tot zeer oude was- en honingpersen in hun bezit hebben.

– Onder akkerbouw algemeen vallen de alom gebruikte ploegen, eggen en landrollen die soms van generatie op generatie werden doorgegeven.

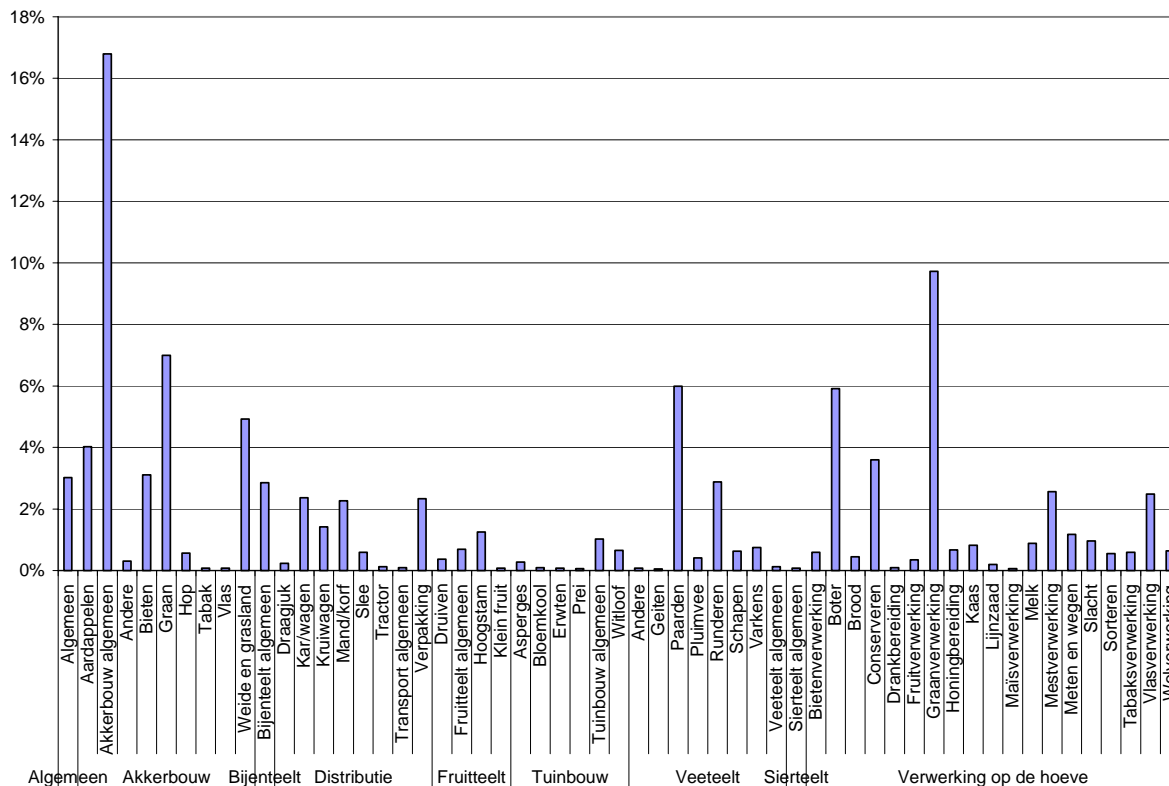
Grafiek 2: Verdeling agrarisch erfgoed periode 1880-1918 volgens productie/ teelt

Verduidelijking

- Opnieuw vallen hier de objecten voor verwerking op de boerderij op: boter, conserveren, graanverwerking en vlasverwerking. Maar hun aandeel is niet meer zo sterk als in de vorige periode.
- Er is een grotere spreiding van de bewaarde objecten over meer vormen van productie of teelt in vergelijking met de vorige periode. De verklaring hiervoor dient in de eerste plaats te worden gezocht in het feit dat de objecten van recentere datum zijn en op die manier allicht meer in volume zijn bewaard gebleven. Tegelijkertijd is die verbreding ook een weerspiegeling van de heroriëntering van de landbouw na de crisis van 1880-1895.
- Nochtans is er van de opkomende sectoren na die landbouwcrisis in feite alleen de veeteelt goed vertegenwoordigd. Zowel voor fruitteelt als tuinbouw zijn relatief weinig objecten bewaard.
- De bijenteelt is in verhouding minder vertegenwoordigd, omdat van de andere sectoren meer stuks bewaard zijn. Het absolute aantal objecten blijft voor de verschillende periodes min of meer gelijk.
- Onder akkerbouw algemeen zien we een nog groter aantal ploegen, eggen, landrollen, zaaimachines enz.
- Van paardengetuig is voor de verschillende periodes vrij veel bewaard. Dat was immers vrij kostbaar materiaal dat bovendien niet zelden decoratief was ontworpen. Voor vele (kleine) boeren was het paard zonder meer het uithangbord van de boerderij. Goed paardegetuig kon trouwens gemakkelijk tientallen jaren meegaan.

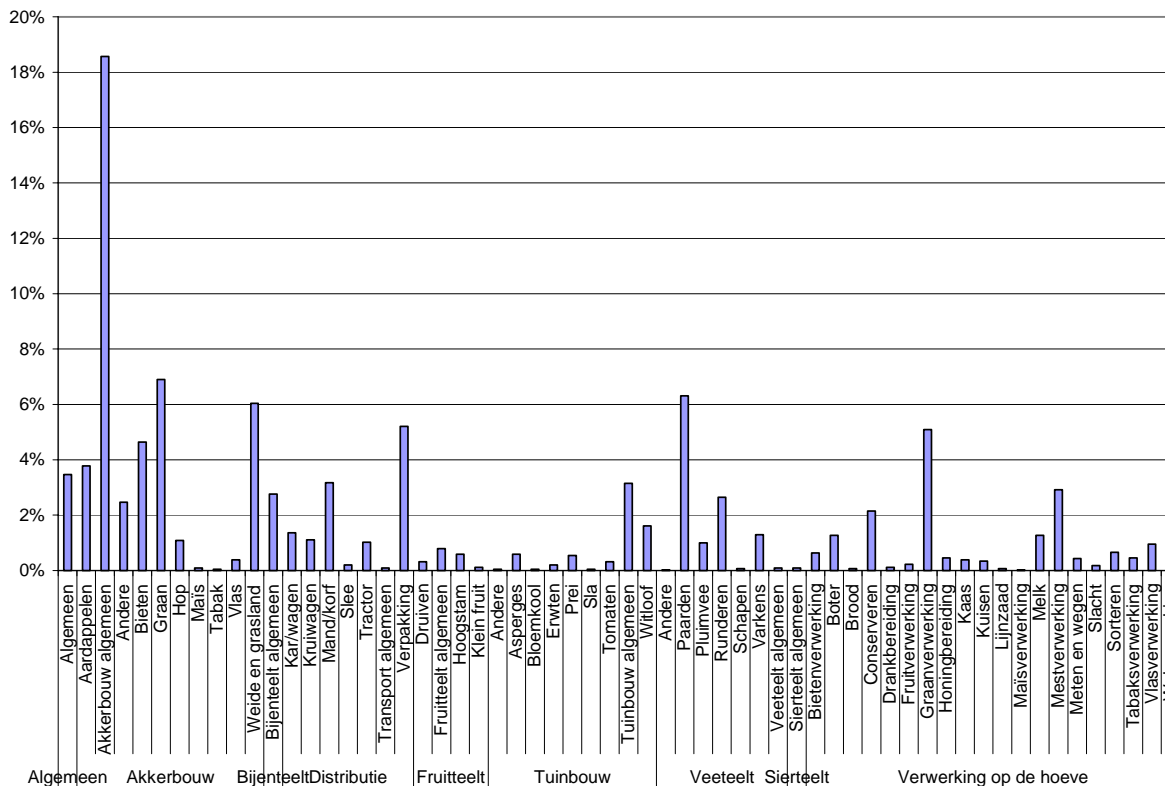
Grafiek 3: Verdeling agrarisch erfgoed periode 1918-1950 volgens productie/teelt

Verduidelijking

- Voor geen van de vier periodes zijn er veel objecten bewaard gebleven die dienden voor de oogst van vlas. Nochtans was vlas een wijdverspreide teelt in Vlaanderen tot in de jaren 1920. Maar precies omdat ze vaak zo kleinschalig was, gebeurde de oogst manueel. Na 1950 blijven alleen nog de grotere vlasbedrijven over en inderdaad noteren we vanaf dan een (beperkte) aanwezigheid van vlasoogstwerktuigen en –machines in de agrarische erfgoedcollecties.
- De beperkte aanwezigheid van hop is volledig te verklaren doordat deze teelt alleen in het Poperingse en rond Asse werd gekweekt. Ook voor dit gewas verliep de oogst grotendeels manueel tot zij vanaf de jaren 1940 stilaan werd gemechaniseerd. Maar vanaf dan vond ook een enorme inkrimping van areaal plaats, zodat verhoudingsgewijze slechts zeer weinig werktuigen bewaard zijn.
- Voor tabaksoogst en tabaksverwerking geldt in feite hetzelfde: beperkte oogstregio (Wervik, Harelbeke), beperkt oogstmateriaal door kleinschaligheid en oogstvereisten, beperkte bewaring van objecten door sterke inkrimping areaal na 1950. Nochtans is er voldoende materiaal bewaard in het Tabaksmuseum in Wervik, maar werd dit niet opgenomen in de database. De meeste stukken zijn immers bewaard in het depot dat wij niet hebben kunnen bezoeken en waarvan wij, ondanks herhaalde verzoeken én toezeggingen, geen cijfers hebben gekregen.
- De algemene verspreiding na de Eerste Wereldoorlog van wanmolens, dorsmachines en graanmolens tot op de kleinste boerderij heeft duidelijk tot een goede bewaring van deze objecten geleid.

Grafiek 4: Verdeling agrarisch erfgoed periode 1950-1980 volgens productie/teelt

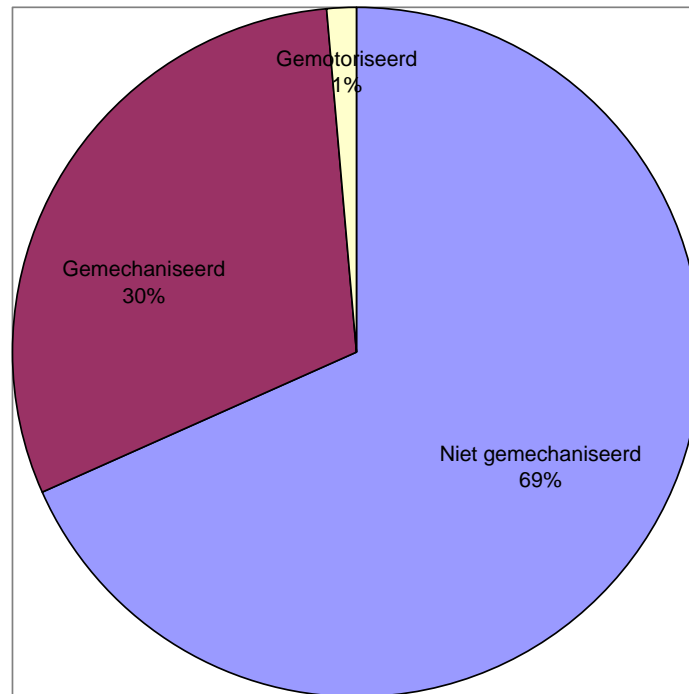
Verduidelijking

- Op het eerste gezicht lijkt van sierteelt weinig tot niets bewaard. Nochtans bestaat hiervan een uitgebreide collectie die mettertijd ook in een nieuw in te richten museum in Lochristi zal worden tentoongesteld. Omdat deze collectie momenteel nog niet is ontsloten, konden wij ze niet objectgewijs opnemen in de database.
- Met grote voorsprong is akkerbouw algemeen het meest aanwezig. Werktuigen die voor meerdere teelten of doeleinden werden gebruikt vallen hieronder: ploegen, eggen, landrollen enz.
- Opvallend, maar niet onlogisch is de grotere aanwezigheid van verpakkingsmateriaal voor de periode na 1950. Fruitkistjes en nog meer witloof- of druivenverpakkingen bestaan nu eenmaal uit materiaal dat per definitie niet bedoeld is om gerecupereerd te worden.
- Er zijn ook minder objecten bewaard die gericht zijn op de verwerking van producten op de boerderij. In die zin volgt het erfgoed de algemene evolutie van de landbouw na 1950: specialisering, grootschaligheid en dalende zelfvoorziening. Tegelijk ontstaat de moderne voedingsnijverheid, ver van de boerderij.
- De belangrijkste teelten blijven graan en grasland, maar na 1950 neemt het belang van aardappelen en bieten in volume toe. Dat uit zich ook in de aanwezigheid van dergelijk erfgoed in de collecties.
- Daarentegen blijven objecten met betrekking tot veeteelt beperkt, op paardengetuig na. Inderdaad is er bijzonder weinig bewaard van alles wat de intensieve veehouderij, die na 1950 in Vlaanderen zo'n vlucht heeft gekend, aanbelangt. Hier was immers

weinig materiaal voor nodig en ging er des te meer energie en centen naar de inrichting van stallen.

▪ **Invalshoek: techniek**

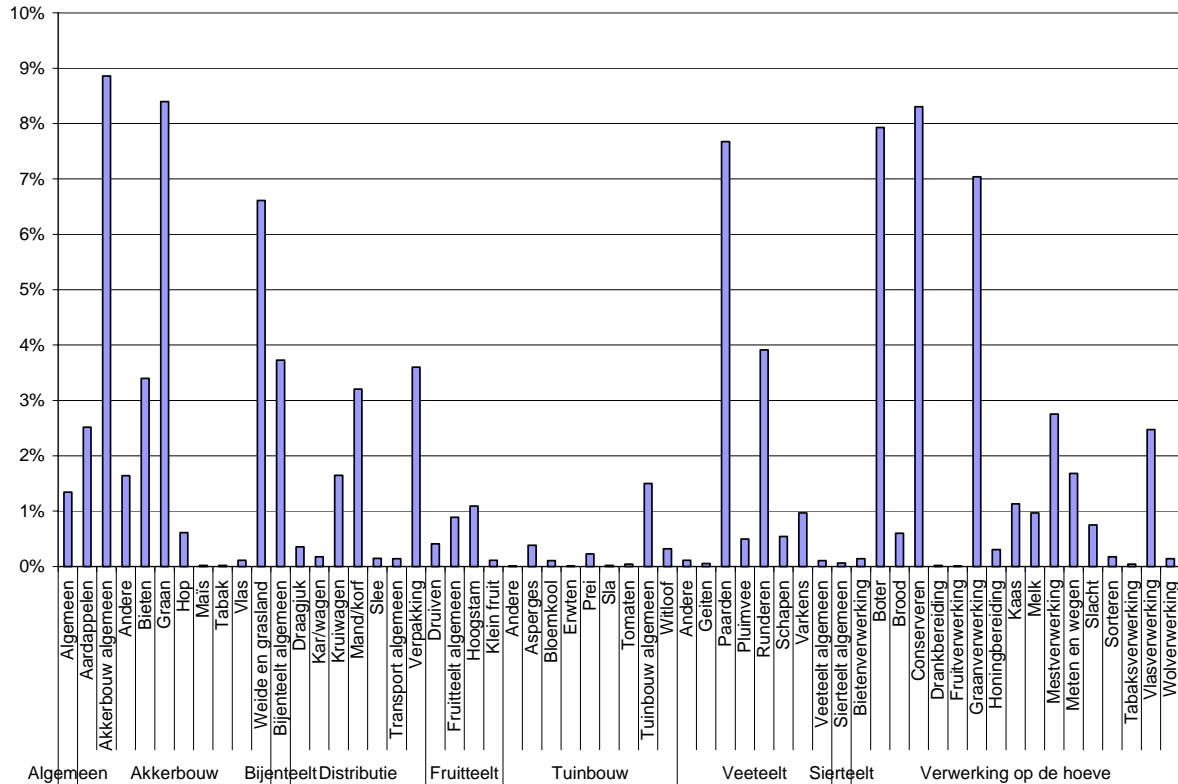
Figuur 2: Verdeling agrarisch erfgoed volgens techniek

Verduidelijking

- De oververtegenwoordiging van niet gemechaniseerde werktuigen is duidelijk. Voor de tijdsspanne tot 1918 mag dit vrij logisch worden genoemd. Maar ook voor de meer recente periodes waarin de mechanisering de overhand haalt, blijft het aandeel handwerktuigen relatief groot. De verklaring moet ten dele worden gezocht in het aanwervingsbeleid van de eigenaars en instellingen die eerder gemakkelijk kleinere werktuigen, van mindere waarde, in hun bezit krijgen.
- Bijna dramatisch is de afwezigheid van gemotoriseerde toestellen. De omvang en de complexiteit alsmede de kost van dergelijke machines overstijgen duidelijk de draagkracht van de meeste eigenaars. Tegelijk ligt voor velen de focus op een eerder nostalgisch verleden dat zich focust op de ‘oude’ landbouw en zich niet inlaat met de meer hedendaagse grootschalige landbouw.

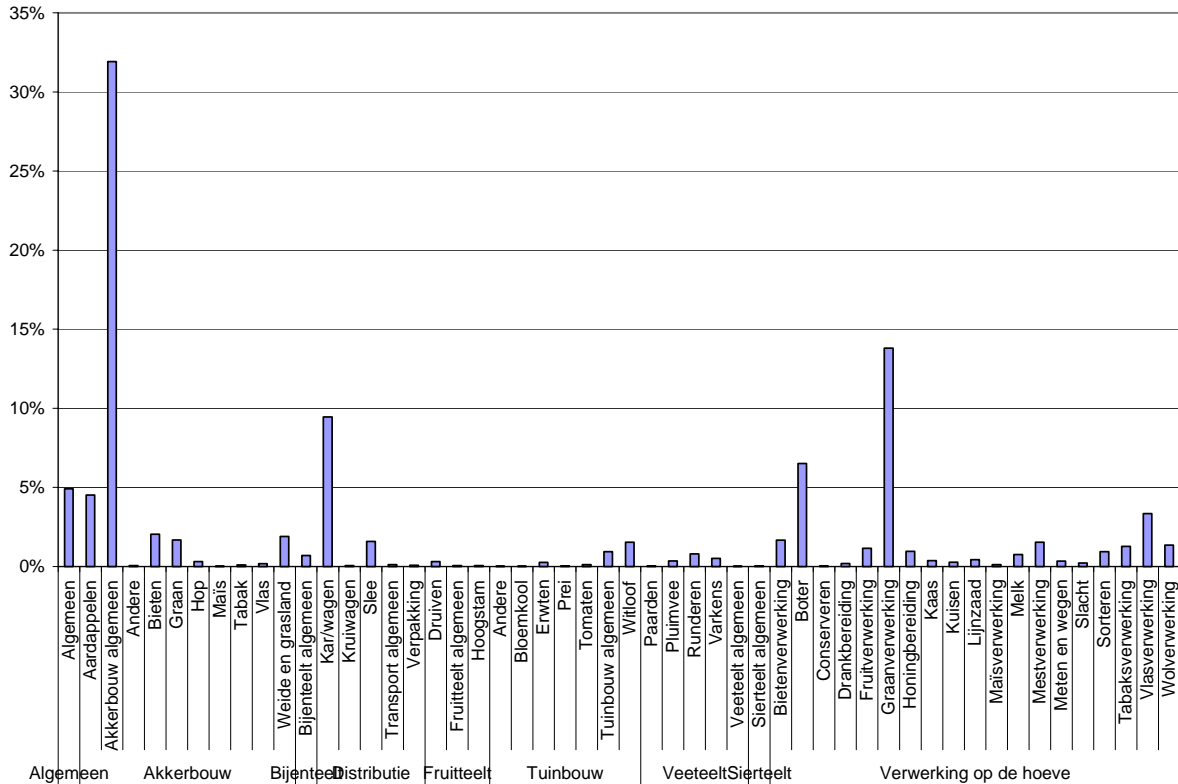
Grafiek 5: Verdeling niet gemechaniseerd agrarisch erfgoed volgens productie/teelt

Verduidelijking

- Zowat 60 procent van de niet gemechaniseerde tuigen heeft betrekking op zeven afgeleide thema's: akkerbouw algemeen (handwerktuigen die voor meerdere teelten werden gebruikt zoals spades, hakken, harken), graan (prik, pikhaak), weide en grasland (zeis, grondboor voor weidepalen), paarden (alle mogelijke paardengetuig), boter (handgerei voor het maken van boter op de boerderij), conserveren (bewaarpotten en –manden) en graanverwerking (dorsvlegel, wan).
- De categorie akkerbouw andere betreft voornamelijk werktuigen voor turf. In veel armere landbouwregio's in Vlaanderen hebben tot begin twintigste eeuw heel wat mensen zich hier actief mee ingelaten.
- De vlasverwerking gebeurde gezien de kleinschaligheid grotendeels manueel. Elke agrarische collectie telt wel een vlashekel of vlasrekel.
- Tot in de jaren 1950 was mest van goudwaarde. De verwerking van stal naar veld gebeurde op vrij primitieve wijze met meestal niet meer dan enkele handwerktuigen. Deze zijn in zowat elke landbouwcollectie aanwezig.

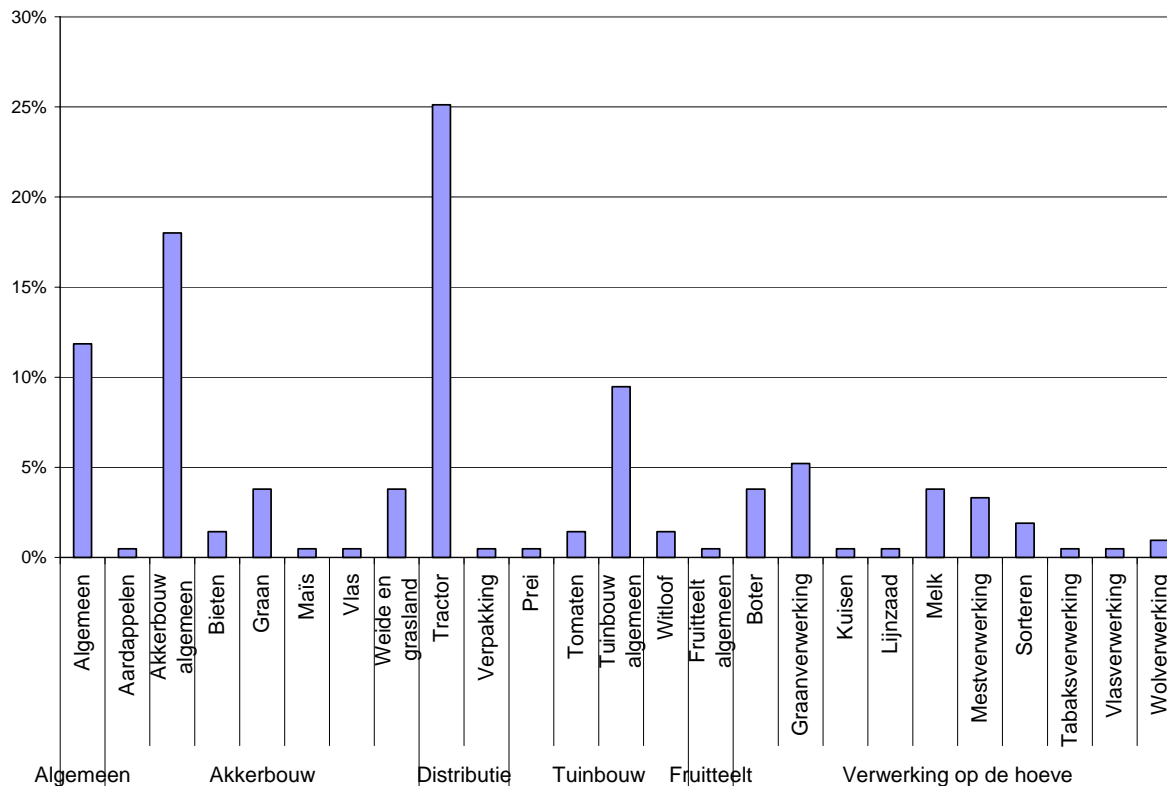
Grafiek 6: Verdeling gemechaniseerd agrarisch erfgoed volgens productie/teelt

Verduidelijking

- Opvallend is de lage graad van gemechaniseerde tuigen in tuinbouw en fruitteelt. Langer dan in akkerbouw bleef de kleinschaligheid hier een rol spelen waardoor minder gemechaniseerde tuigen werden gebruikt. Maar ook de specifieke vereisten voor dergelijke machines vormden een commerciële hinderpaal voor de ontwikkeling ervan.
- Landbouwarren en –wagens zijn relatief goed vertegenwoordigd. Wel betreft het slechts een tiental collecties die meer dan enkele ervan in hun bezit hebben. De omvang en ook de kostprijs vormen vaak een belemmering voor de verwerving.
- Boter- en graanverwerking werden vrij snel na de Eerste Wereldoorlog algemeen gemechaniseerd. De aanwezigheid van ontromers, wanmolens, dorsmachines was bijna vanzelfsprekend op elk bedrijf.

Grafiek 7: Verdeling gemotoriseerd agrarisch erfgoed volgens productie/teelt

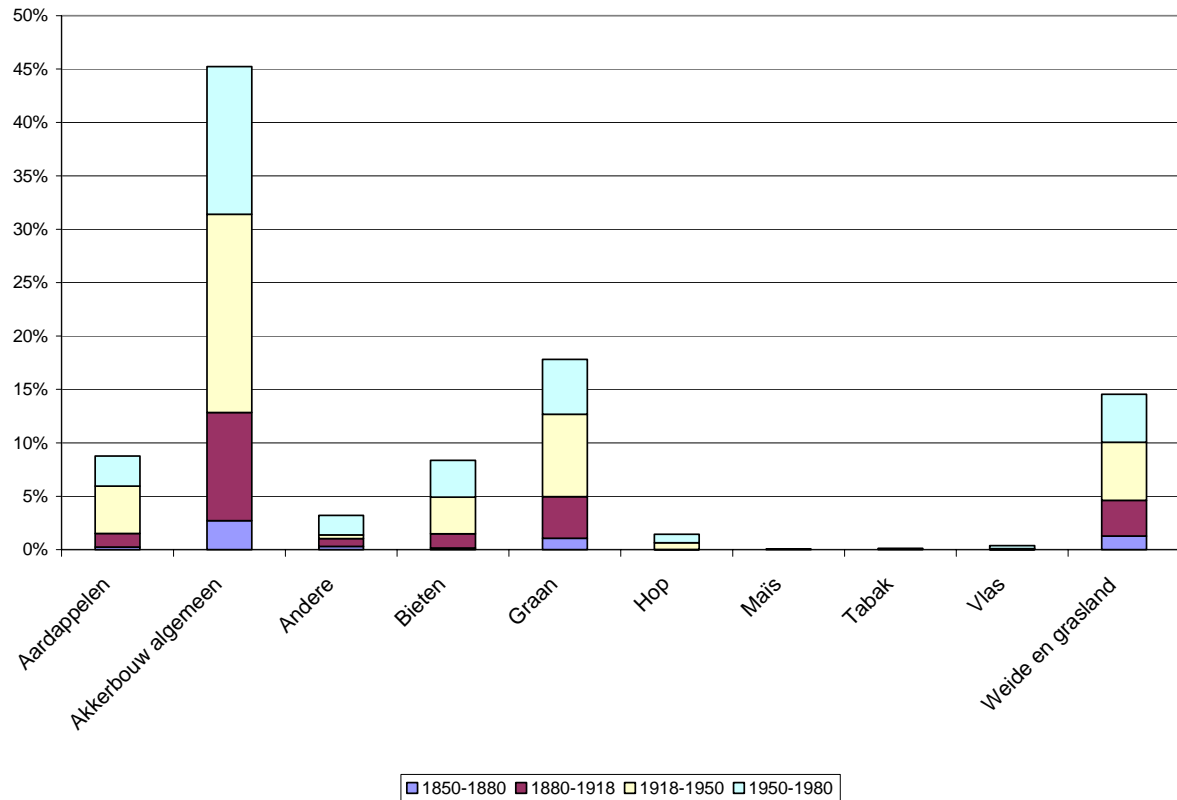

Verduidelijking

- Van het sowieso al zeer beperkte aantal gemotoriseerde tuigen bestaat het gros in de collecties uit tractoren, sproeimachines (algemeen) of tuinbouwmachines.
- Hoewel zeer beperkt in volume zijn toch de meeste sectoren aanwezig in de collecties. De eventuele aanwezigheid van gemotoriseerde machines hangt grotendeels af van de interesse van de verzamelaar.

▪ Invalshoek productie/teelt

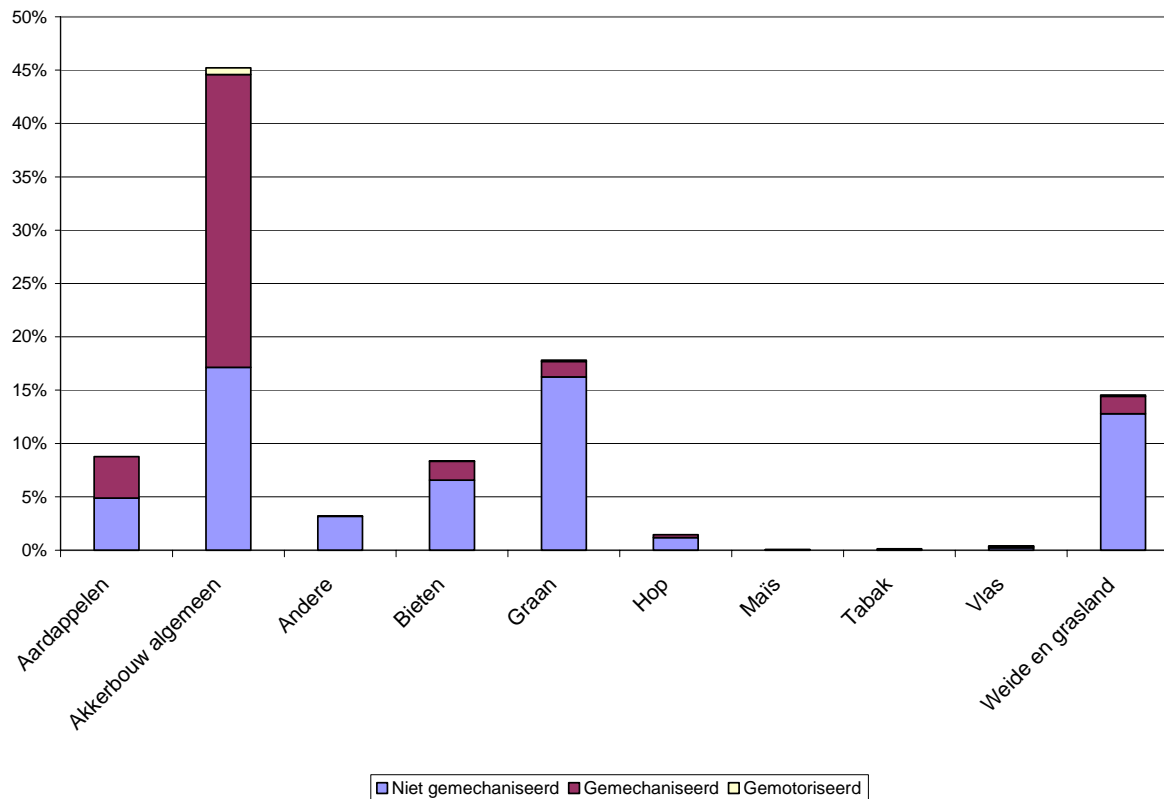
Grafiek 8: Verdeling akkerbouwobjecten volgens periode

Verduidelijking

- Verdeeld over de akkerbouwteelten is elke periode vrij logisch vertegenwoordigd. Dat de recentere periodes iets meer aanwezig zijn in de collecties mag niet meer dan normaal worden genoemd.
- Voor vlas, maïs, hop en tabak is sowieso weinig materiaal bewaard. Een opdeling in periode heeft dan ook weinig zin.

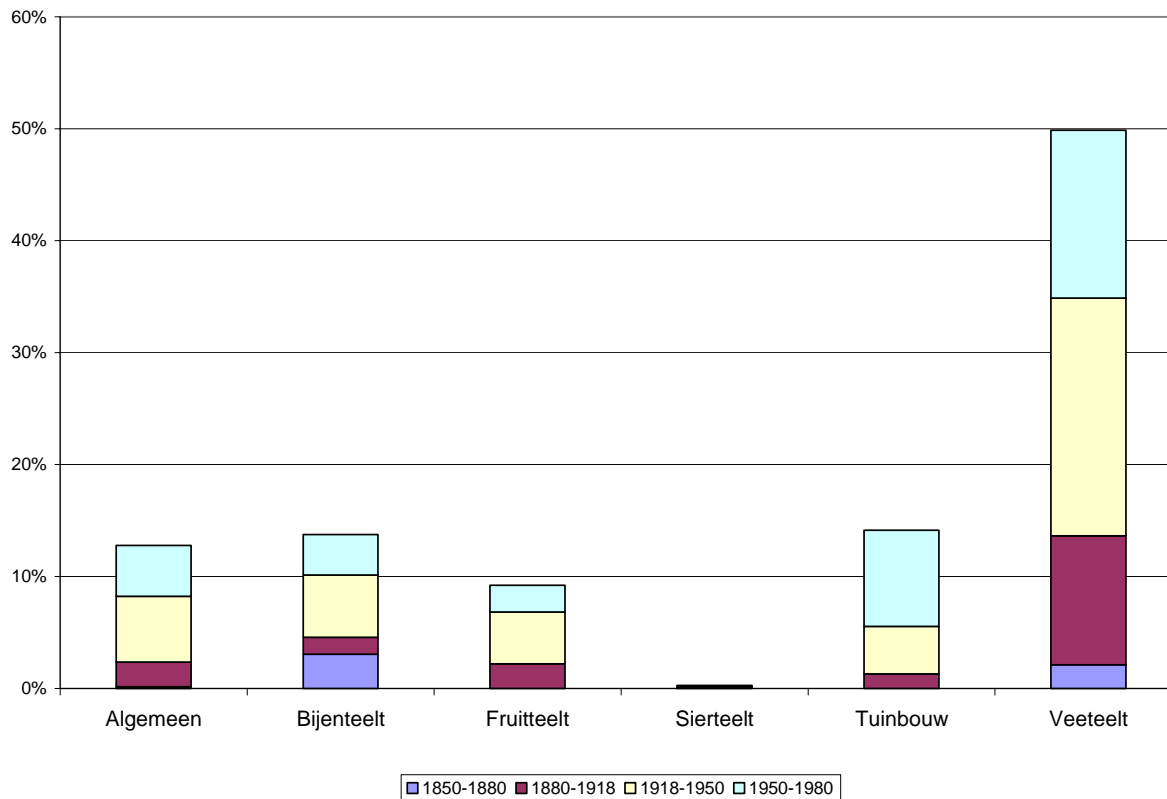
Grafiek 9: Verdeling akkerbouwobjecten volgens techniek

Verduidelijking

- De zeer geringe aanwezigheid van gemotoriseerde werktuigen en machines is al eerder aangehaald.
- Onder akkerbouw andere vallen vooral werktuigen voor turf. Deze productie kwam vrij veel voor tot het begin van de twintigste eeuw en viel dan stil. Logischerwijze is ze ook niet gemechaniseerd.
- Voor graan of weide en grasland geldt dit eigenlijk niet. Deze teelten zijn vrij vlug gemechaniseerd, maar dat weerspiegelt zich relatief weinig in de collecties die vooral niet gemechaniseerde werktuigen voor deze teelten bewaren. Graanverwerkende machines zijn dan weer wel veel meer in de collecties te vinden (zie verder).

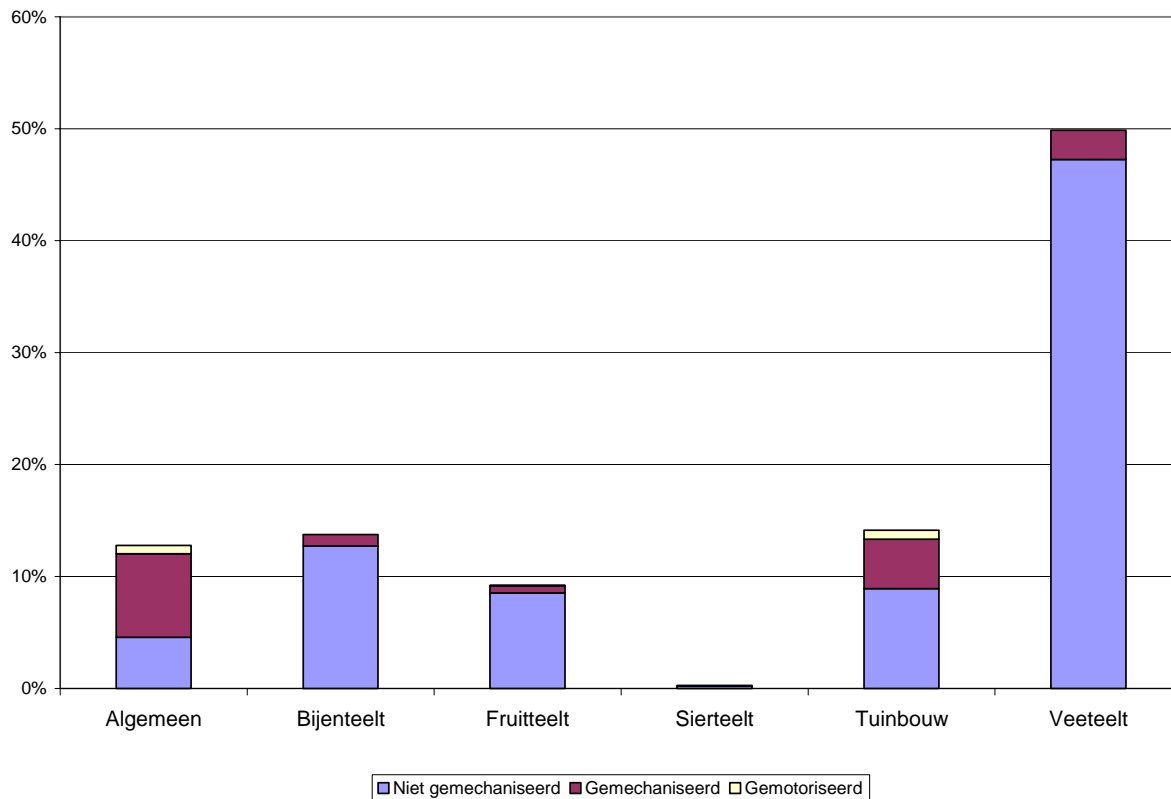
Grafiek 10: Verdeling objecten andere teelten volgens periode

Verduidelijking

- De opkomst van fruitteelt en tuinbouw na 1880 wordt mooi weerspiegeld in de collecties.
- Sierteelt is ondervertegenwoordigd omdat de bewaarde collectie pas in een latere fase onderdak zal vinden in een museum en nu niet kon worden opgenomen in de database.

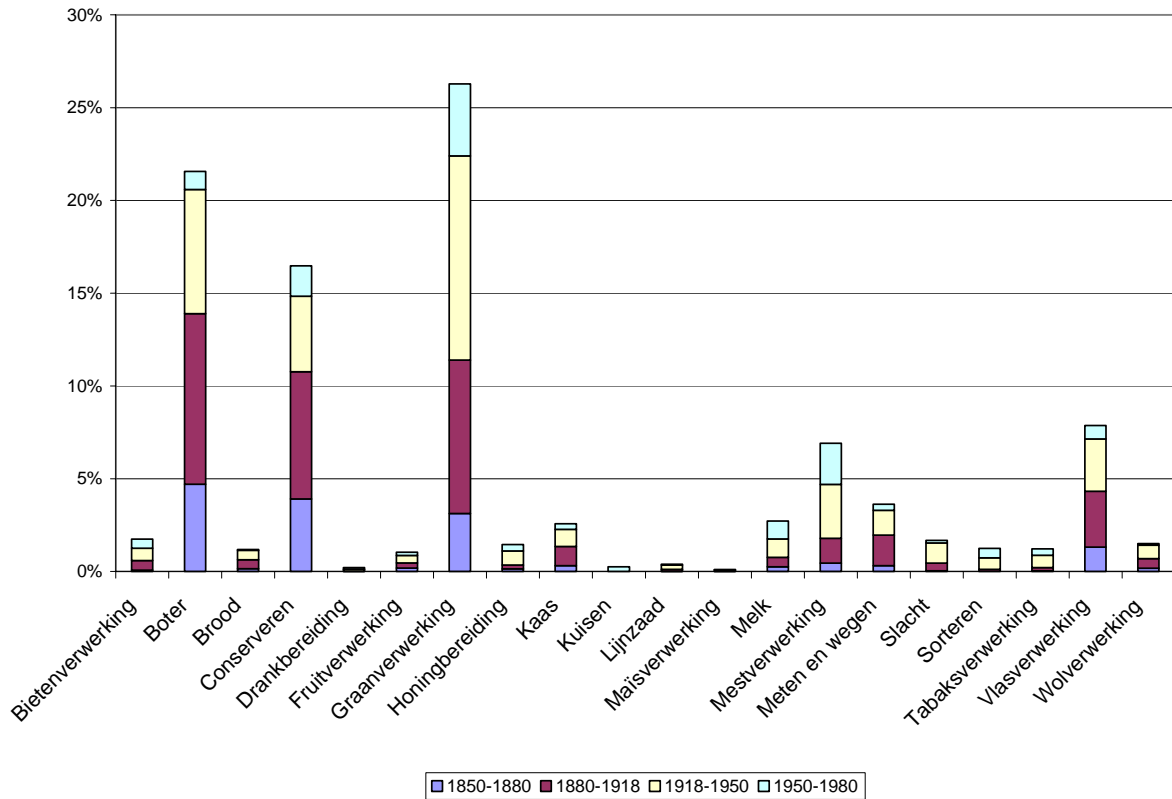
Grafiek 11: Verdeling objecten andere teelten volgens techniek

Verduidelijking

- De hand- en rugsproeijs en verstuivers vallen onder algemeen, niet gemechaniseerd. Deze zijn vrij goed vertegenwoordigd evenals de sproeimachines die werden opgenomen onder algemeen, gemechaniseerd.
- Bijenteelt is een weinig gemechaniseerde arbeid en telt dan logischerwijze vooral niet gemechaniseerde werktuigen.
- Voor fruitteelt is de oververtegenwoordiging van niet gemechaniseerde werktuigen opvallend. Het betreft dan ook een sector die tot op vandaag voor een groot deel moet rekenen op handenarbeid bij snoeien, onderhoud en plukken.

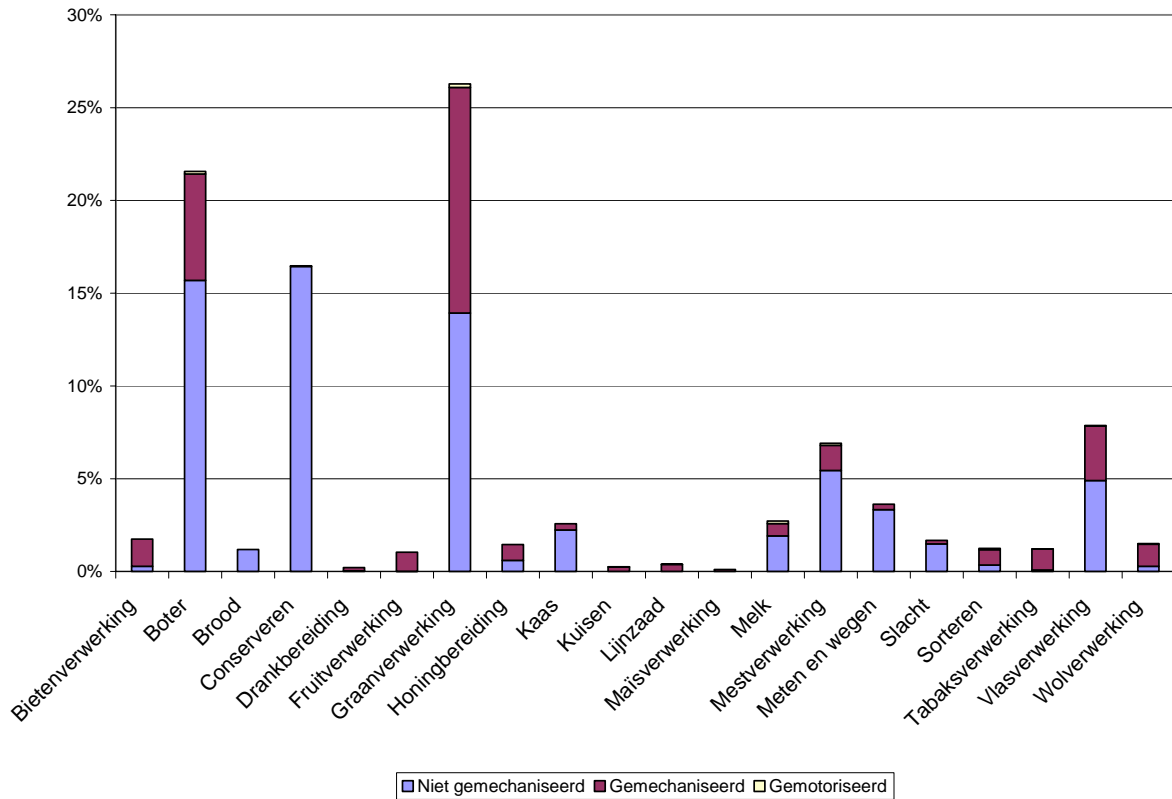
Grafiek 12: Verdeling objecten verwerking op de boerderij volgens periode

Verduidelijking

- De boterverwerking, conservering en graanverwerking zijn voor de recentste periode minder vertegenwoordigd. Dit is logisch aangezien boter en graan na 1950 veel minder op de boerderij zelf werden verwerkt
- Verschillende aspecten die toch wel hun rol hebben gespeeld op het boerenbedrijf komen maar heel matig aan bod zoals drankbereiding (illegaal gestookte jenever), kuisen van groenten en fruit, lijnzaadverwerking, maïs. Voor maïs is dit te begrijpen aangezien deze teelt pas na 1960 definitief doorbrak en bovendien vrij vlug op grootschalige manier werd geteelt en verwerkt.

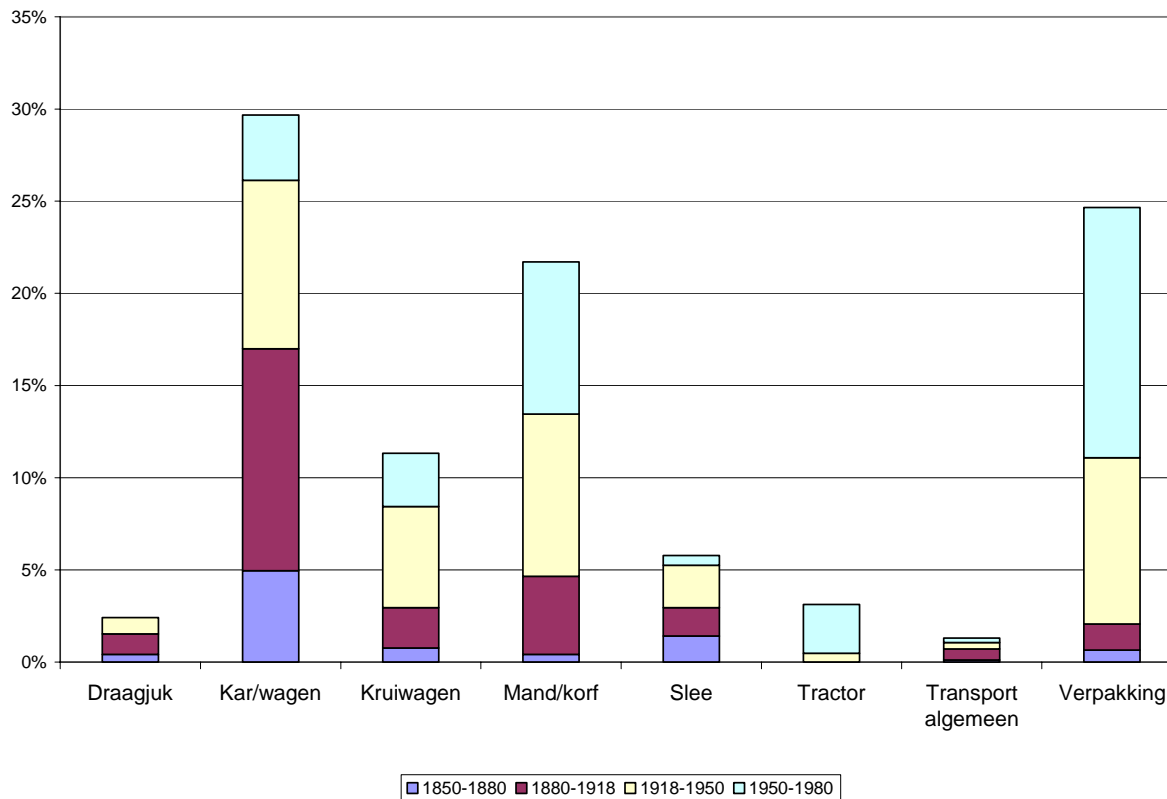
Grafiek 13: Verdeling objecten verwerking op de boerderij volgens techniek

Verduidelijking

- Conserven is volledig niet gemechaniseerd: het betreft dan ook alleen bewaarpotten en –manden, geen machines die voor bewaring konden zorgen.
- Graan- en boterverwerking zijn weinig gemotoriseerd. Zo gauw deze fase aanbrak, vond de verwerking al niet meer op de boerderij plaats.

Grafiek 14: Verdeling transport- en distributieobjecten volgens periode.

Verduidelijking

– Transport en distributie wordt alleen per periode bekeken aangezien de techniek op zich voldoende voor zich spreekt. Wel werd noodzakelijkerwijze het ene transportmiddel als gemechaniseerd (bv. kar of wagen) en het andere als niet gemechaniseerd (bv. kruiwagen) opgenomen in de database. Alleen op die manier konden ook de transport- en distributiemiddelen worden verwerkt in de grafieken met betrekking tot techniek.

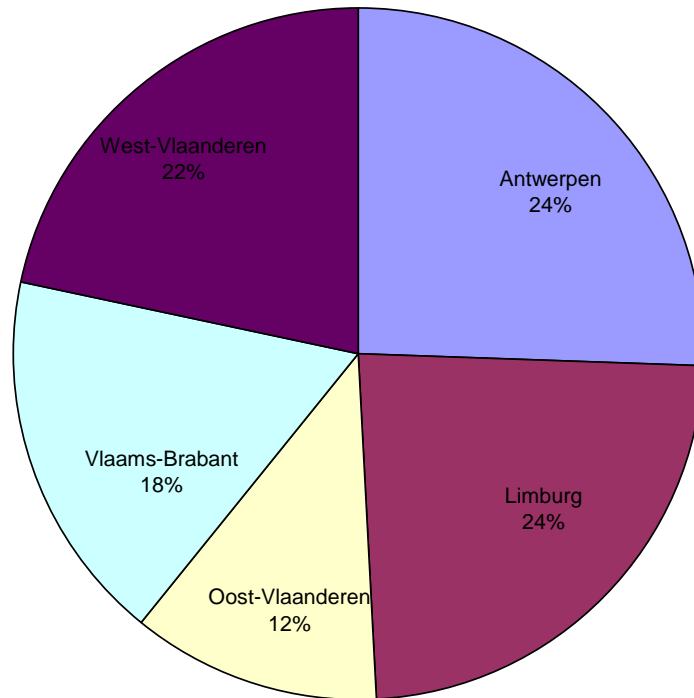
– Karren en wagens zijn vrij goed verdeeld over de verschillende periodes, met een kleiner aandeel voor de recente periode. Dit is ook logisch aangezien de houten wagens maar tot het Interbellum werden geproduceerd. Van de nieuwere wagens met rubberen banden die vanaf de jaren 1930 in het straatbeeld verschenen, werden er veel minder in de collecties bewaard. De nostalgische waarde hiervan ligt in de ogen van veel verzamelaars een pak lager dan die van de houten boerenkarren en – wagens.

– Omgekeerd geldt dit ook voor de tractor die vooral exemplaren telt voor de periode na 1950, in feite een weerspiegeling van de doorbraak van de tractor in de Belgische landbouw na 1950.

– Onder verpakking wordt verpakkingsmateriaal verstaan. Heel wat boeren verpakten zelf hun producten, vooral dan de wat duurdere waren zoals witloof, druiven of ander fruit. Niet onlogisch zijn deze objecten vooral van recentere datum, gezien hun beperkte ‘houdbaarheid’.

▪ Invalshoek: provincie

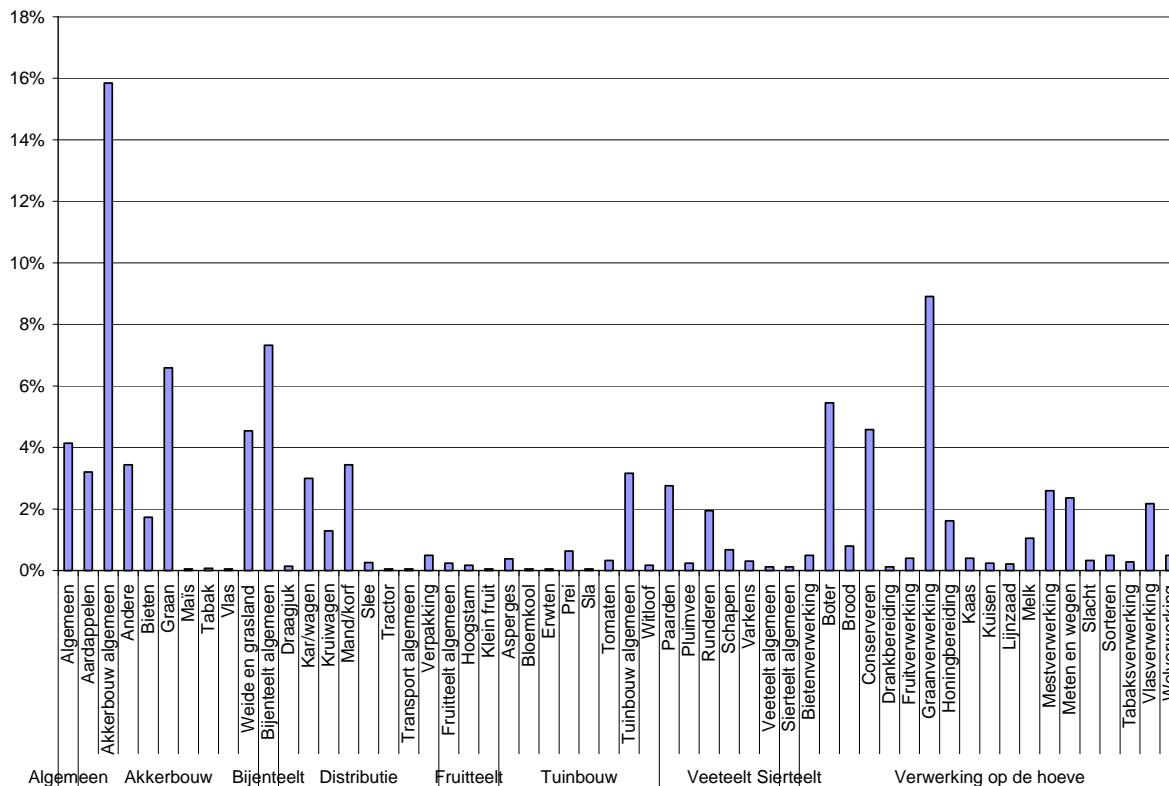
Figuur 3: Verdeling agrarisch erfgoed volgens provincie

Verduidelijking

- De provincie Oost-Vlaanderen heeft iets minder volume aan agrarische objecten. Er zijn inderdaad minder grote collecties in die provincie, maar de collectie sierteeltgerei – die toch meer dan duizend stuks telt – is hier niet inbegrepen.
- Indien de collectie van Bokrijk niet wordt meegeteld, is de provincie Limburg duidelijk degene met de kleinste aantallen. Bokrijk heeft daar zeker een aanzuigefect uitgeoefend waardoor andere initiatieven misschien minder kansen hadden.

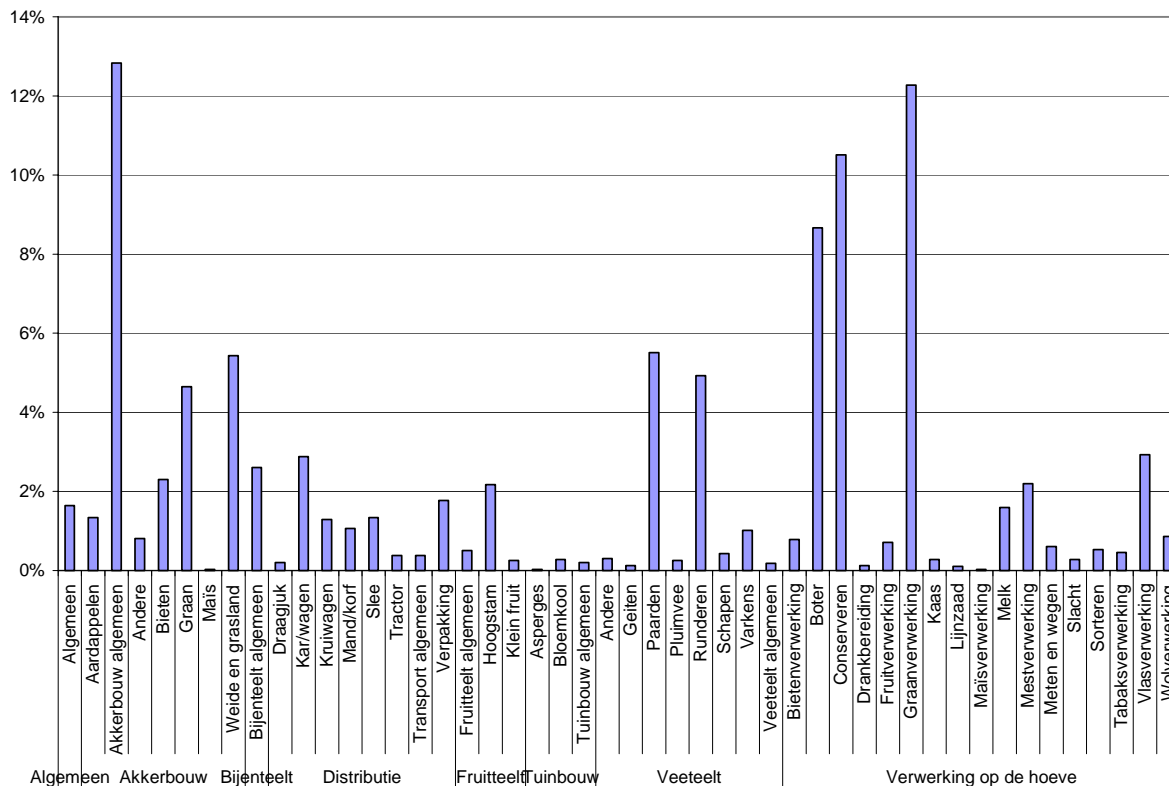
Grafiek 15: Verdeling agrarisch erfgoed provincie Antwerpen volgens productie/teelt

Verduidelijking

- De hoge score van bijenteelt en honingbereiding is te herleiden tot de aanwezigheid van het Bijenteeltmuseum in Kalmthout. De Kalmthoutse Heide was natuurlijk een uitgelezen terrein voor bijen, maar evengoed in andere streken in Vlaanderen hadden imkers hun werkterrein.
- In vergelijking met de andere provincies blijkt ook tuinbouw vrij breed vertegenwoordigd. Dat is evenwel volledig te herleiden tot de regio Mechelen waar een aantal regionale collecties goed vertegenwoordigd zijn.
- Verder blijven de ‘klassieke’ sectoren sterk aanwezig: akkerbouw algemeen, graanteelt, boterverwerking, conserveren en graanverwerking.

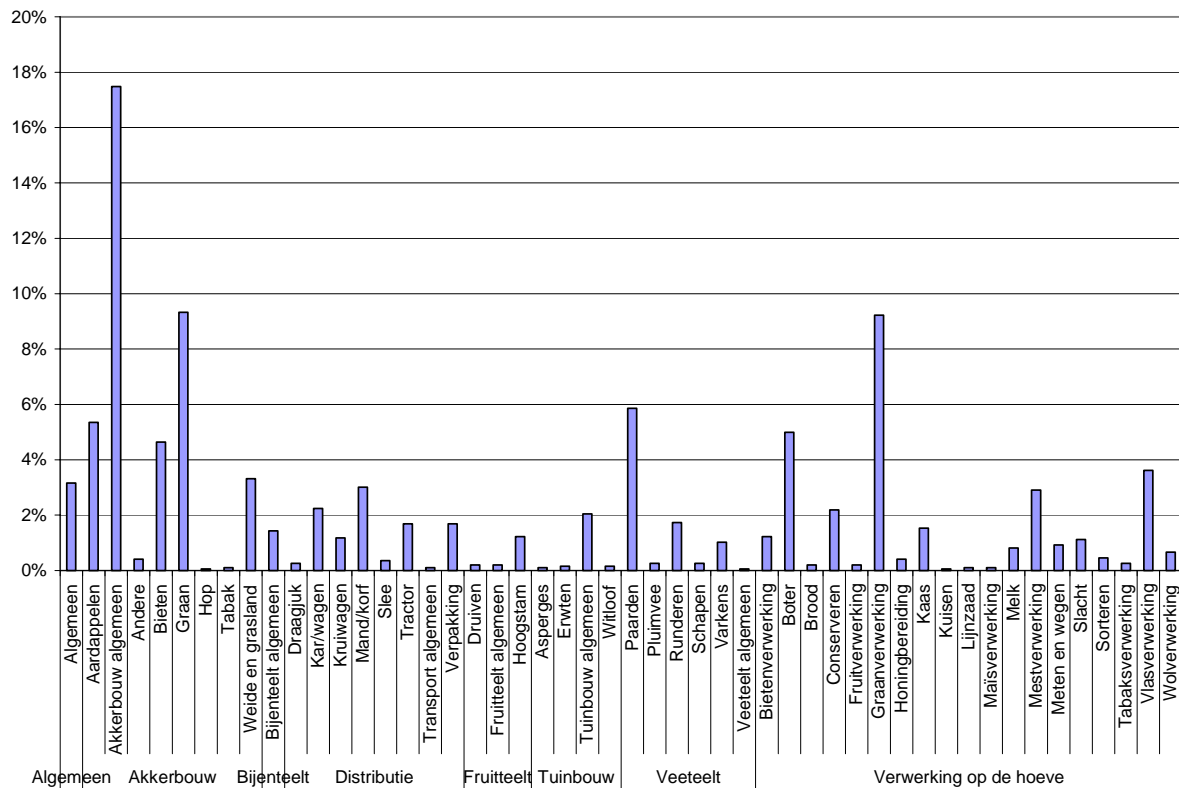
Grafiek 16: Verdeling agrarisch erfgoed provincie Limburg volgens productie/teelt

Verduidelijking

- Hoewel Limburg in Borgloon en Sint-Truiden twee musea telt die zich expliciet op de fruitteelt richten, komt dit niet tot uiting in bovenstaande grafiek. Dat wordt inderdaad weggeblazen door het volume van Bokrijk. In die collectie komt fruit relatief weinig tot uiting omdat Bokrijk natuurlijk objecten vanuit heel Vlaanderen heeft verzameld. Min of meer hetzelfde verhaal laat zich optekenen voor de bietenteelt.
- Graanverwerking scoort hier nog hoger dan in de andere provincies. De collectie wanmolens in Bokrijk is dan ook de grootste in Vlaanderen met meer dan 70 exemplaren.
- Verschillende collecties bezitten veel getuig voor paarden en runderen.

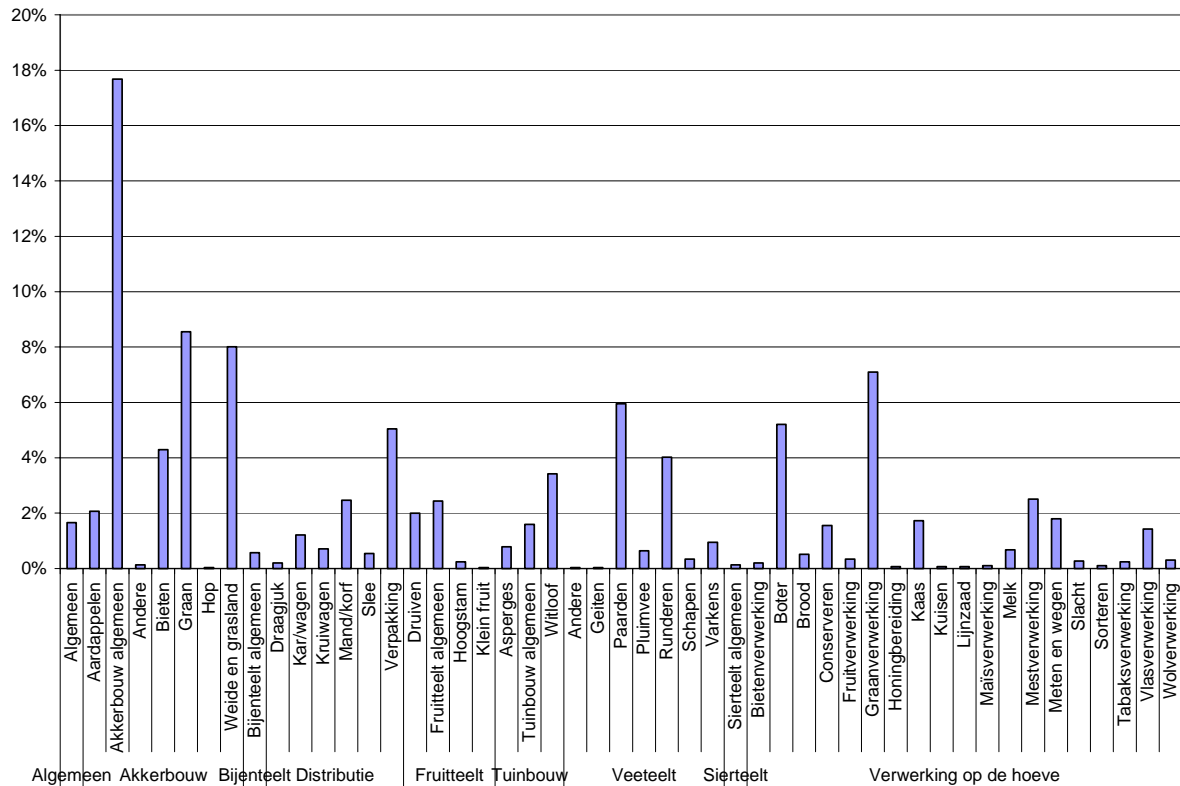
Grafiek 17: Verdeling agrarisch erfgoed provincie Oost-Vlaanderen volgens productie/teelt

Verduidelijking

– Voor Oost-Vlaanderen valt de vrij grote aanwezigheid van werktuigen voor aardappelen op. Inderdaad is dit in het noorden en het centrum van de provincie lange tijd een belangrijke teelt geweest.

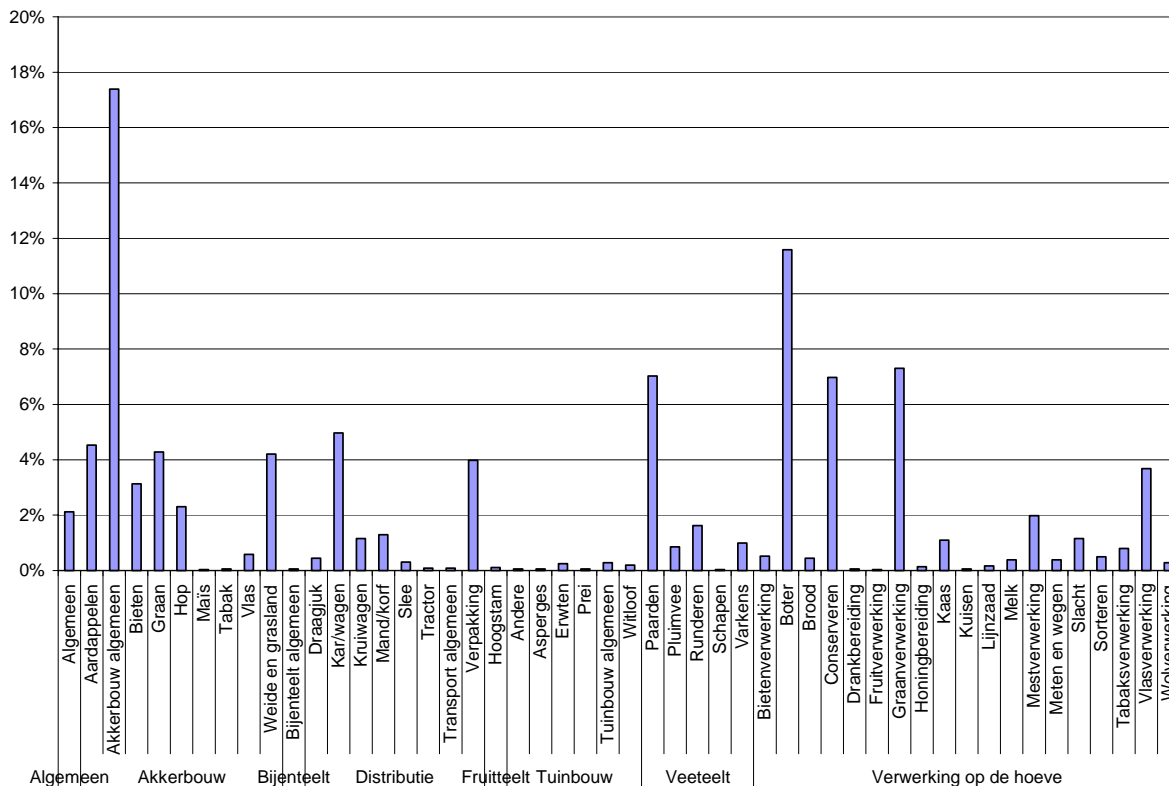
Grafiek 18: Verdeling agrarisch erfgoed provincie Vlaams-Brabant volgens productie/teelt

Verduidelijking

- Misschien verrassend dat er weinig aanwezig is van fruitteelt hoewel het Hageland en het Pajottenland toch fruitteeltregio's waren. Voor de druiventeelt bestaat het Druivenmuseum in Overijse dat weliswaar een volledige collectie heeft die evenwel vrij beperkt in volume is.
- Vooral tuinbouw (witloof, asperges) is goed vertegenwoordigd, wat logisch te herleiden valt tot de tuinbouwdriehoek Leuven-Mechelen-Brussel.
- De streek rond Tienen is al lang gericht op de suikerverwerking. De teelt van suikerbieten is dan ook vrij goed vertegenwoordigd in de collecties (categorie Akkerbouw bieten).

Grafiek 19: Verdeling agrarisch erfgoed provincie West-Vlaanderen volgens productie/teelt

Verduidelijking

- De aanwezigheid van hop is te herleiden tot de teelt in de streek rond Poperinge. Relatief blijft het wel een marginale teelt die ook op dergelijke manier vertegenwoordigd is in de collecties.
- De teelt van tabak in Wervik is nauwelijks weerspiegeld in de collecties, voornamelijk omdat de depotcollectie van het Tabaksmuseum in Wervik niet kon worden opgenomen in de databank.
- Vlas is lange tijd een belangrijke teelt in het Kortrijkse geweest, maar bleef grotendeels kleinschalig en manueel. Bijgevolg zijn hiervan weinig relicten overgebleven. De verwerking van vlas gebeurde in deze regio al snel op industriële schaal en werd bijgevolg niet opgenomen in dit project.
- Een opvallende factor is de collectie karren en wagens die in feite de weerslag is van de grote collectie van het Bulskampveld in Beernem. Hetzelfde geldt voor boterverwerking wat te herleiden valt tot de collectie van het Zuivelmuseum in Blankenberge.

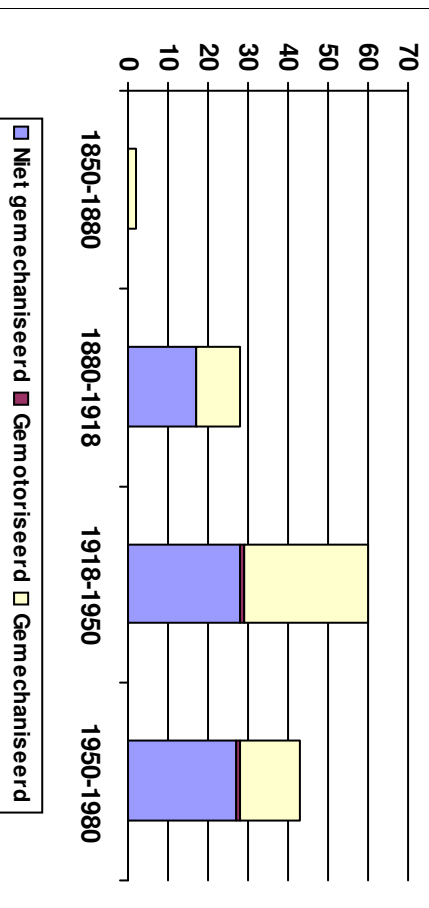
2. Agrarisch erfgoed in beeld: individuele (deel)collecties

Van de 75 collecties die als agrarische (deel)collectie werden weerhouden, vertonen we hier een individuele fiche²⁰. Telkens tonen we vier grafieken die iedere keer hetzelfde numerieke beeld per collectie geven. De eerste grafiek geeft een algemeen beeld van de collectie: aantal stuks, onderverdeeld volgens periode en techniek. De tweede grafiek gaat dieper in op de productiewijze, onderverdeeld volgens periode. De derde grafiek geeft eveneens de productiewijze, maar nu per techniek. Tenslotte wordt in een vierde grafiek de focus van de collectie belicht aan de hand van de top vijf in aantal aanwezige objecten.

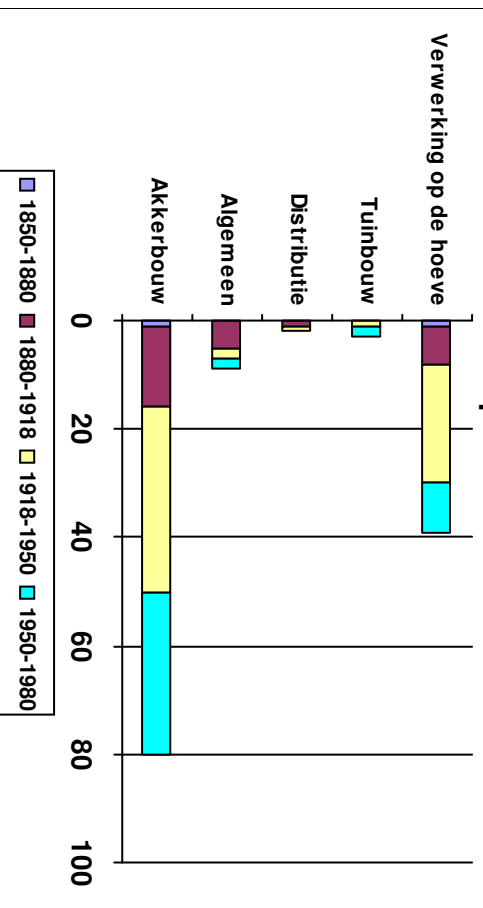
²⁰ Van een aantal collecties worden geen grafieken getoond omdat er ofwel geen roerend agrarisch erfgoed in de verzameling is bewaard ofwel omdat de collectie te beperkt in omvang is. Het betreft: Levend Erfgoedpark in Wachtebeke, Nationaal Tabaksmuseum in Wervik, Fransmansmuseum in Koekelare, Sierteeltcollectie in Destelbergen, Museumtuin in Gaasbeek, Nationale Boomgaardenstichting in Vliermaal, Stoomcentrum in Maldegem, Museum van het Belgisch Trekpaard in Vollezele.

Ambachtenmuseum 't Krekelhof, Koksijde

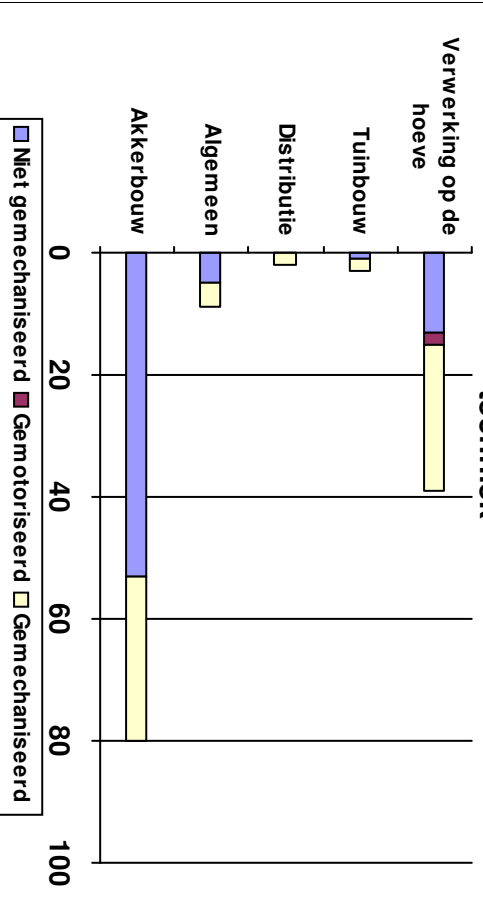
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

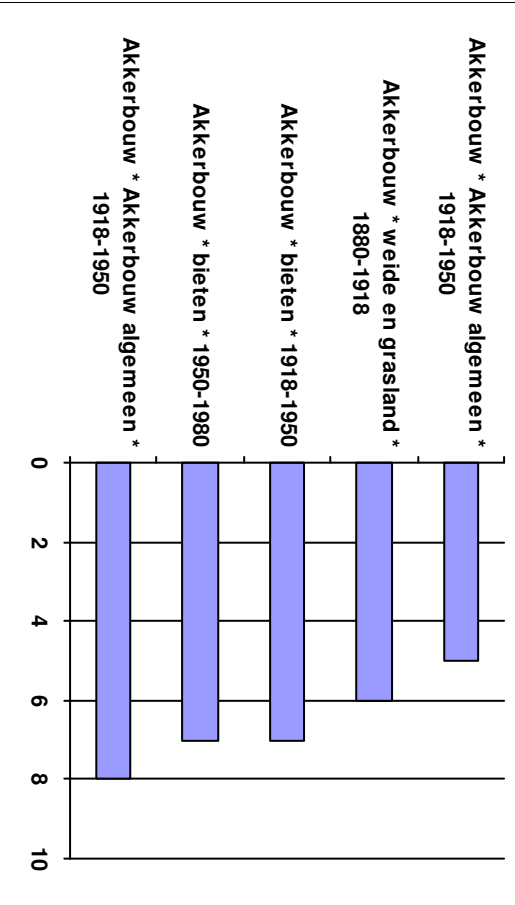
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

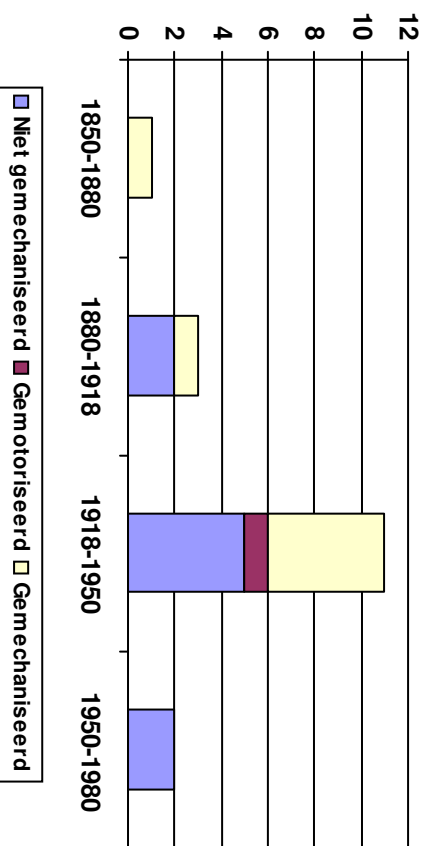
Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

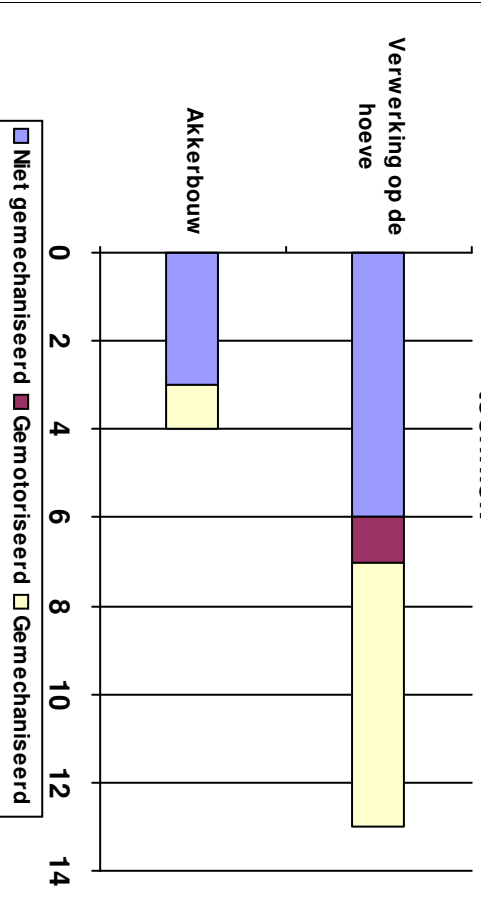
Grafiek 4: Top vijf in aantal

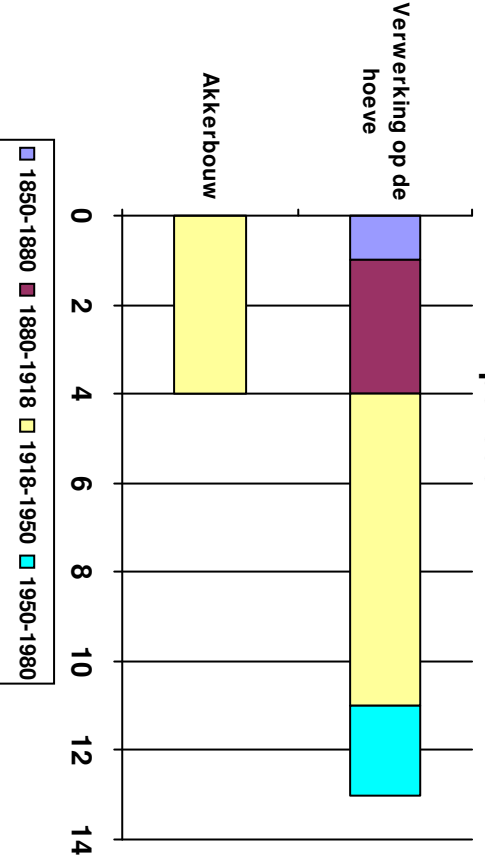
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

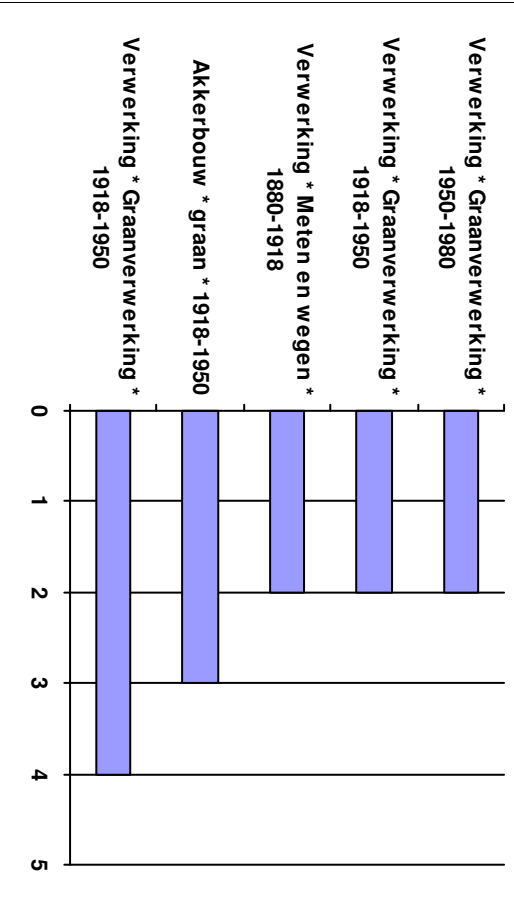
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

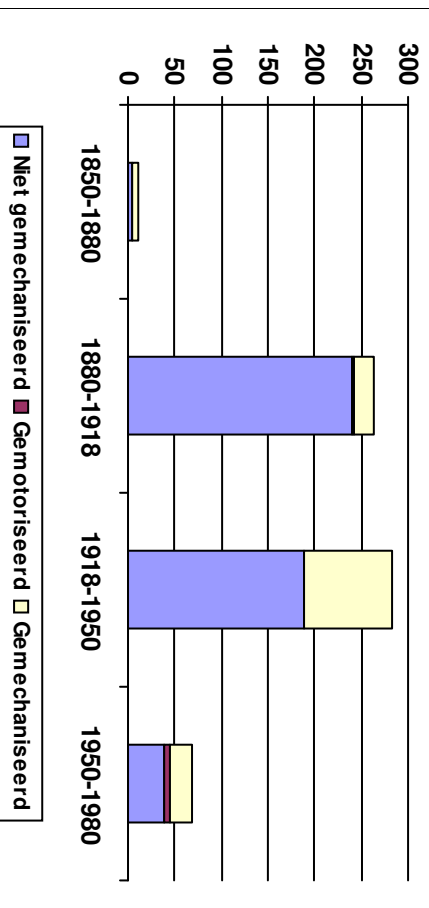
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

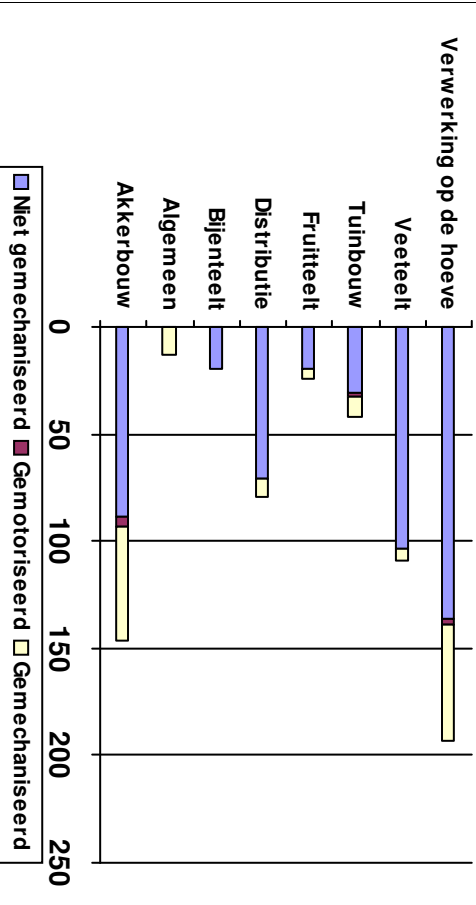
Grafiek 4: Top vijf in aantal

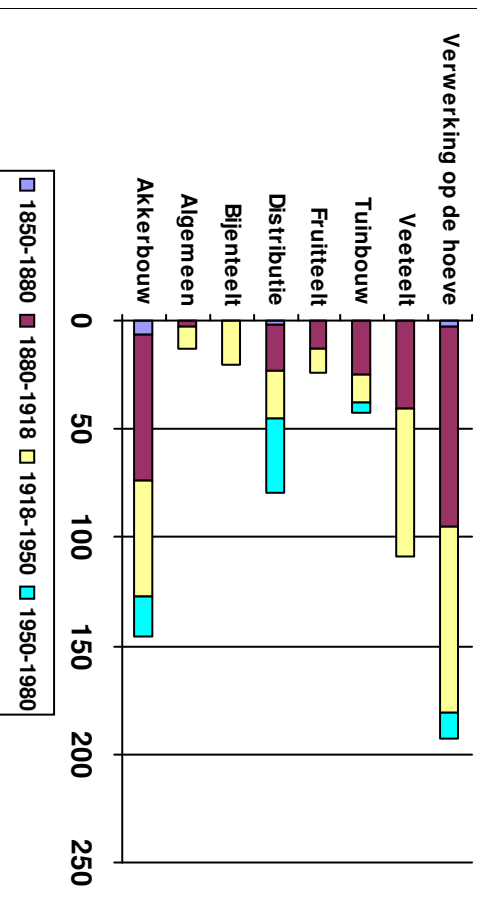
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

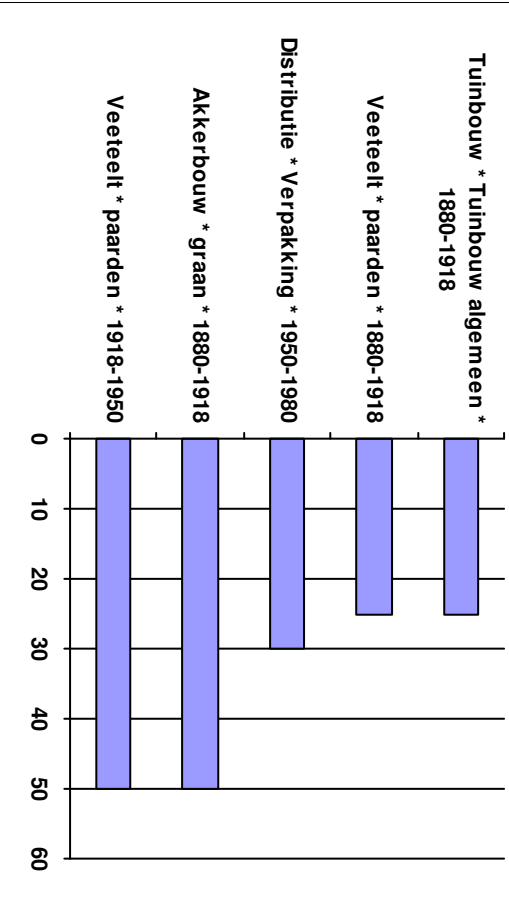
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

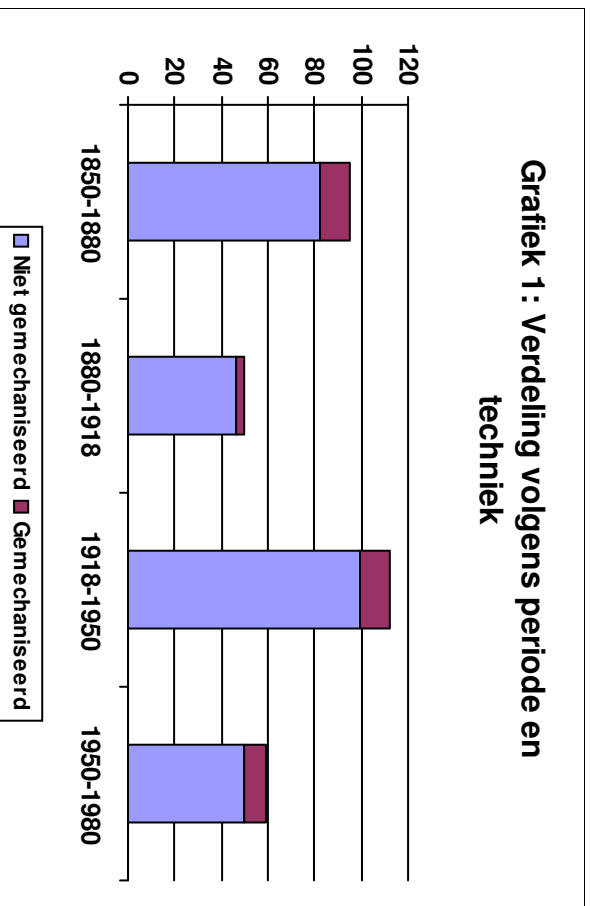

Grafiek 4: Top vijf in aantal

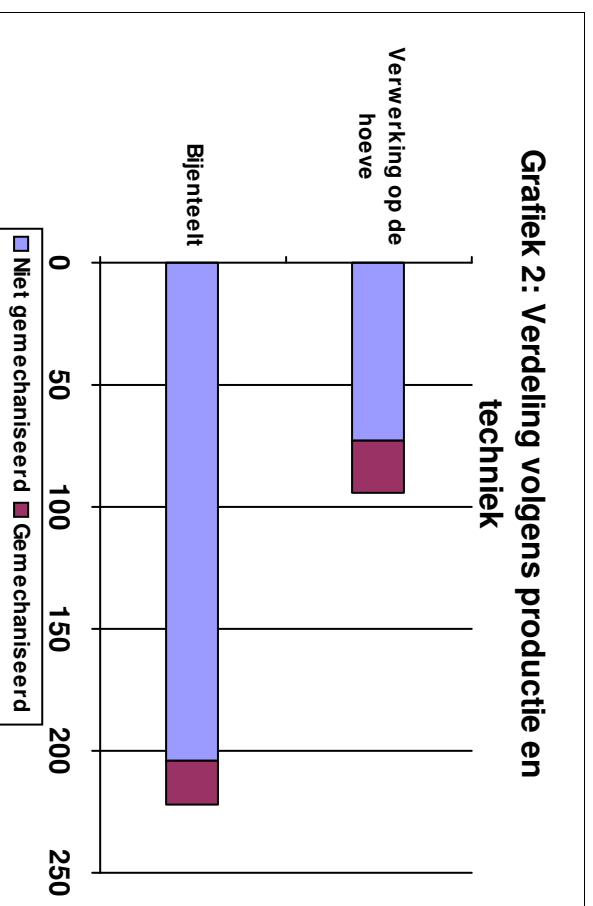

Bijenteeltmuseum, Kalmthout

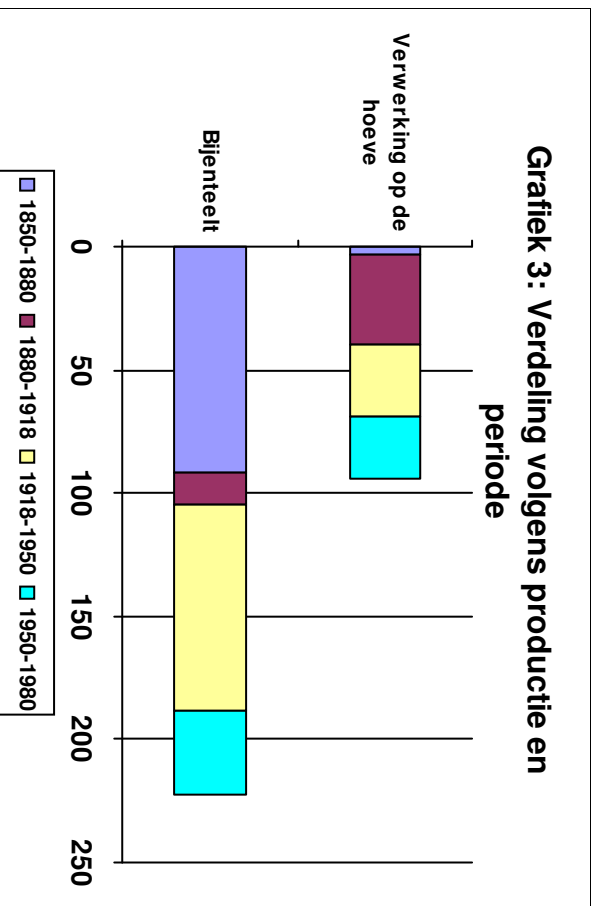
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

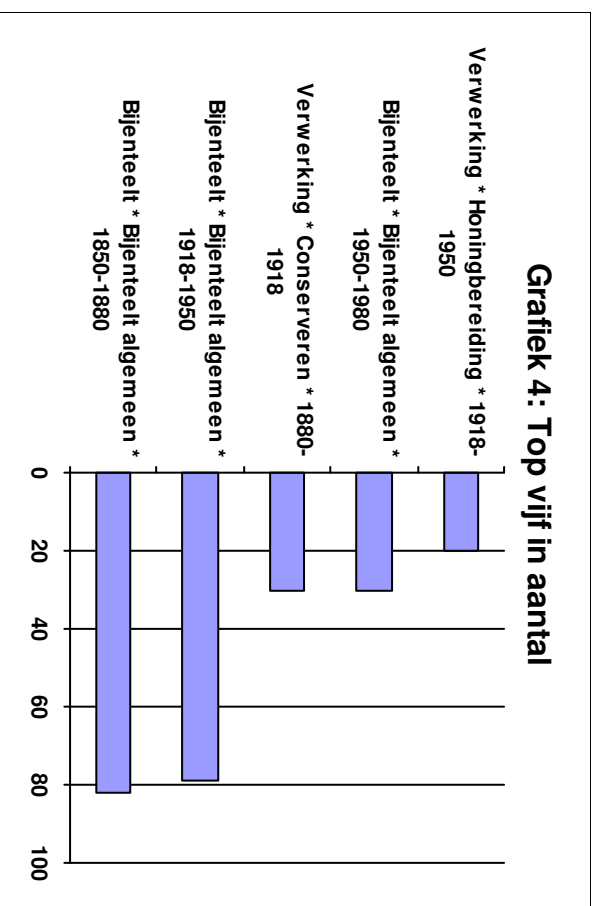
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

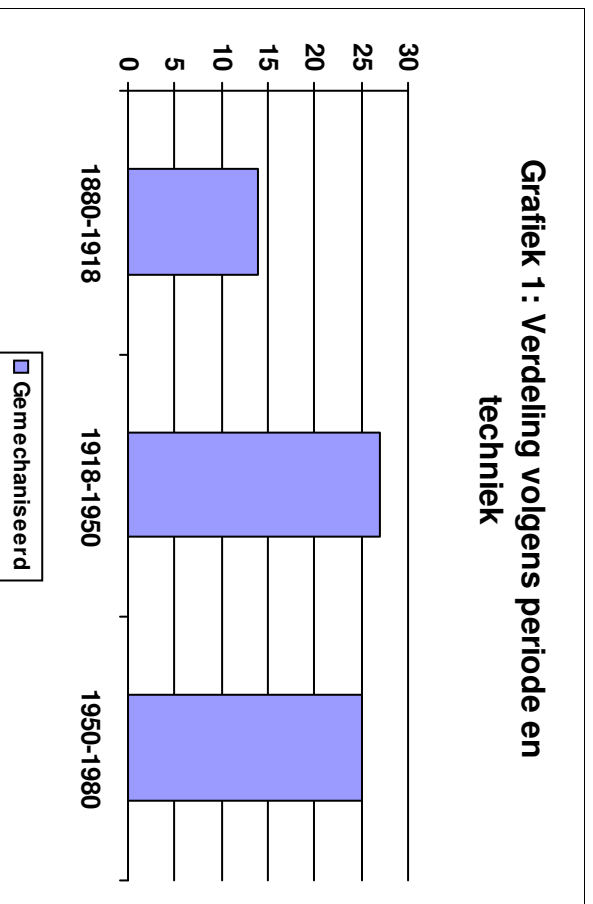
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

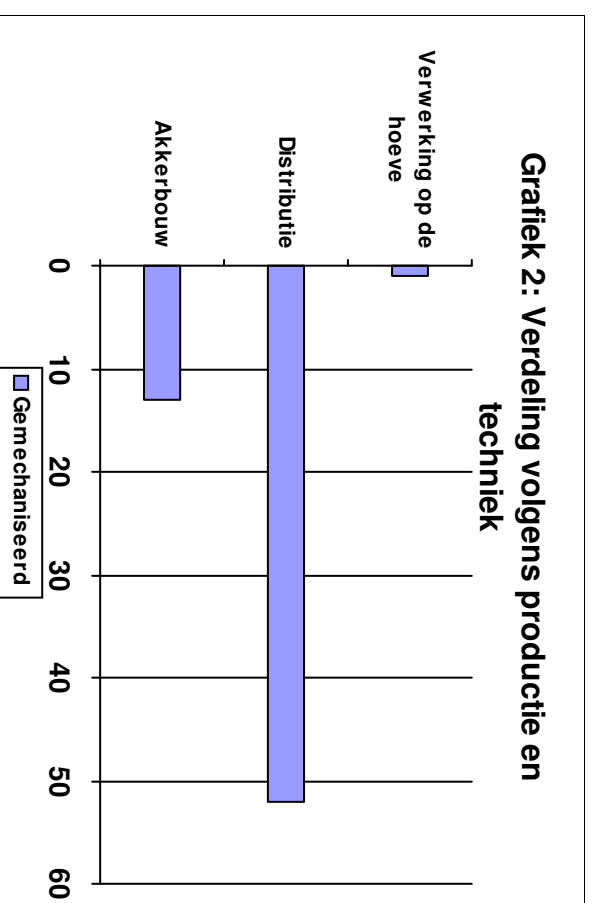
Grafiek 4: Top vijf in aantal

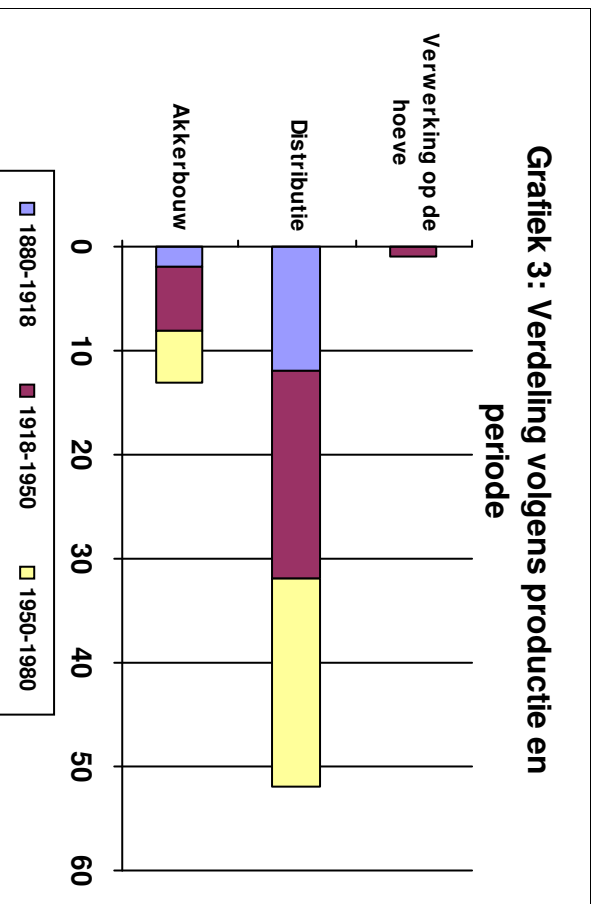
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

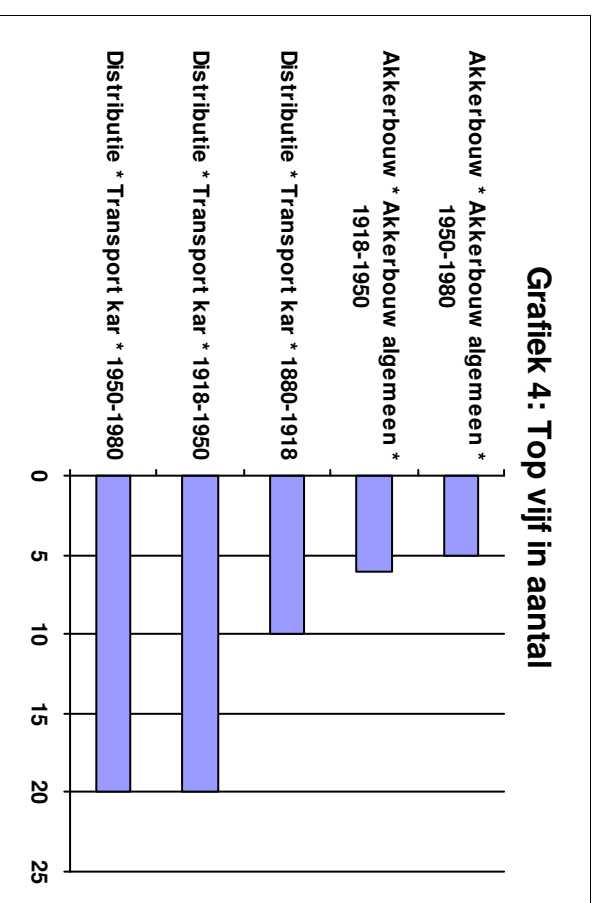
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

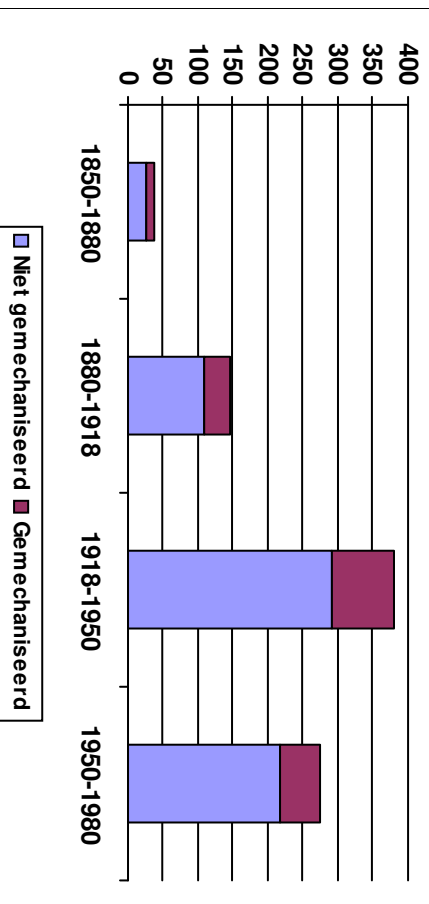

Grafiek 4 : Top vijf in aantal

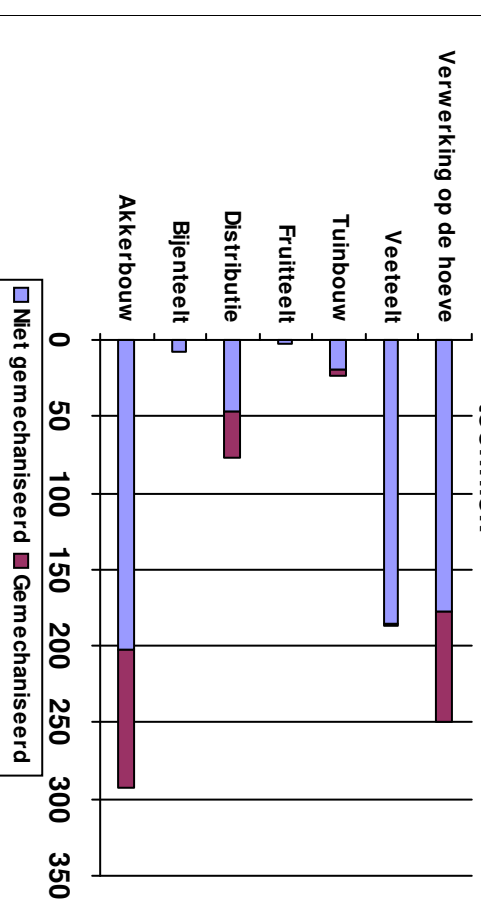

De Botermolen, Keerbergen

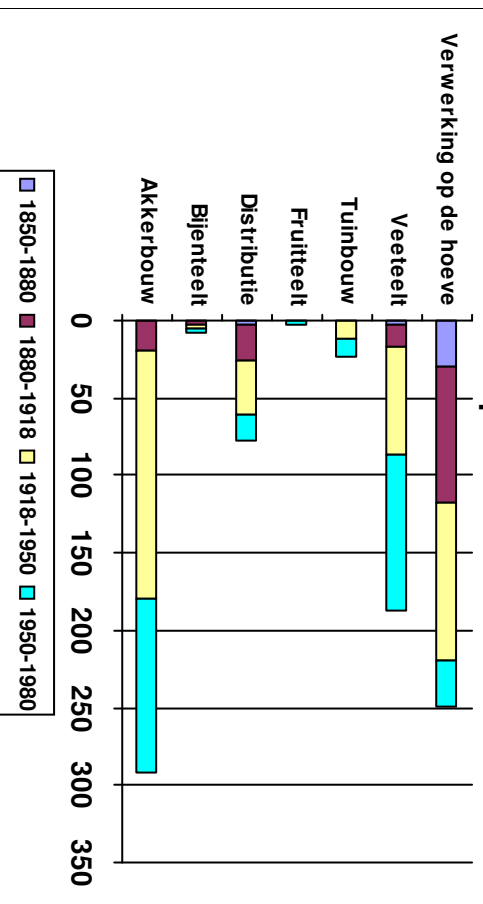
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

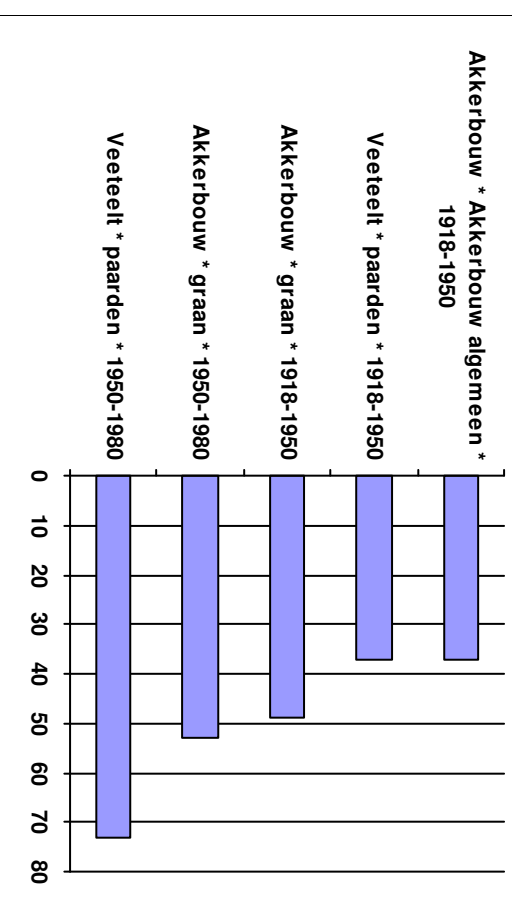
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

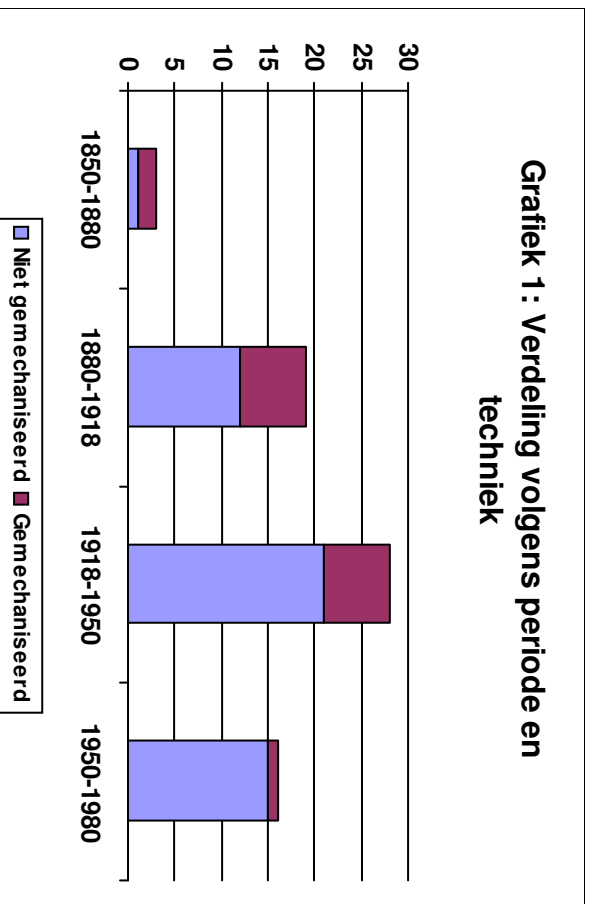

Grafiek 4: Top vijf in aantal

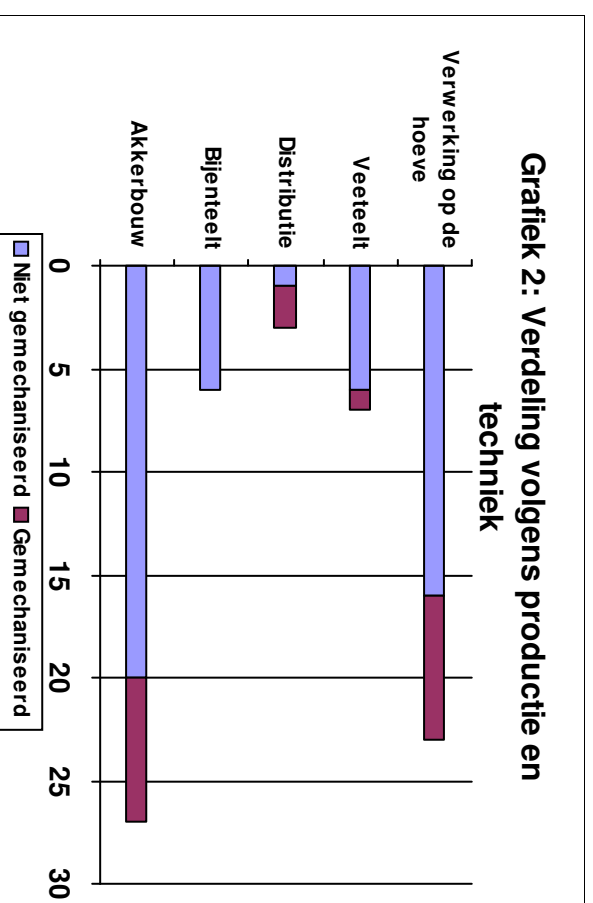

De Drie Rozen, 's Gravenwezel

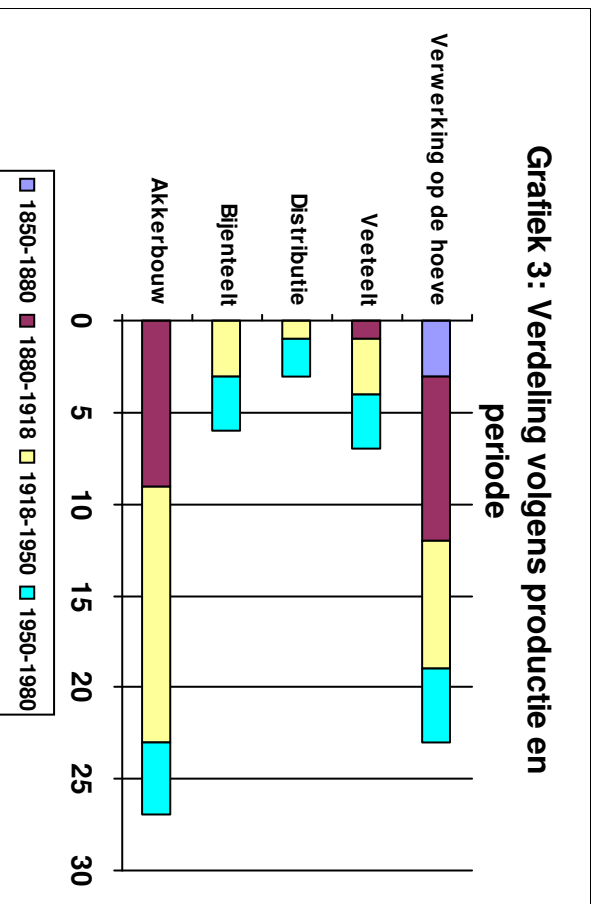
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

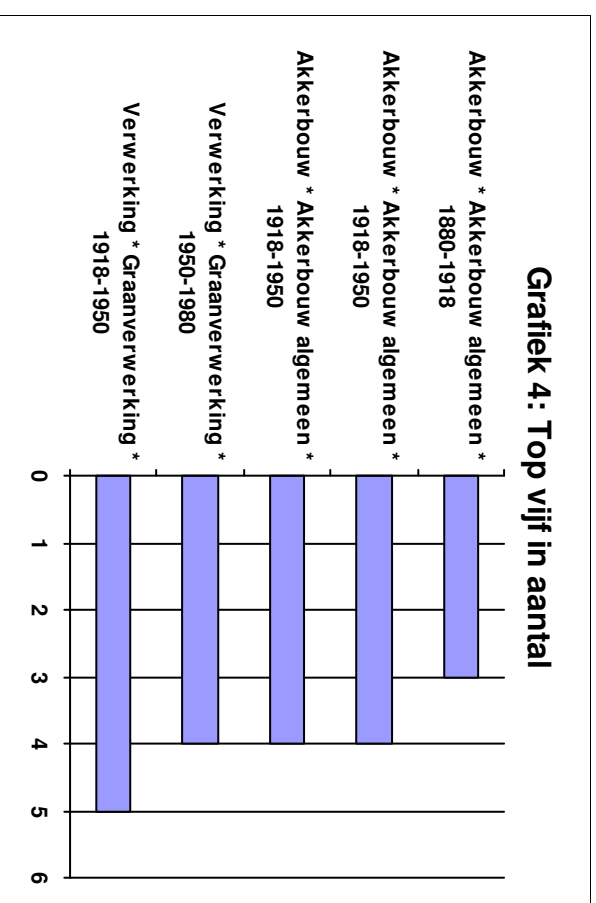
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

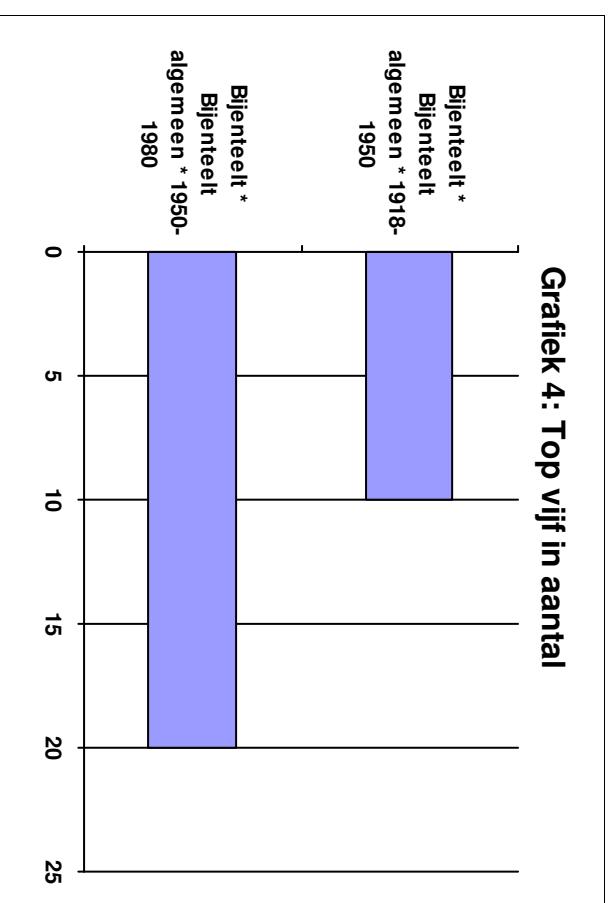
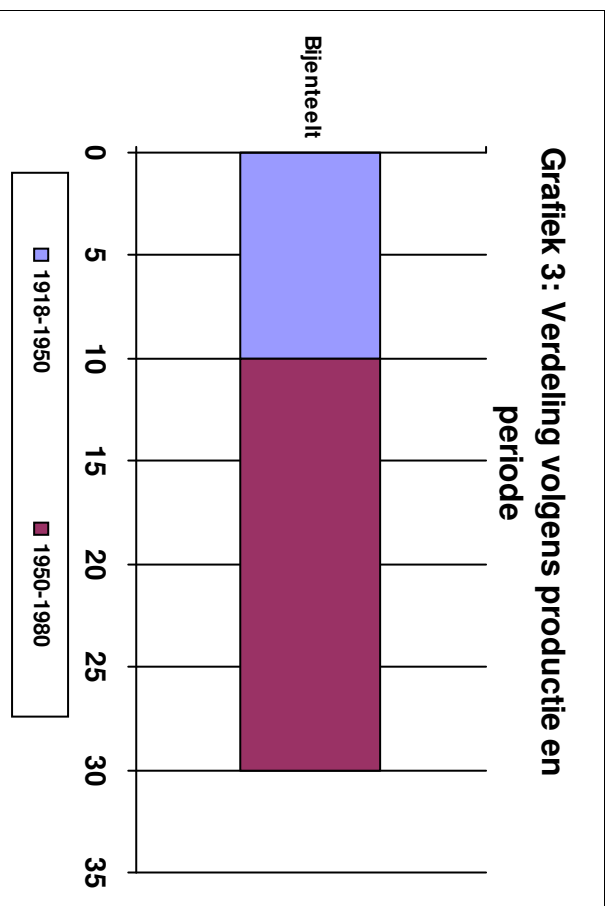
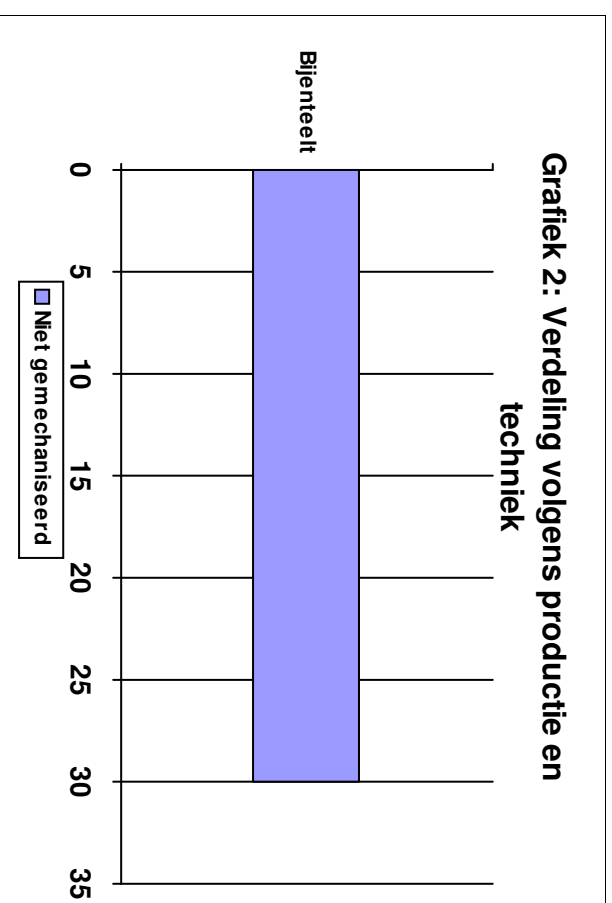
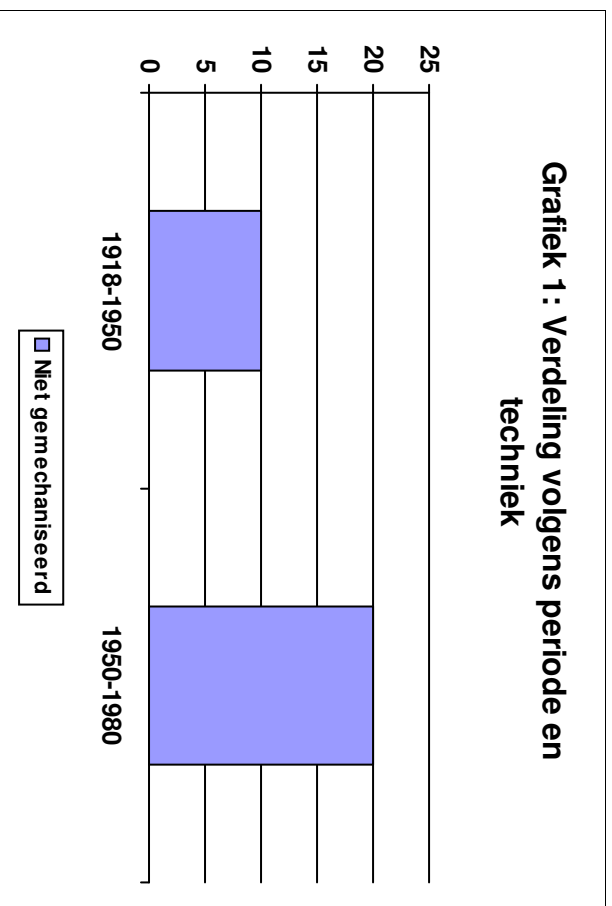

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

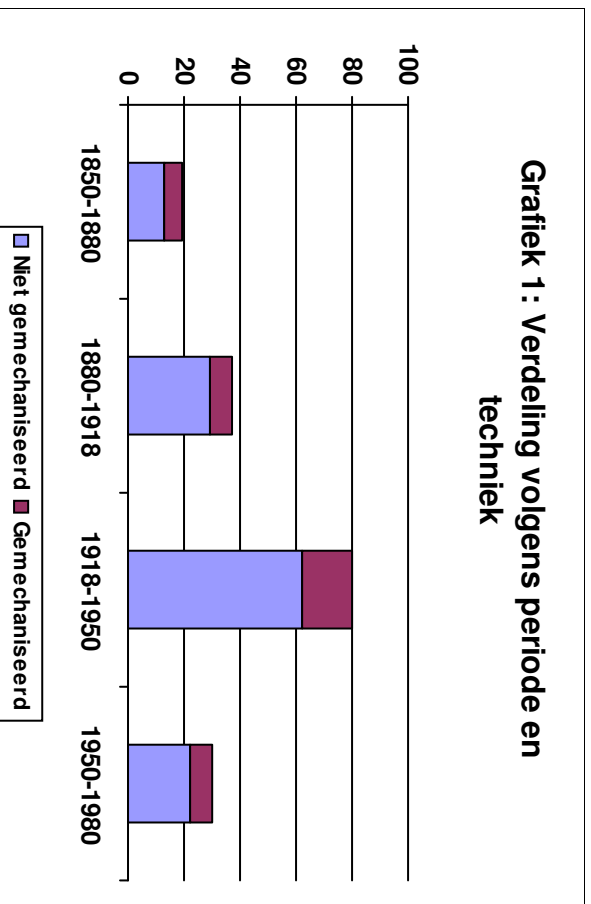
Grafiek 4: Top vijf in aantal

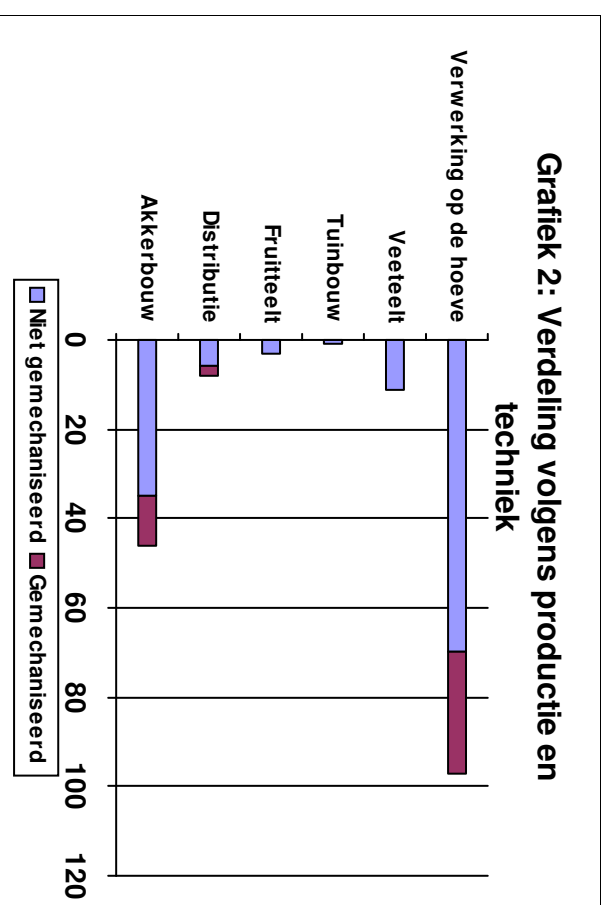

De Zuiderkempen, Westerlo

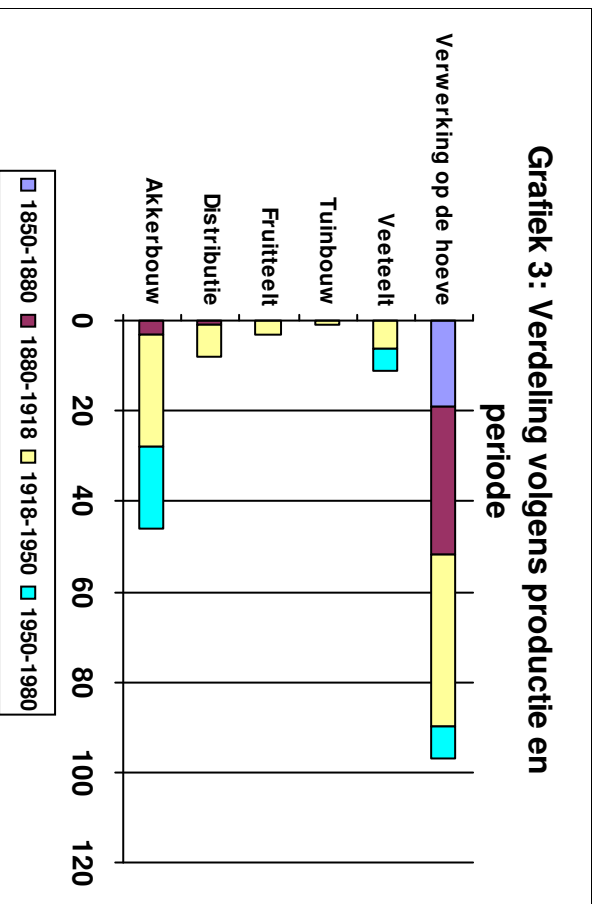
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

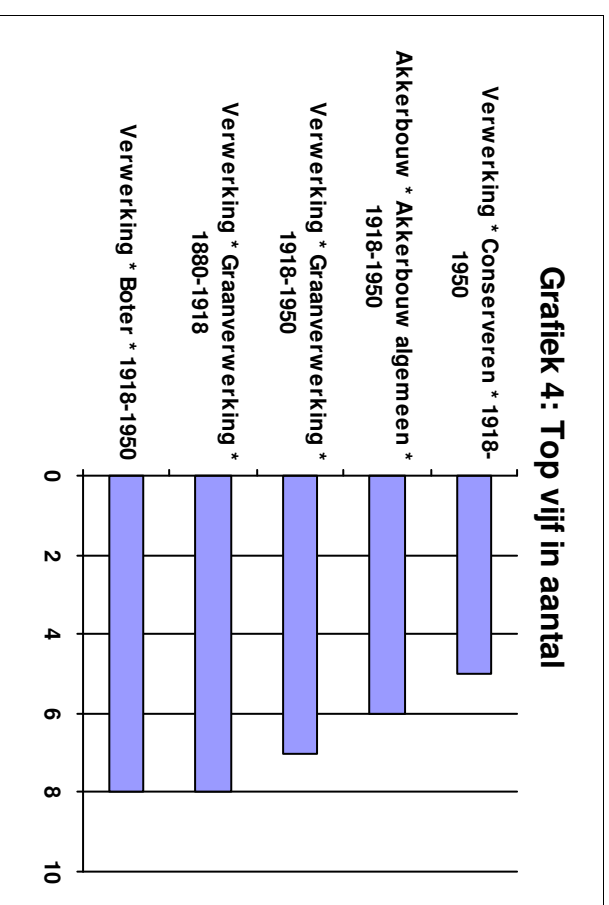
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

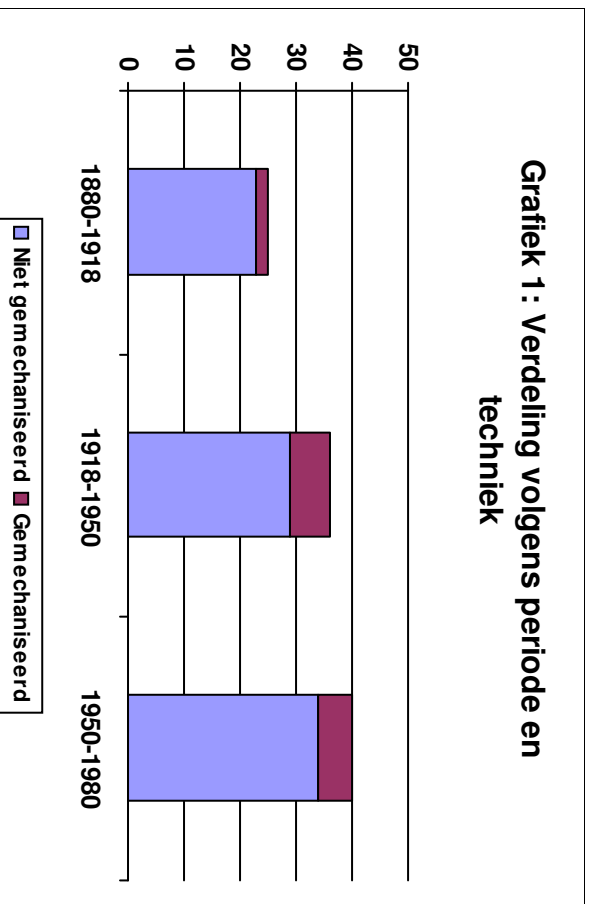

Grafiek 4: Top vijf in aantal

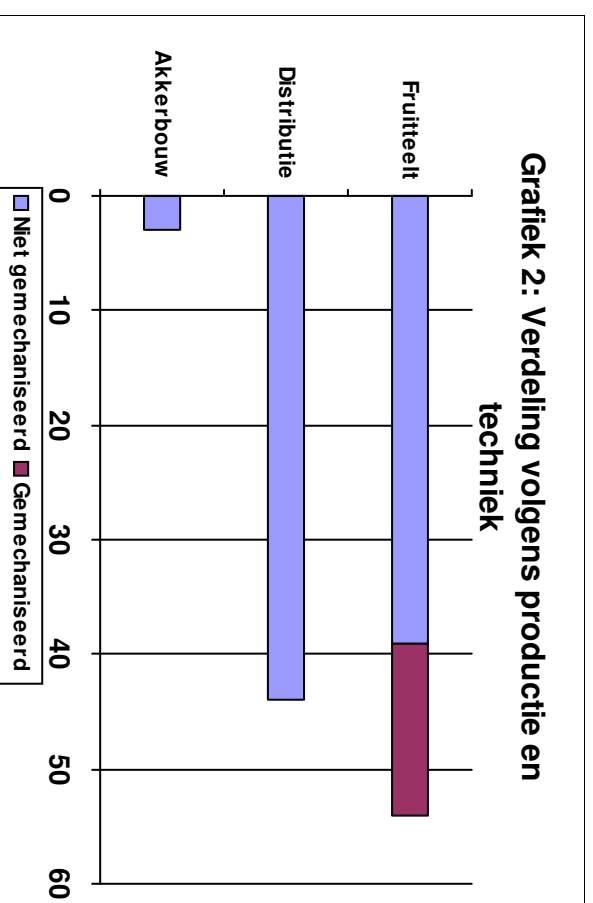

Druivenmuseum, Overijse

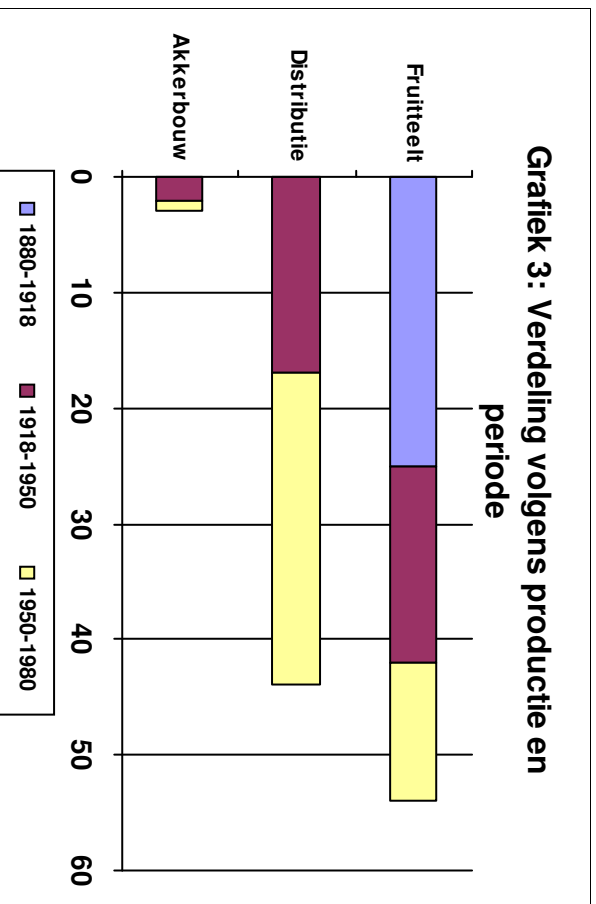
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

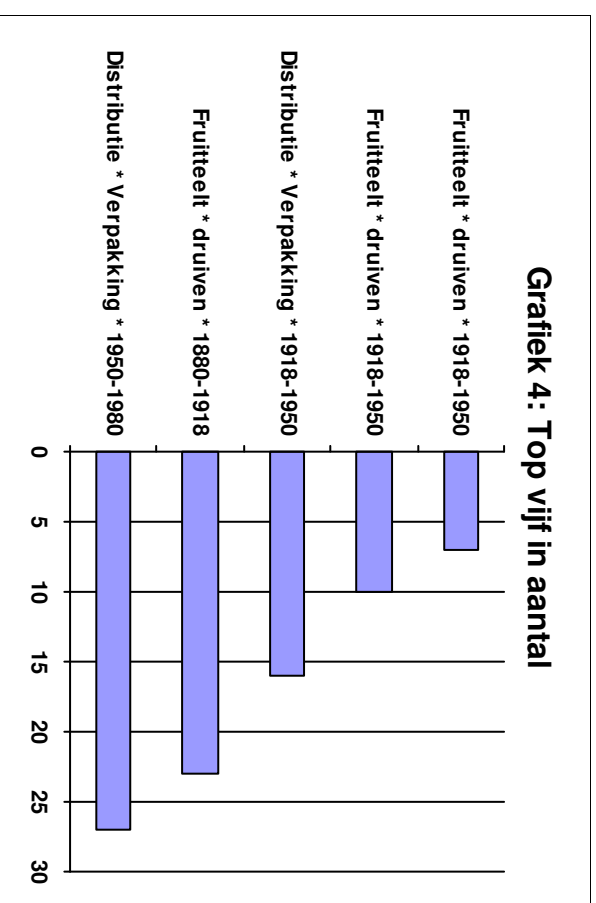
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

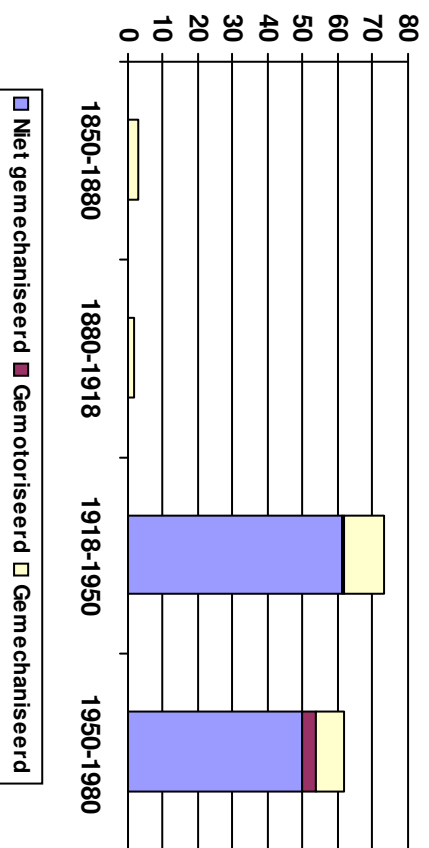

Grafiek 4 : Top vijf in aantal

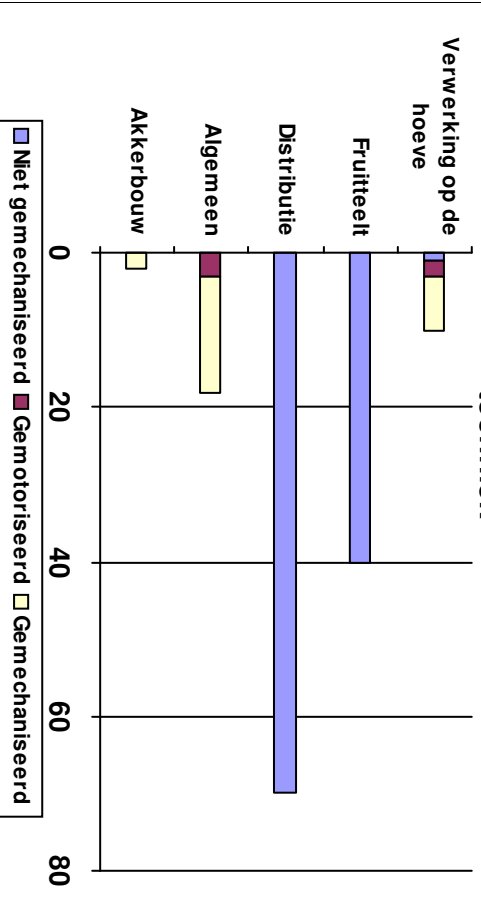

Fruitstreekmuseum, Borgloon

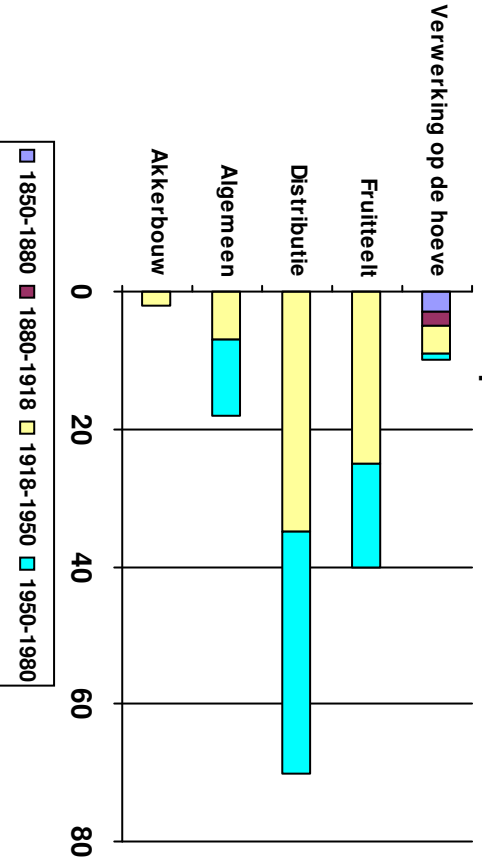
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

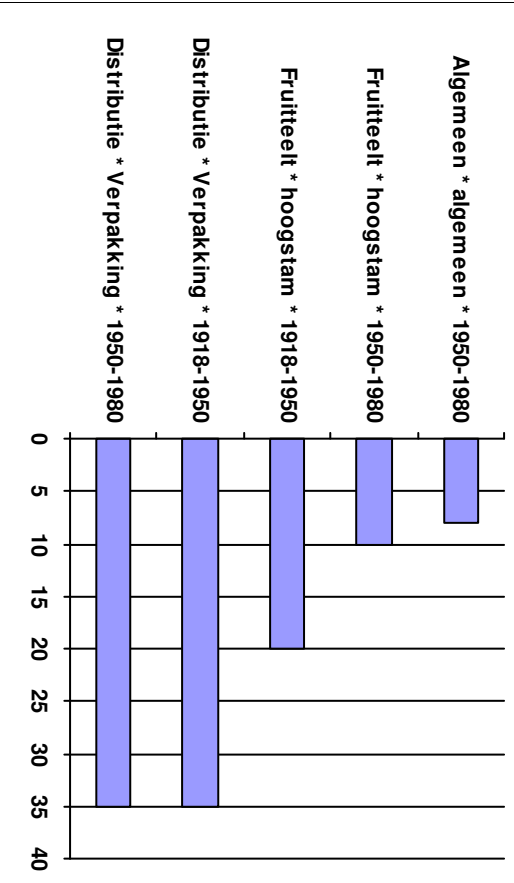
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

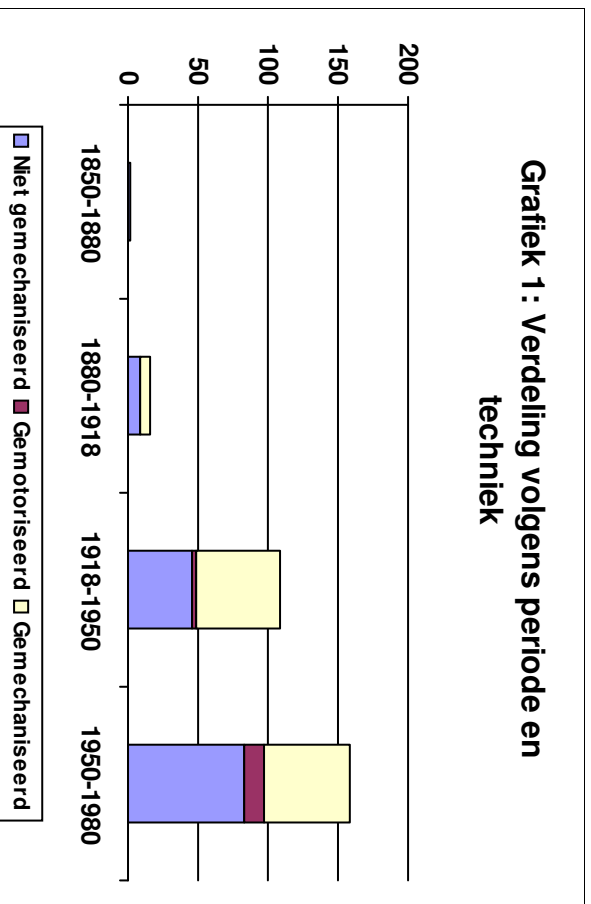

Grafiek 4: Top vijf in aantal

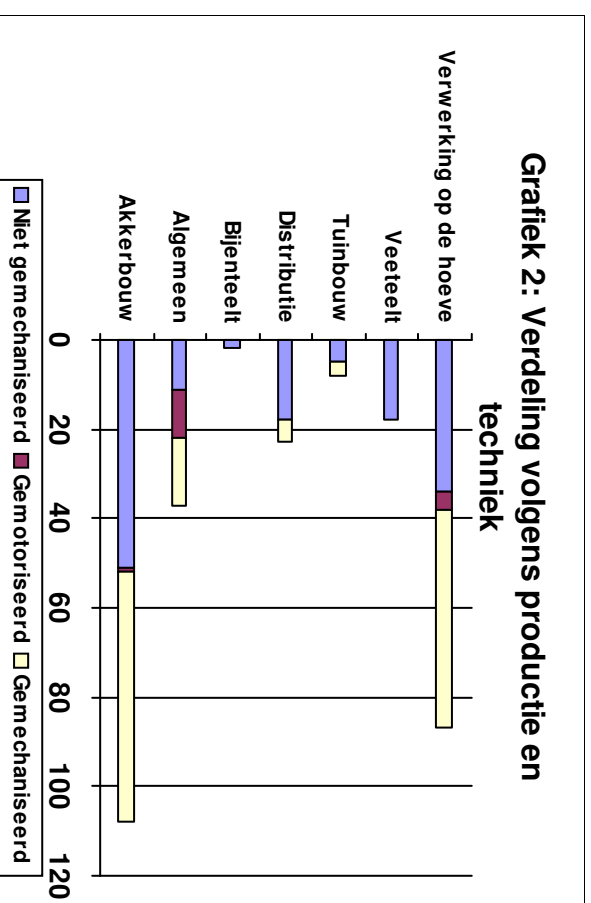

Gemeentelijk Landbouwmuseum, Kemmel

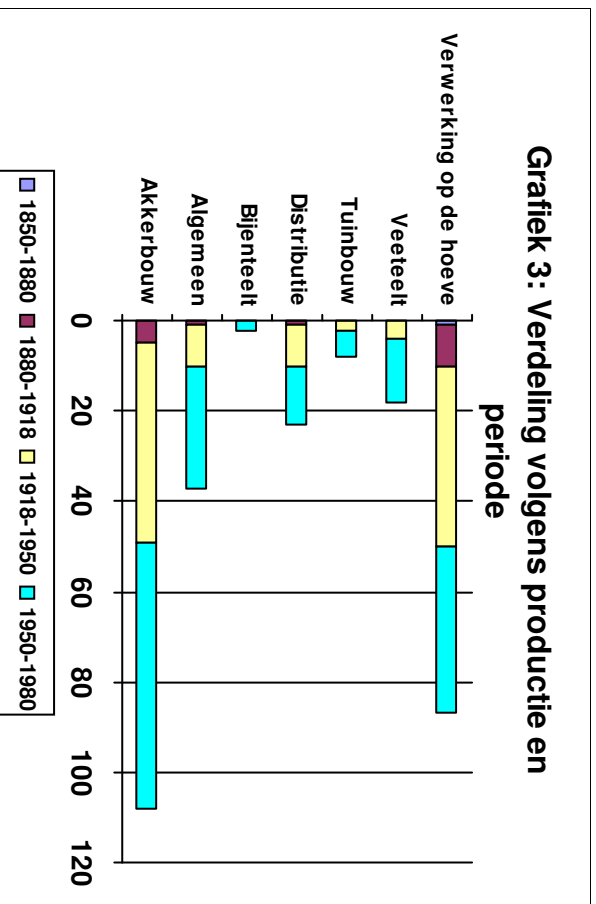
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

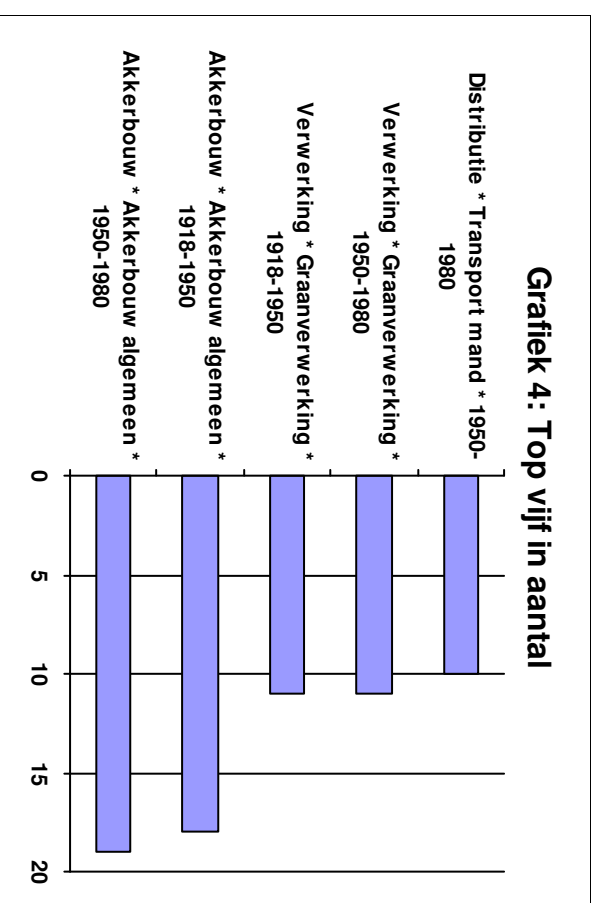
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

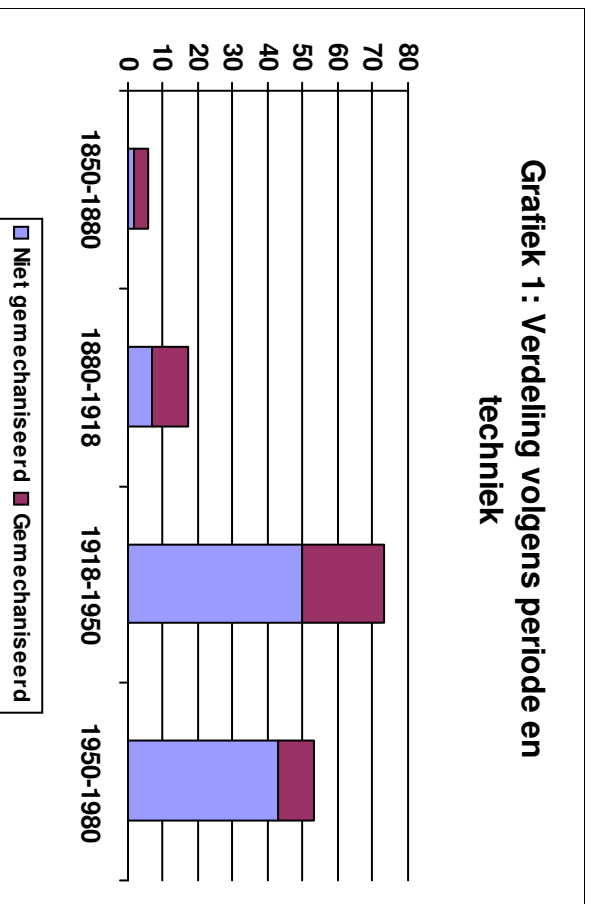
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

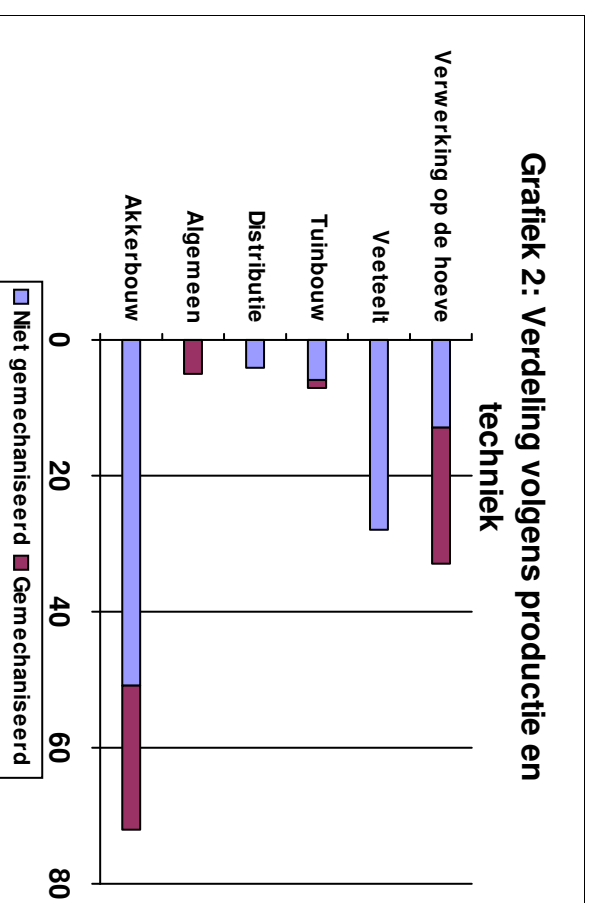
Grafiek 4: Top vijf in aantal

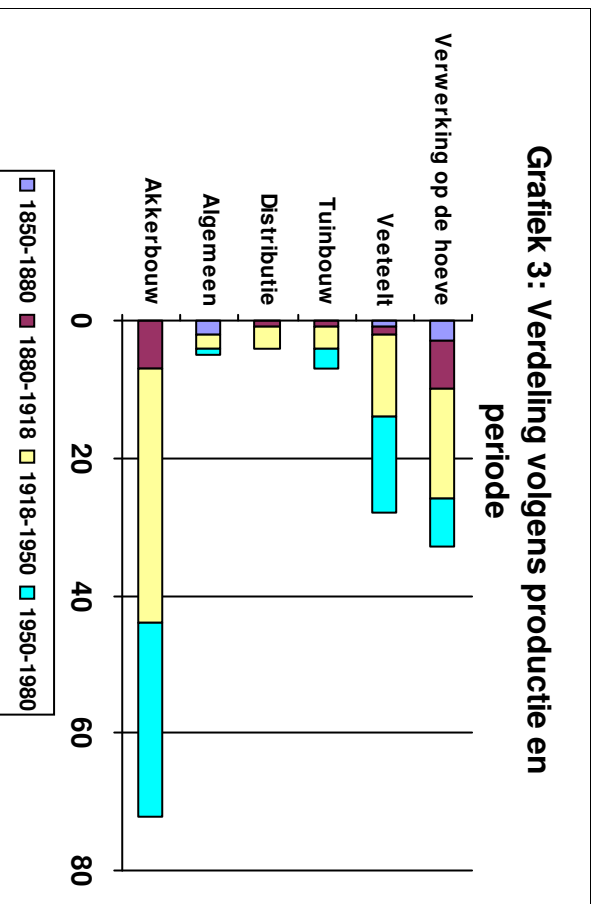
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

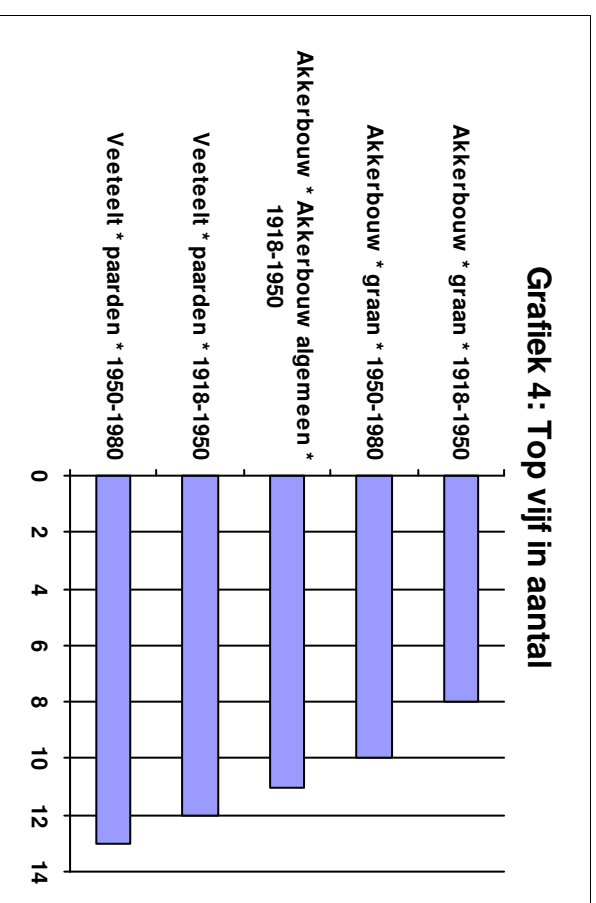
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

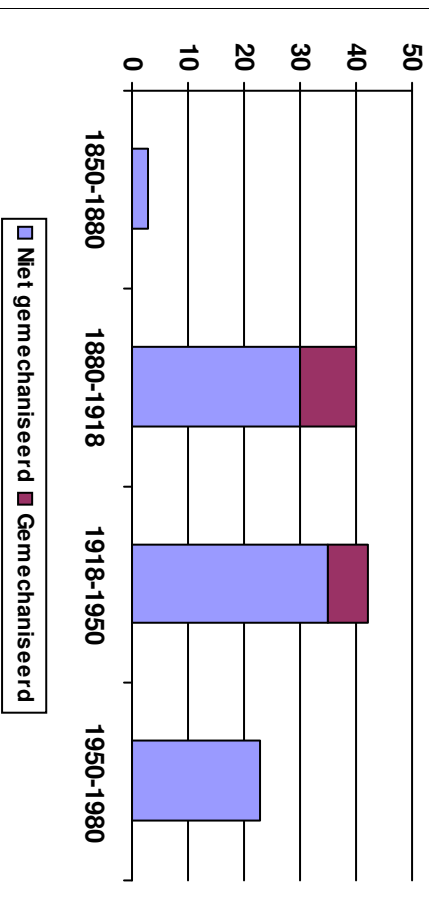

Grafiek 4: Top vijf in aantal

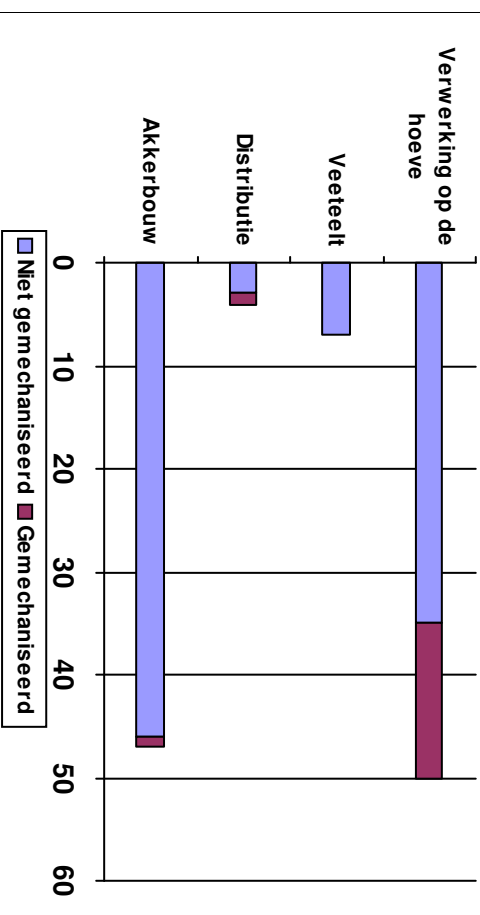

Heernerf De Waiberg, Kasterlee

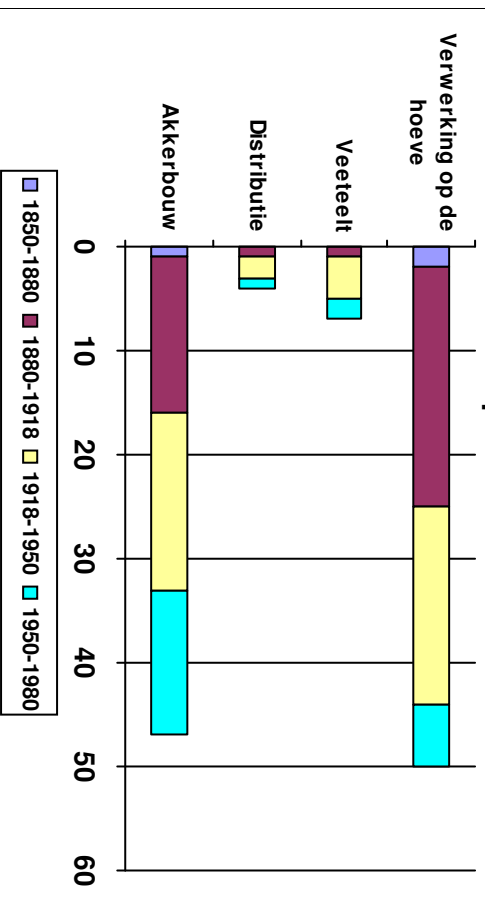
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

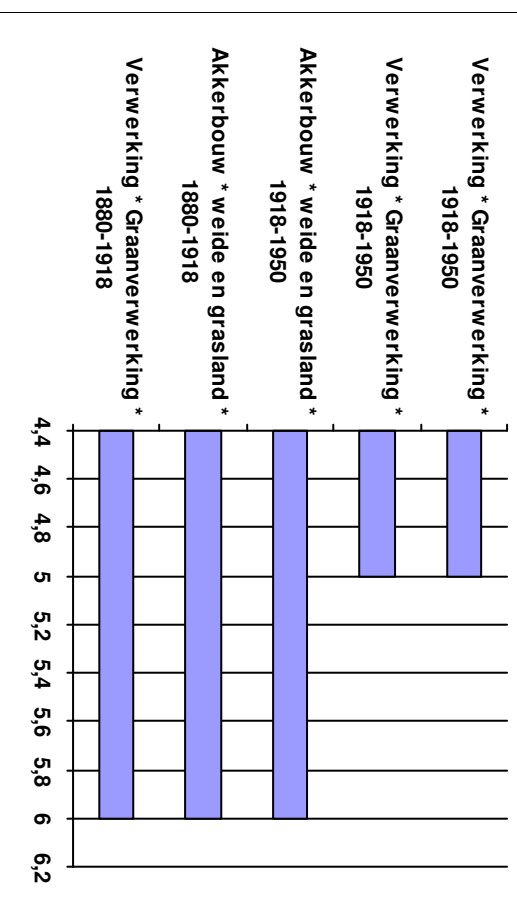
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

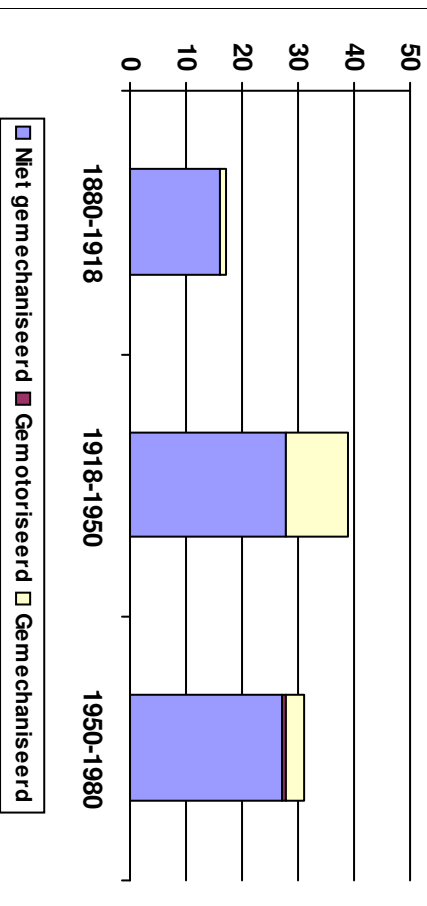

Grafiek 4: Top vijf in aantal

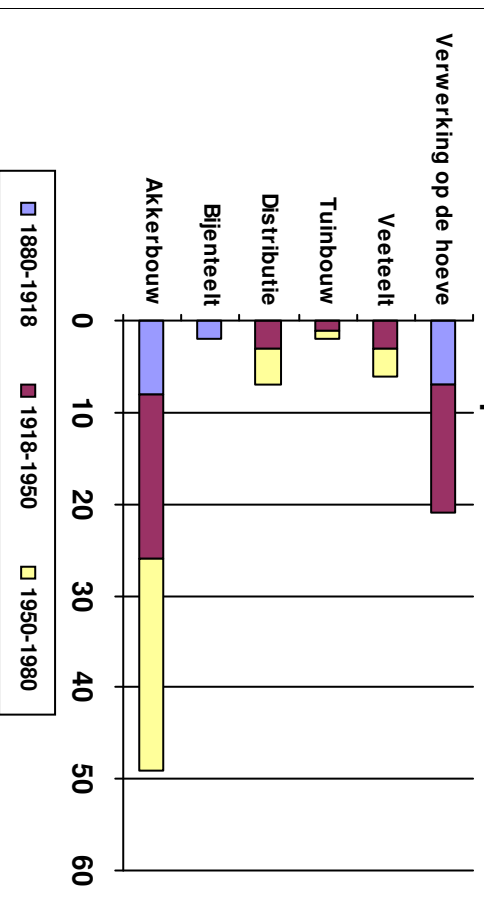

Heemkundig Hagelands Museum, Tiel-Winge

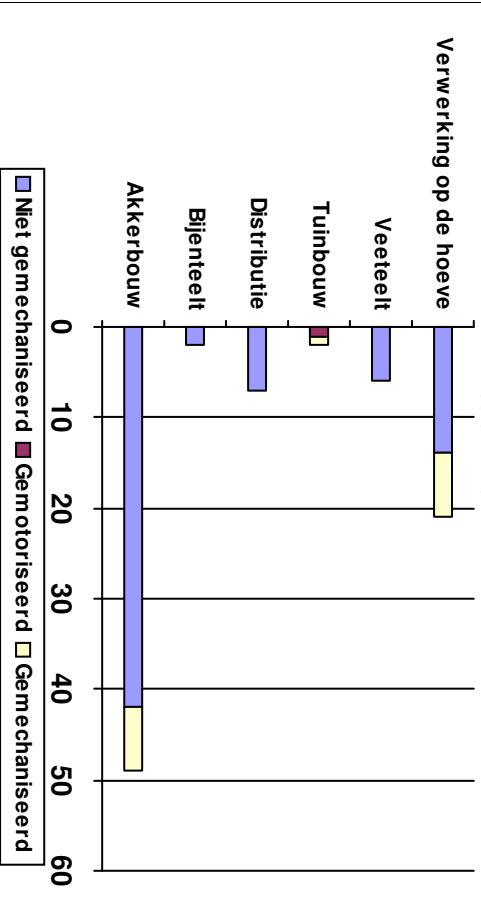
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

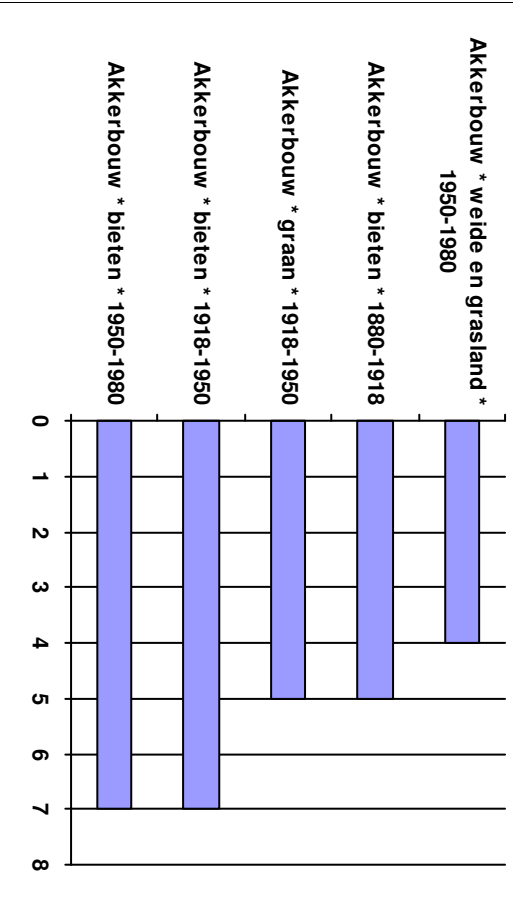
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

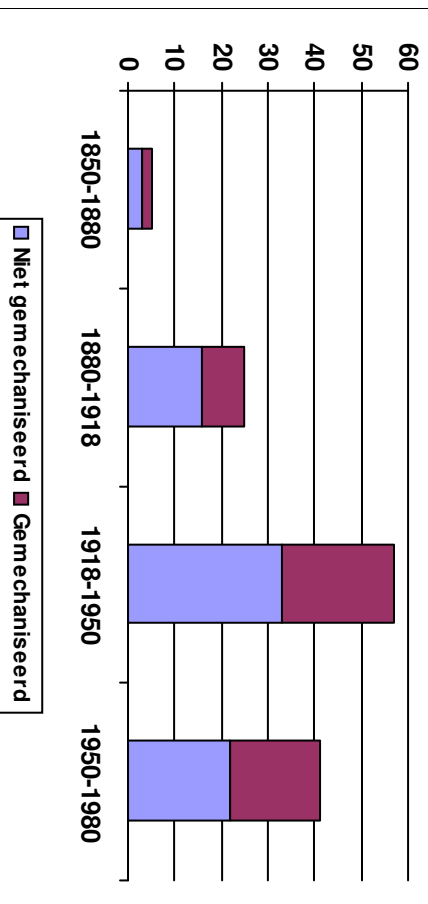

Grafiek 4: Top vijf in aantal

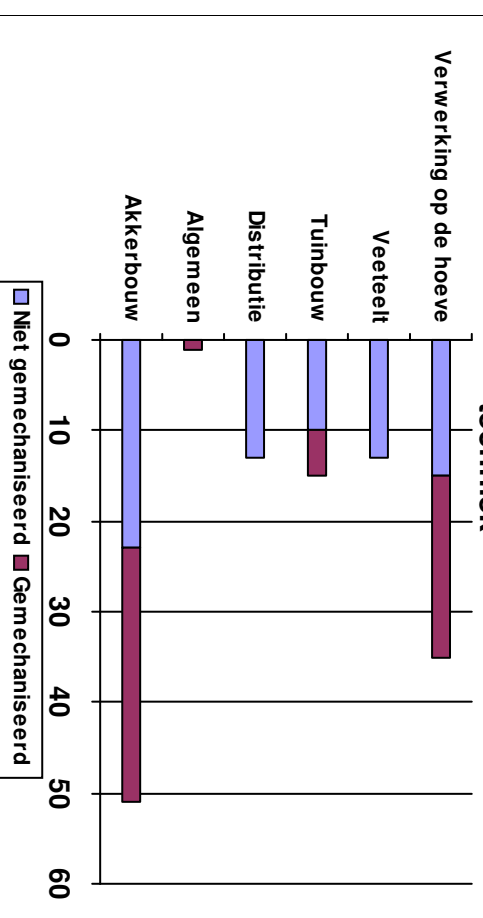

Heemkundig Museum De Veste, Sint-Stevens-Woluwe

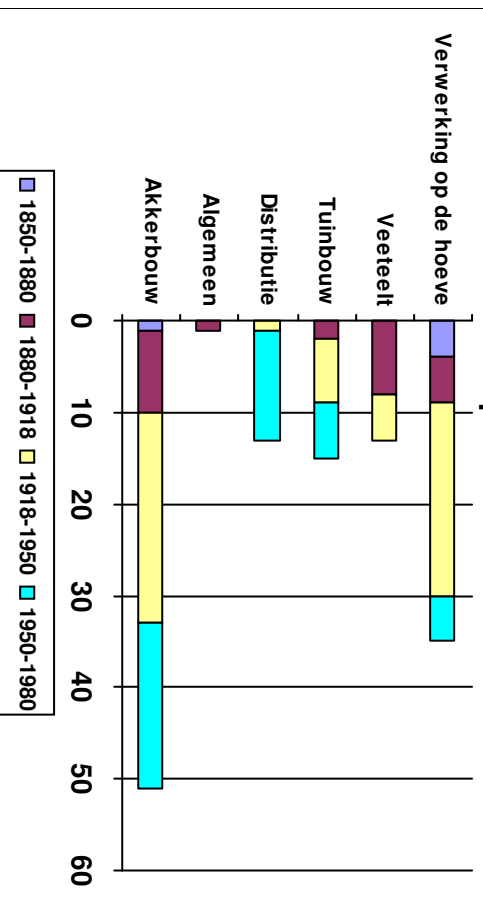
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

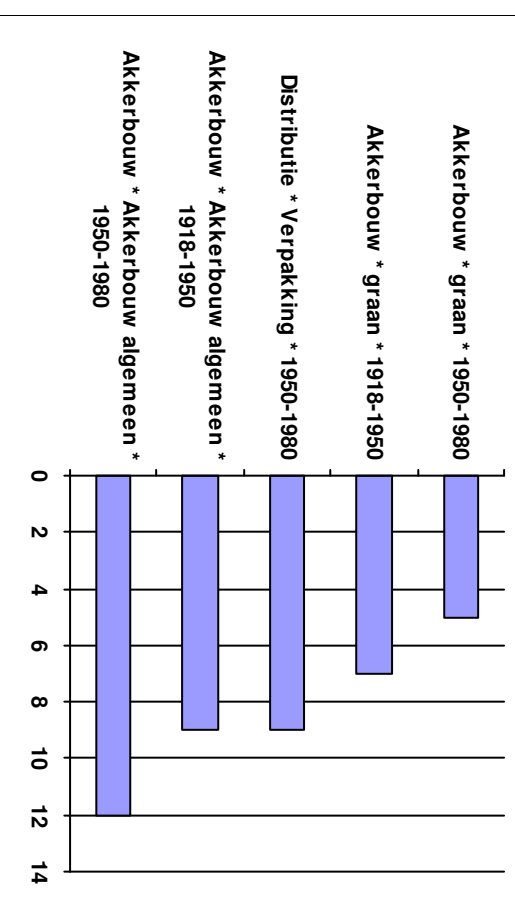
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

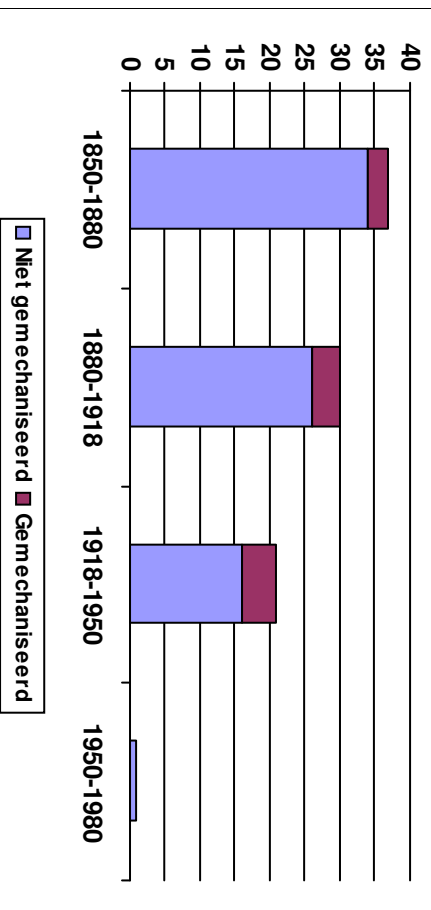

Grafiek 4: Top vijf in aantal

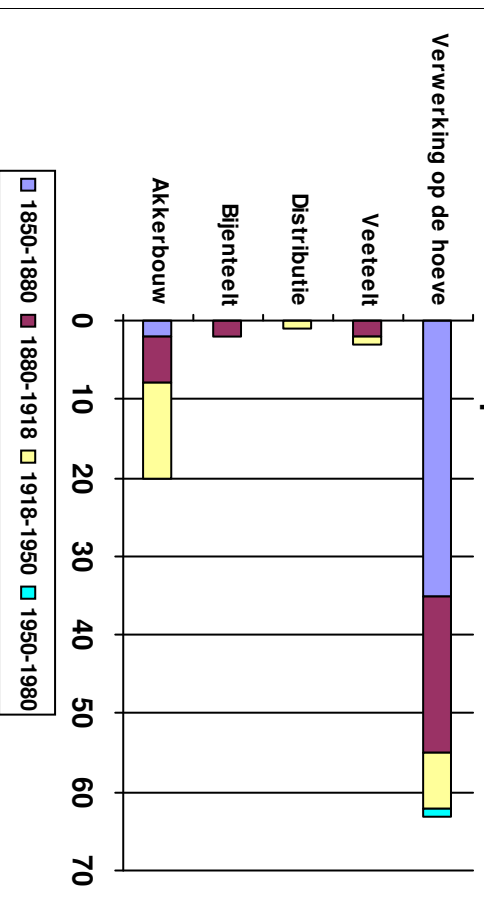

Heemkundig Museum Die Swane, Heist-op-den-Berg

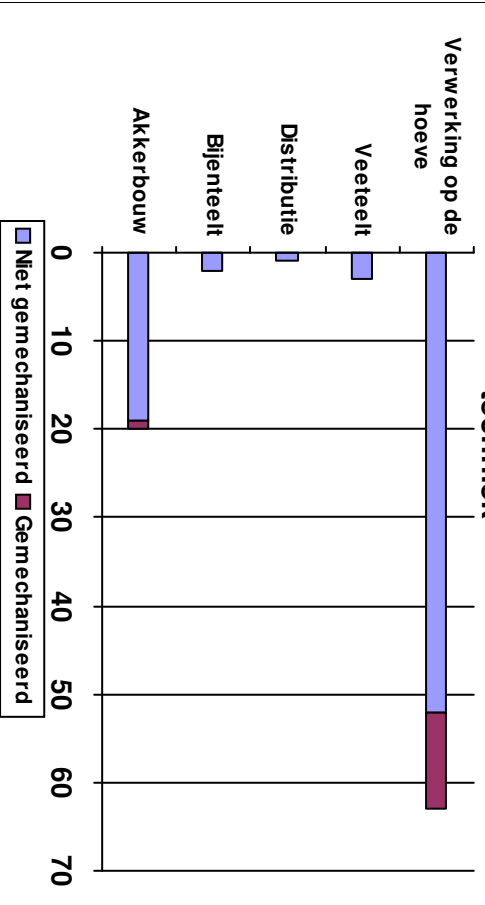
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

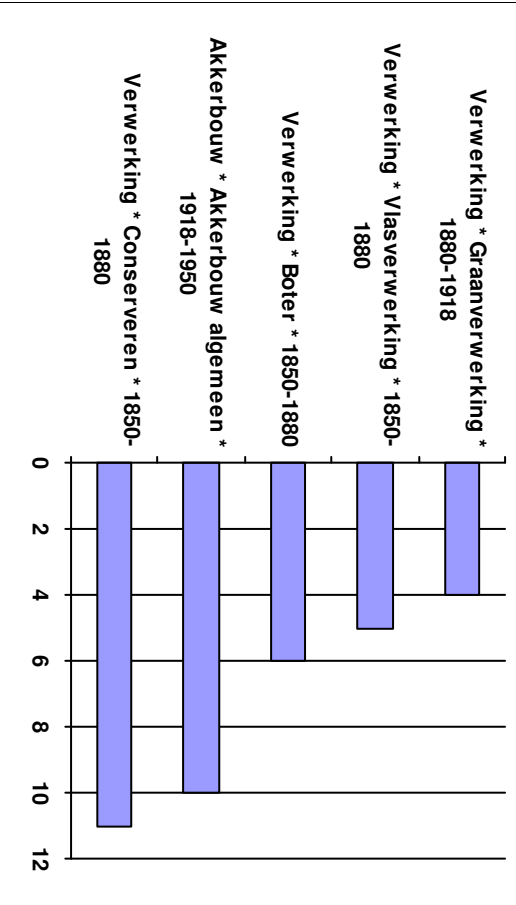
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

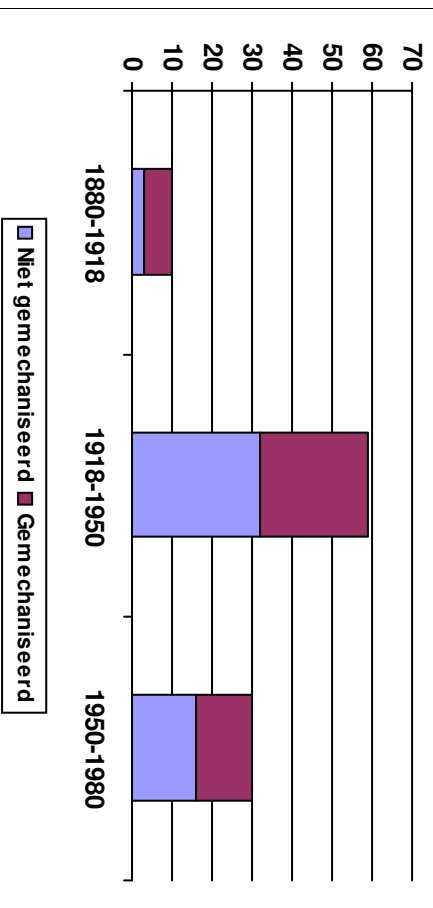

Grafiek 4: Top vijf in aantal

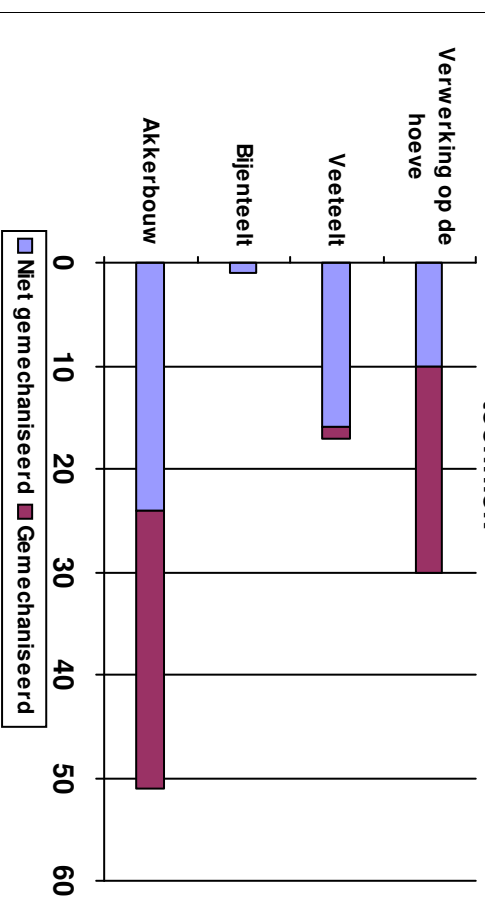

Heemkundig Museum Nicolaüs Poppelius, Weelde

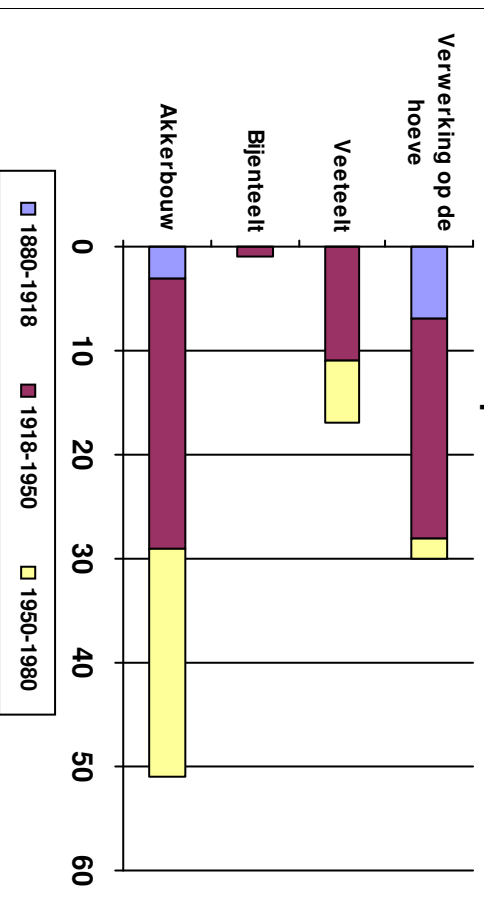
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

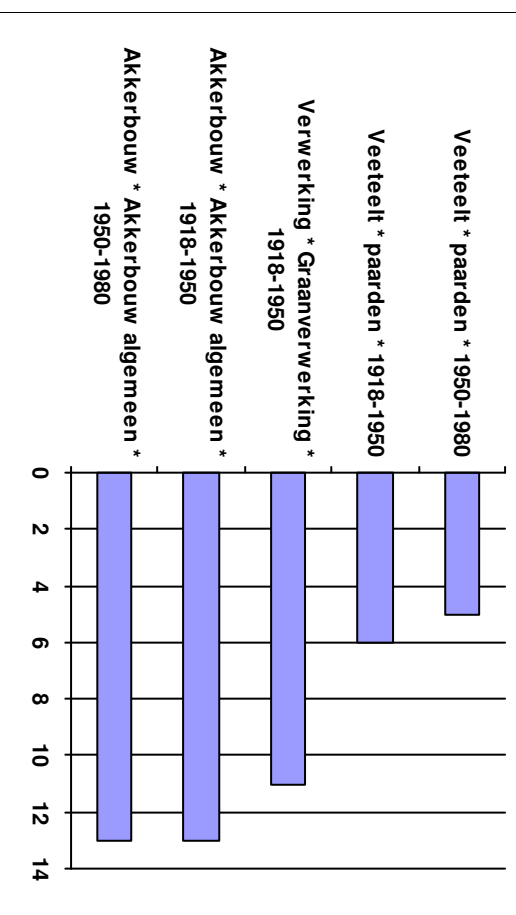
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

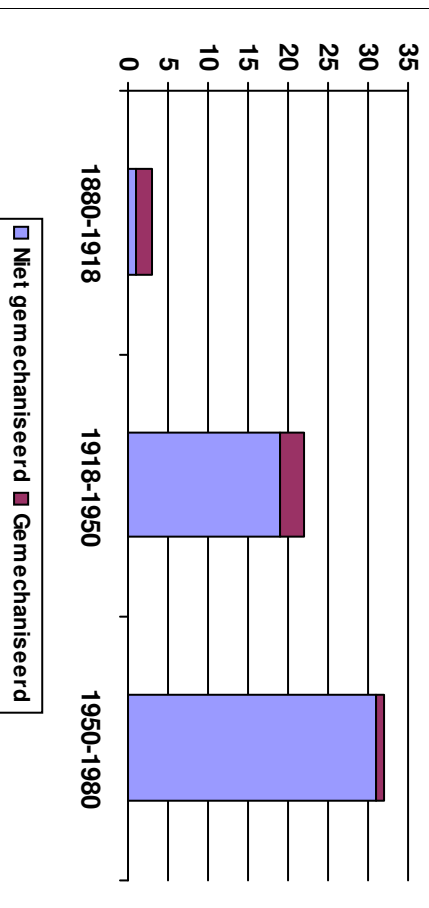

Grafiek 4 : Top vijf in aantal

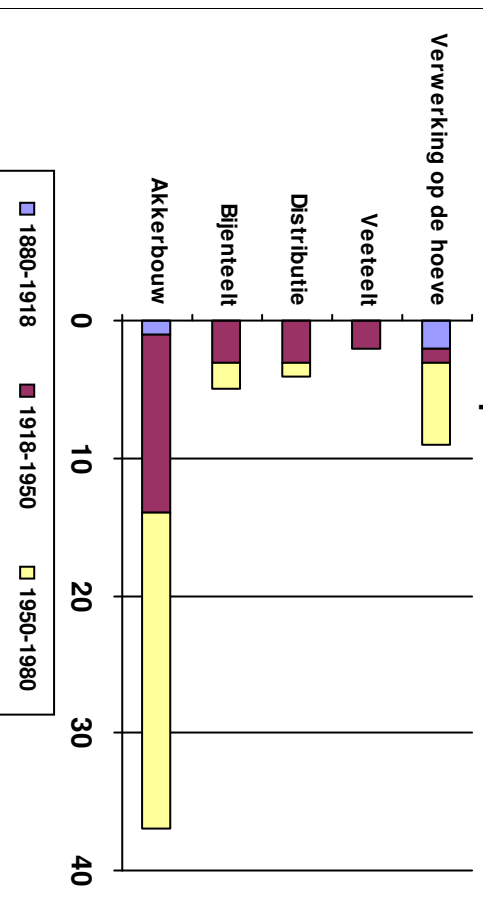

Heemkundig museum Tempelhof, Beerse

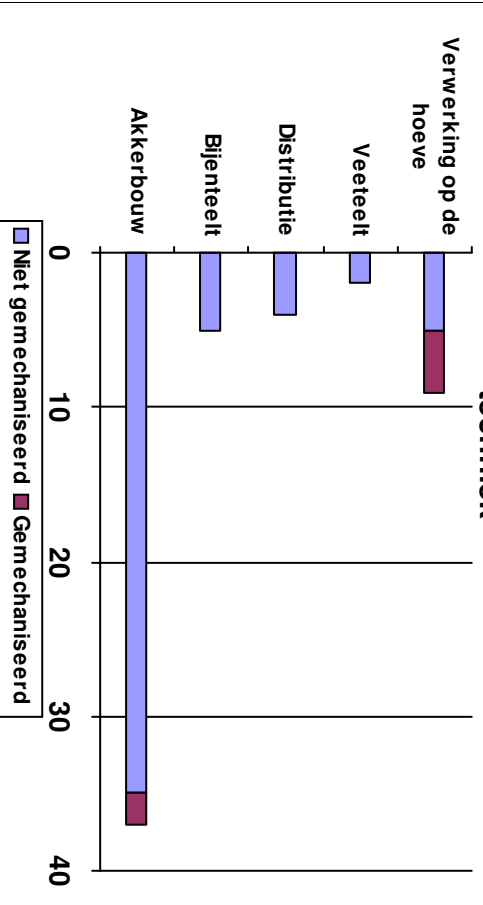
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

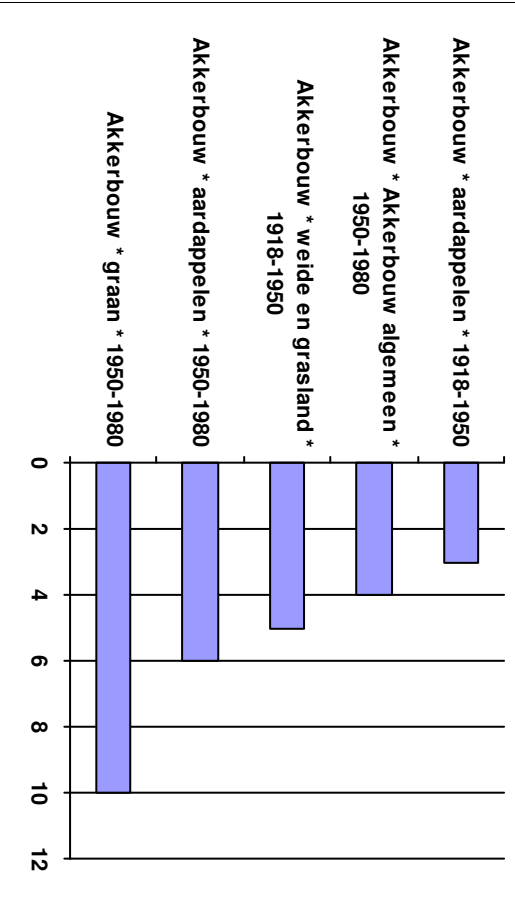
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

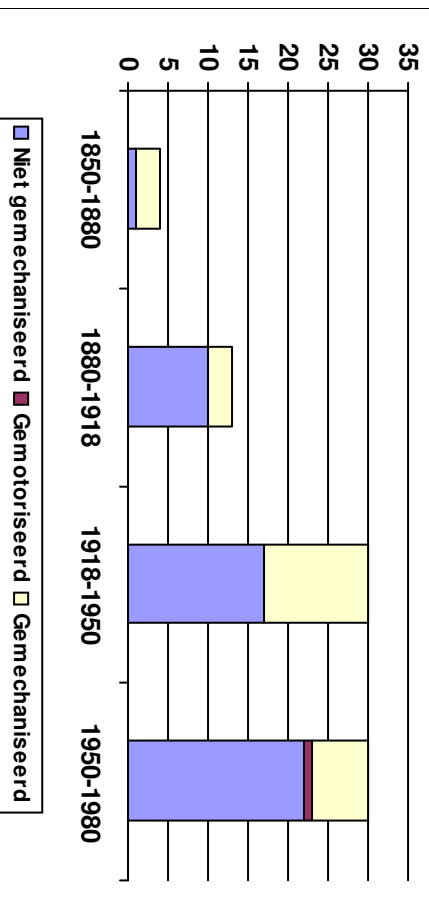

Grafiek 4: Top vijf in aantal

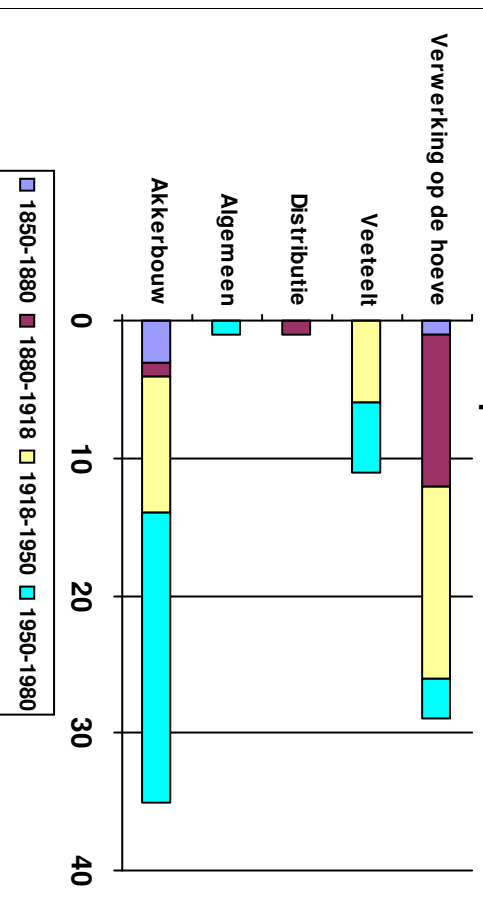

Heemkundig museum, Nieuwkerken

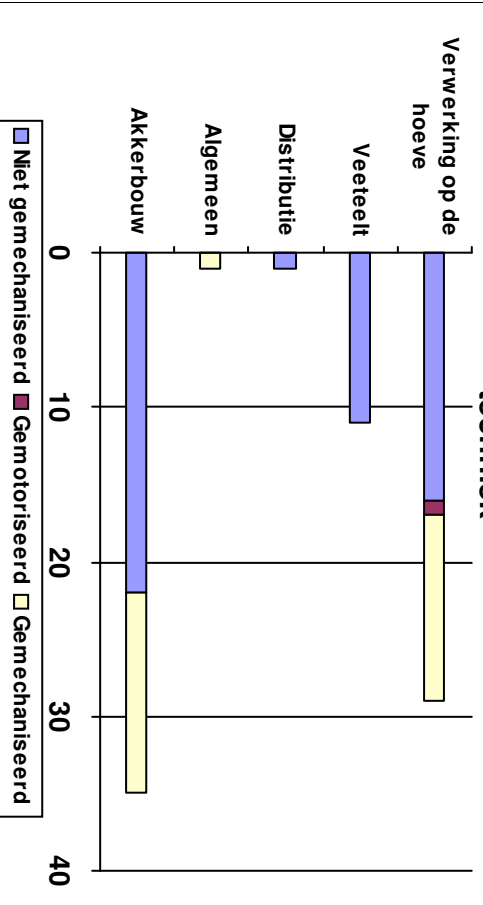
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

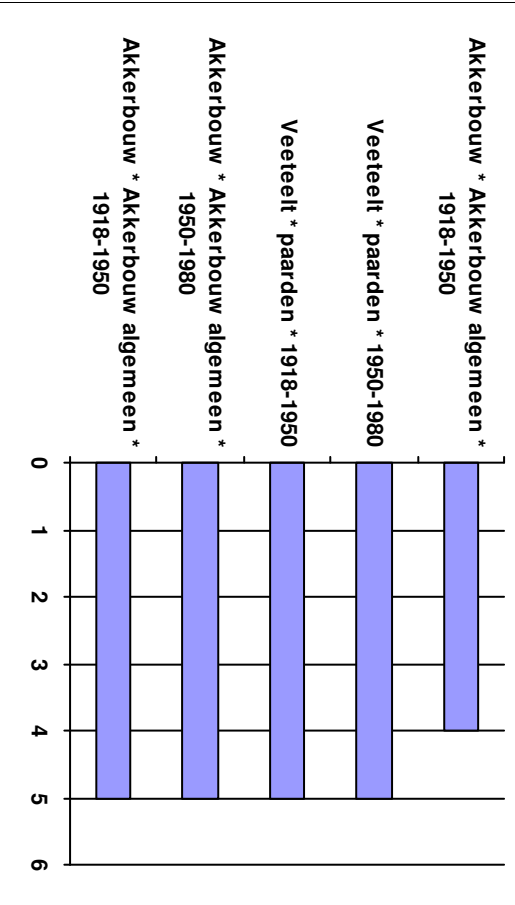
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

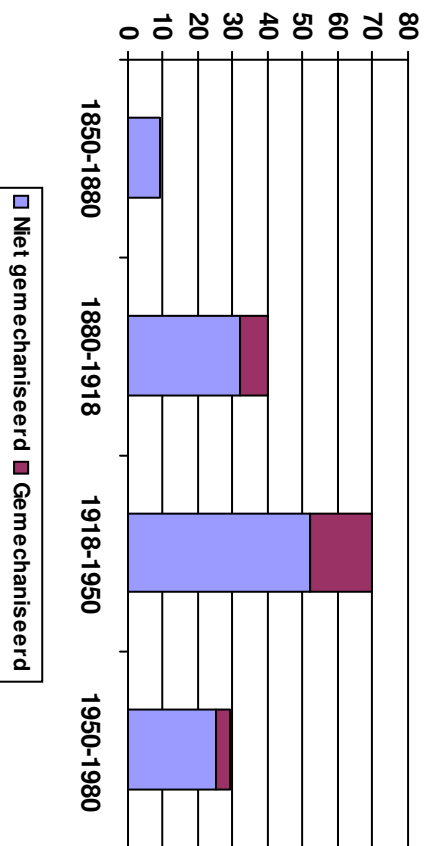
Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

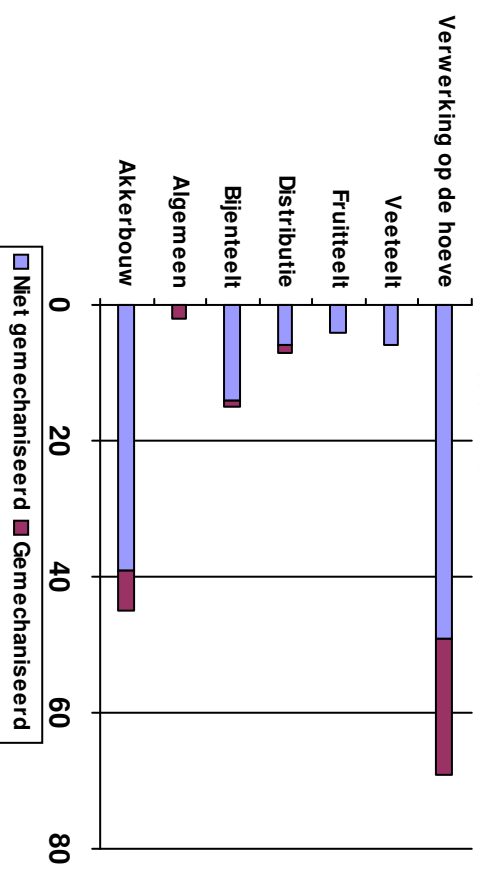
Grafiek 4: Top vijf in aantal

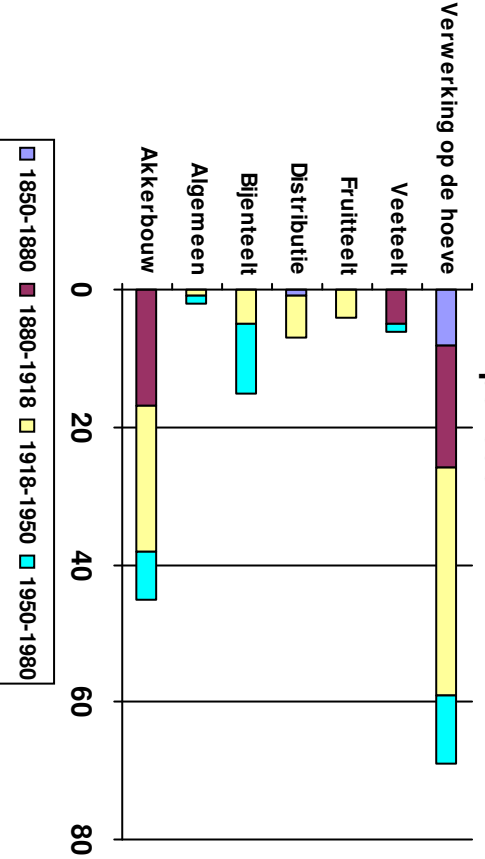
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

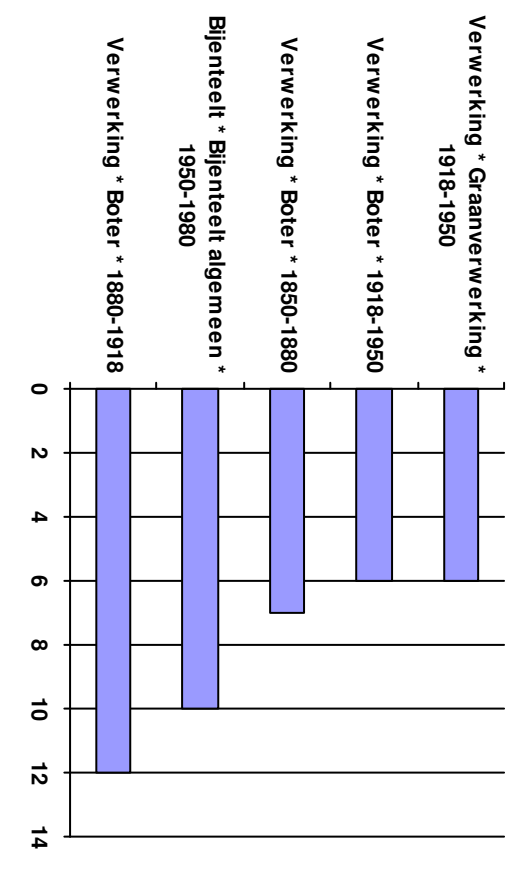
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

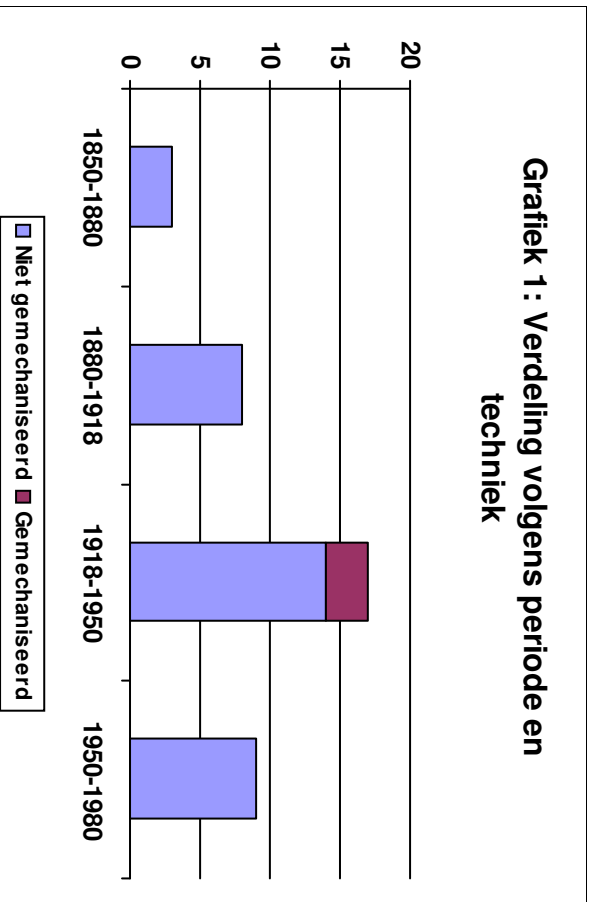
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

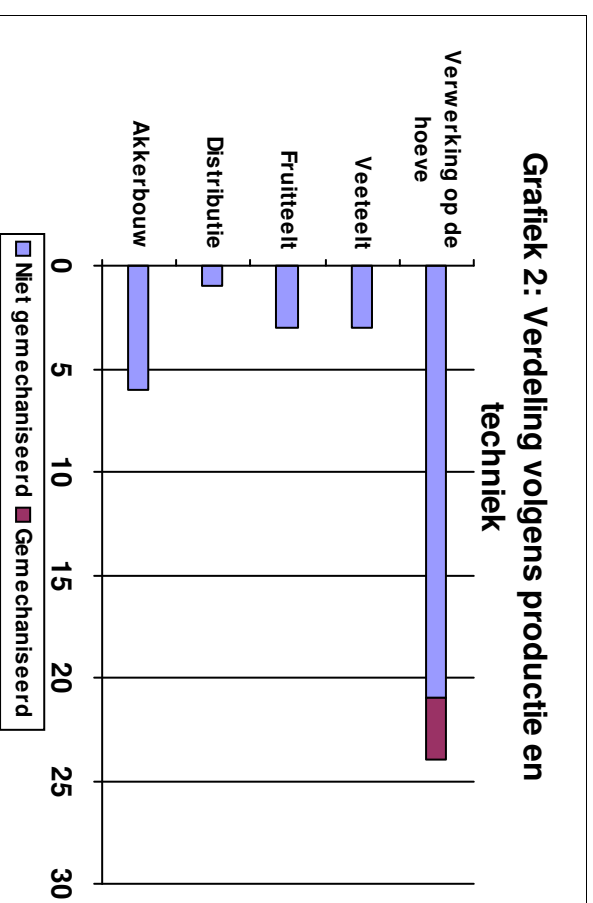
Grafiek 4: Top vijf in aantal

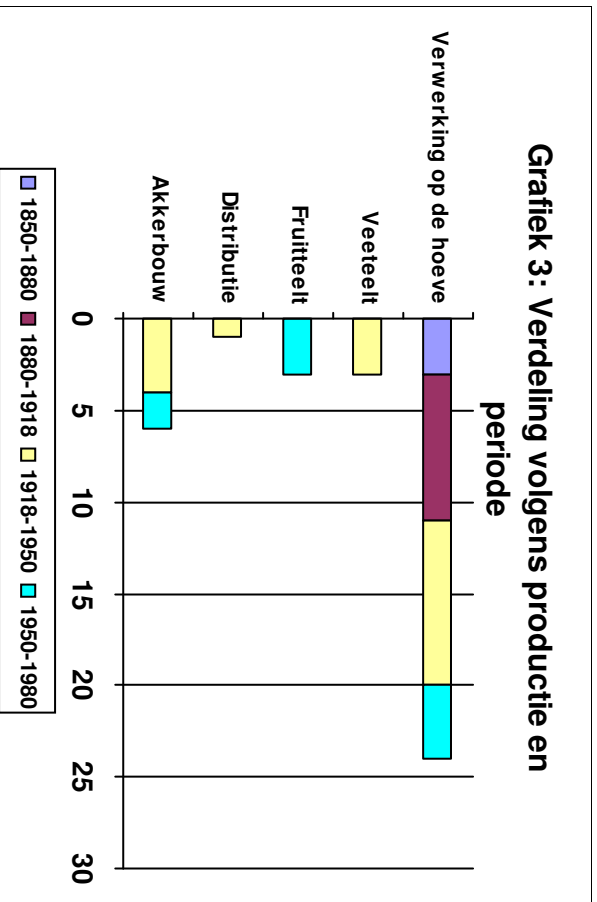
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

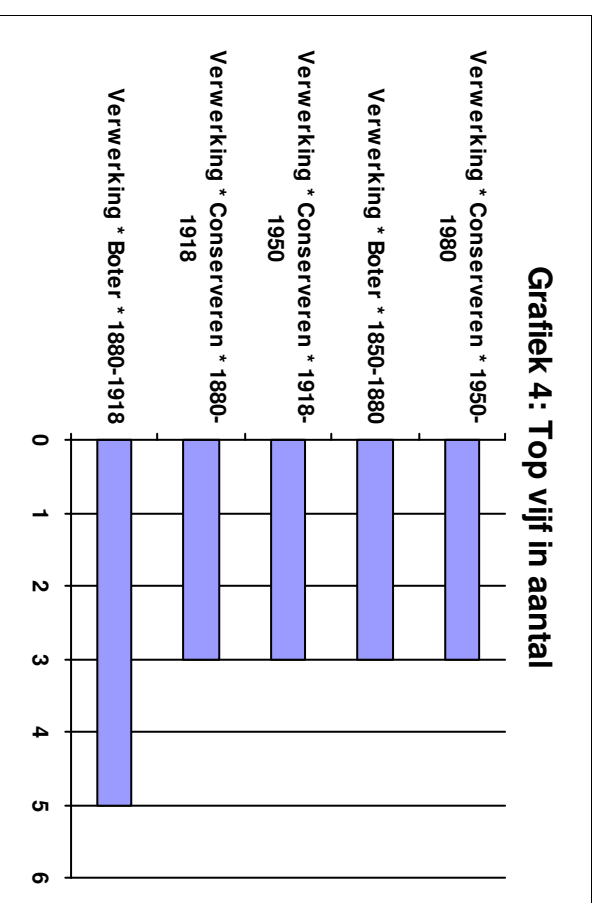
Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

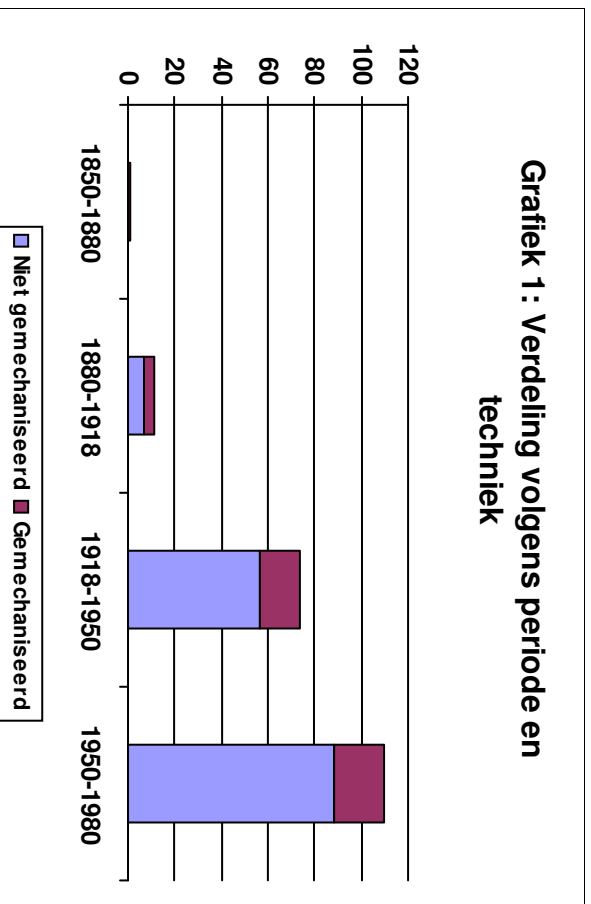

Grafiek 4: Top vijf in aantal

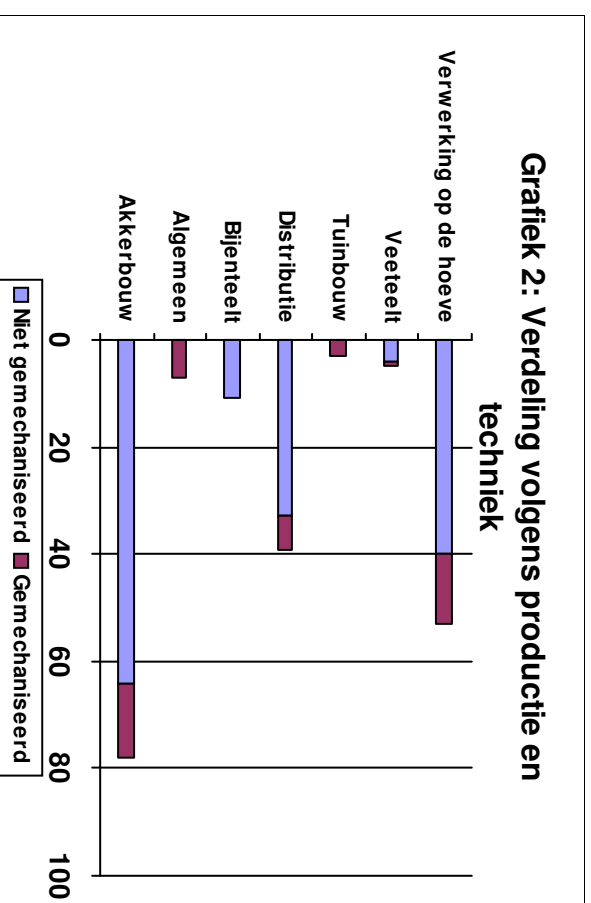

Heemmuuseum Den Aker en De Roskam, Lint

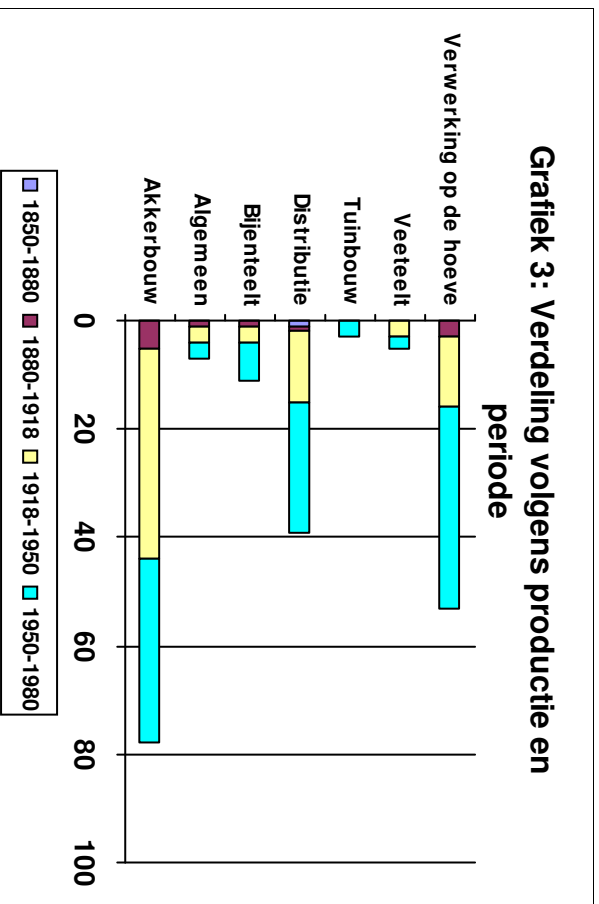
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

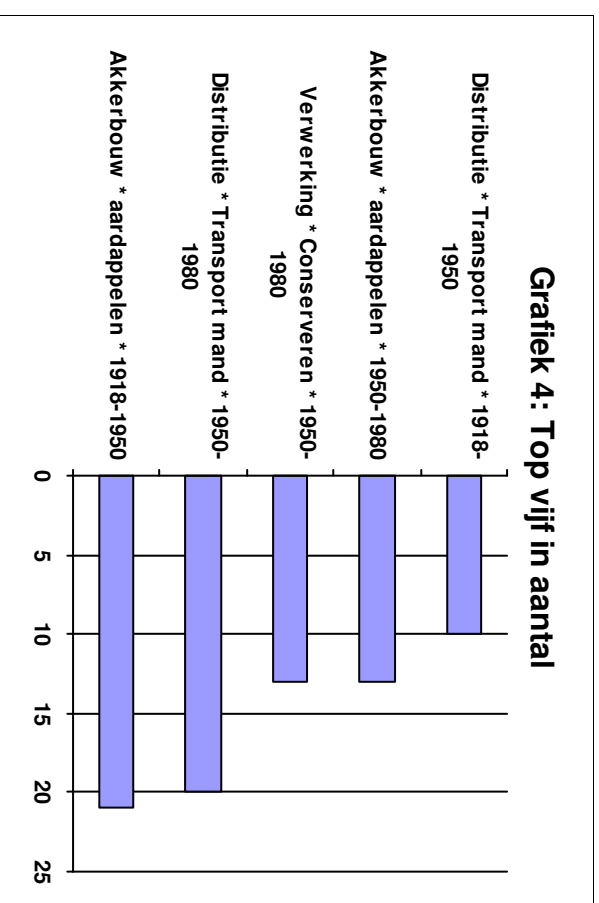
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

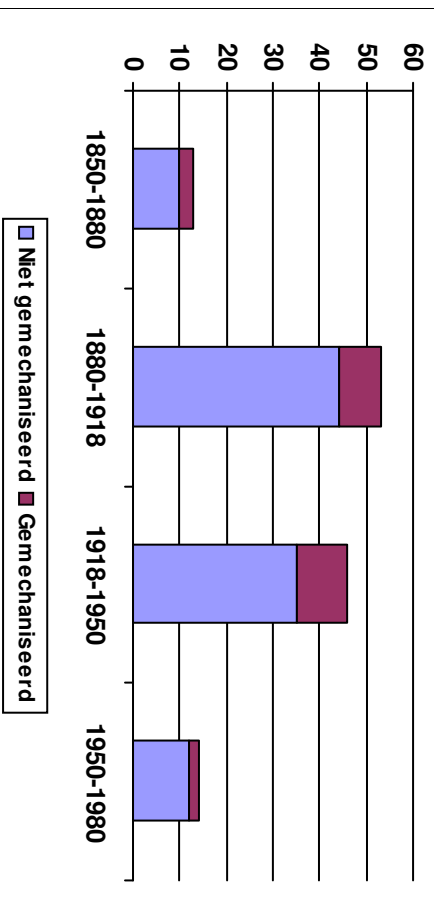

Grafiek 4: Top vijf in aantal

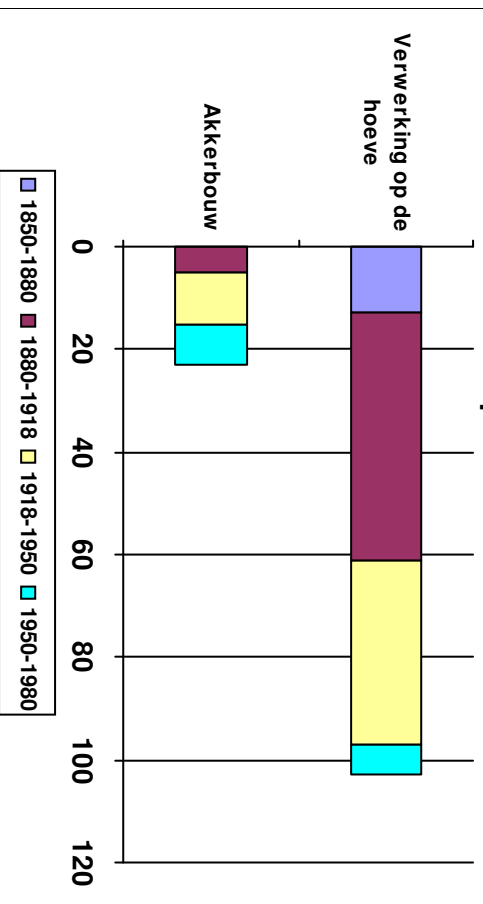

Heemmuseum Bystervelt, Schelle

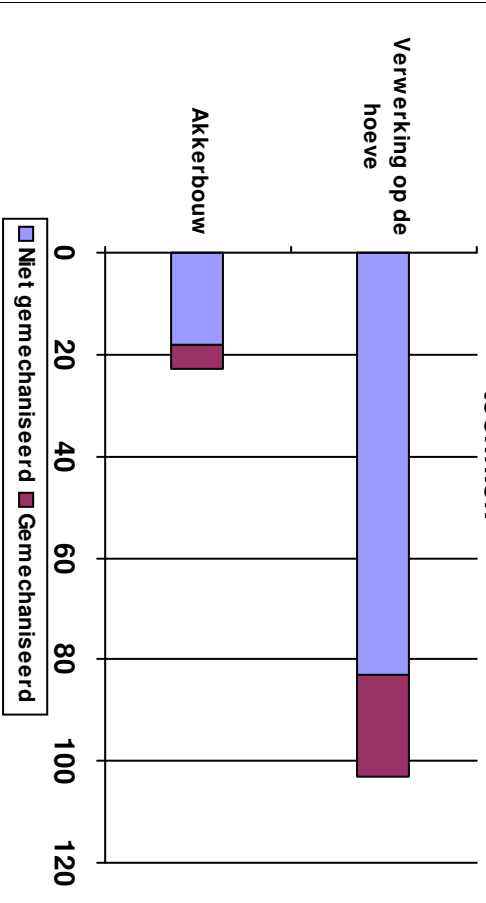
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

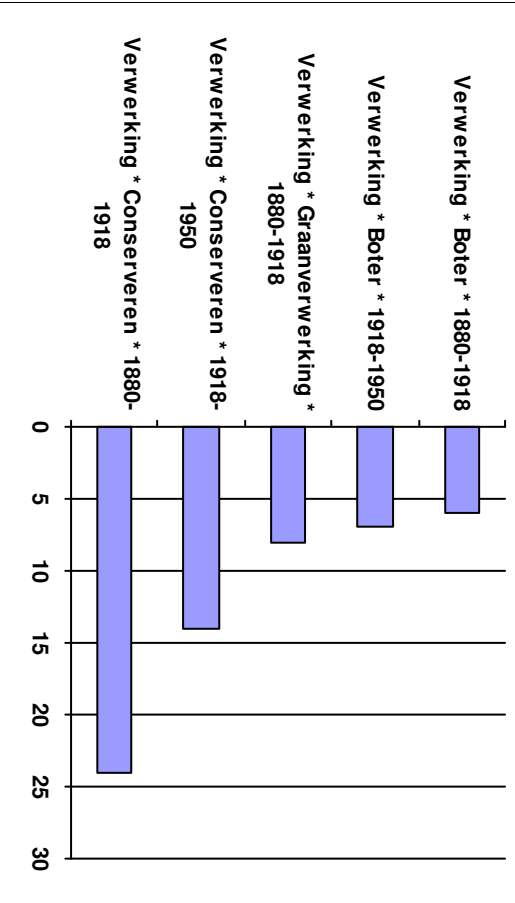
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

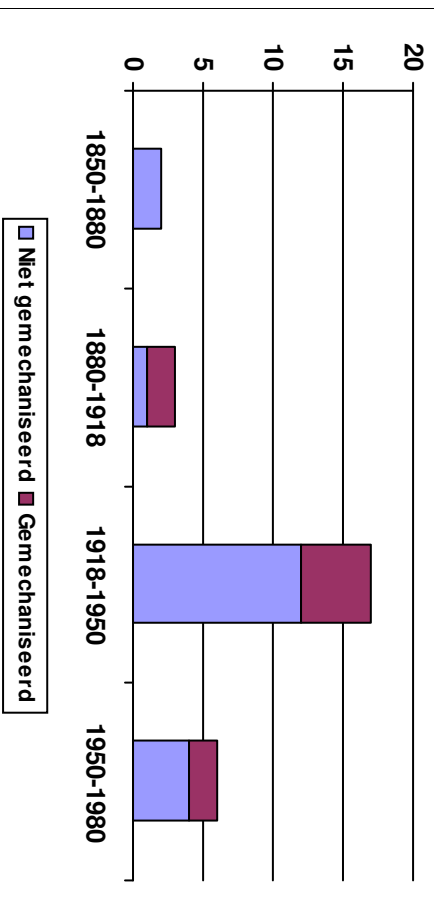

Grafiek 4: Top vijf in aantal

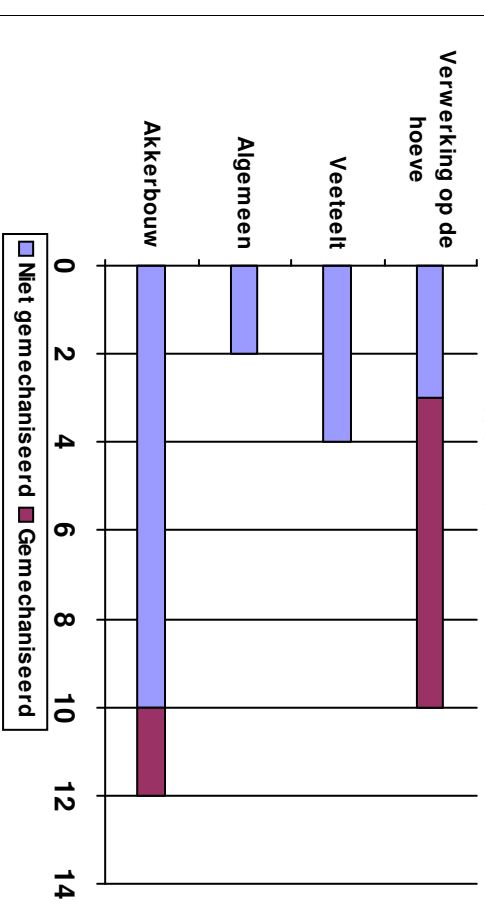

Heemmuseum De Kaeck, Wommelgem

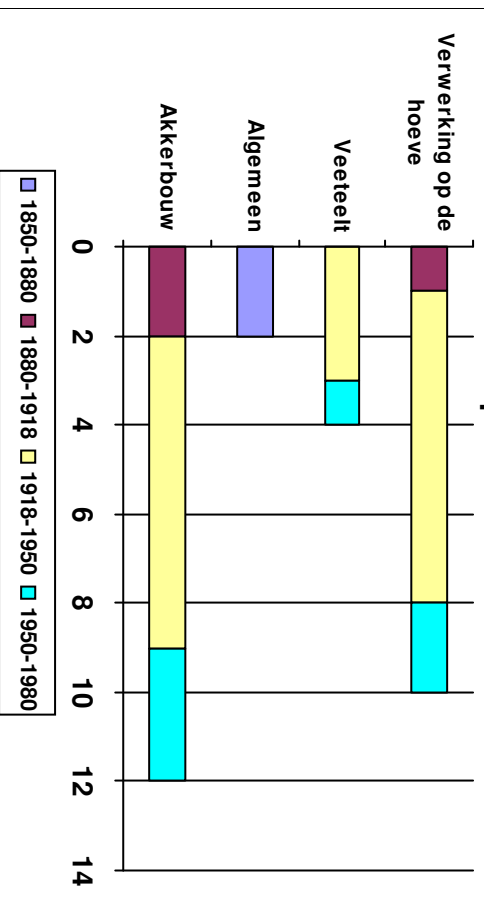
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

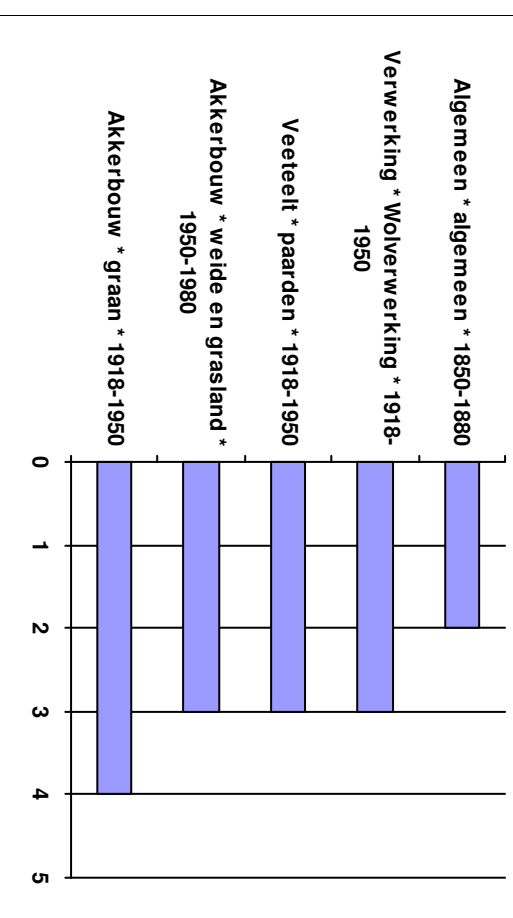
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

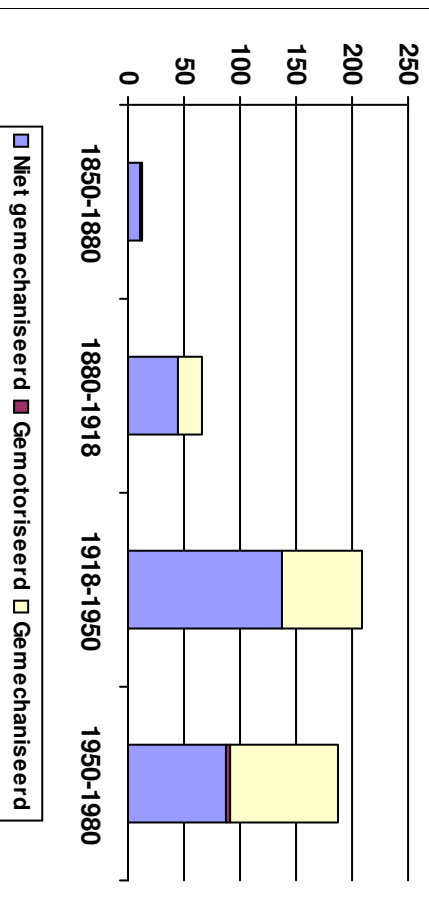

Grafiek 4: Top vijf in aantal

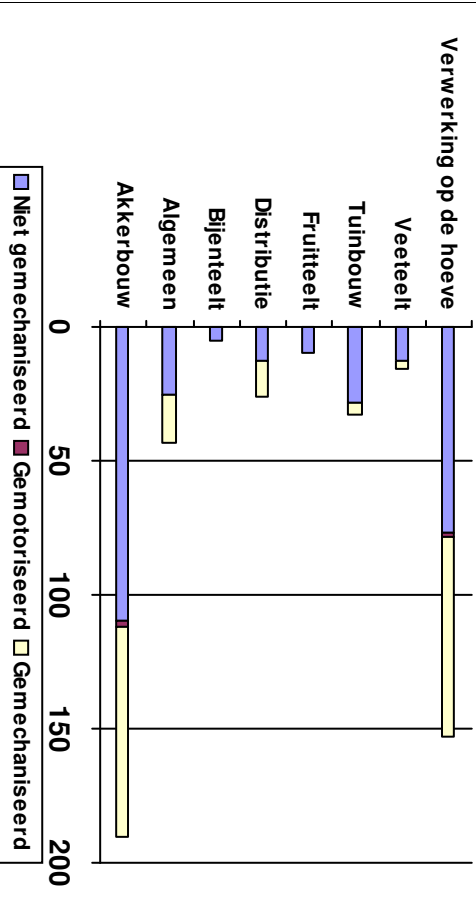

Het Molenijzer, Putte

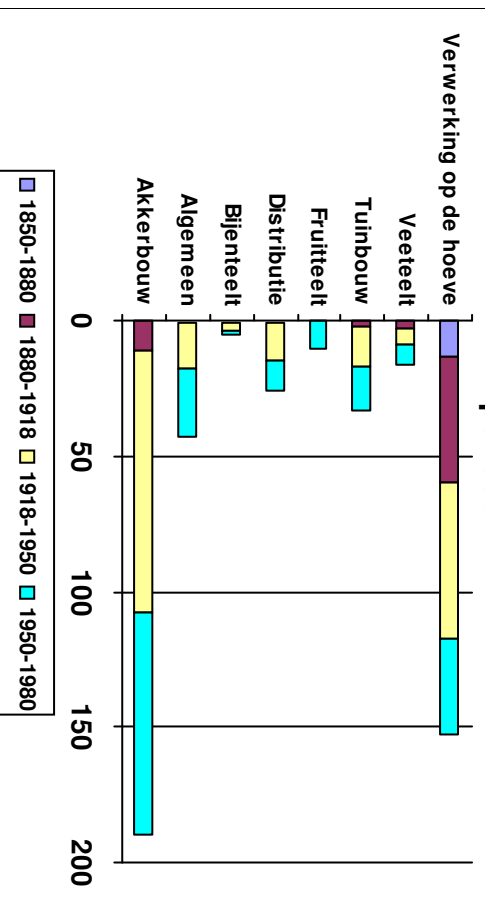
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

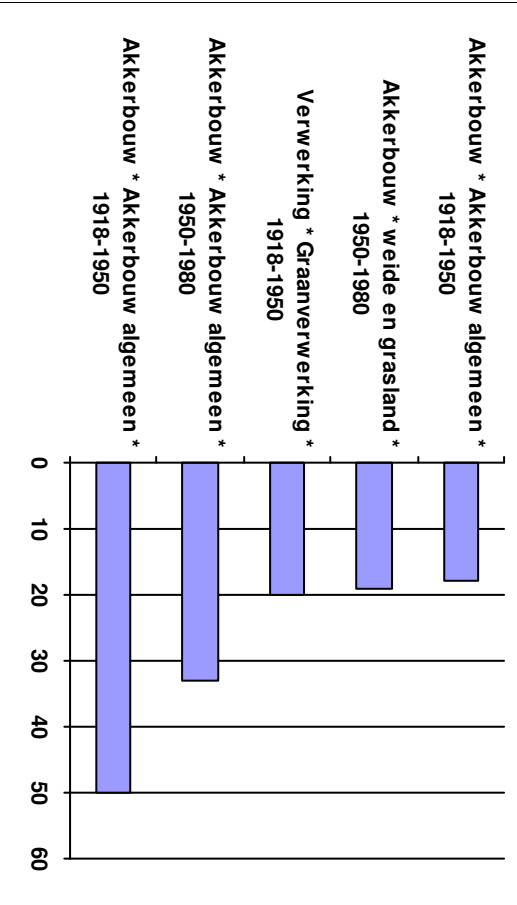
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

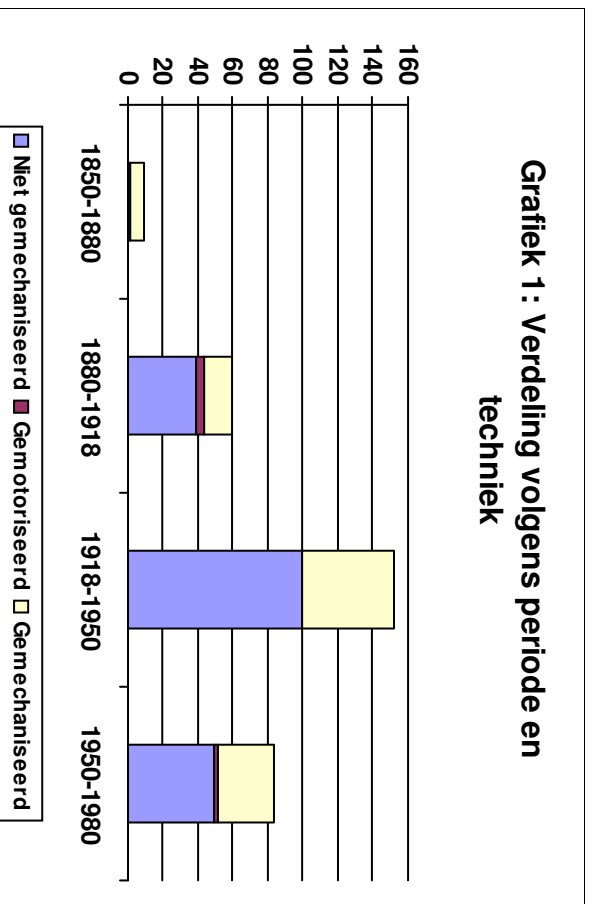

Grafiek 4: Top vijf in aantal

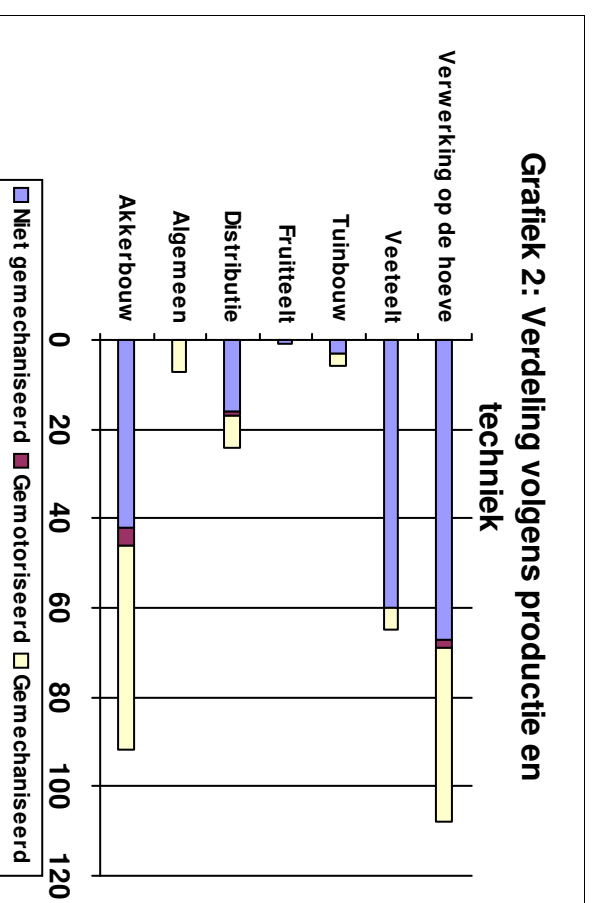

Hoevermuseum 't Kapelriegoed, Moorsele

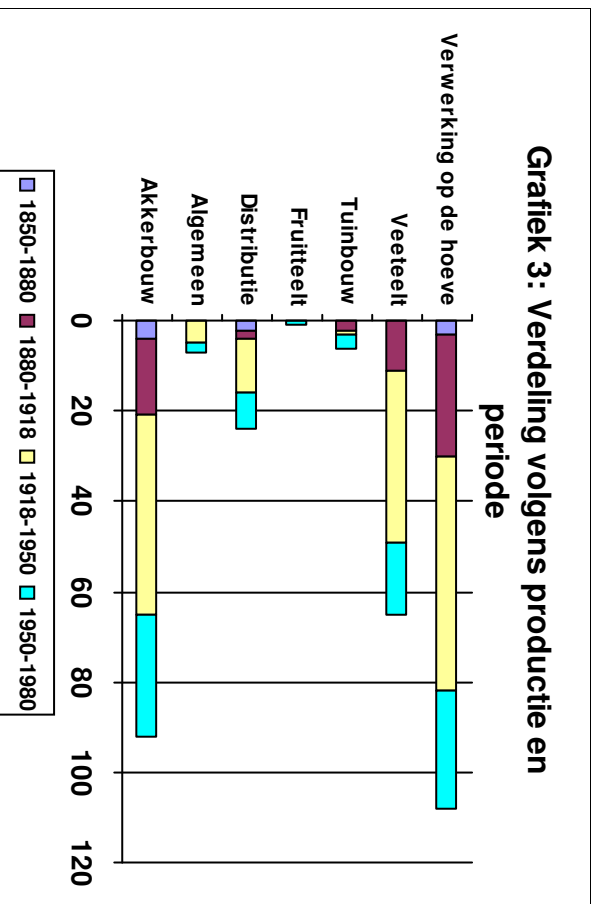
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

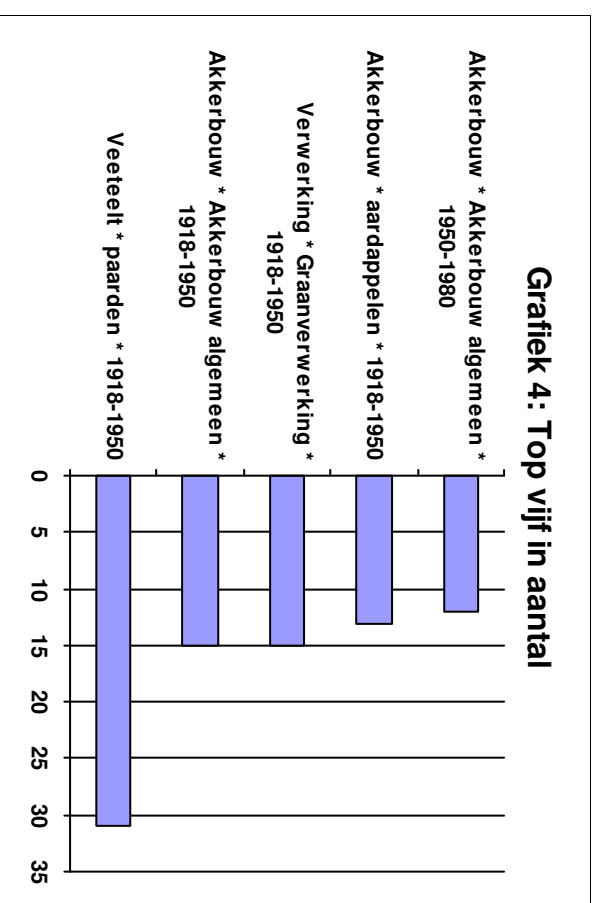
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

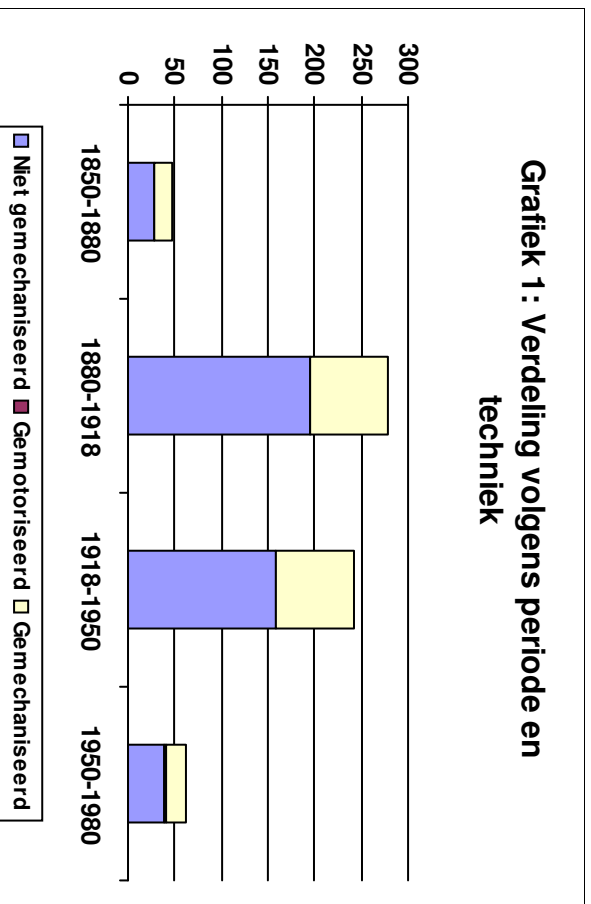
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

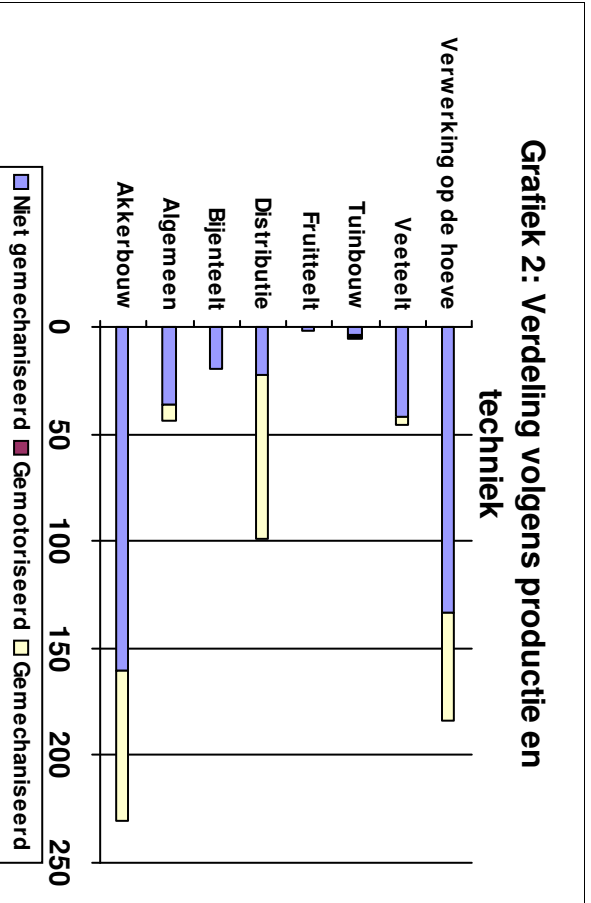
Grafiek 4: Top vijf in aantal

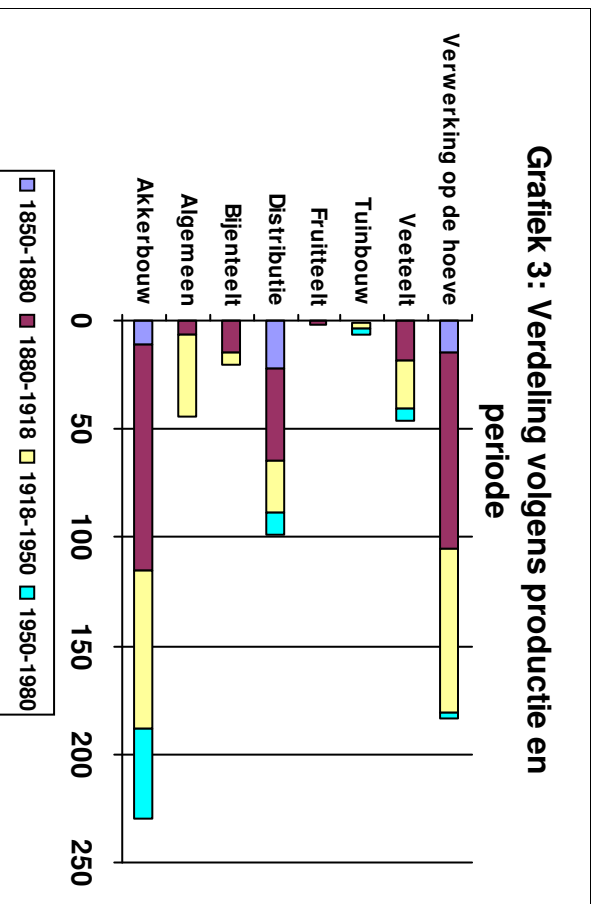
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

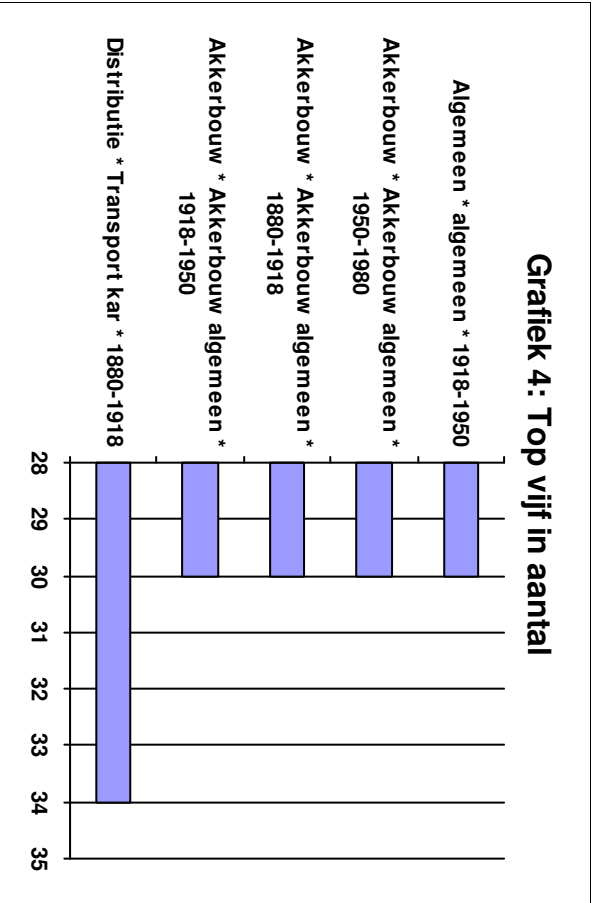
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

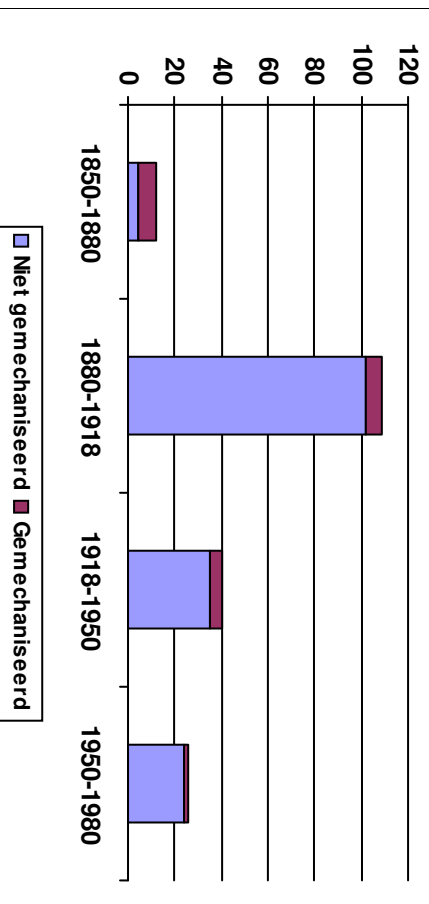
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

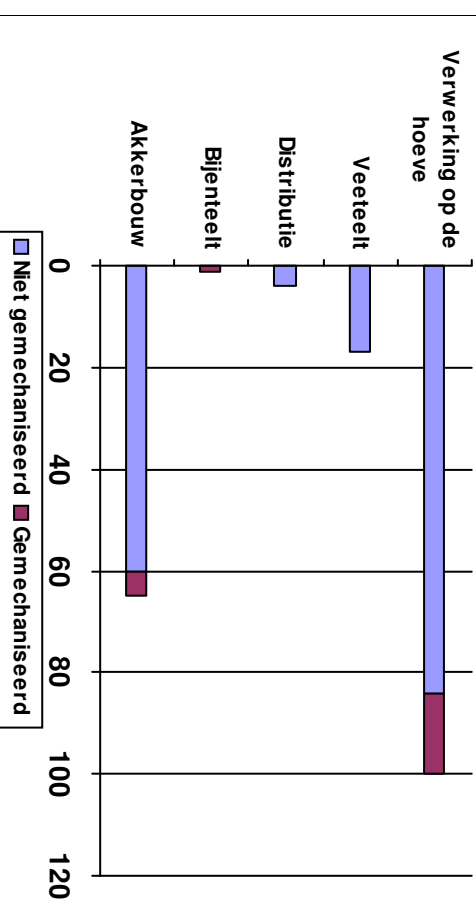
Grafiek 4: Top vijf in aantal

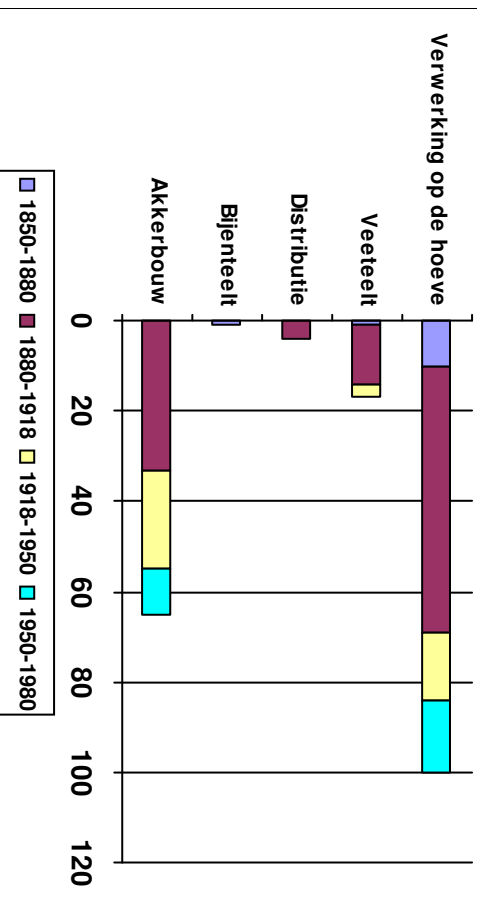
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

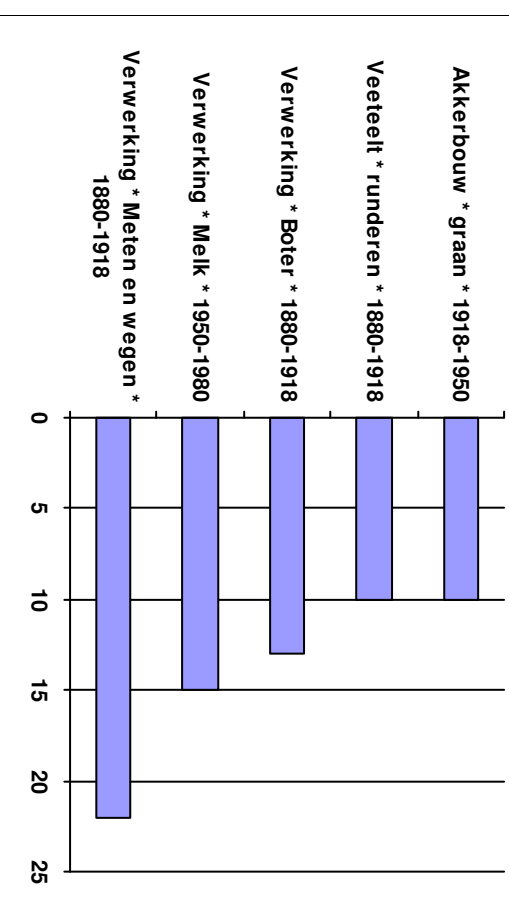
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

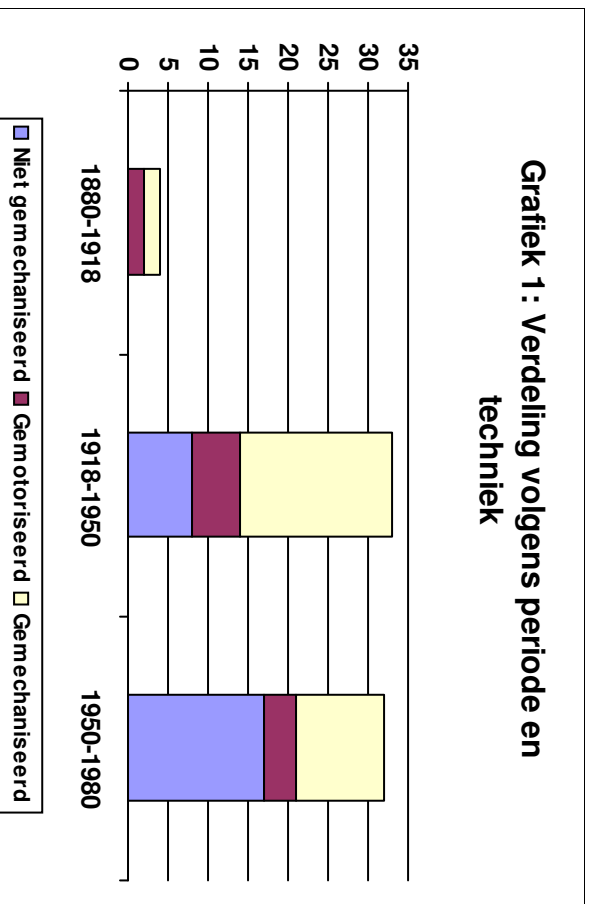

Grafiek 4 : Top vijf in aantal

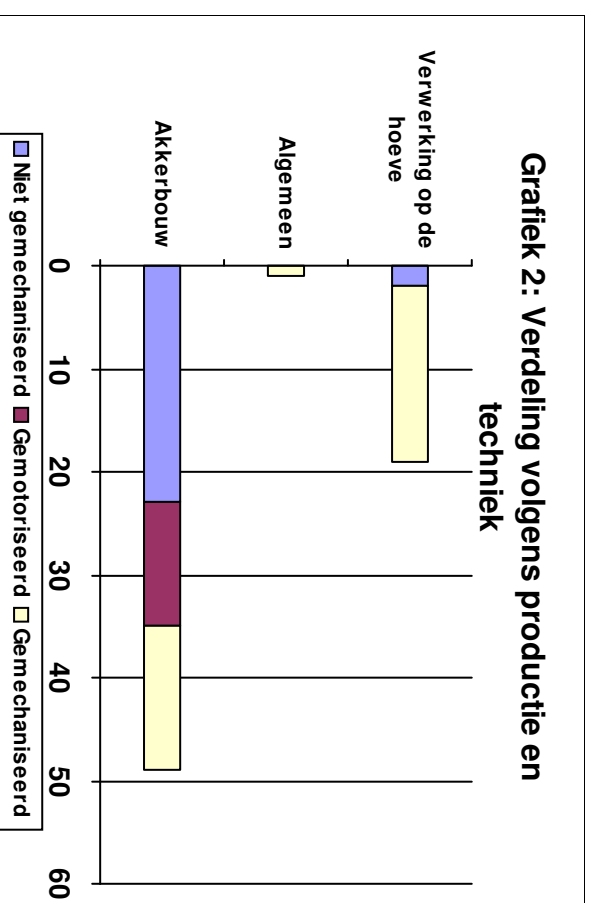

Landbouwcollectie Wuyts, Booisshot

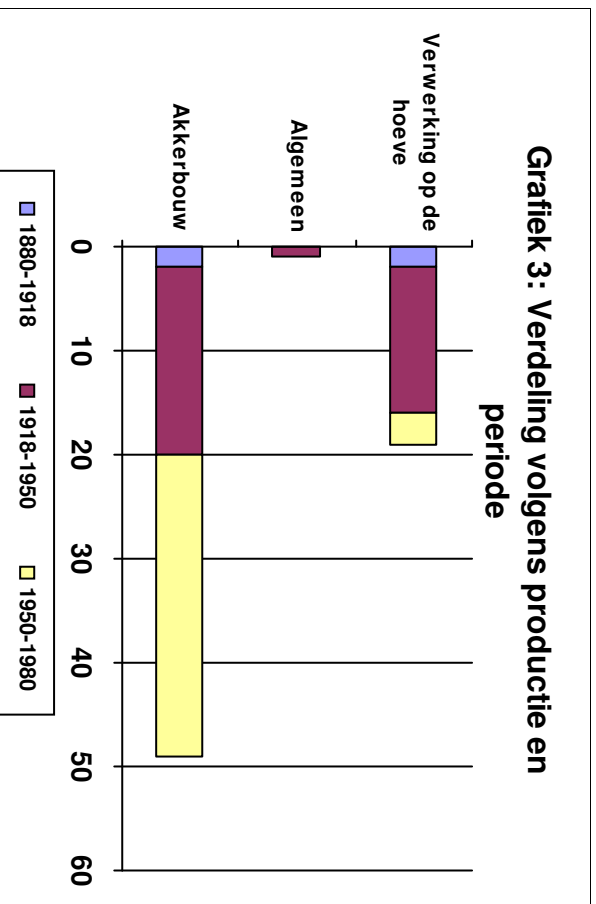
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

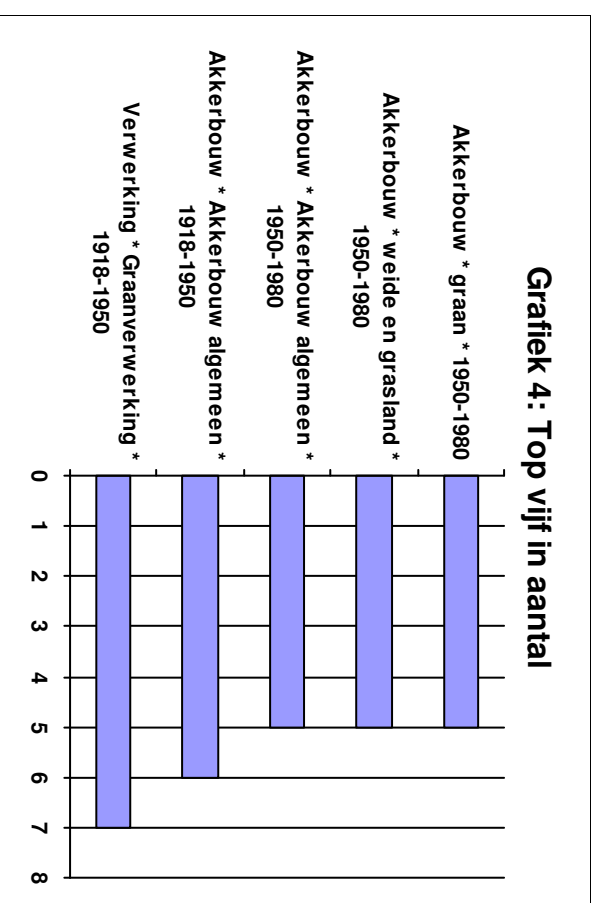
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

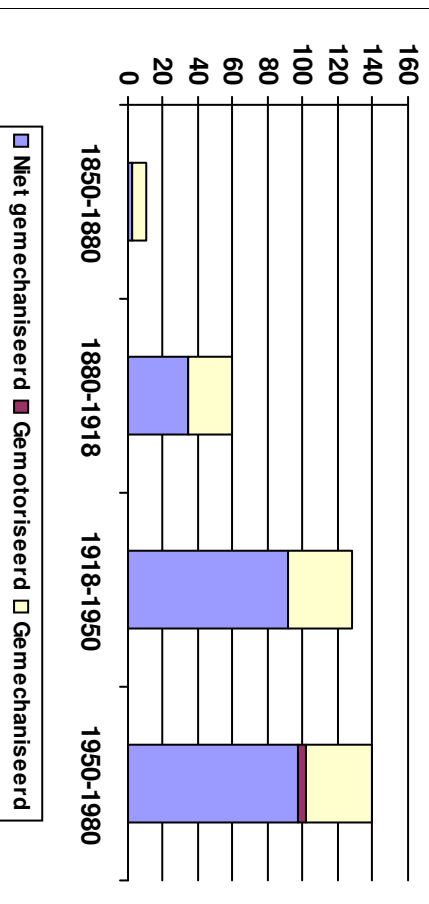

Grafiek 4 : Top vijf in aantal

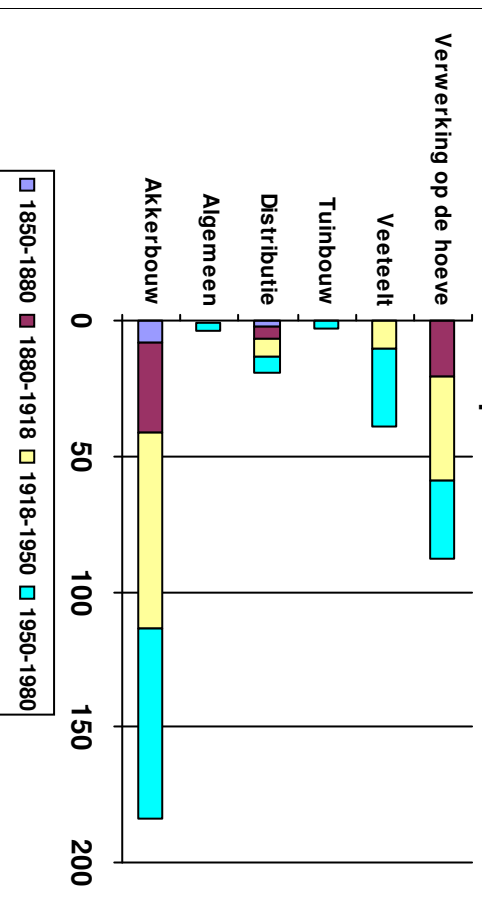

Landbouwcollectie, Lapscheure

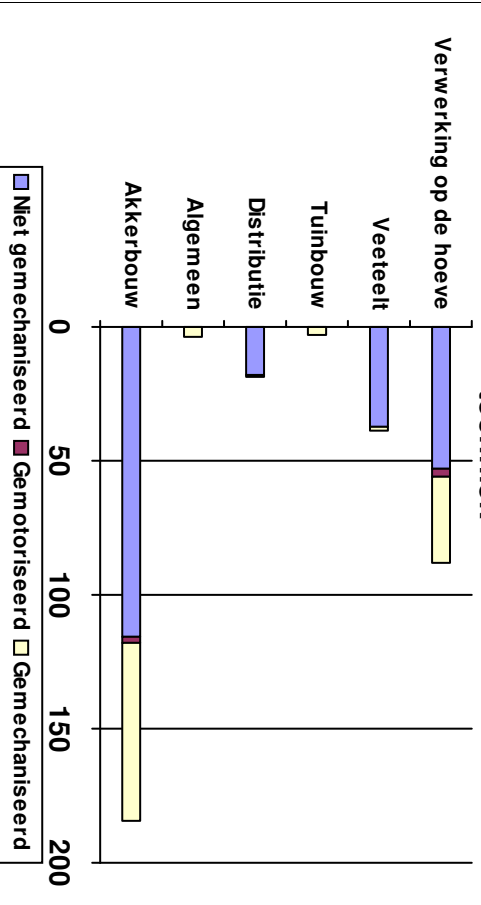
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

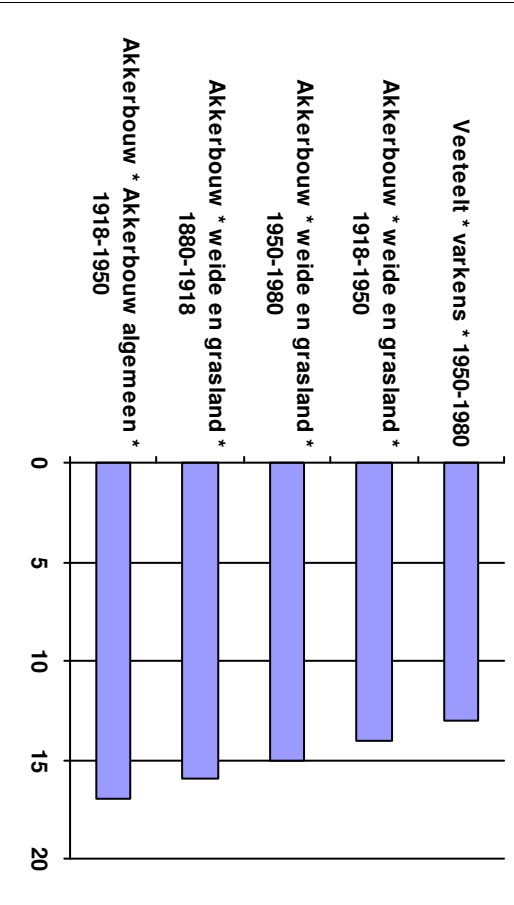
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

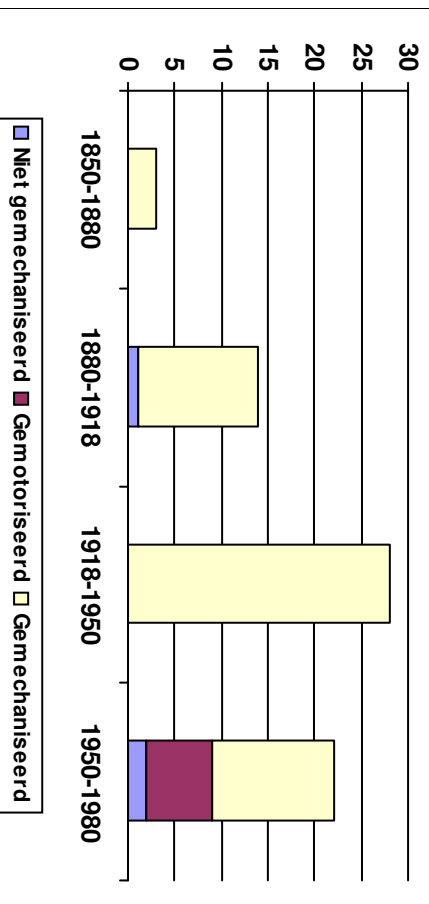

Grafiek 4: Top vijf in aantal

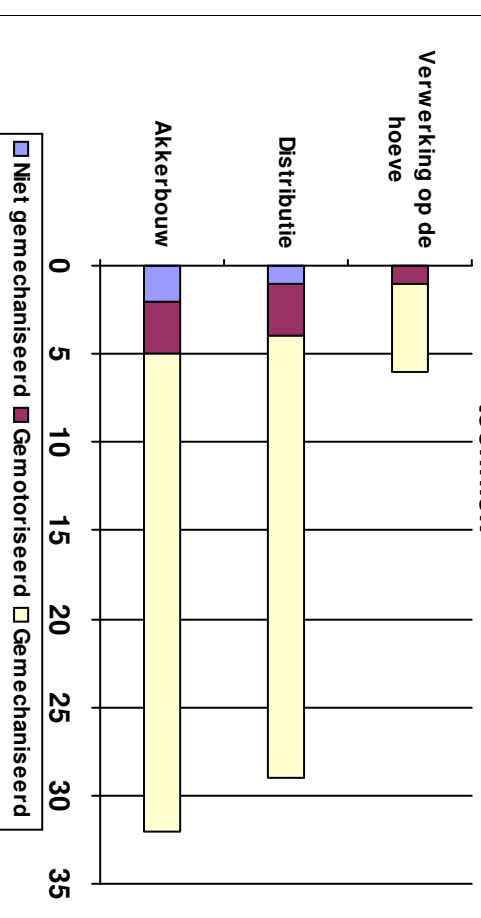

Landbouwcollectie, Torhout

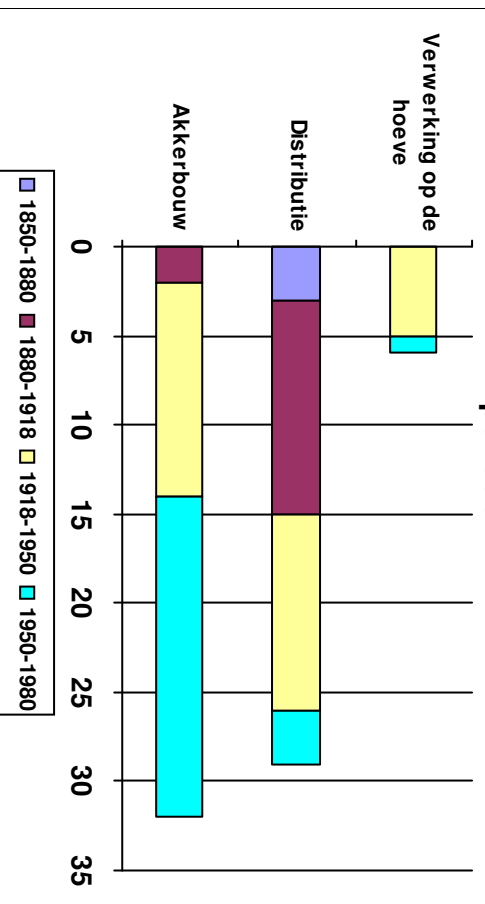
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

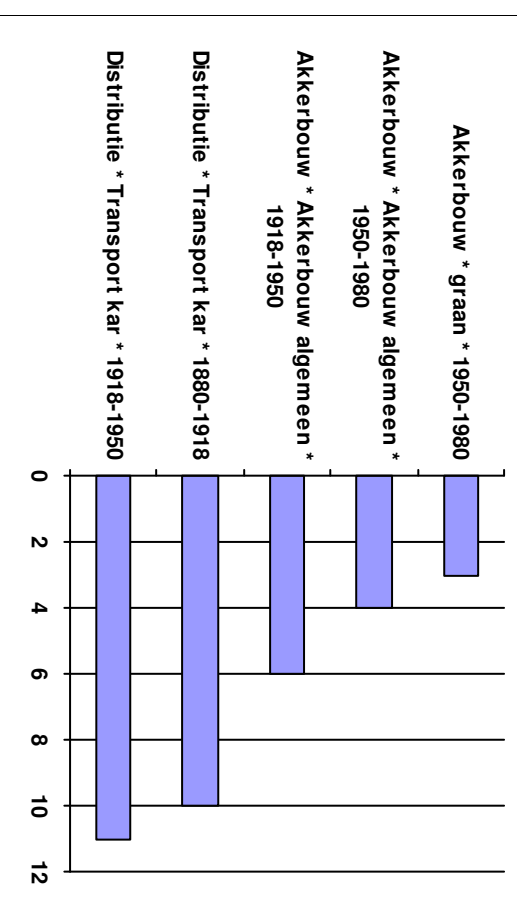
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

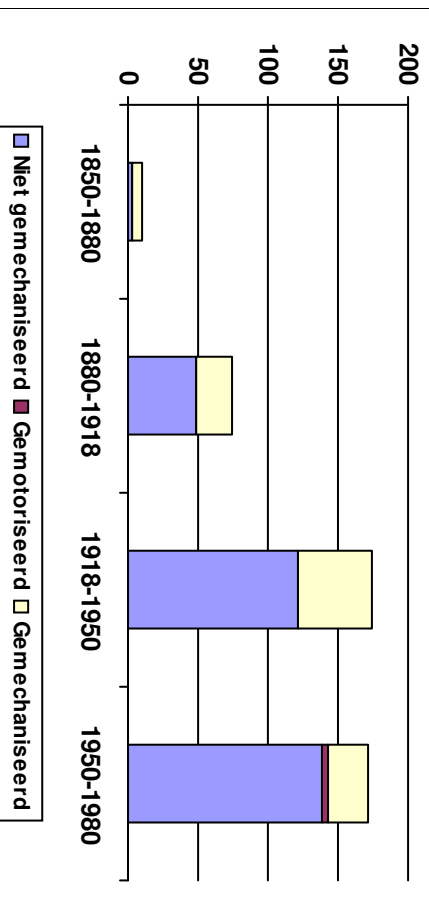

Grafiek 4: Top vijf in aantal

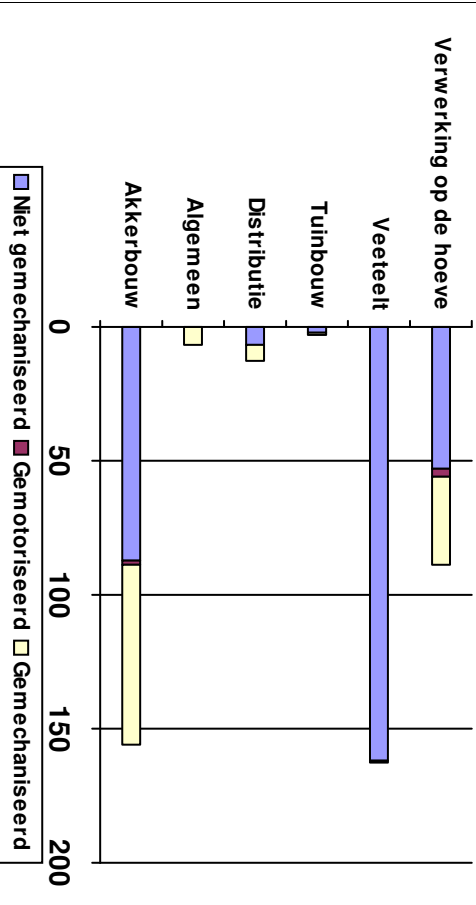

Landbouwmuseum Leidedal, Bissegem

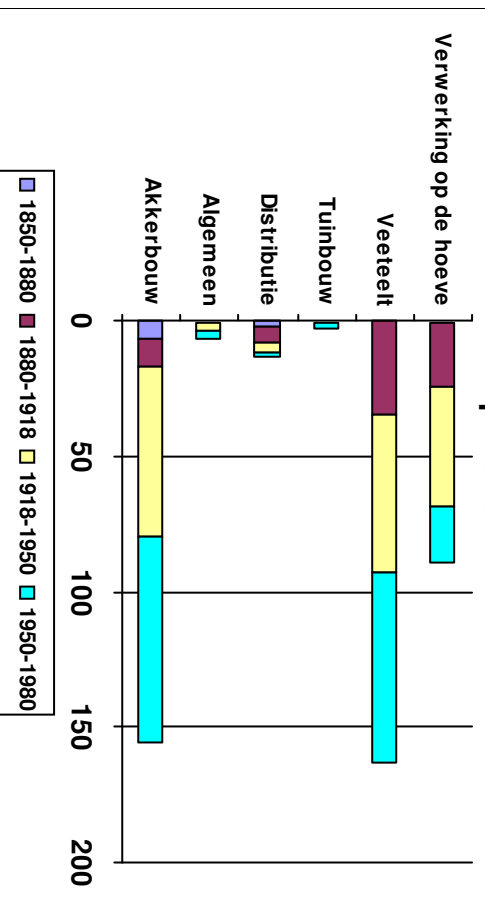
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

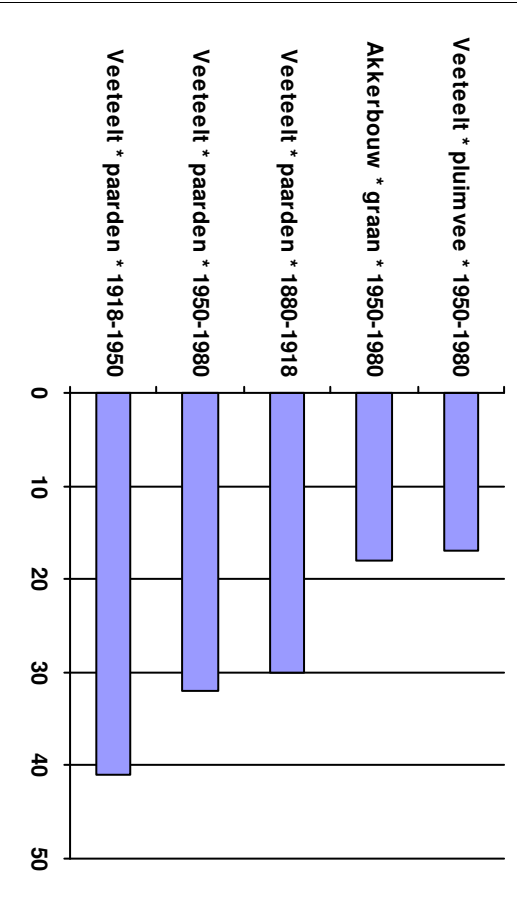
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

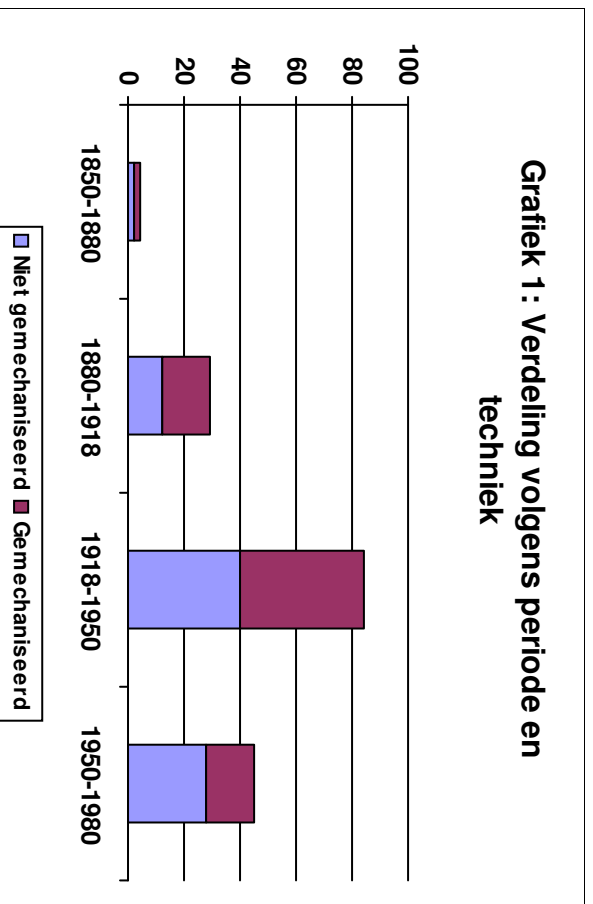

Grafiek 4: Top vijf in aantal

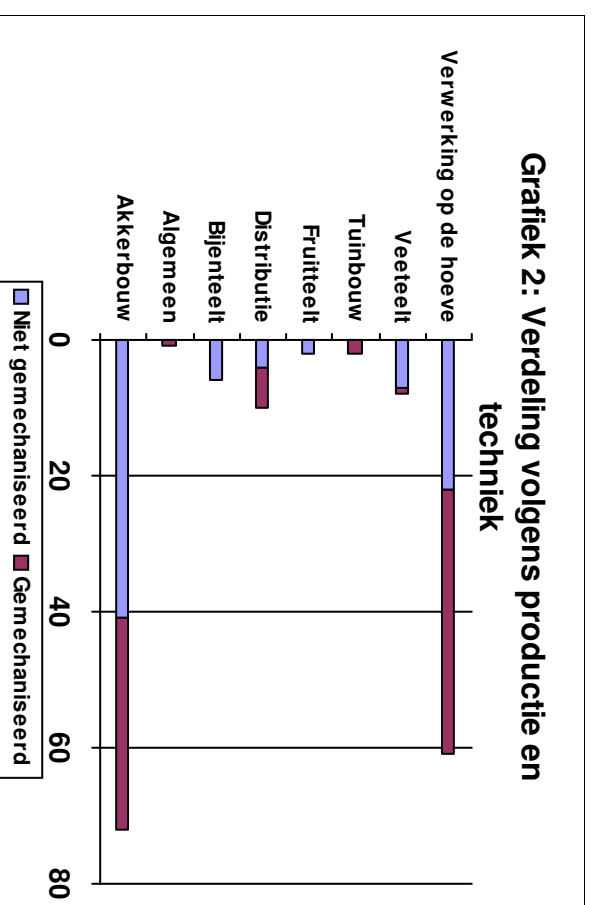

Landbouwmuseum Liefkenshoek, Beveren

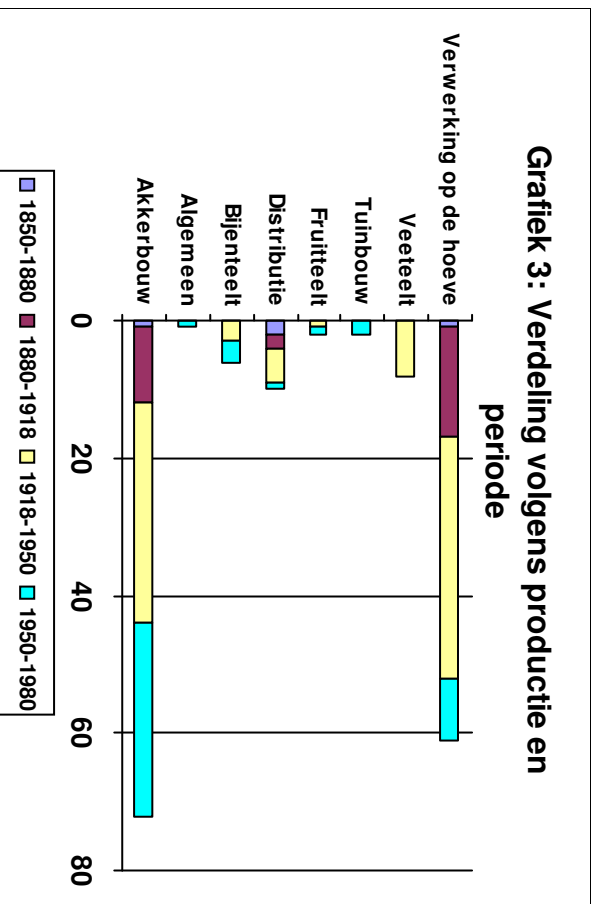
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

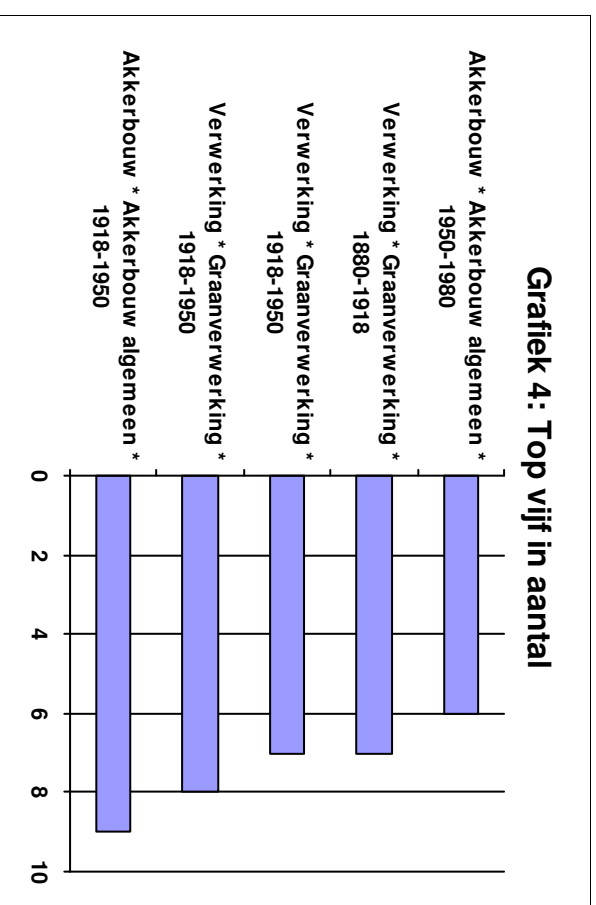
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

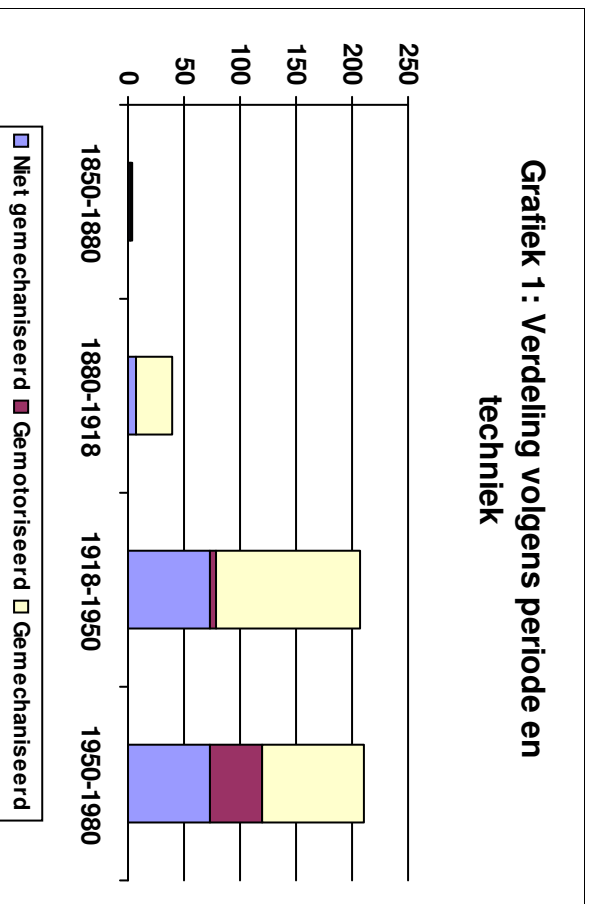

Grafiek 4: Top vijf in aantal

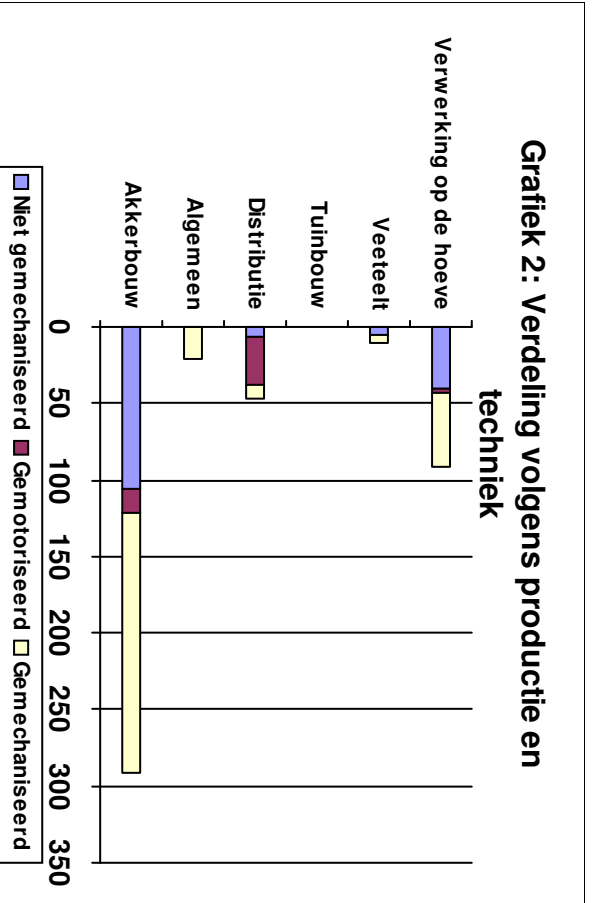

Landbouwmuseum, Maldegem

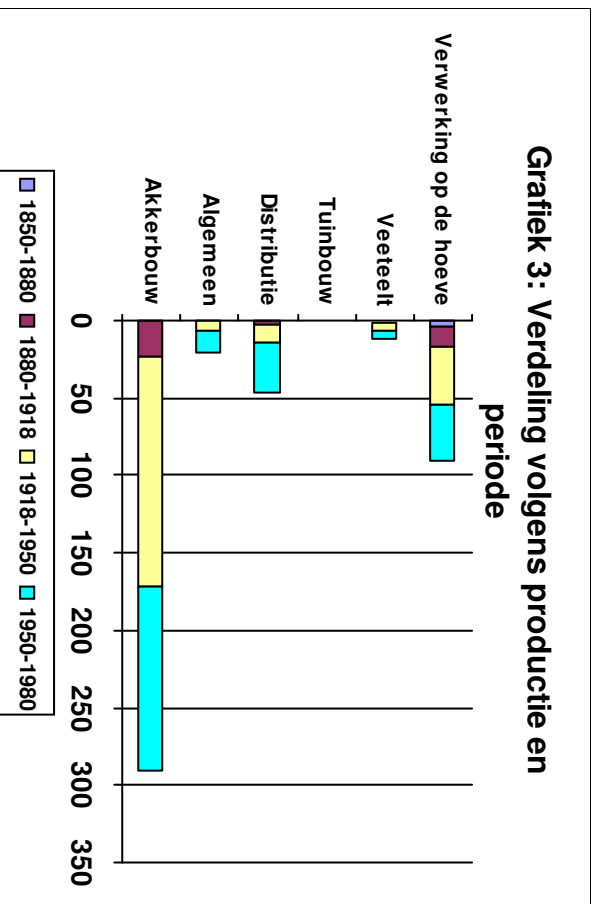
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

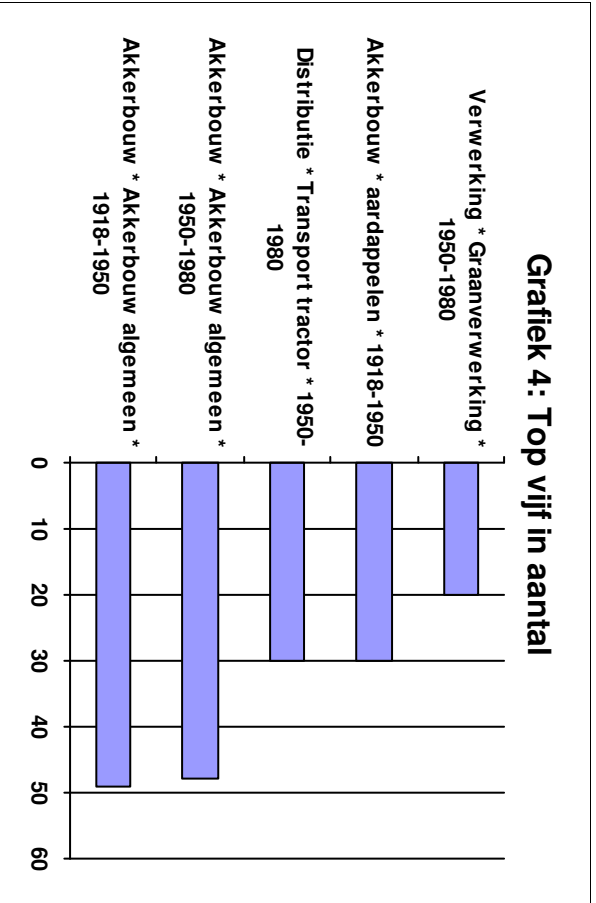
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

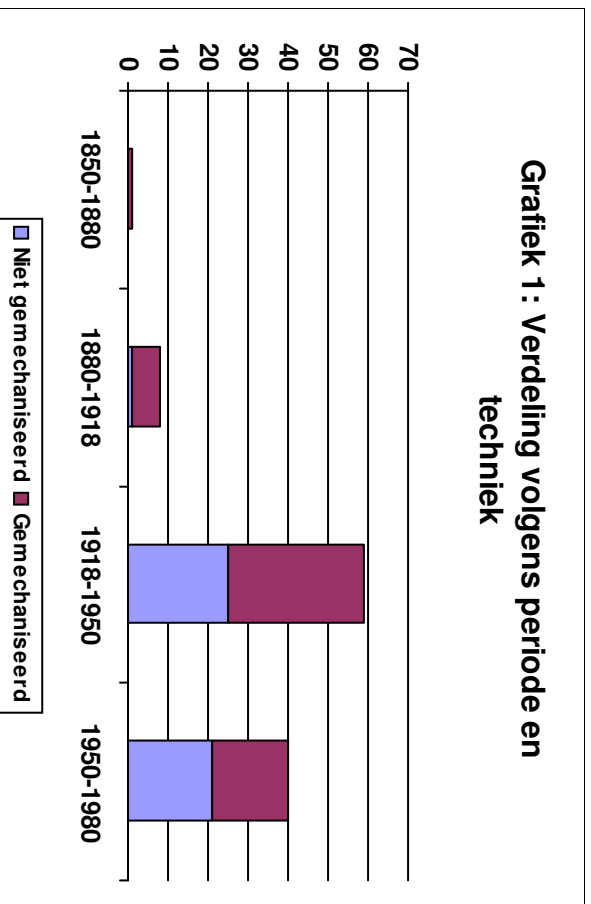

Grafiek 4: Top vijf in aantal

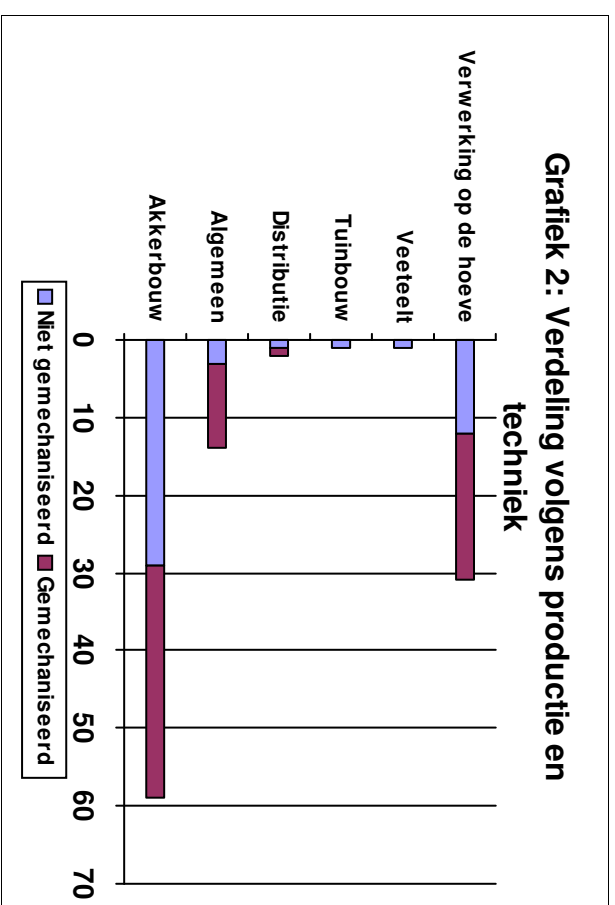

Landbouwmuseum, Stekene

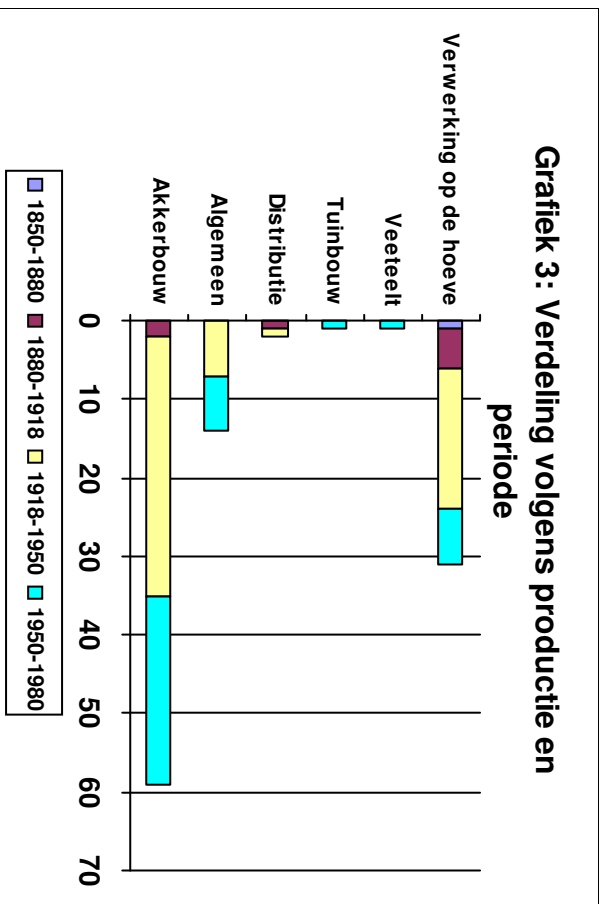
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

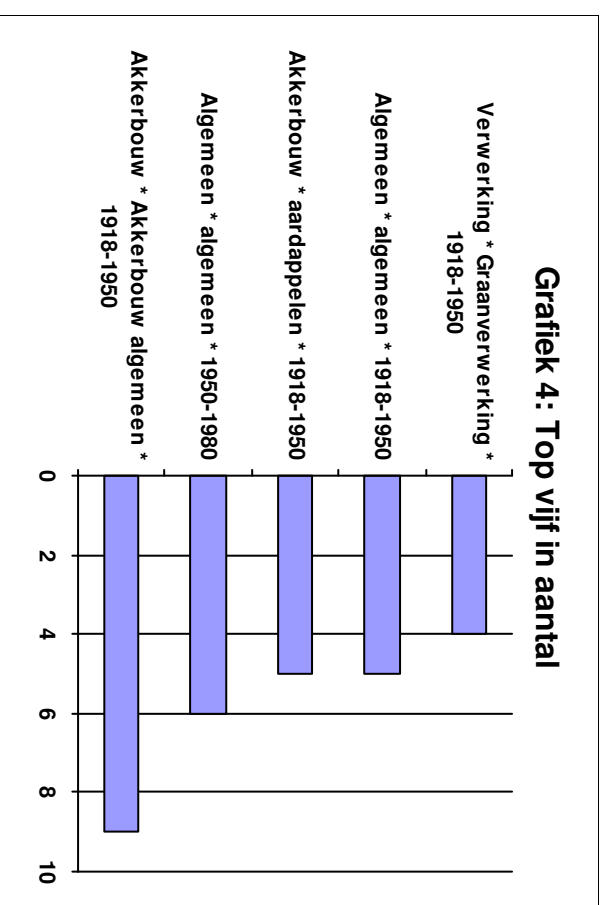
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

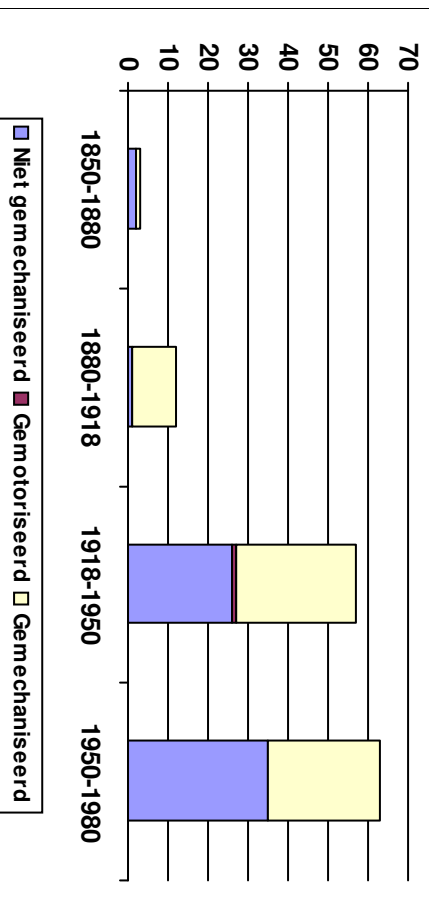

Grafiek 4: Top vijf in aantal

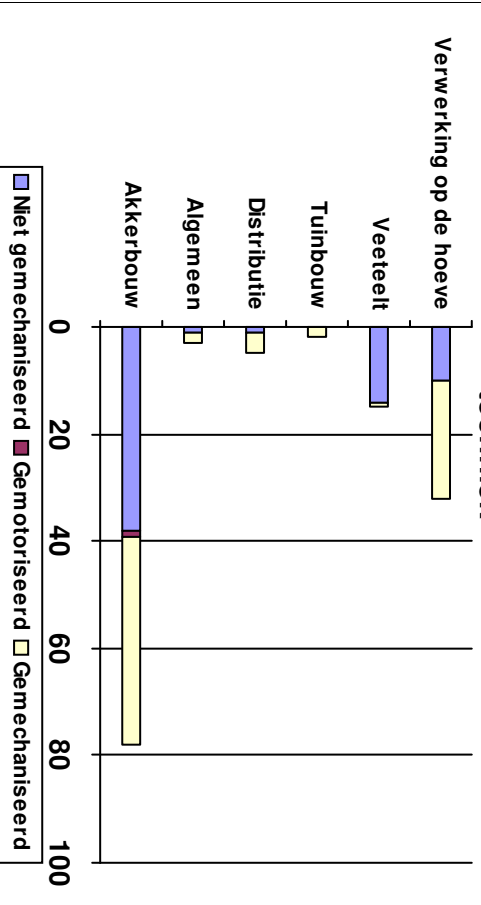

Landbouwverzameling Jessehof, Vlimmeren

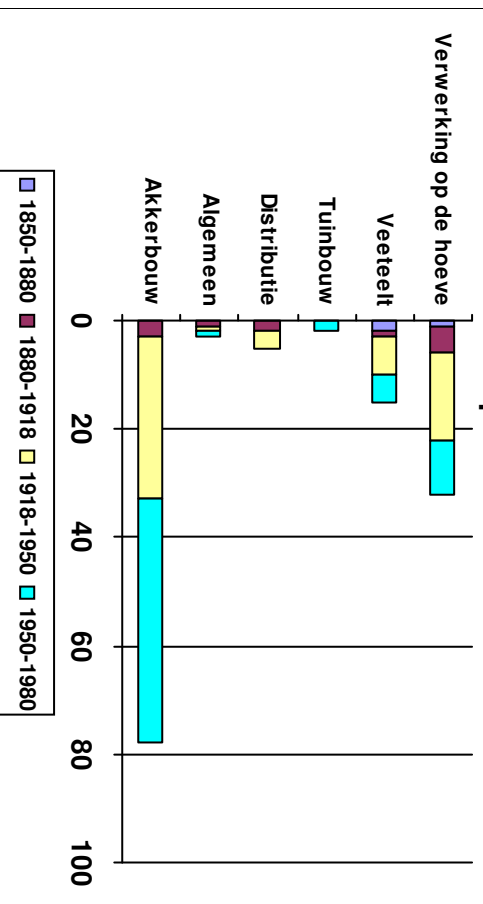
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

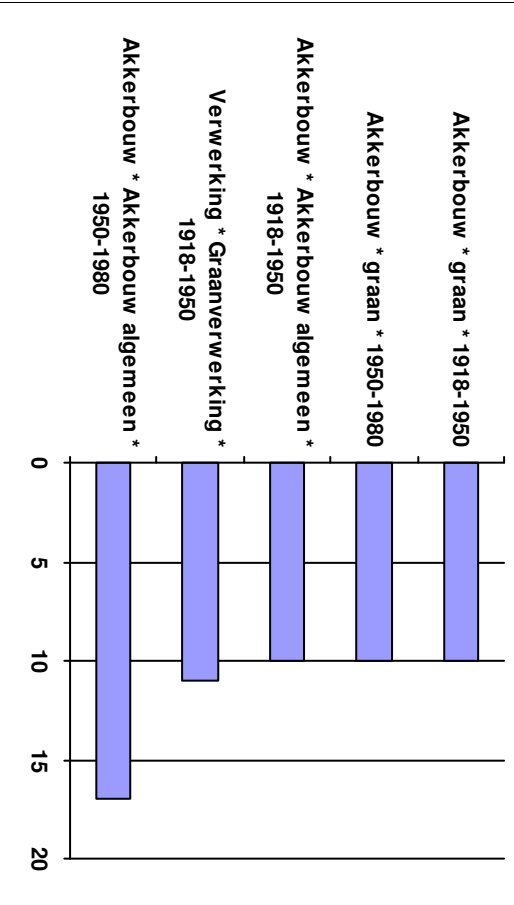
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

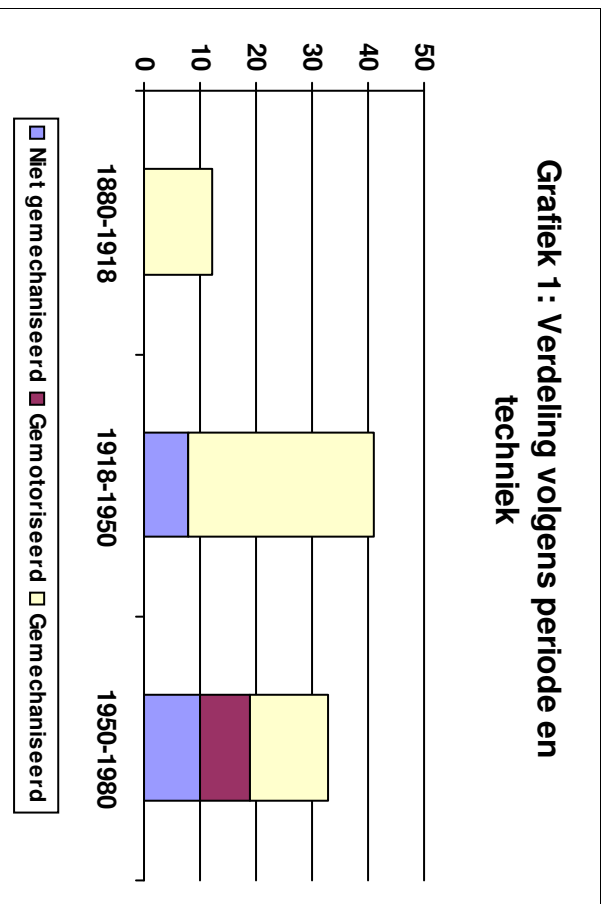

Grafiek 4: Top vijf in aantal

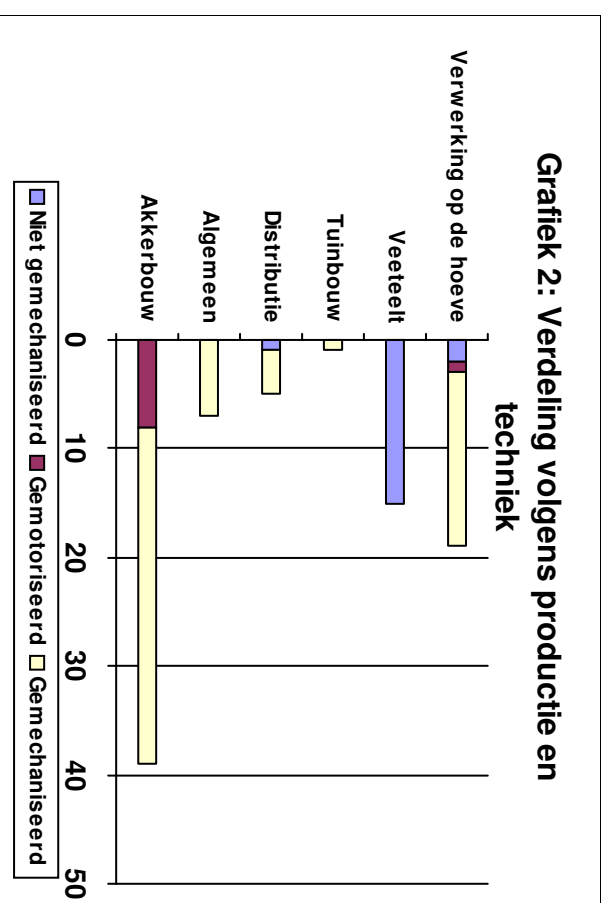

Levend landbouwmuseum, Noorderwijk

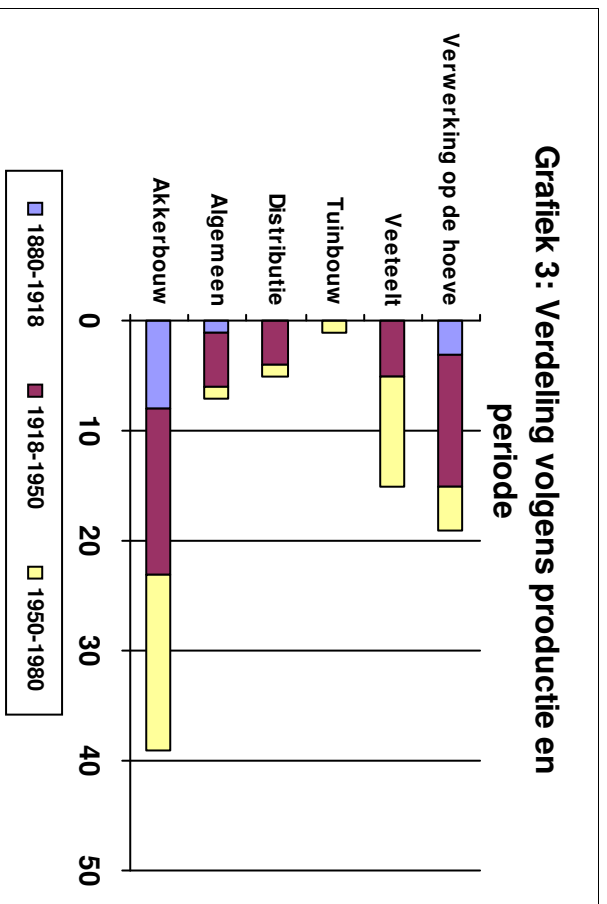
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

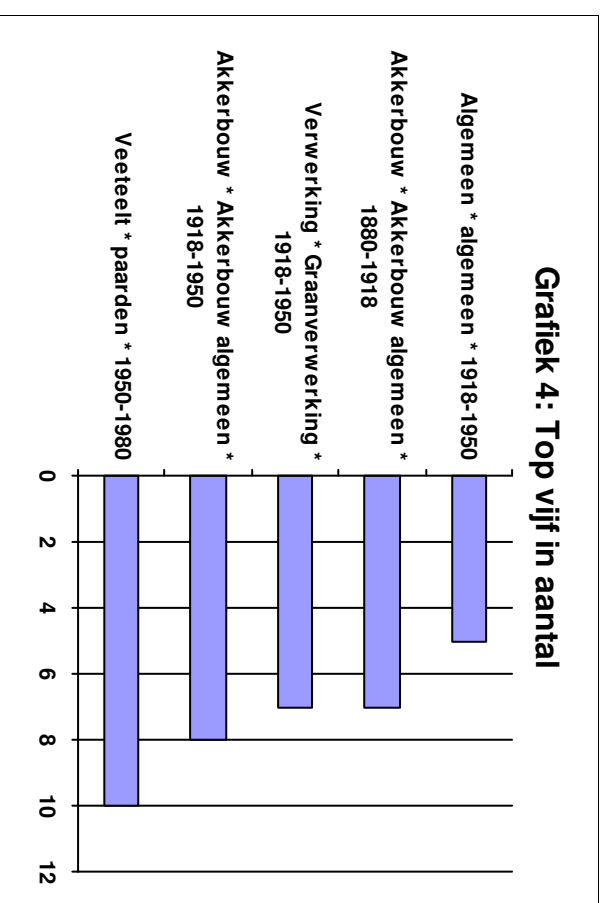
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

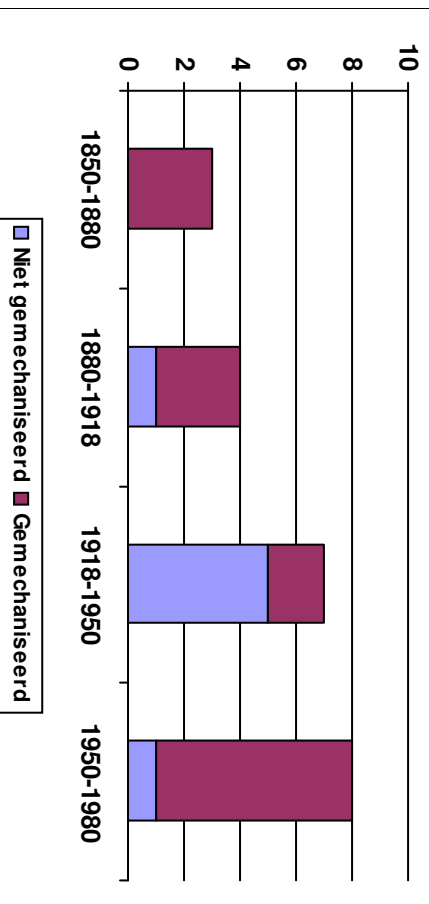

Grafiek 4: Top vijf in aantal

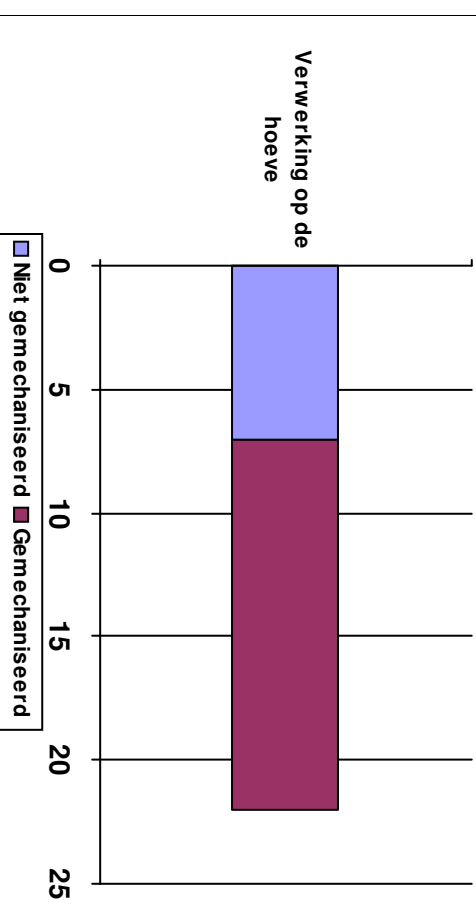

Levende Molens, Overpelt

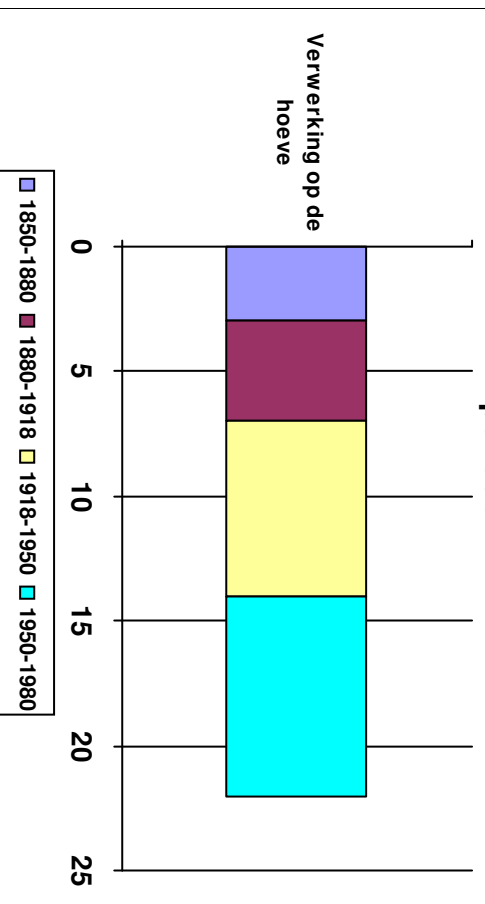
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

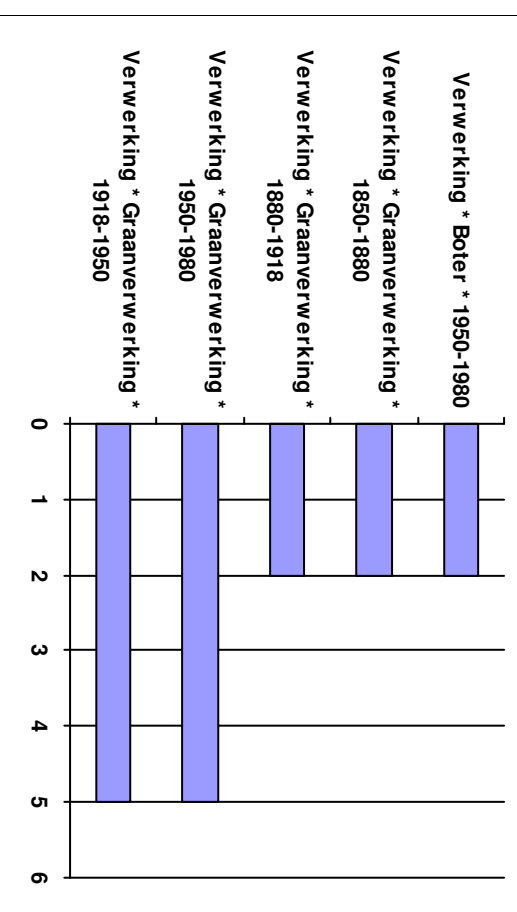
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

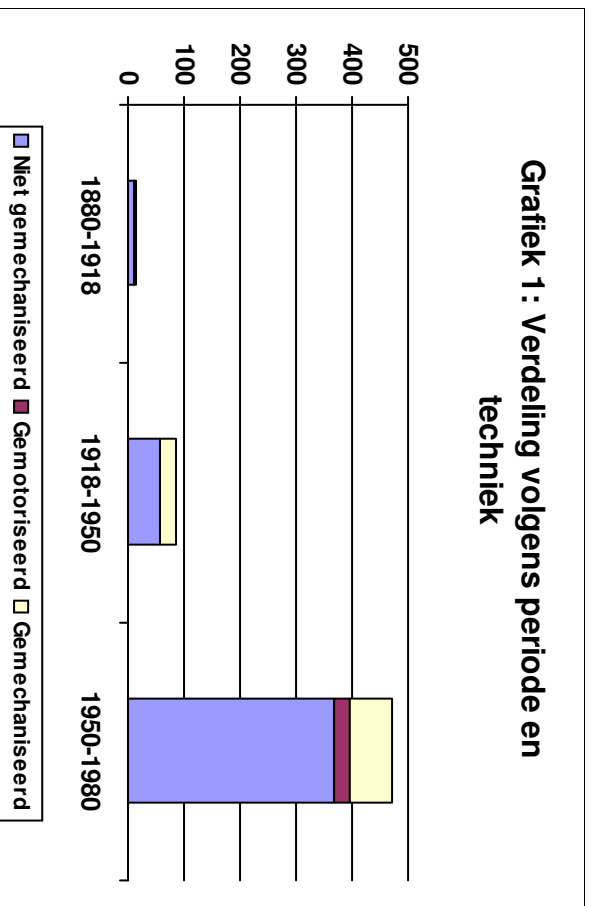

Grafiek 4 : Top vijf in aantal

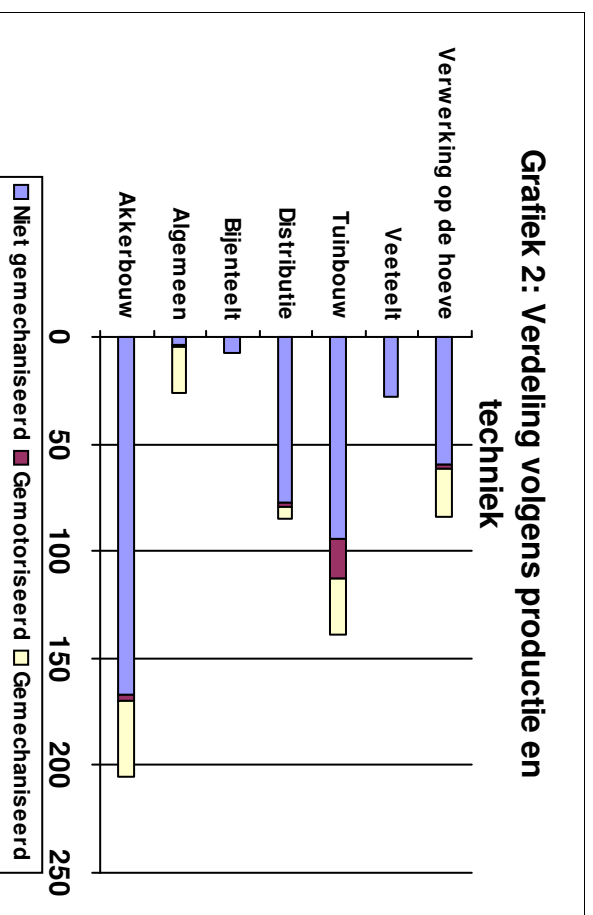

Midzeelhoewe, Sint-Katelijne-Waver

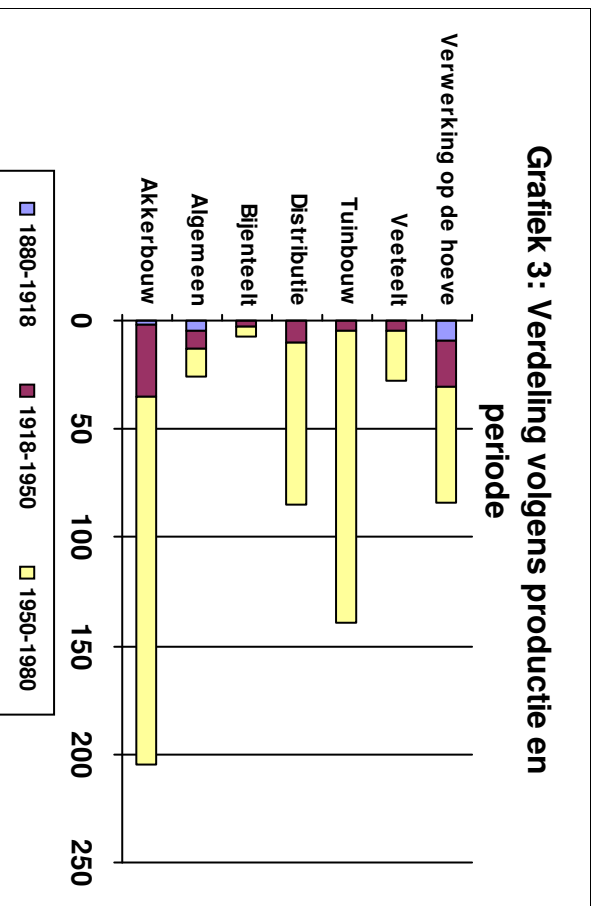
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

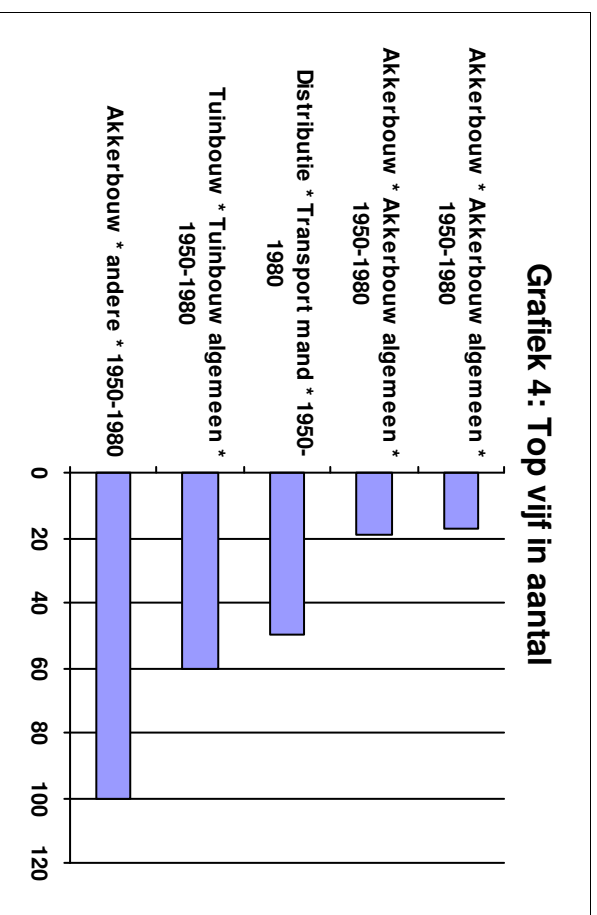
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

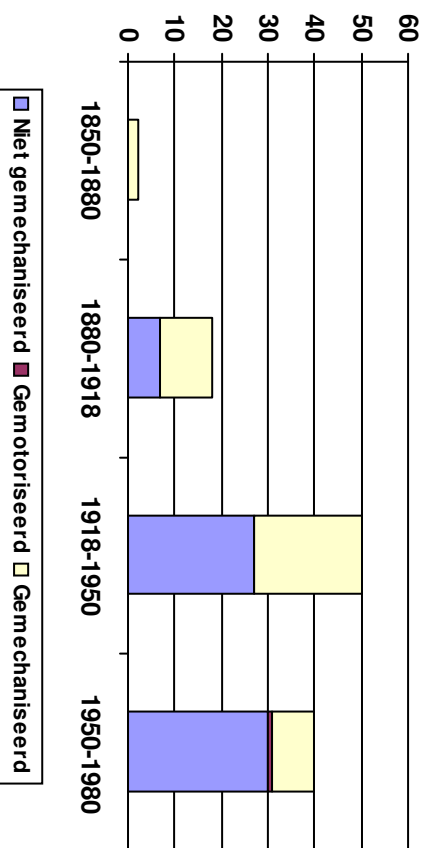
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

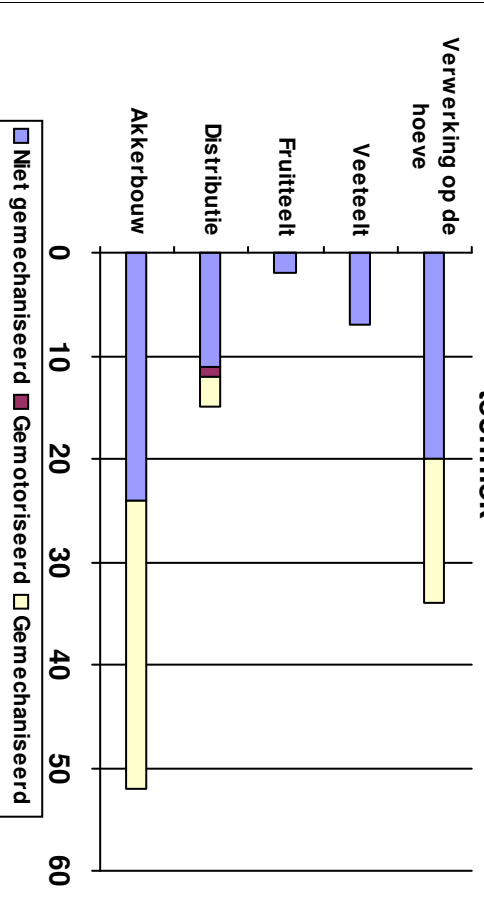
Grafiek 4: Top vijf in aantal

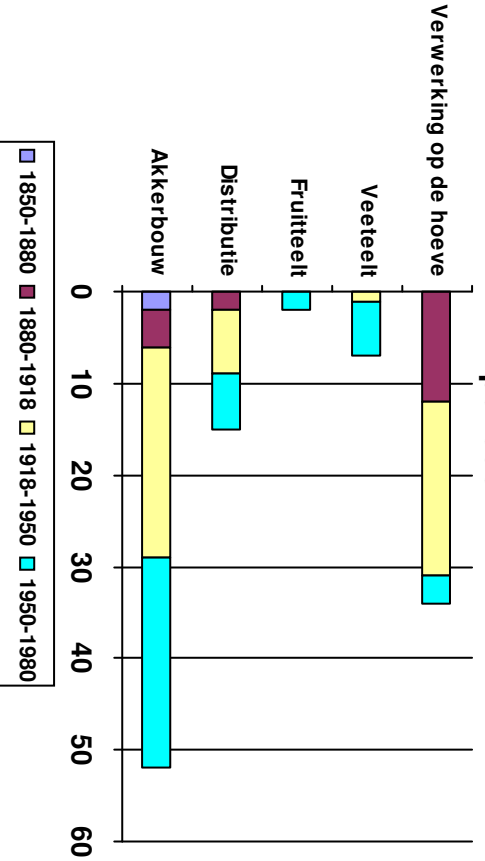
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

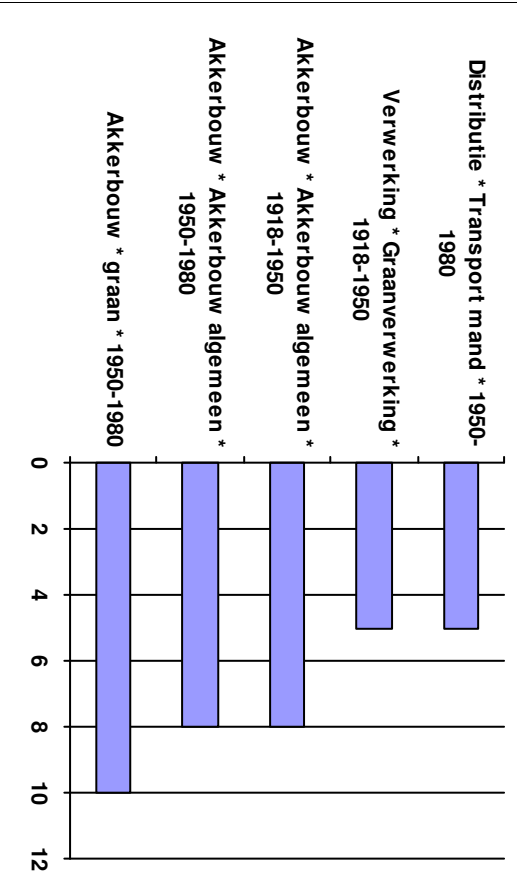
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

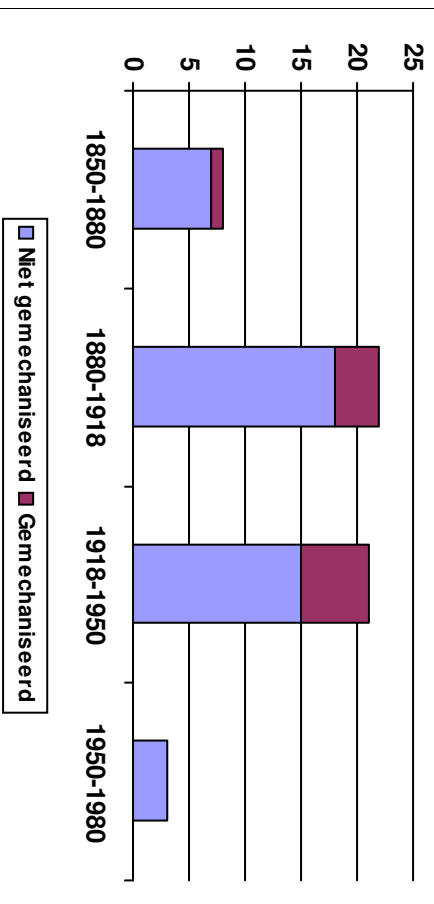
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

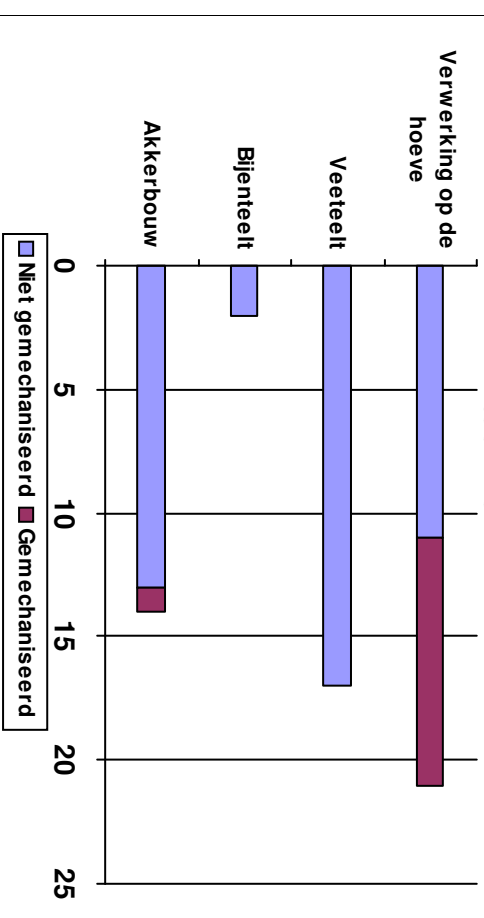
Grafiek 4: Top vijf in aantal

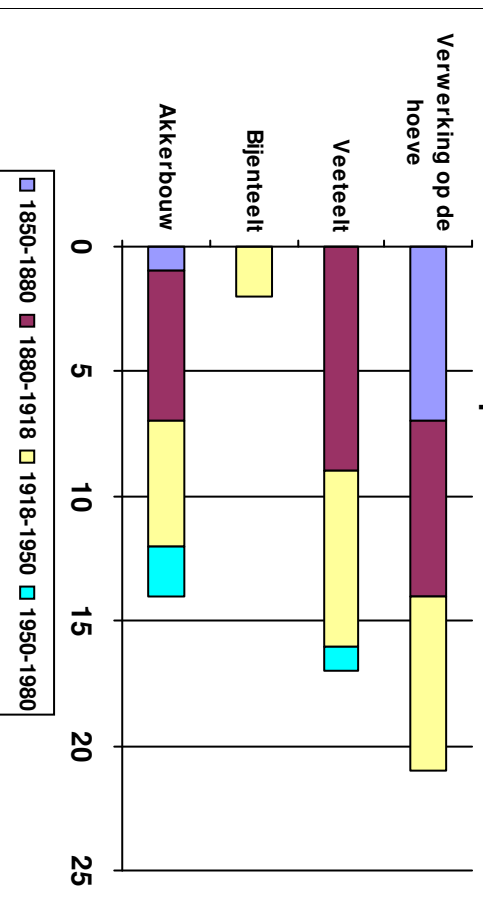
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

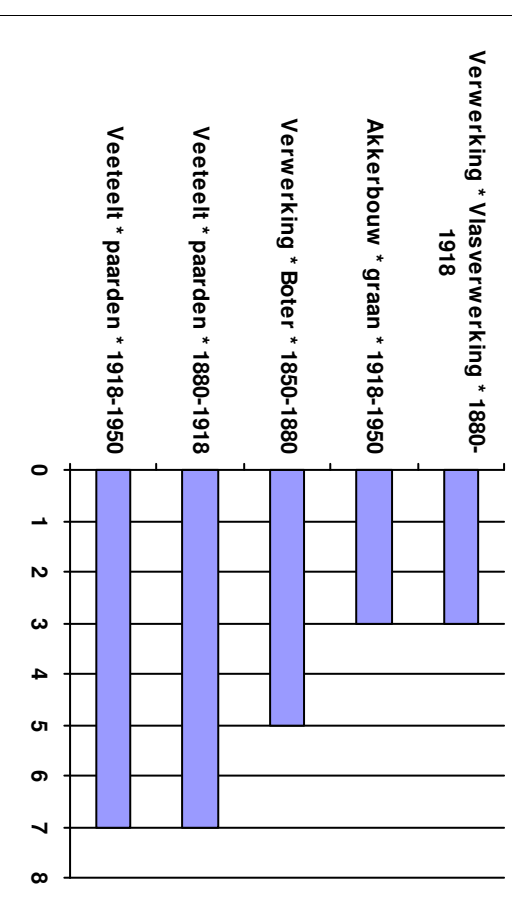
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

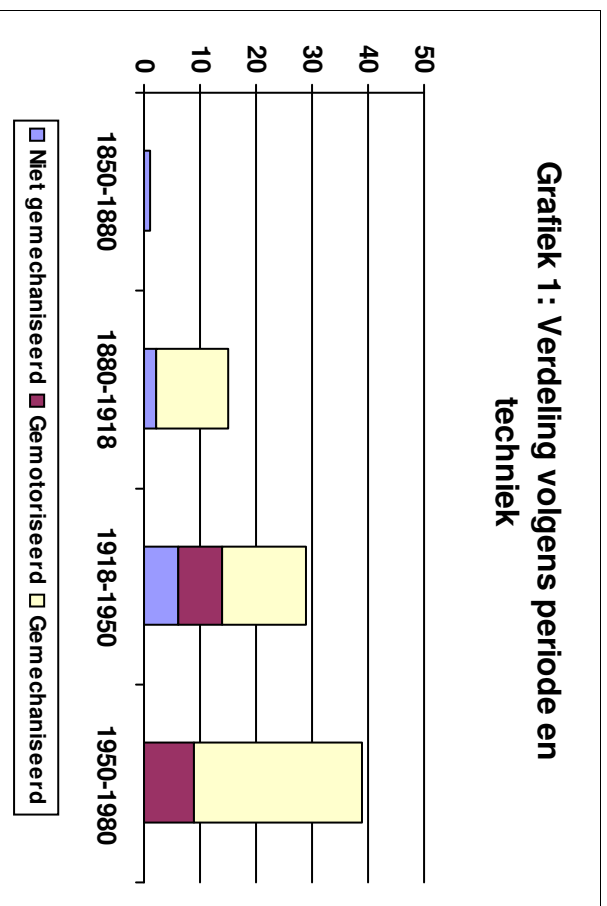

Grafiek 4: Top vijf in aantal

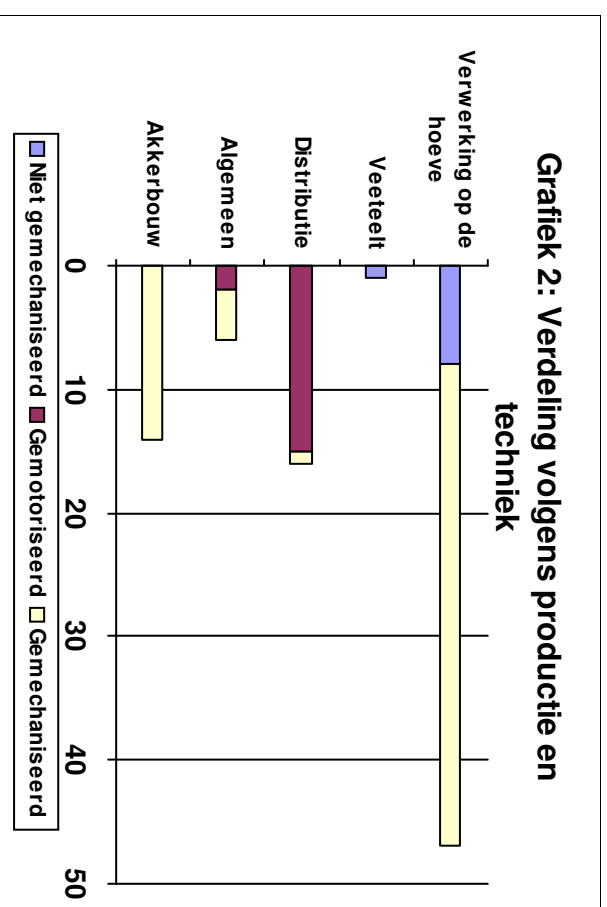

Museum Oude Tractoren, Niel-bij-As

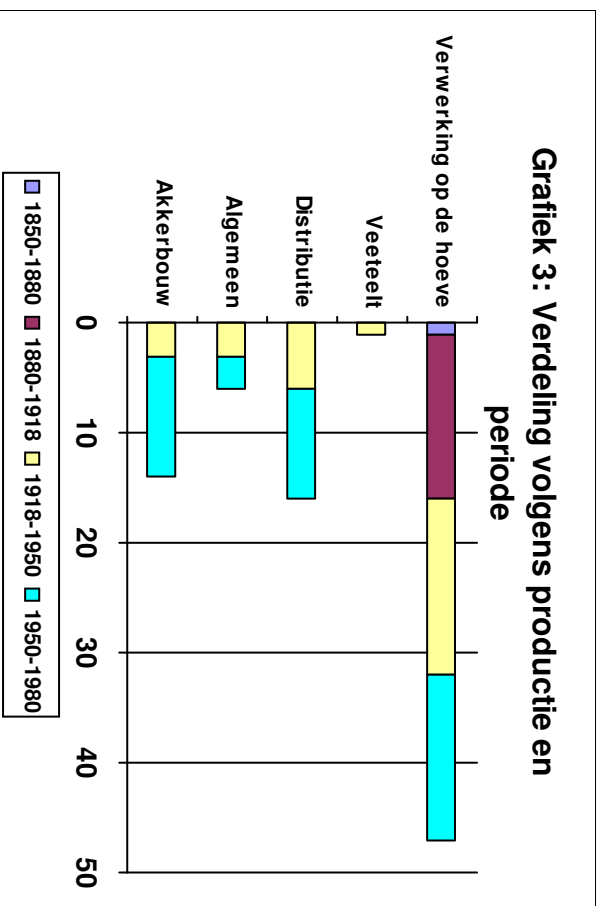
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

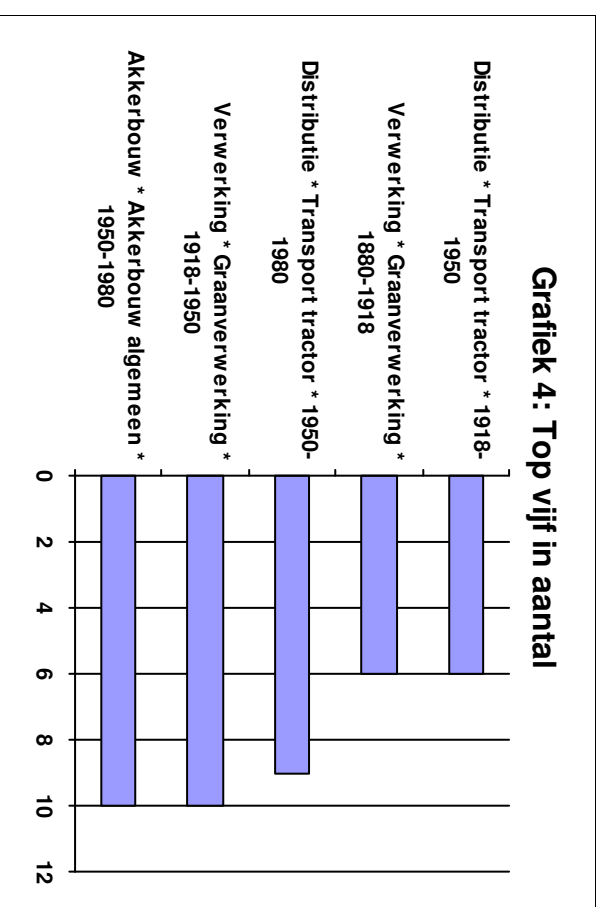
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

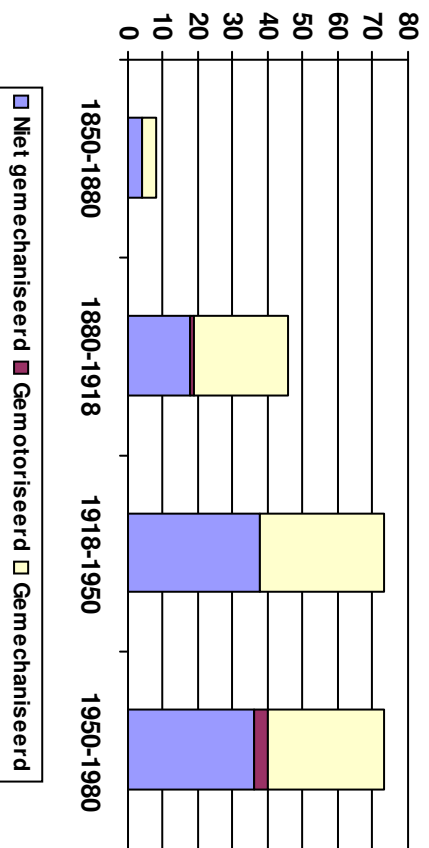

Grafiek 4: Top vijf in aantal

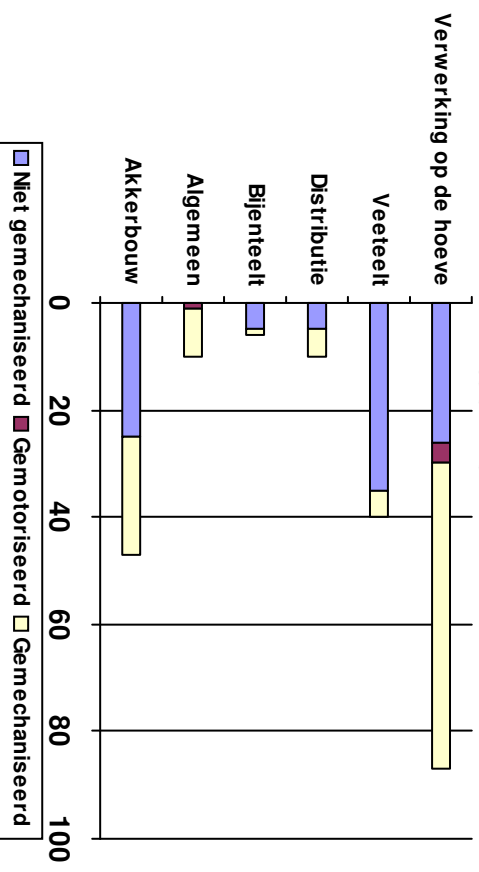

Museum 't Karrewiel, Meeuwen

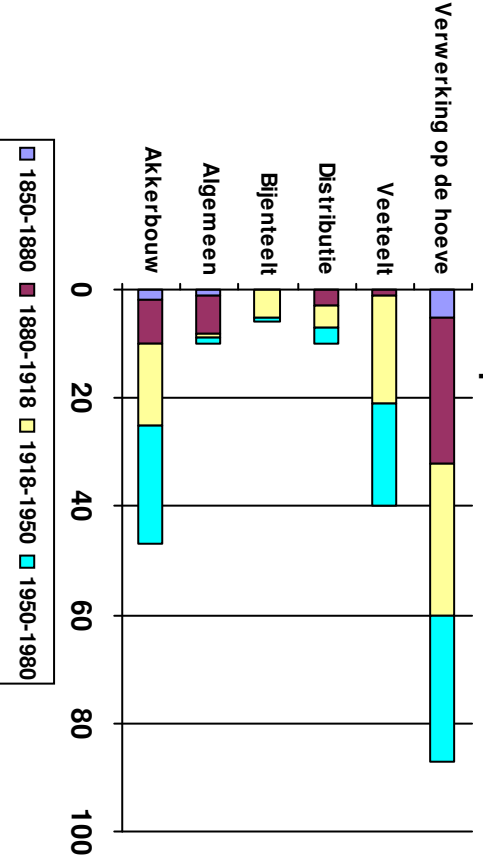
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

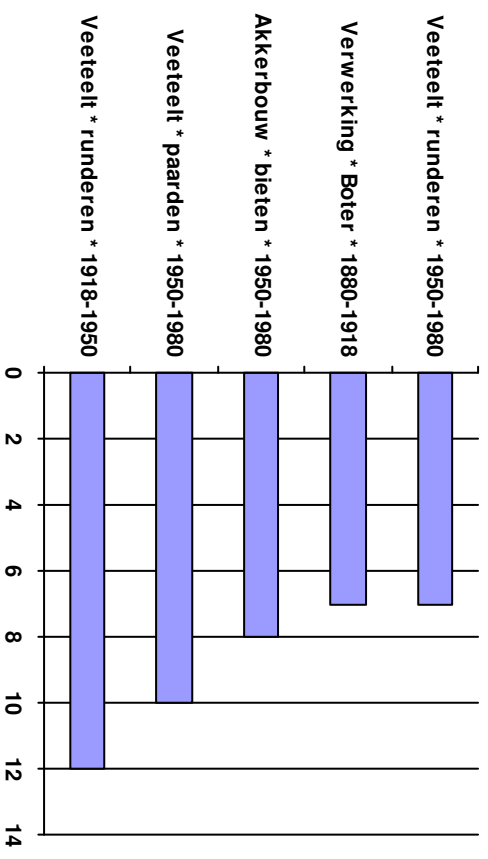
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

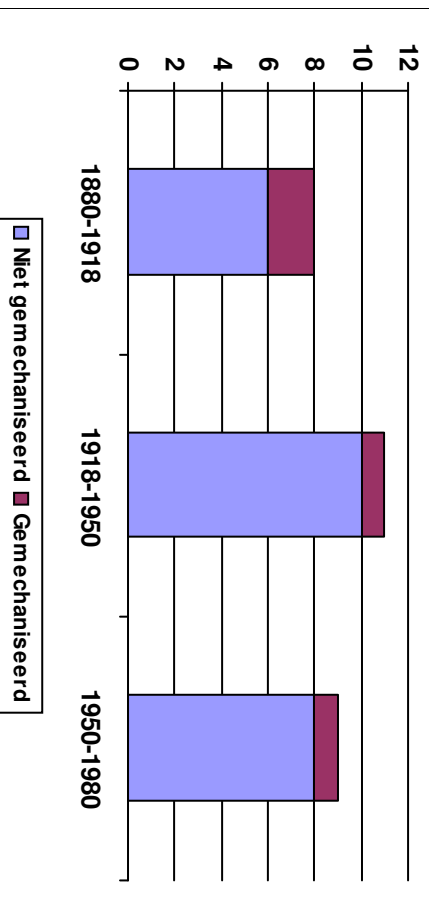

Grafiek 4 : Top vijf in aantal

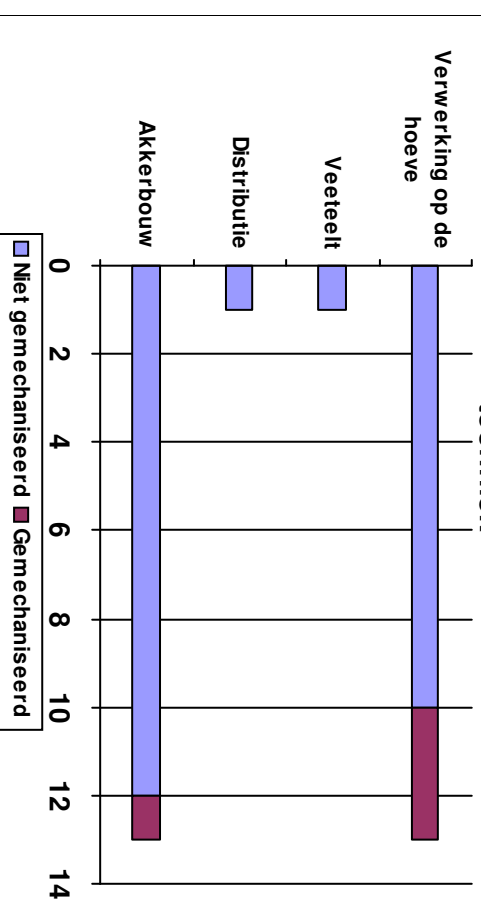

Museum 't Nieuwhuys, Hoegaarden

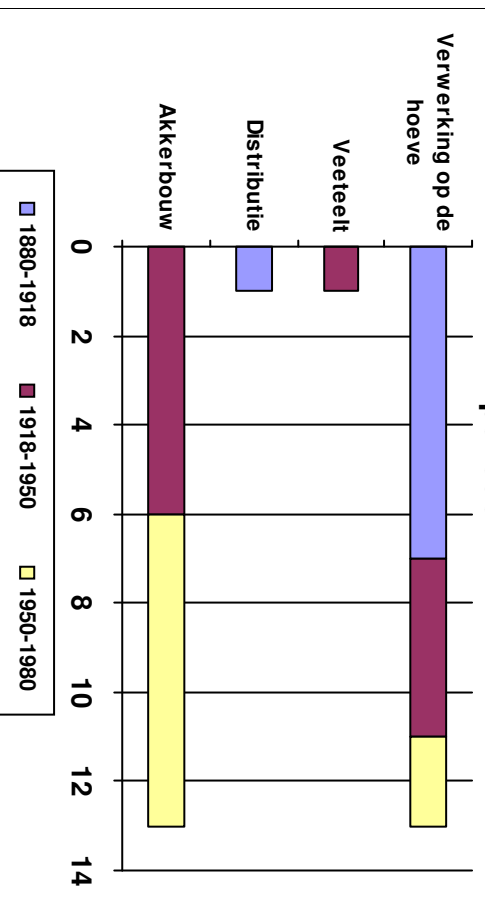
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

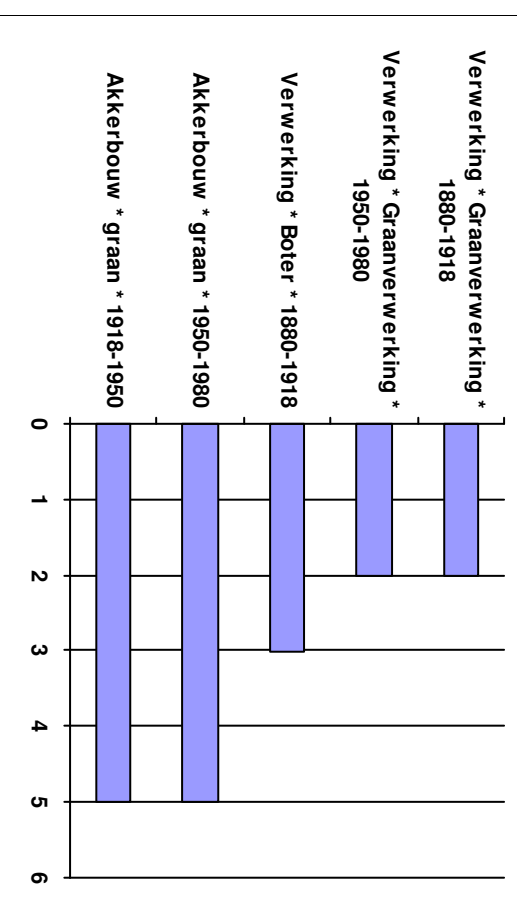
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

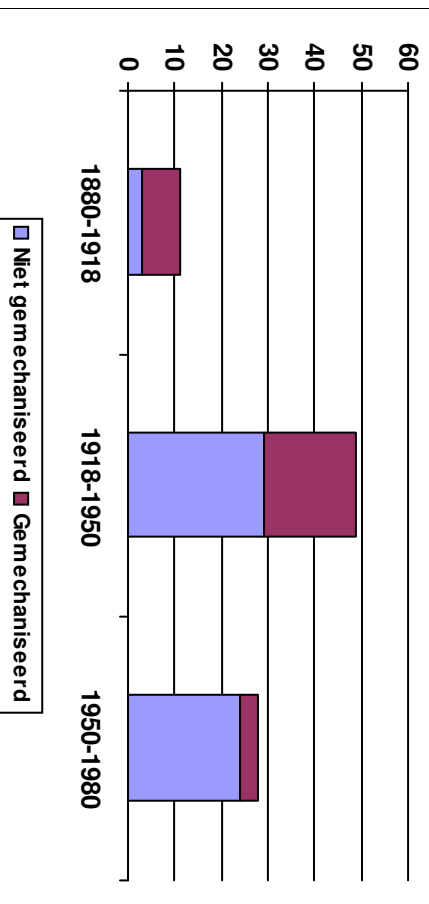

Grafiek 4: Top vijf in aantal

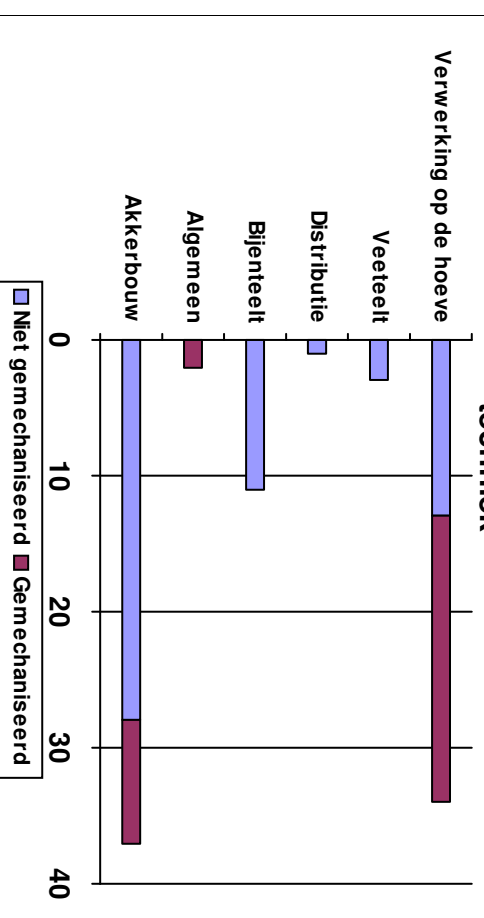

Museum Vergane Glorie, Baarle-Hertog

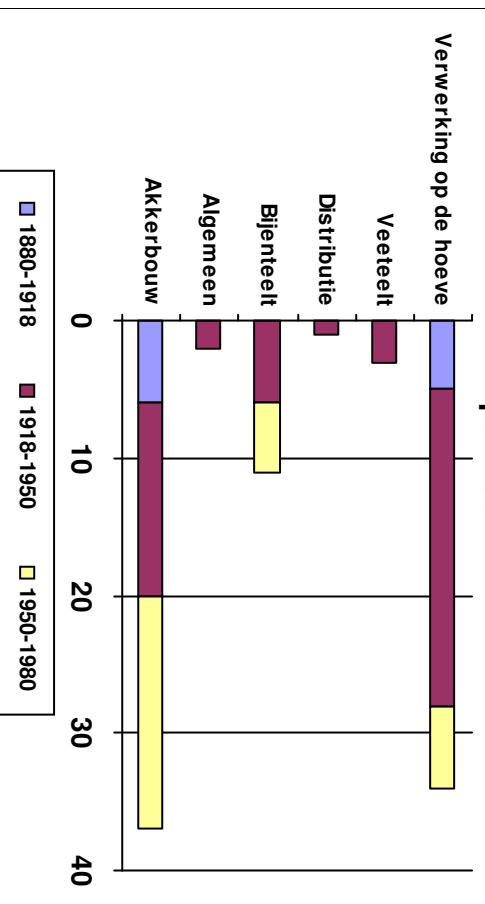
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

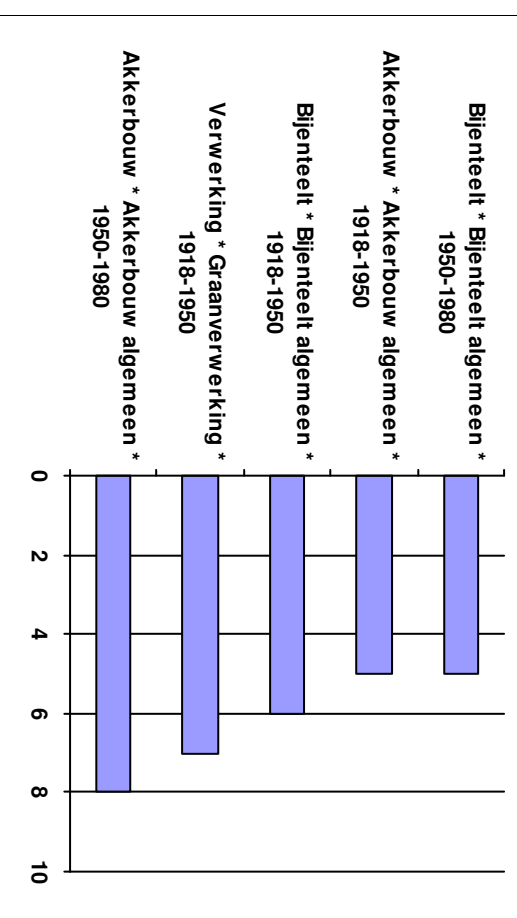
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

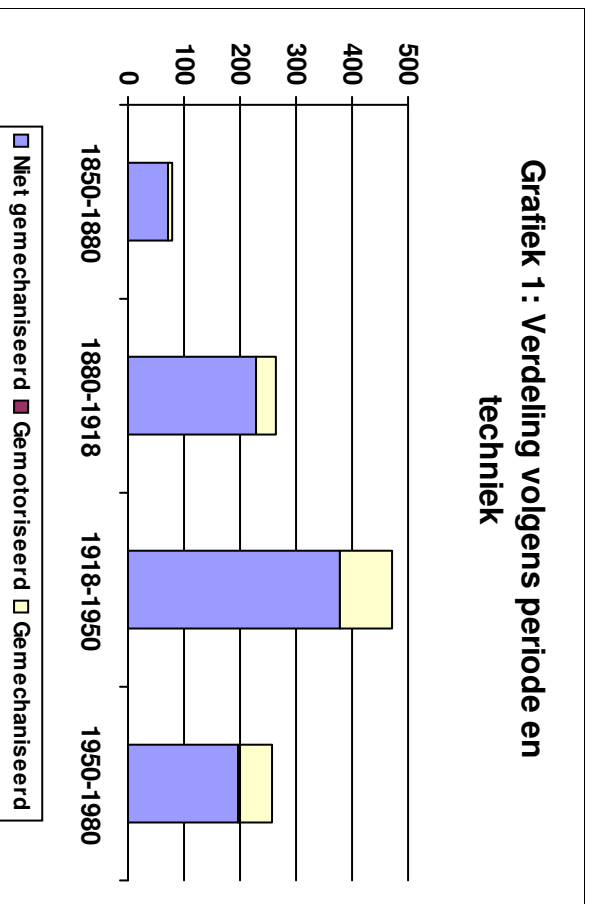

Grafiek 4: Top vijf in aantal

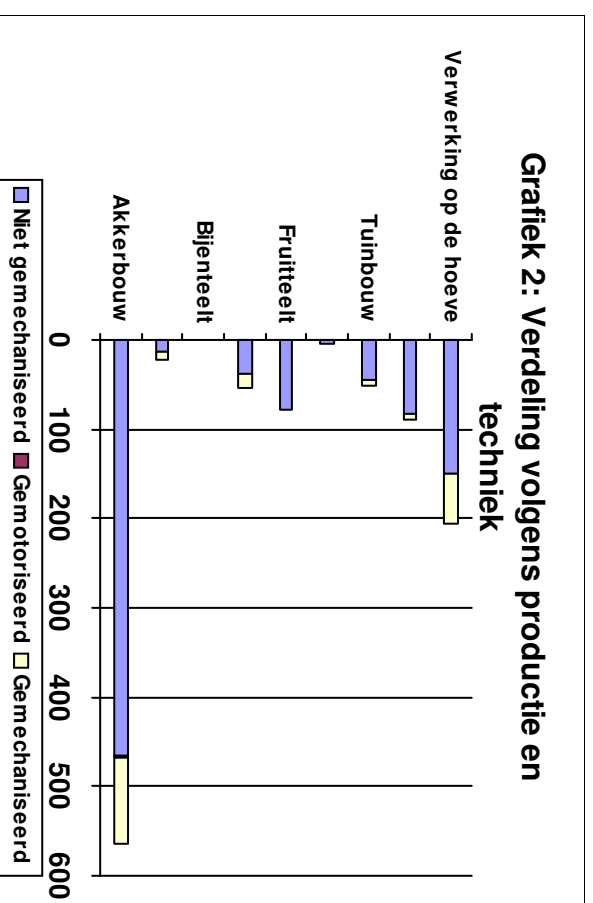

Museum voor de Oudere Technieken, Grimbergen

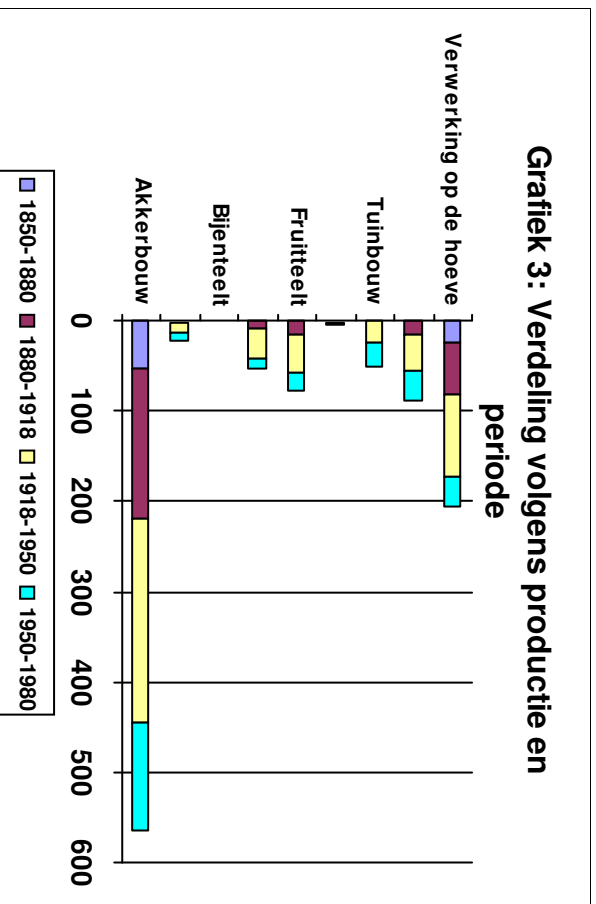
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

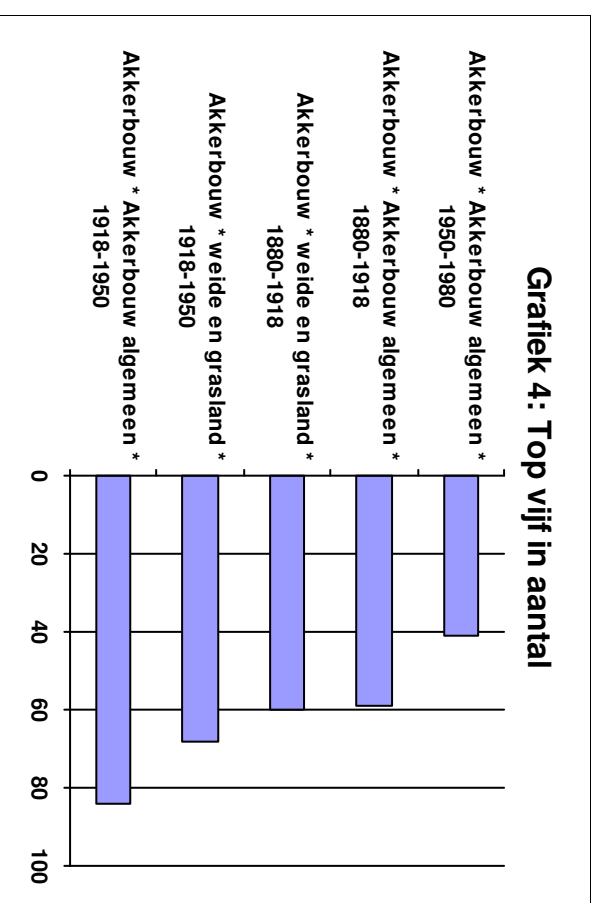
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

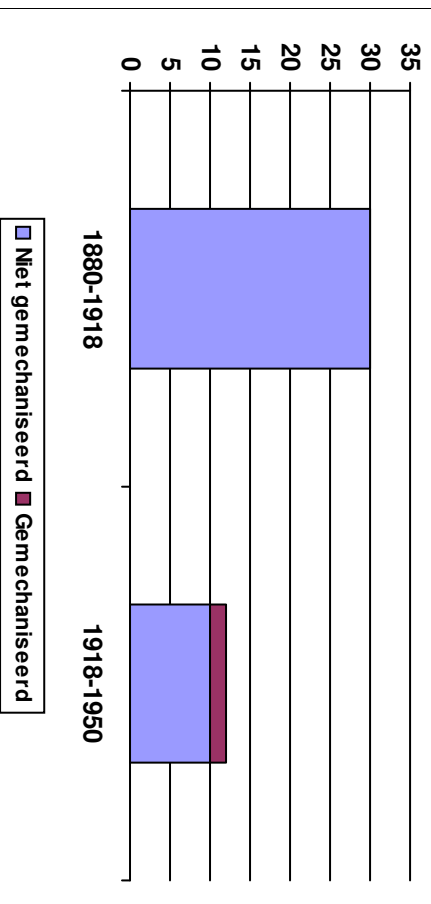

Grafiek 4: Top vijf in aantal

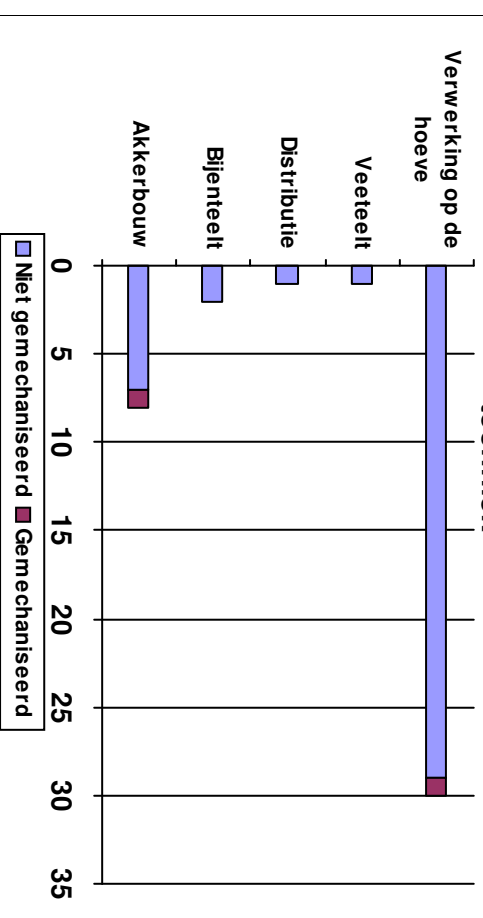

Museum voor Folklore, Zottegem

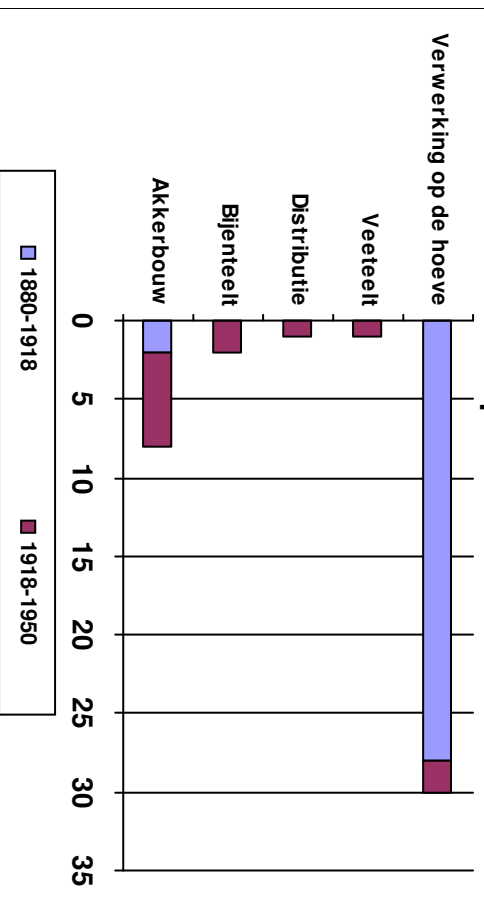
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

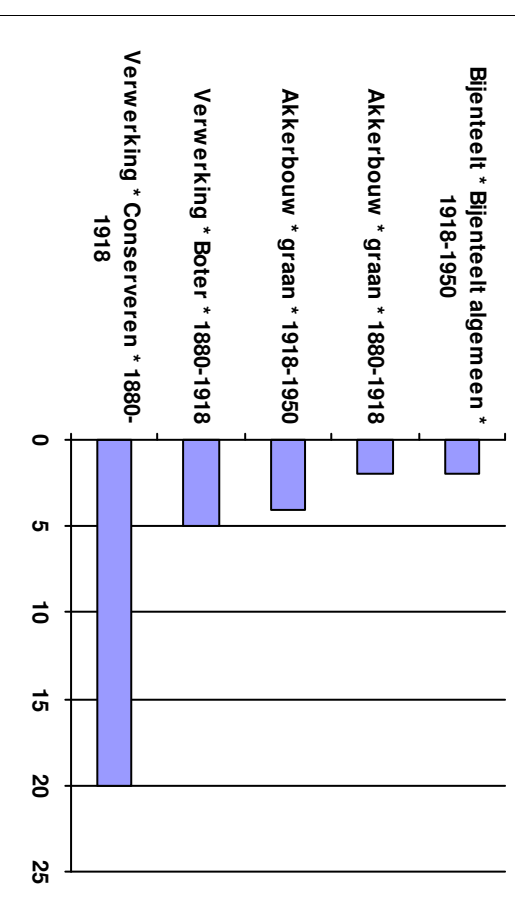
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

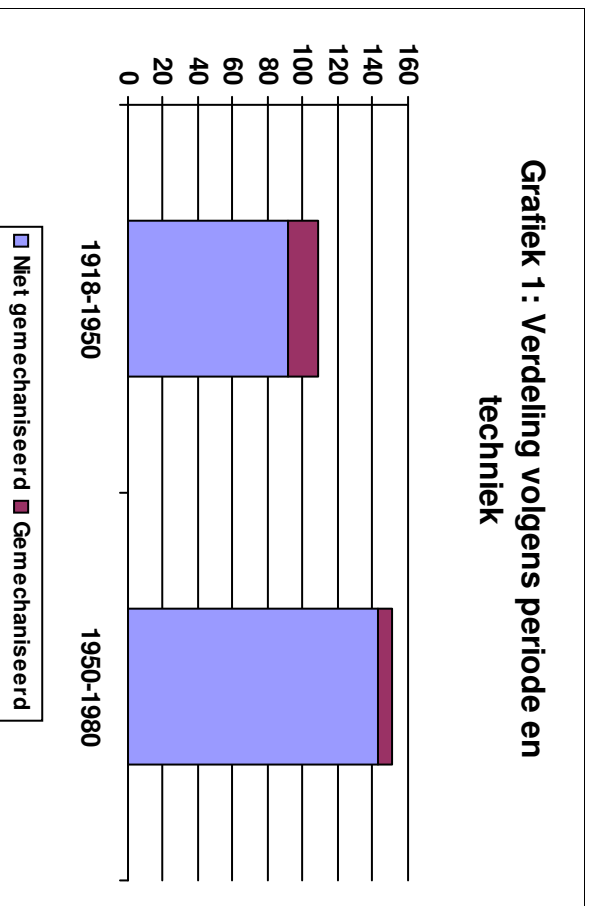

Grafiek 4: Top vijf in aantal

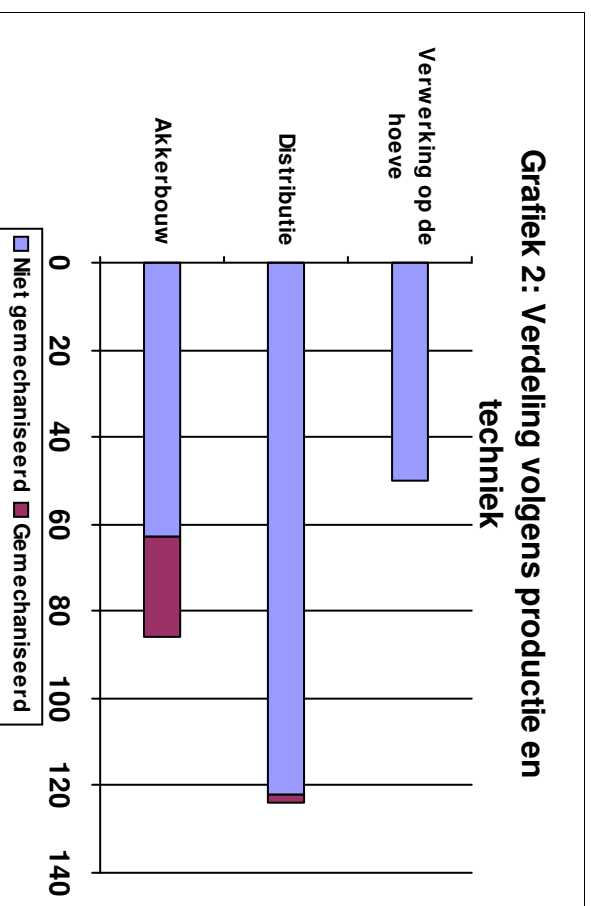

Nationaal Hopmuseum, Poperinge

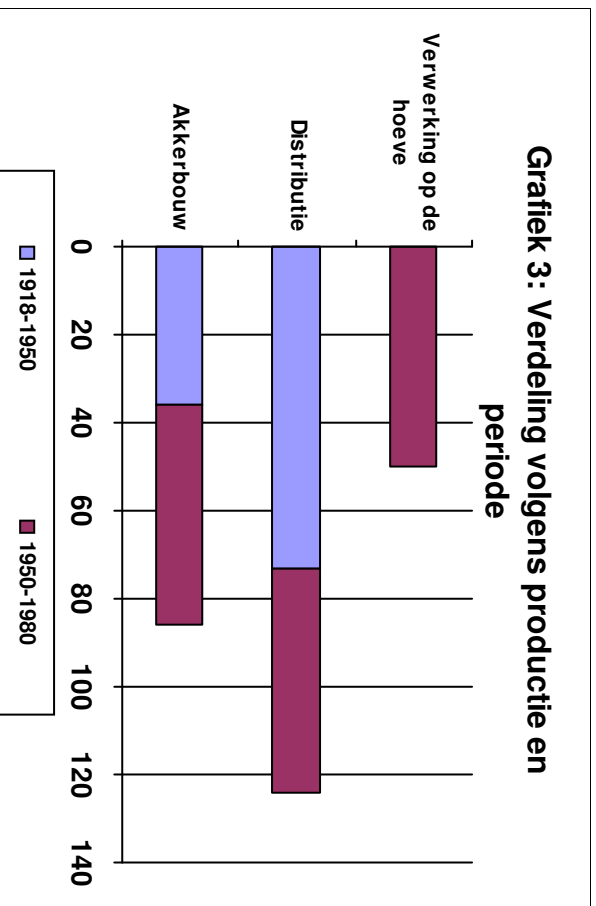
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

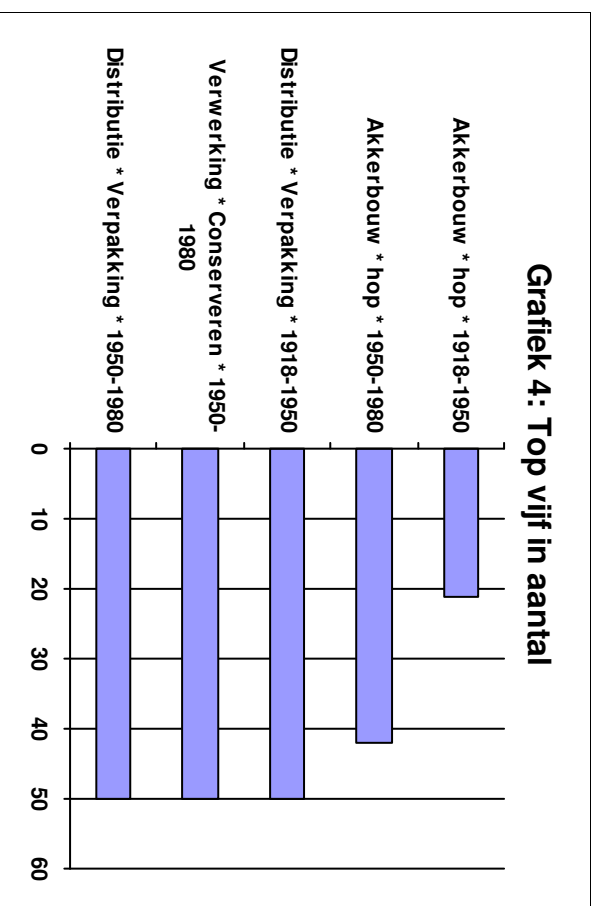
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

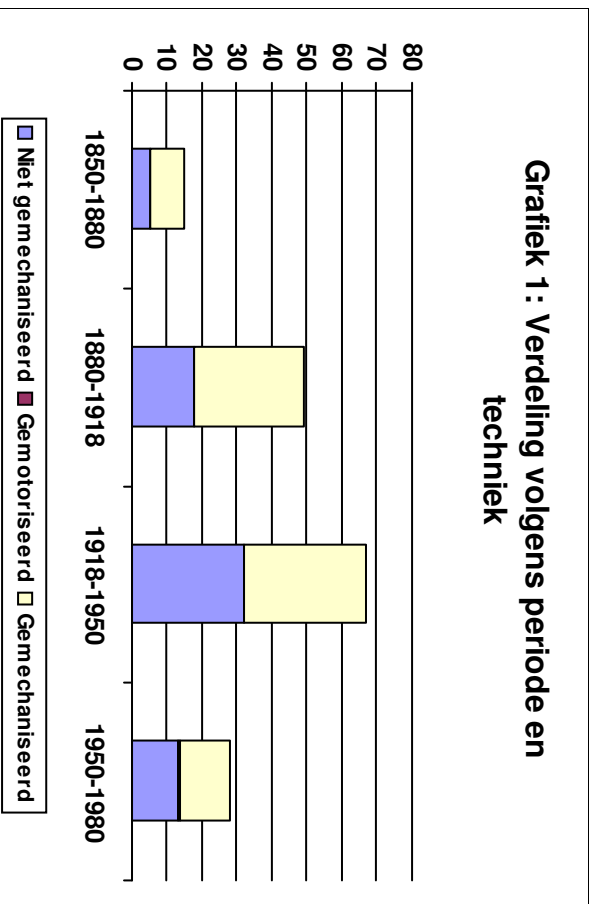

Grafiek 4: Top vijf in aantal

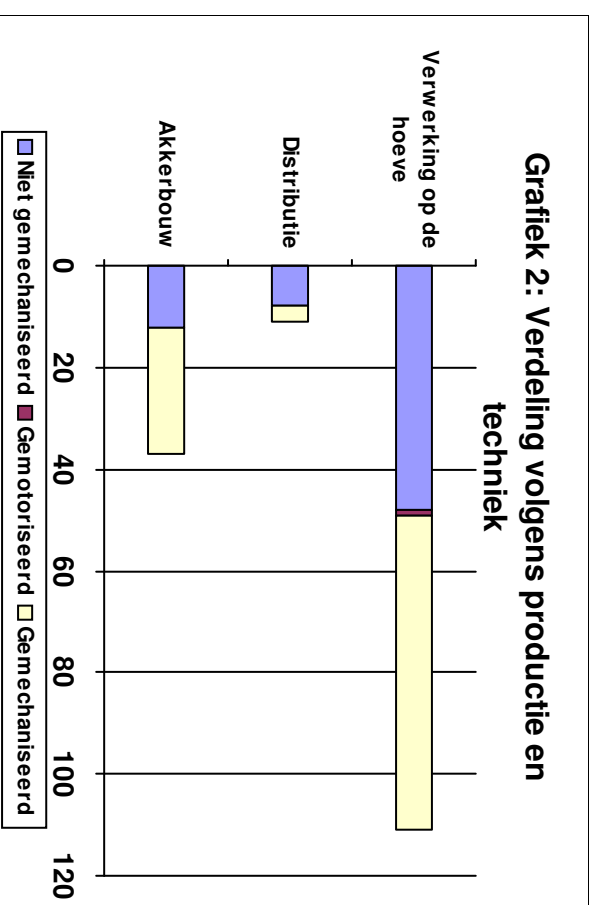

Nationaal Vlas-, Kant- en Linnenmuseum, Kortrijk

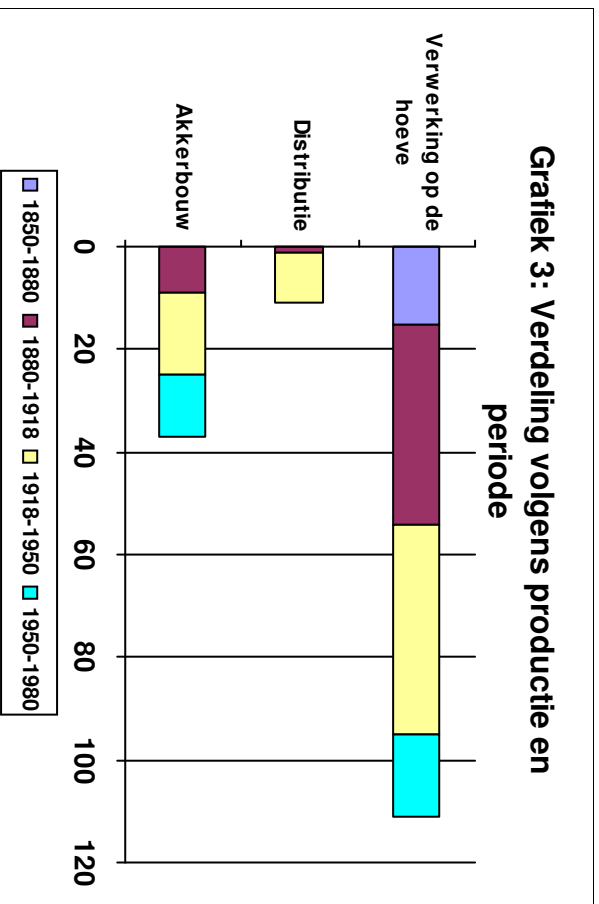
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

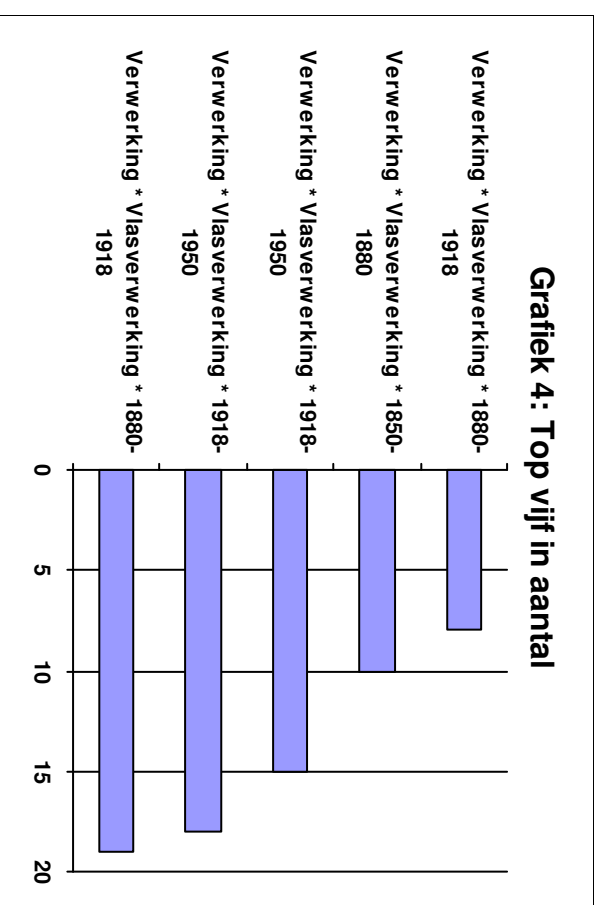
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

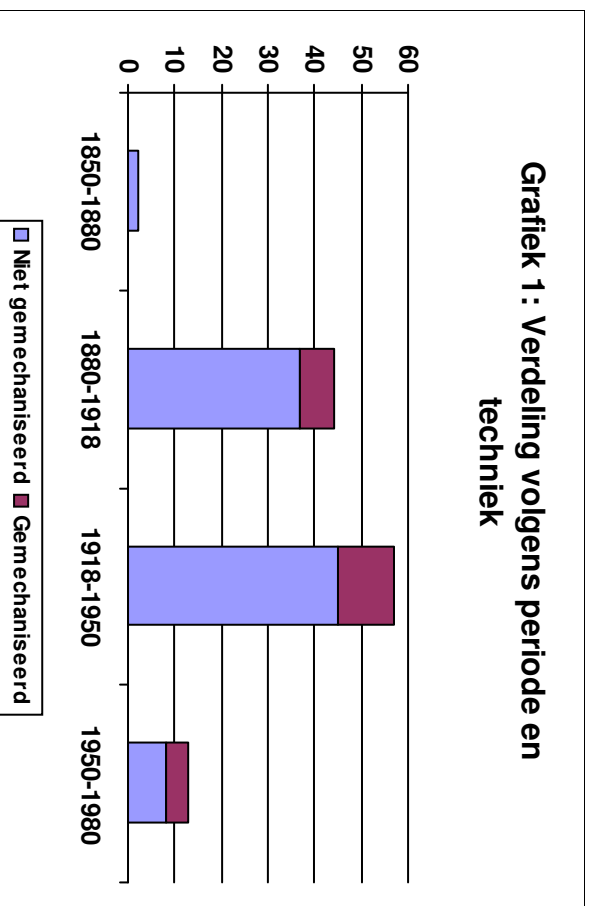

Grafiek 4: Top vijf in aantal

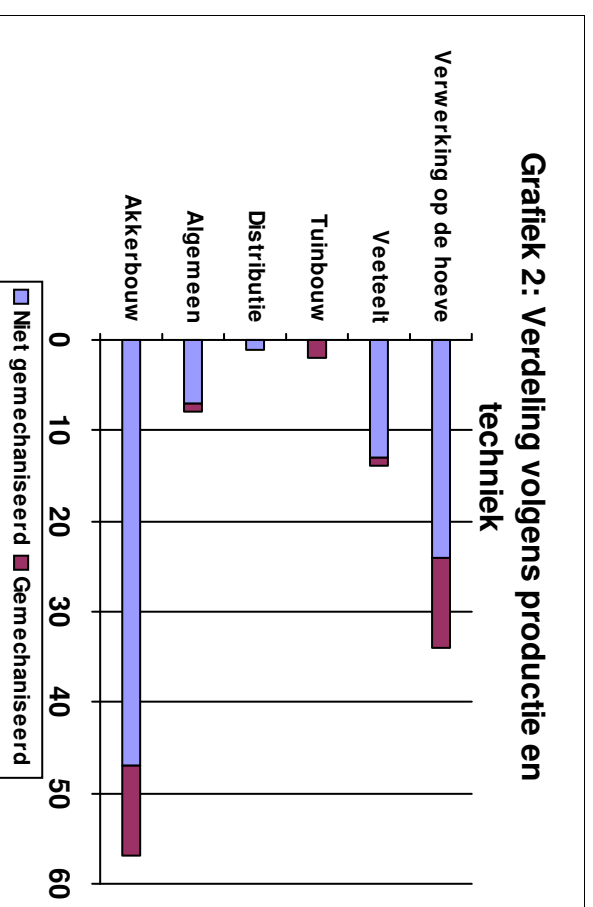

Nostalgische Boerenattributen, Erpe-Mere

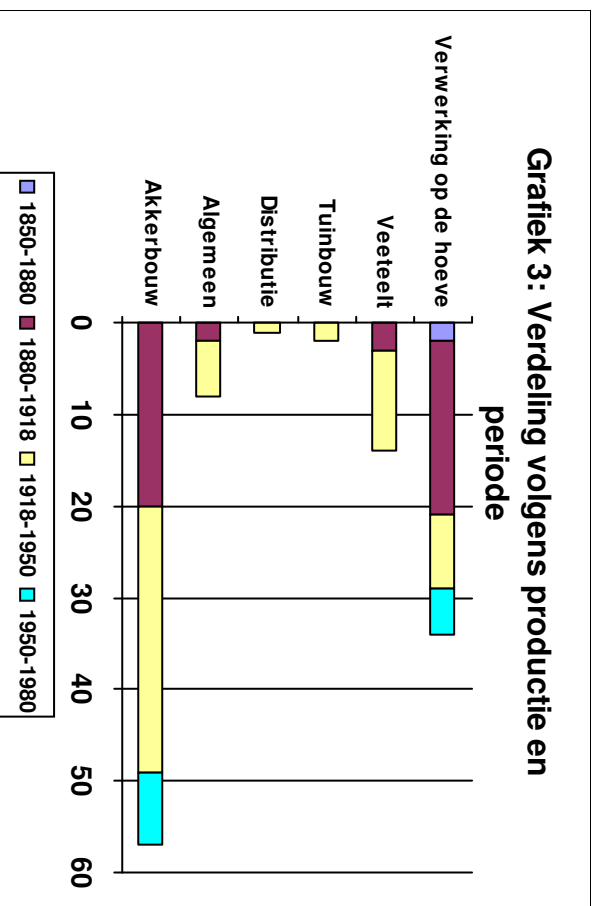
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

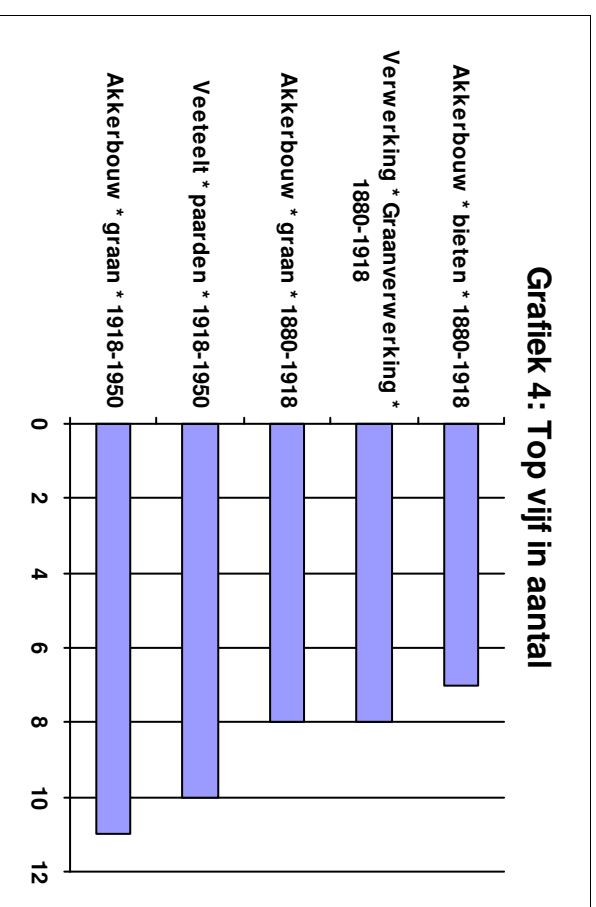
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

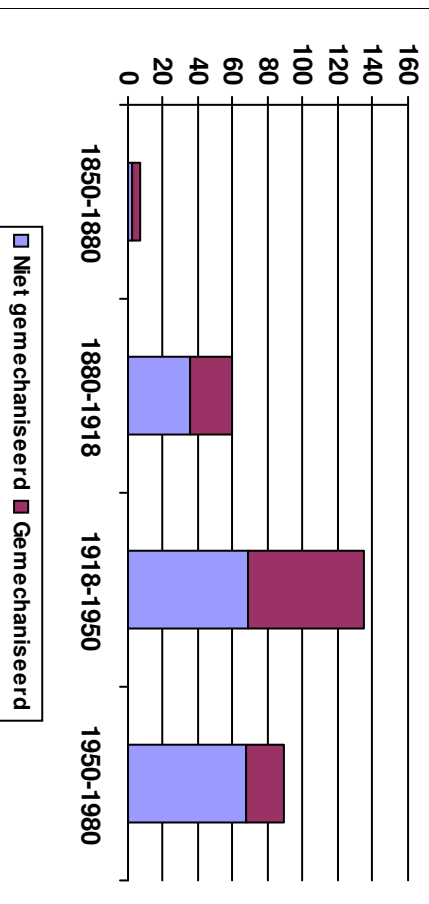

Grafiek 4: Top vijf in aantal

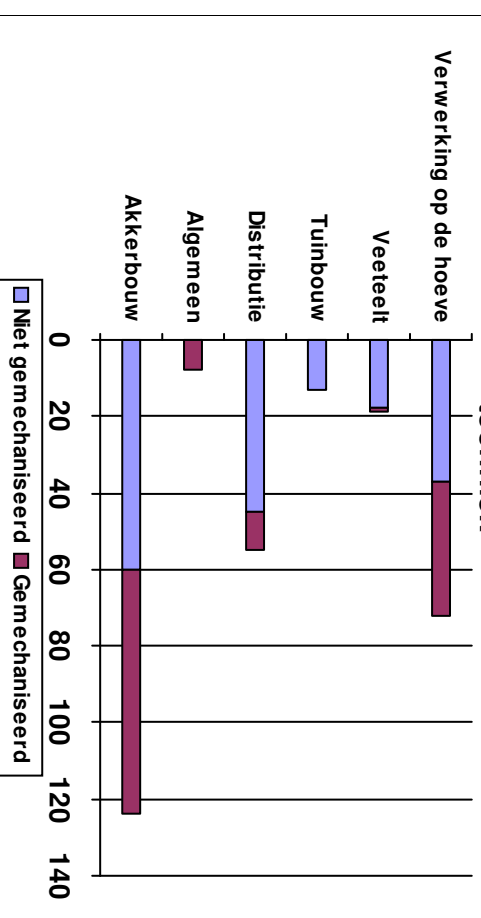

Ons Klein-Brabants boeren erf, Hingene

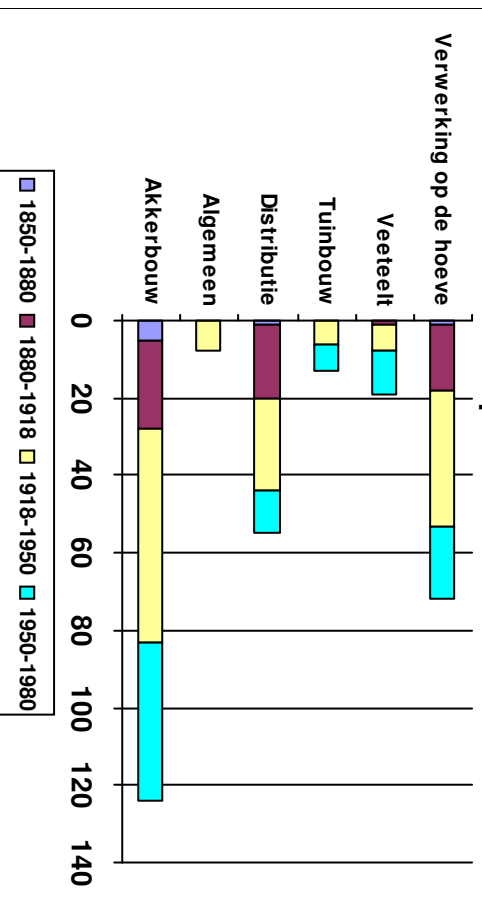
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

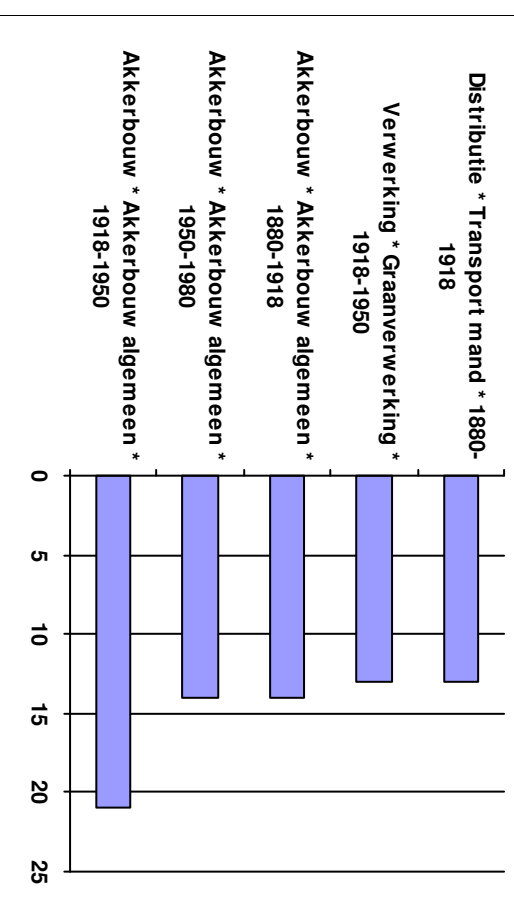
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

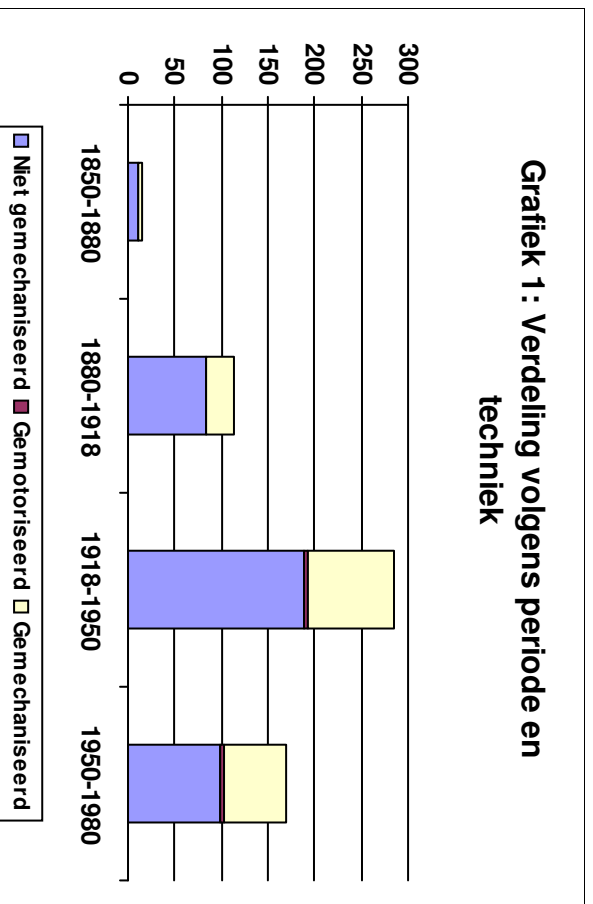

Grafiek 4: Top vijf in aantal

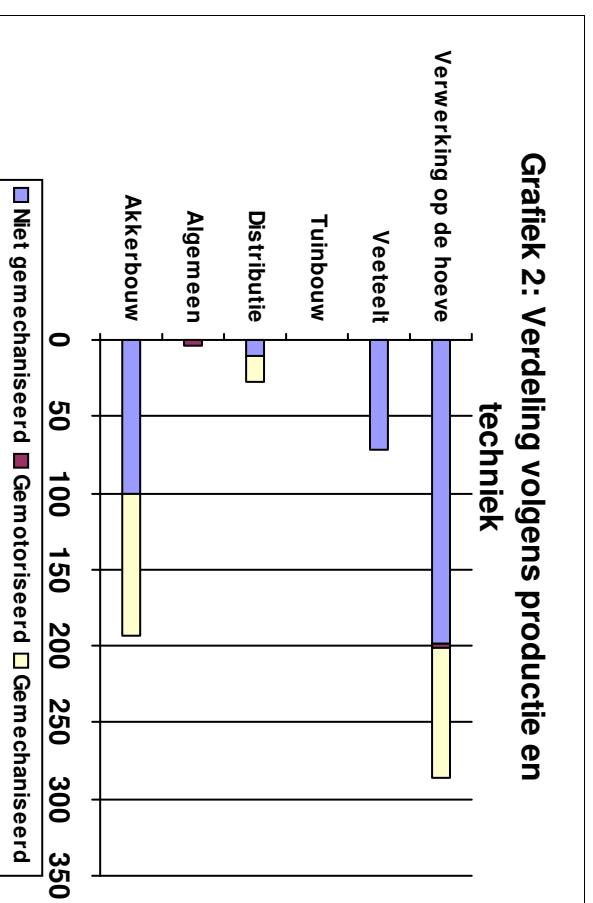

Openluchtmuseum Bachten de Kupe, Izenberge

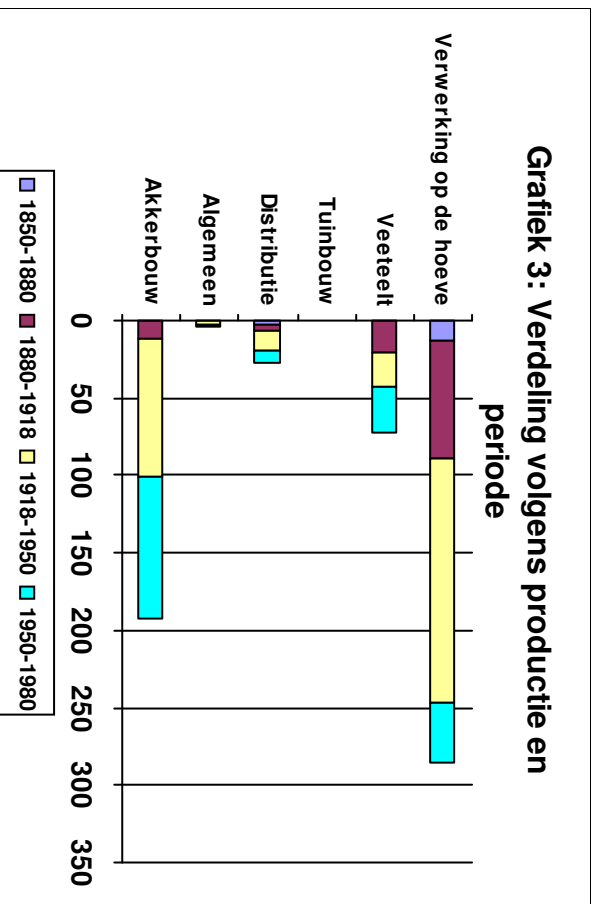
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

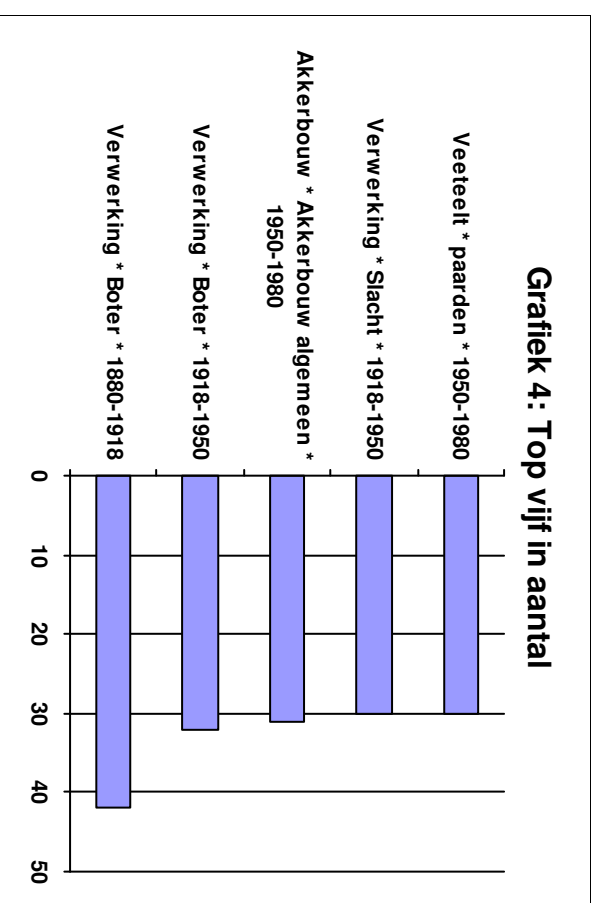
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

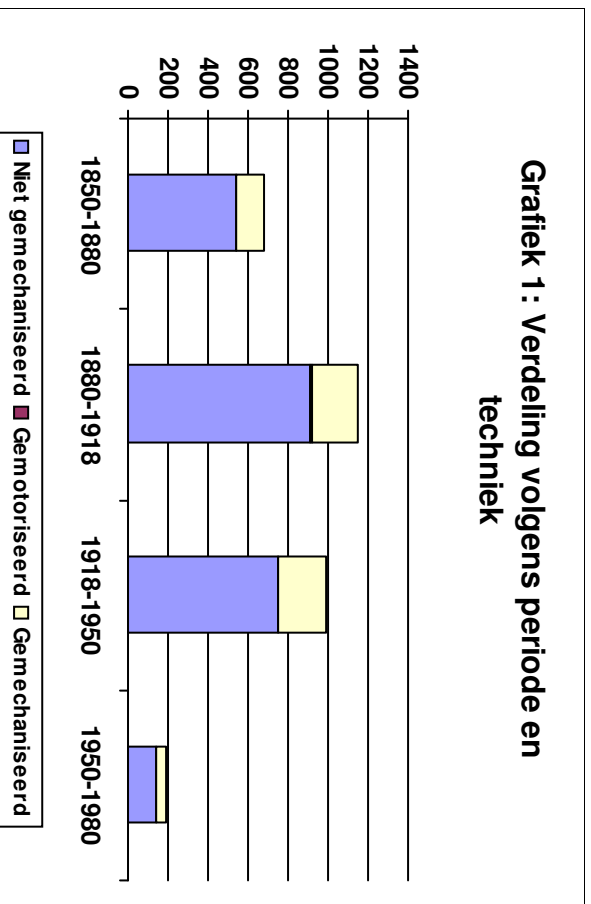
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

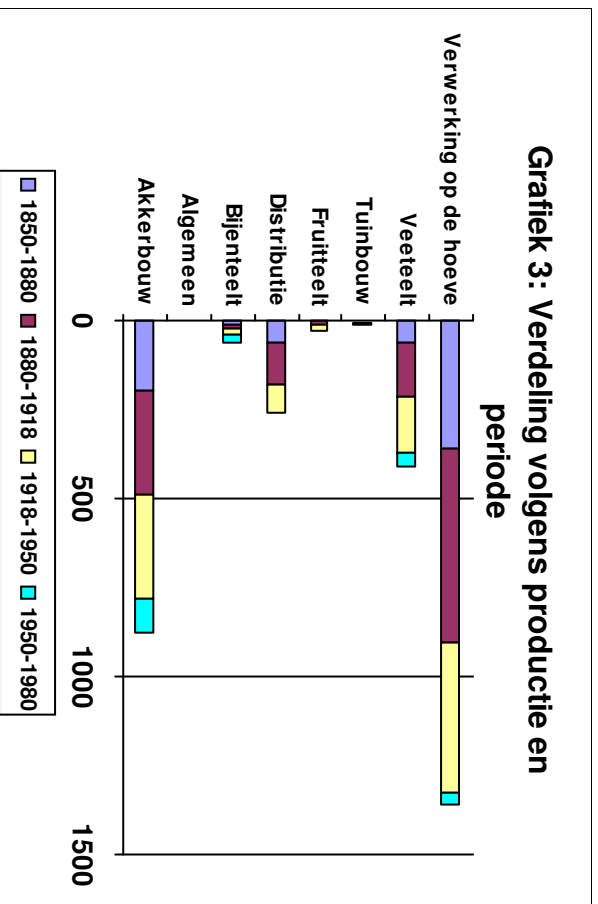
Grafiek 4: Top vijf in aantal

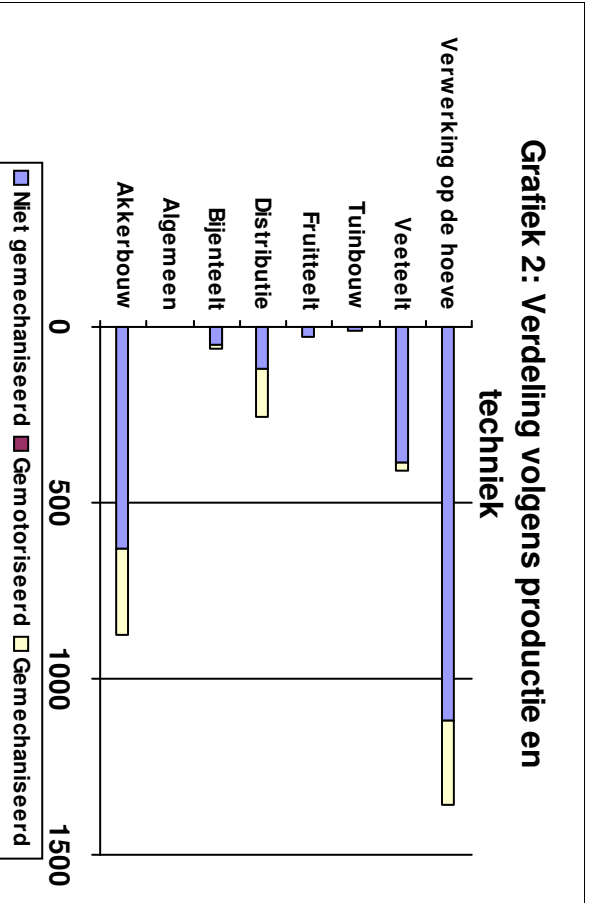
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

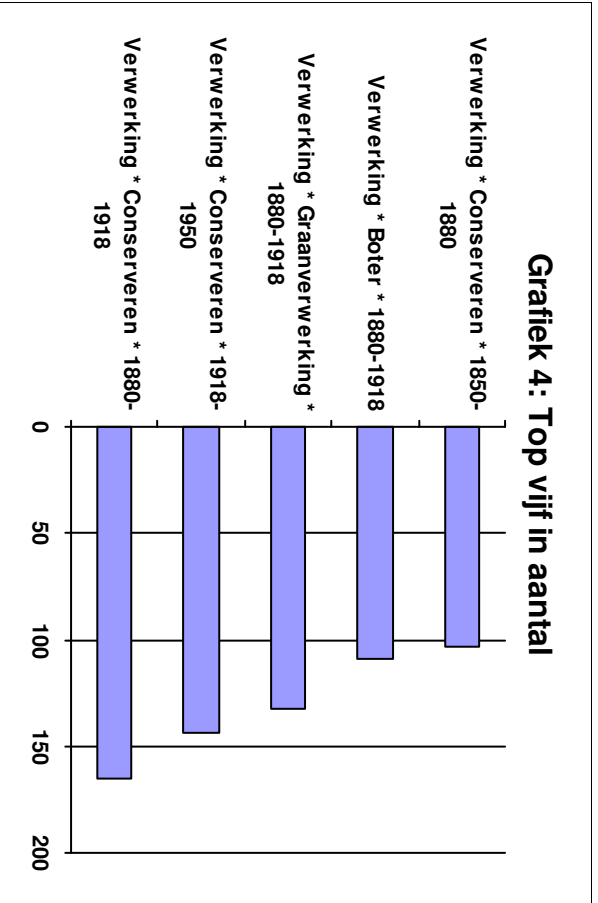
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

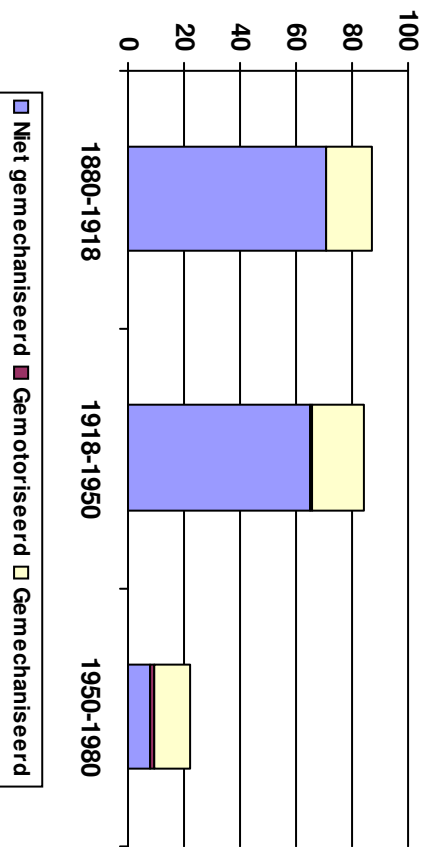
Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

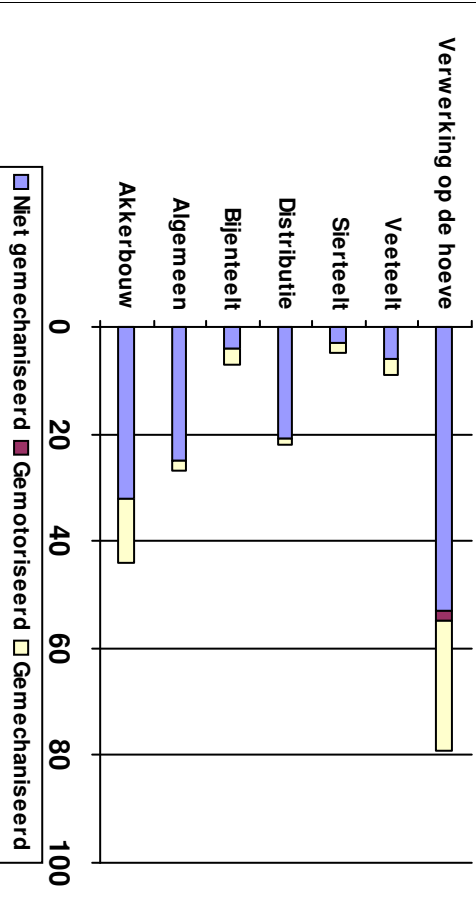
Grafiek 4: Top vijf in aantal

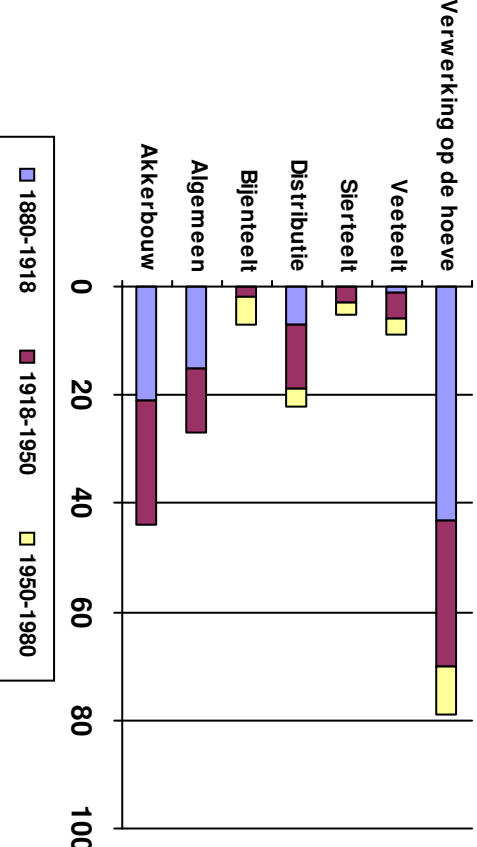
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

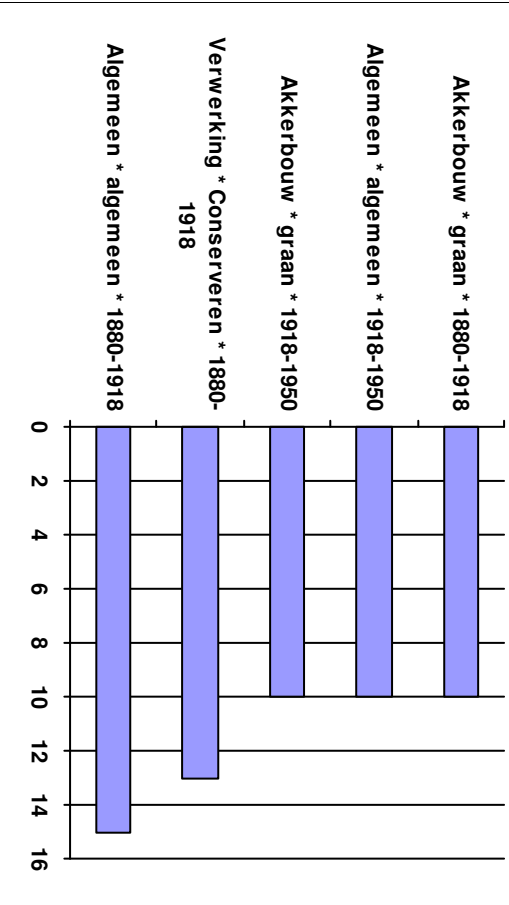
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

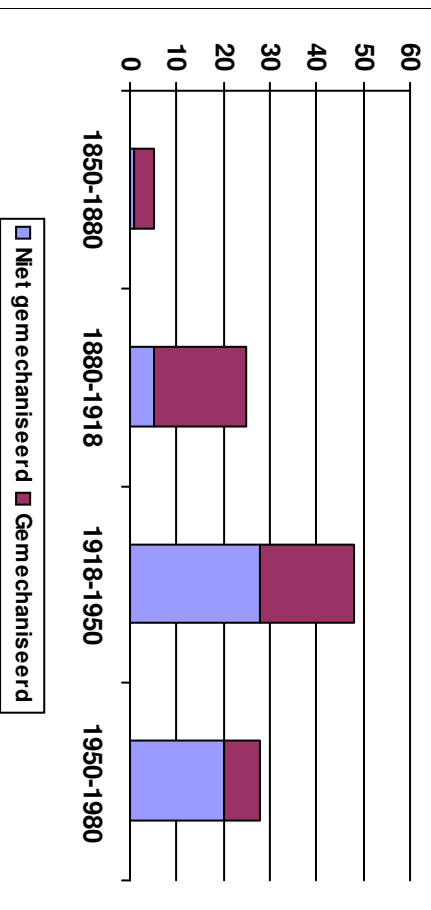
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

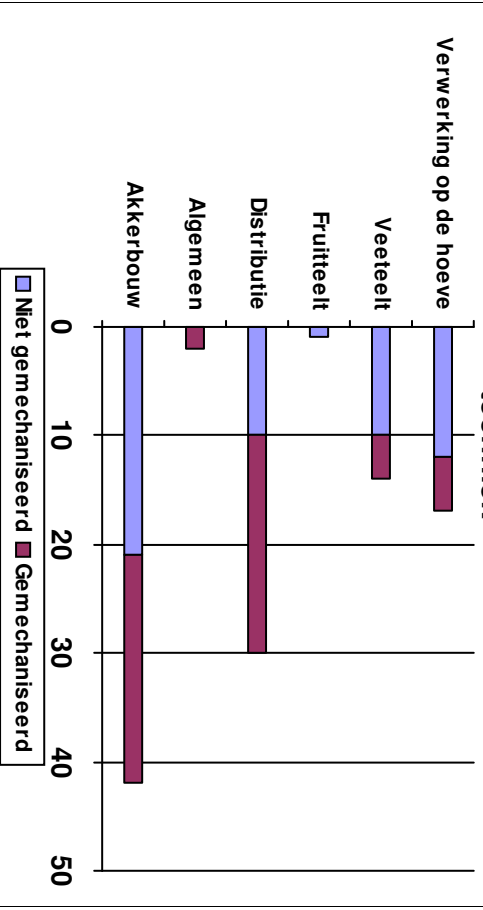
Grafiek 4: Top vijf in aantal

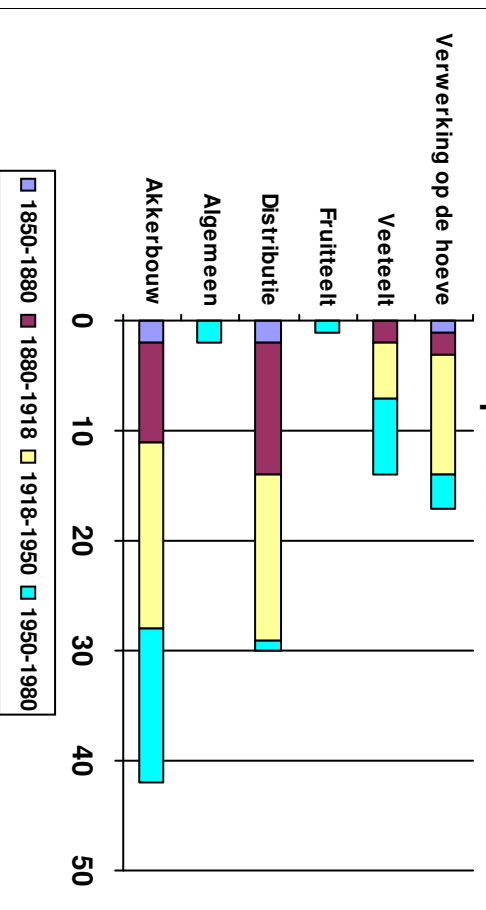
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

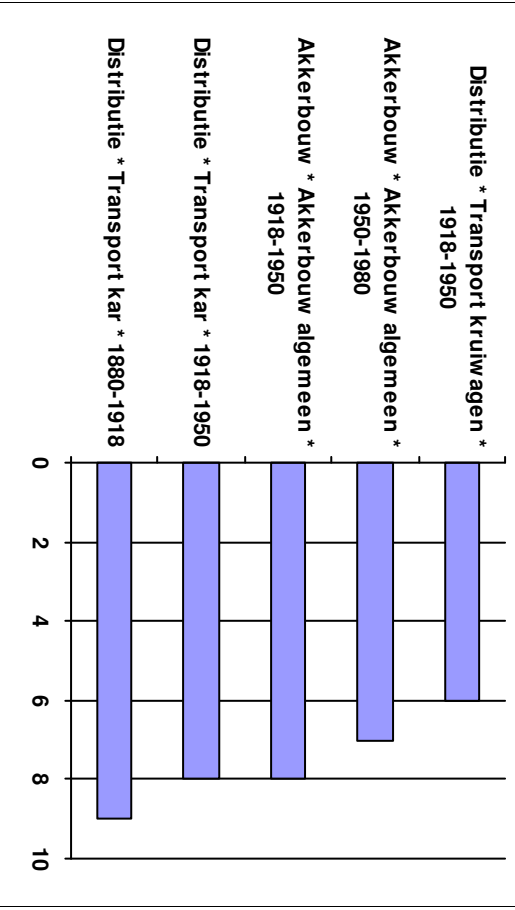
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

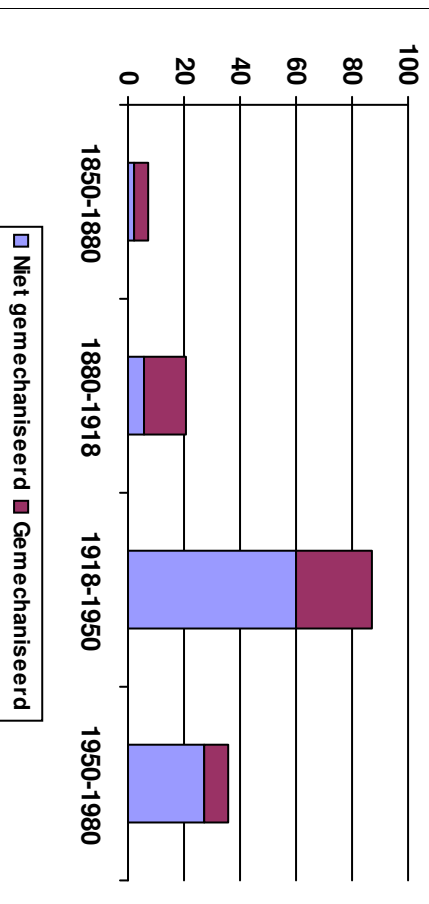

Grafiek 4: Top vijf in aantal

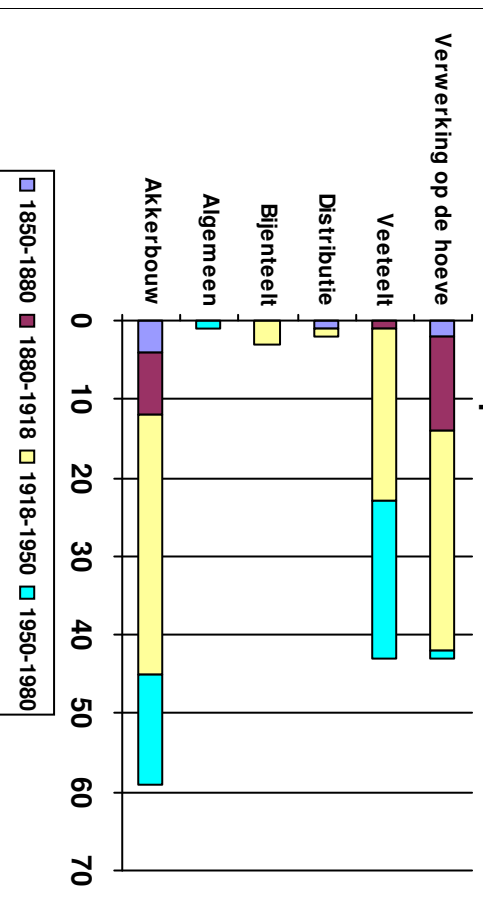

Provinciaal Molenmuseum Ruffertdinge, Landen

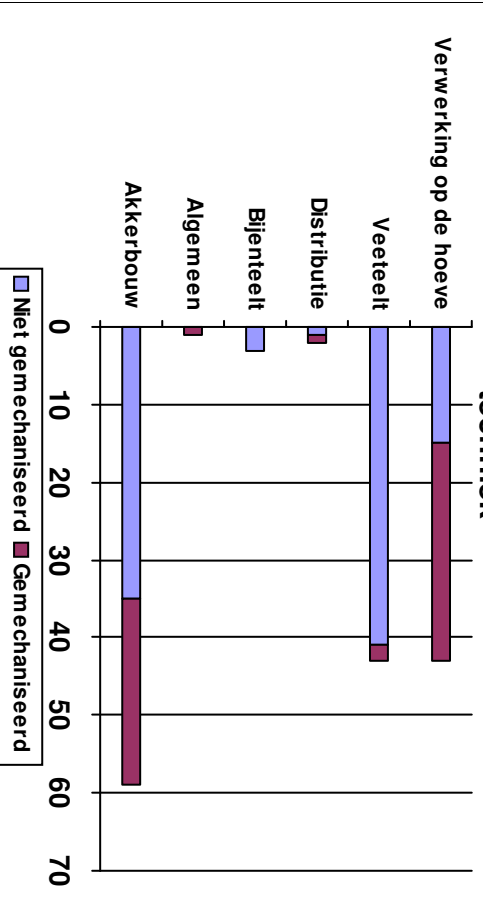
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

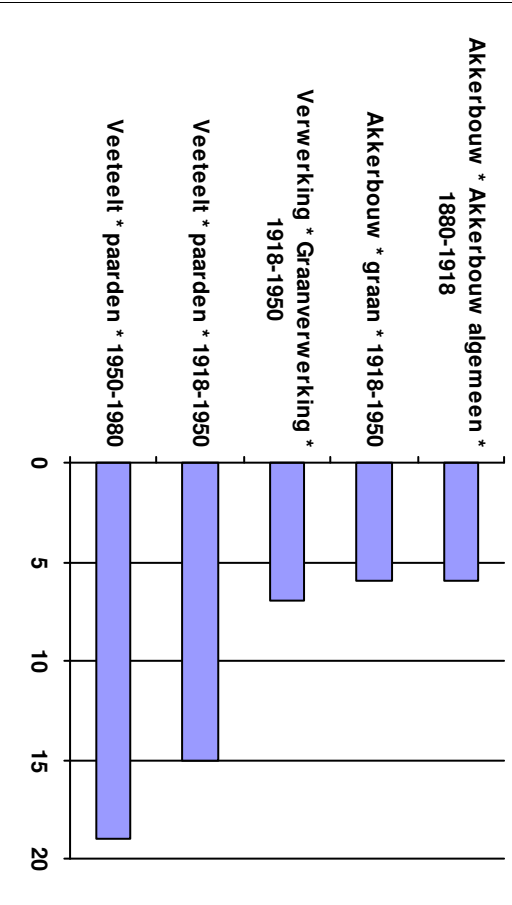
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

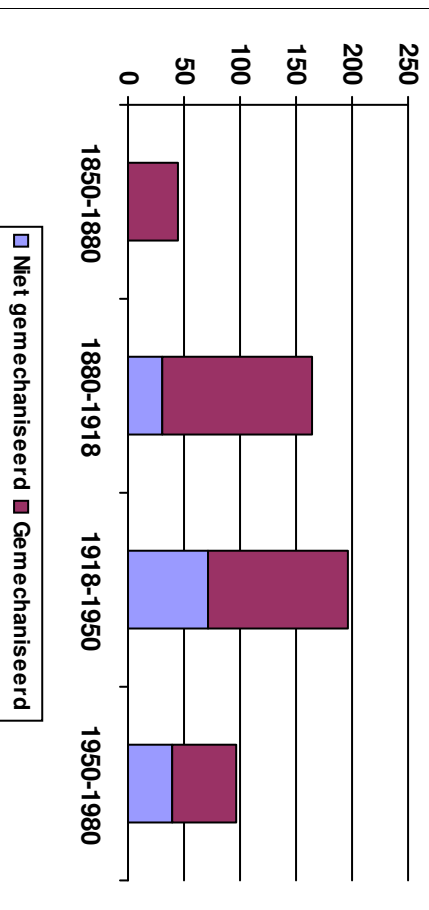

Grafiek 4: Top vijf in aantal

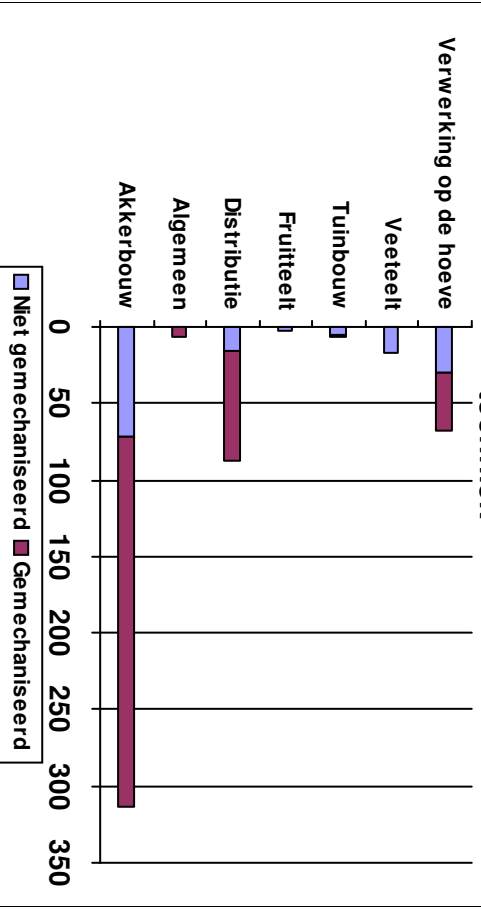

Provinciaal Museum Bulskampveld, Beernem

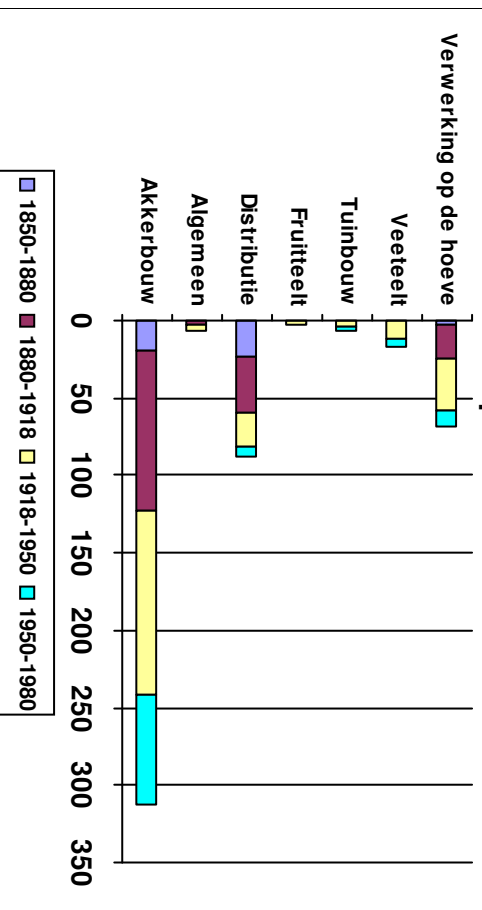
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

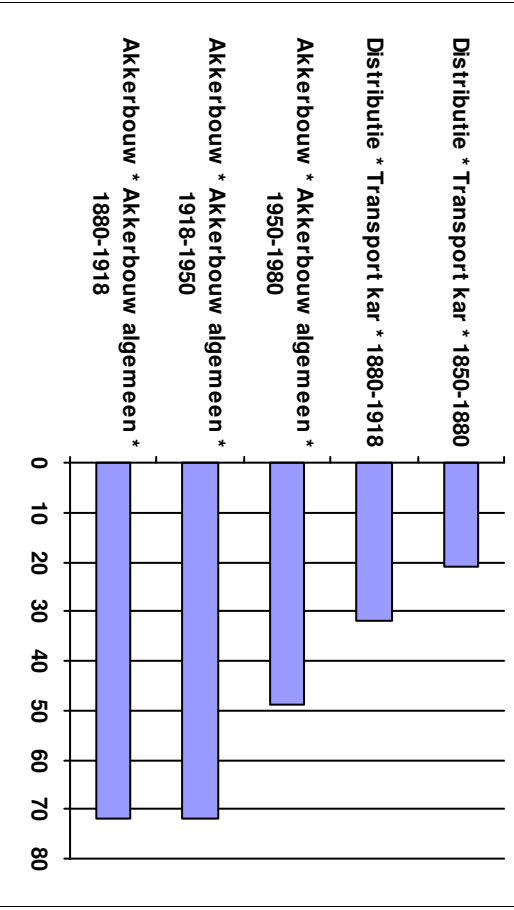
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

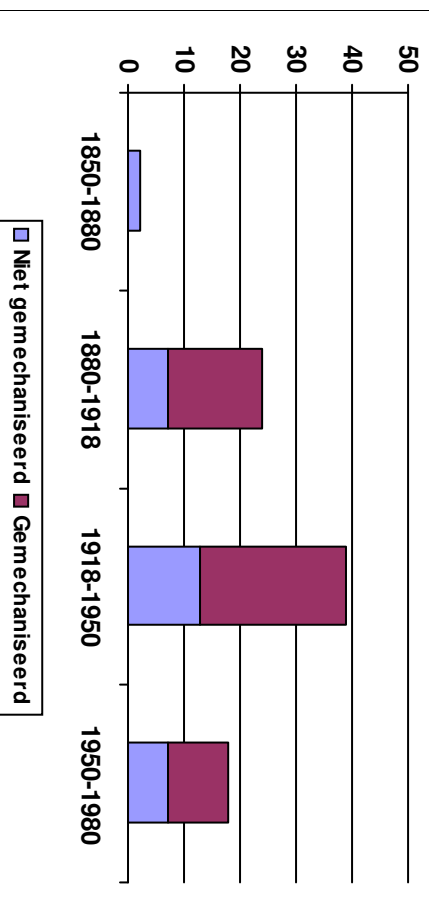

Grafiek 4: Top vijf in aantal

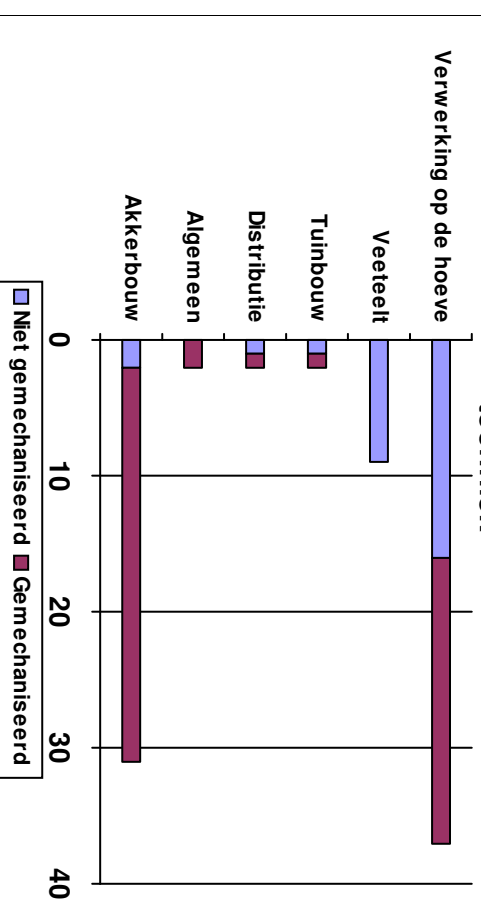

Stadsmuseum - collectie Jodoigne, Roeselare

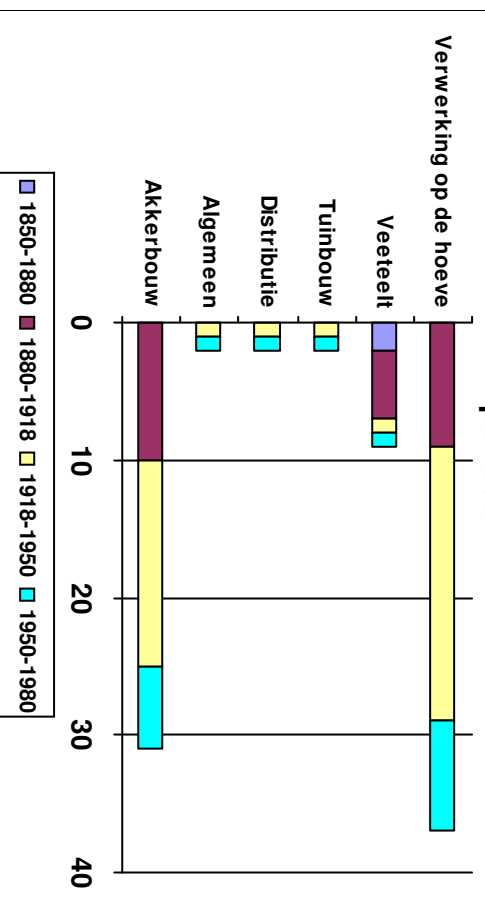
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

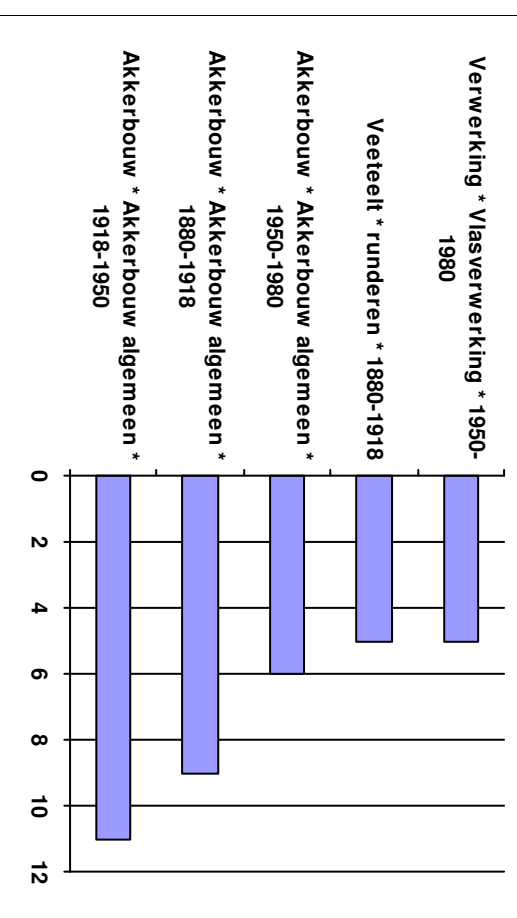
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

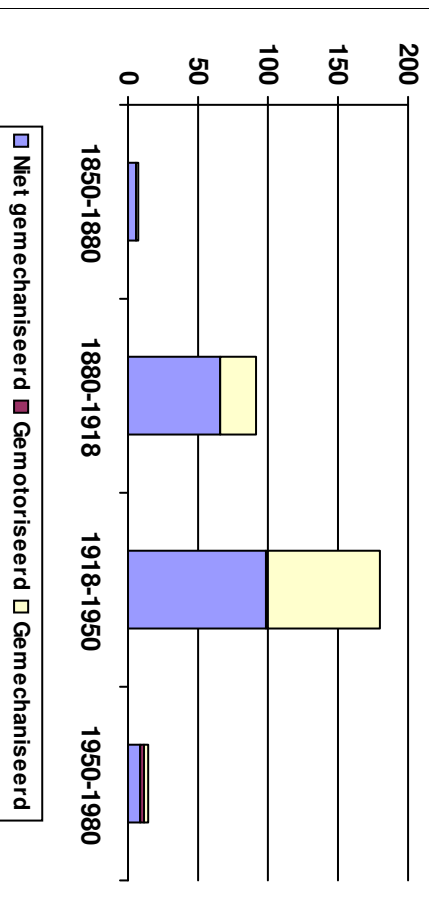

Grafiek 4: Top vijf in aantal

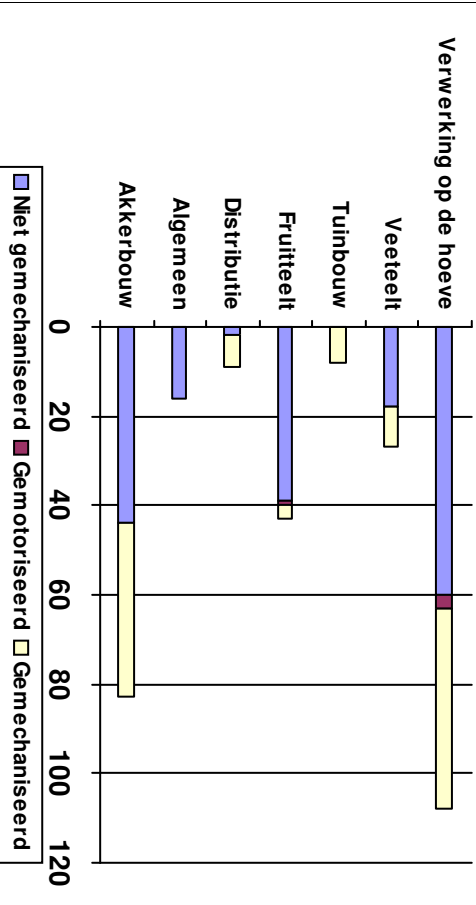

Stedelijk Museum-Hoëvemuseum, Sint-Truiden

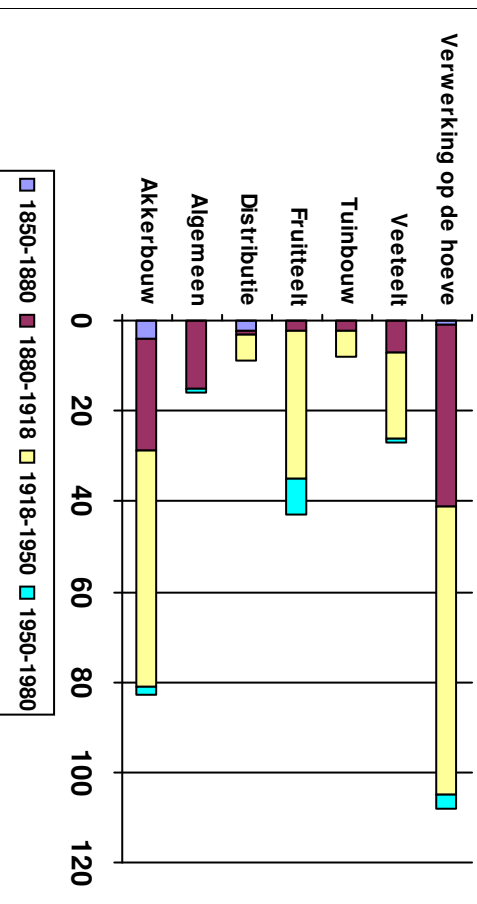
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

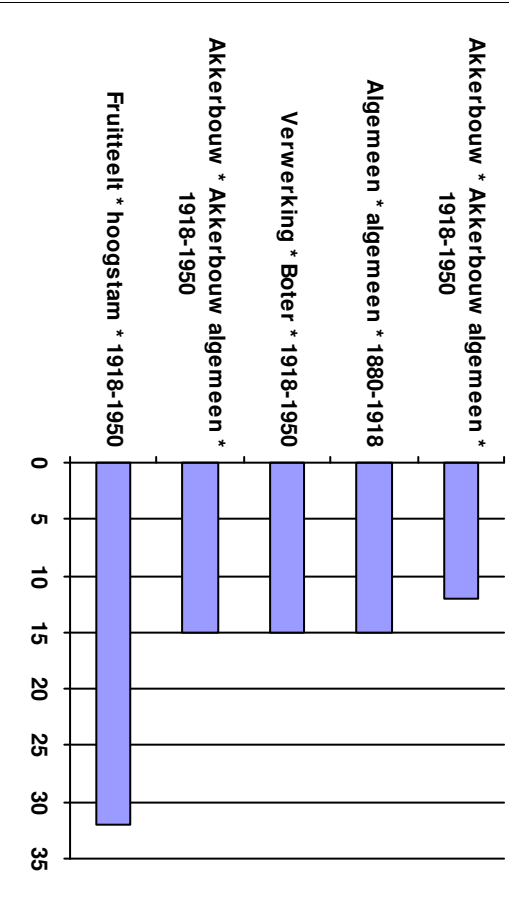
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

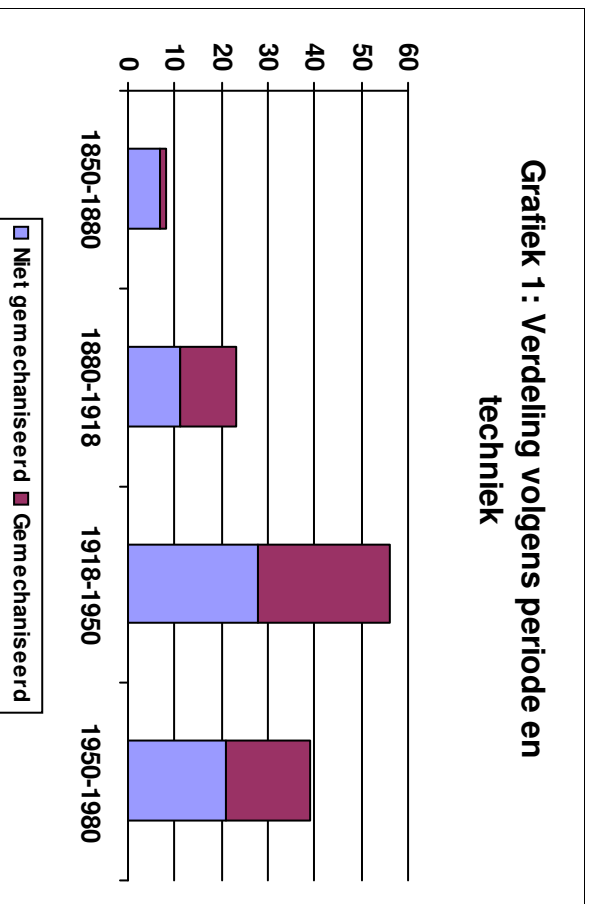

Grafiek 4: Top vijf in aantal

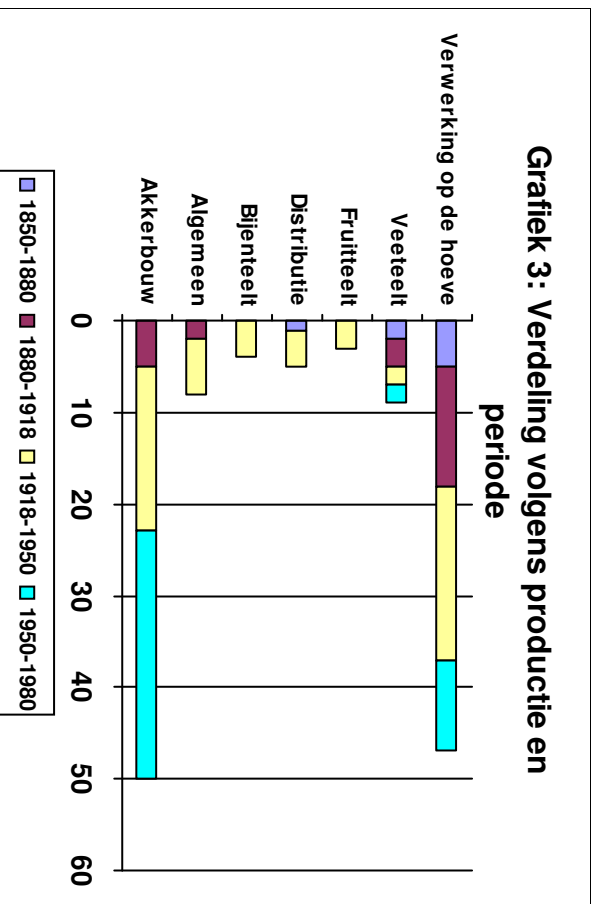

Streekmuseum De Reinvoart, Loksbergen

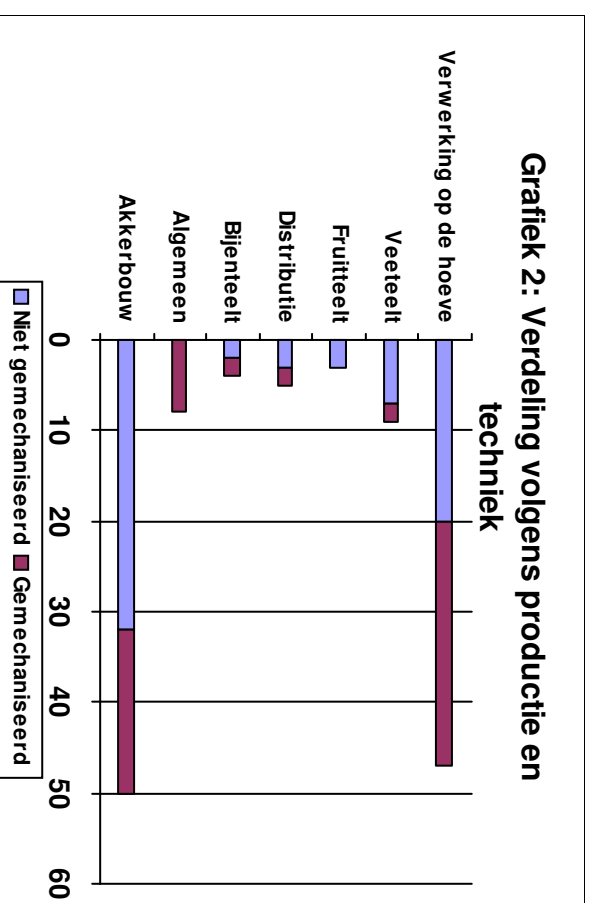
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

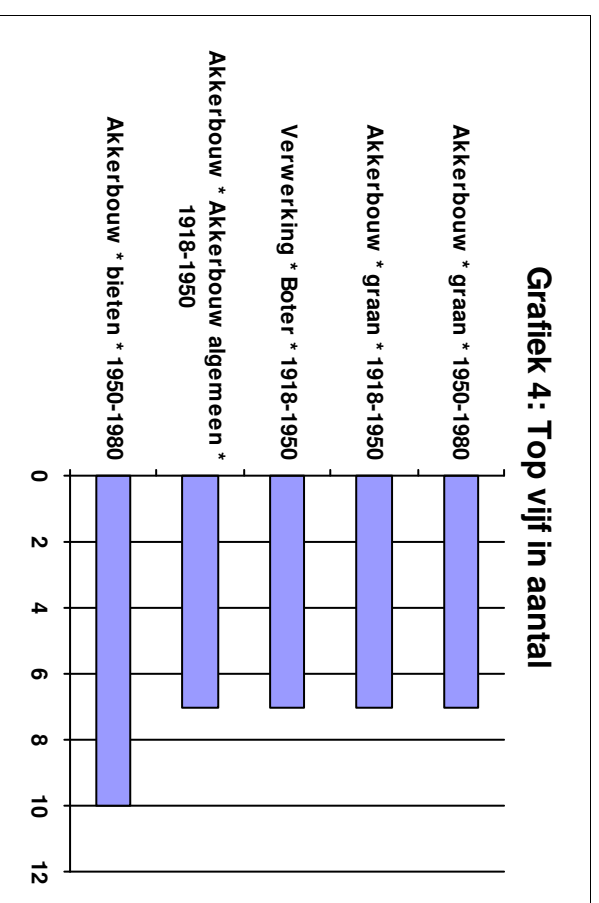
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

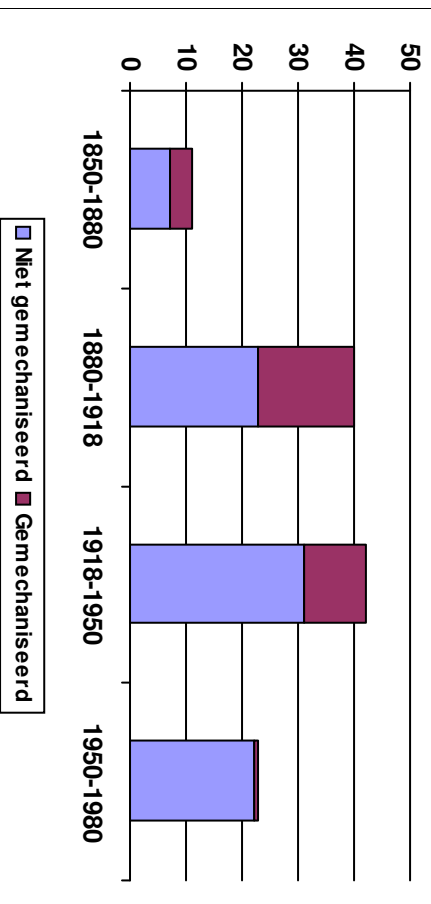

Grafiek 4: Top vijf in aantal

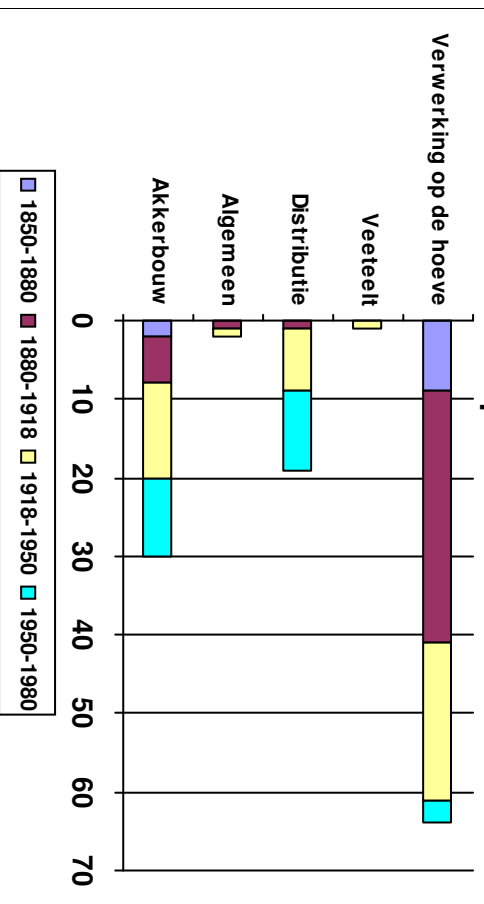

Streekmuseum Rietgaverstede, Nevele

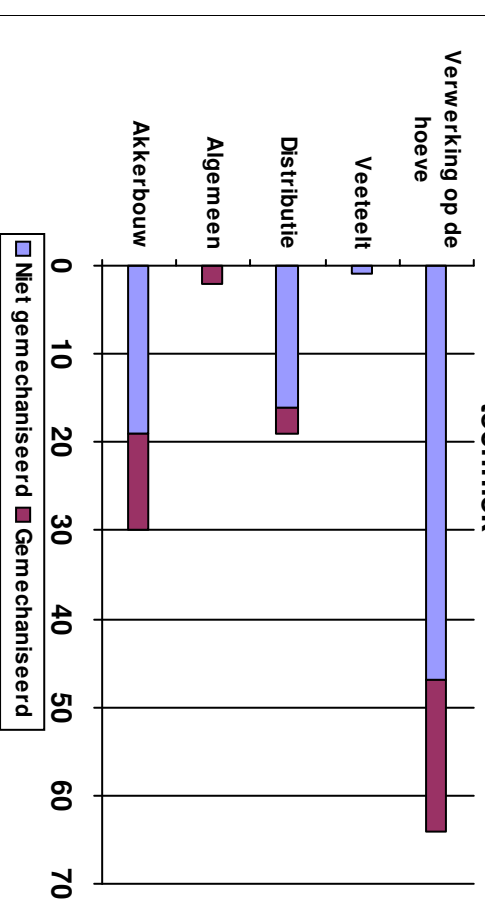
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

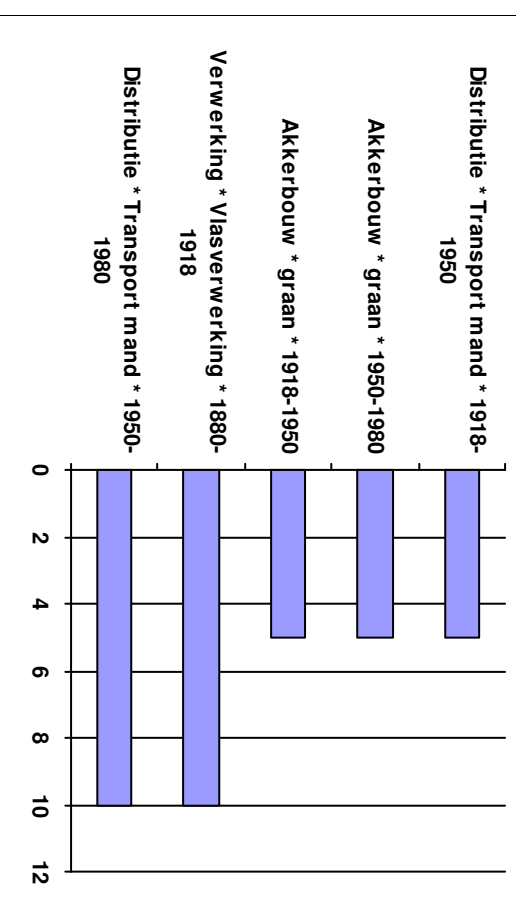
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

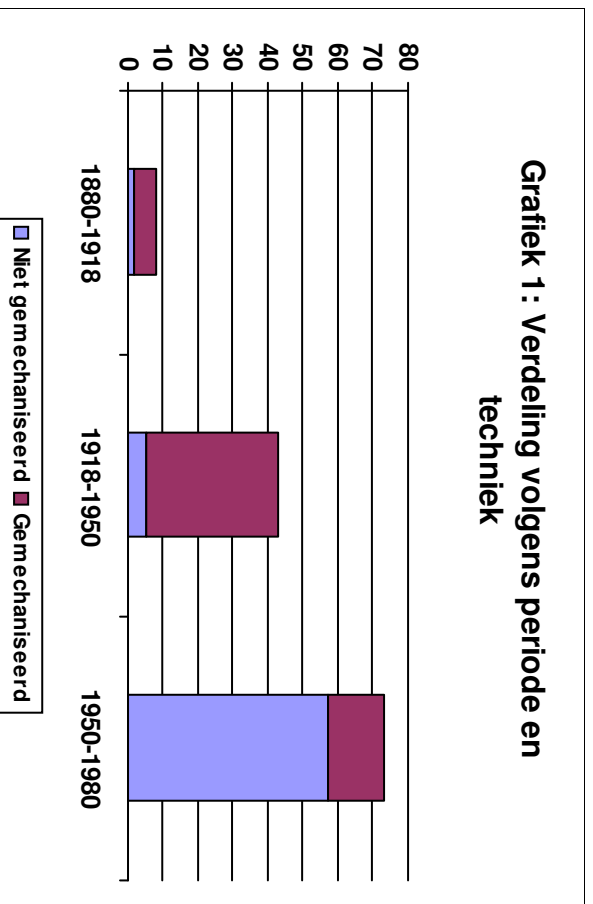

Grafiek 4: Top vijf in aantal

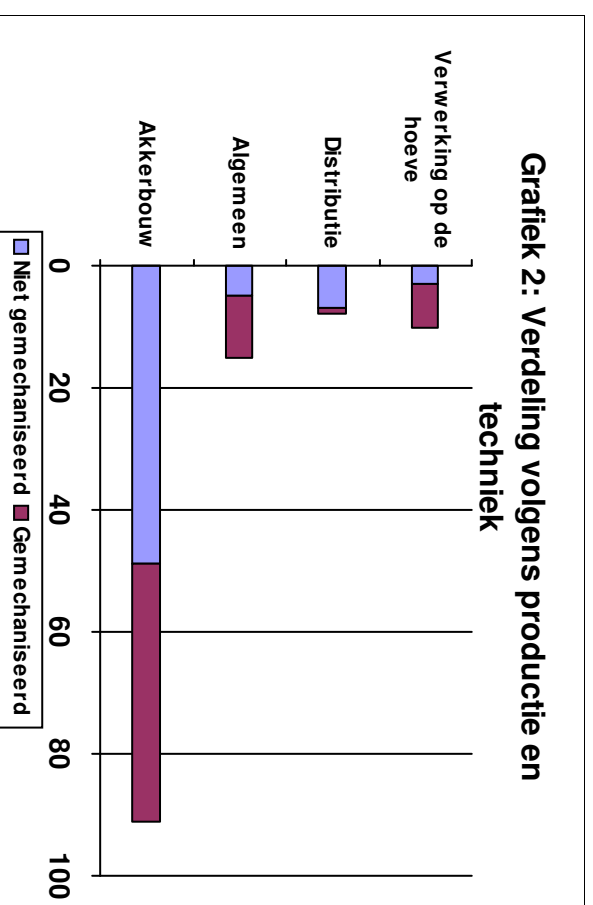

Suikermuseum, Tienen

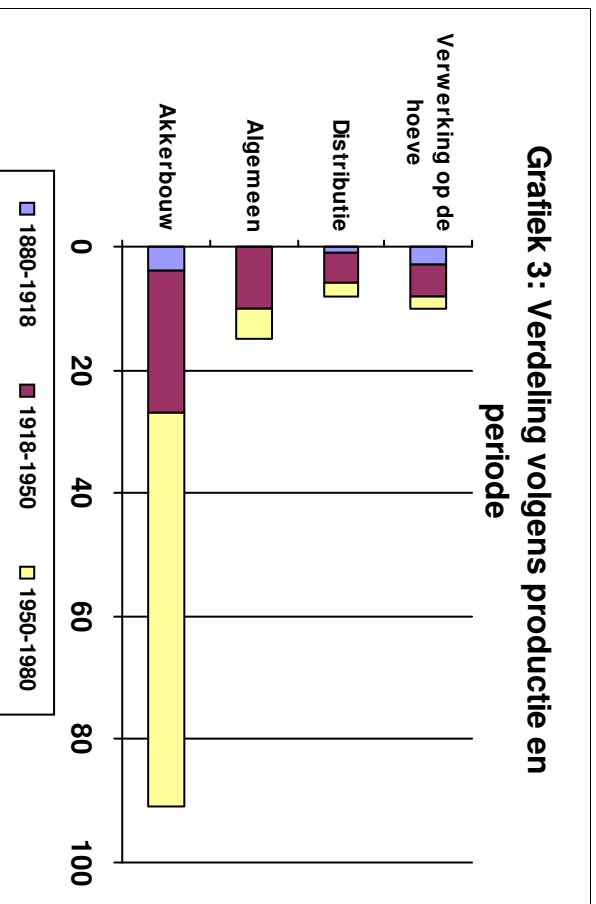
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

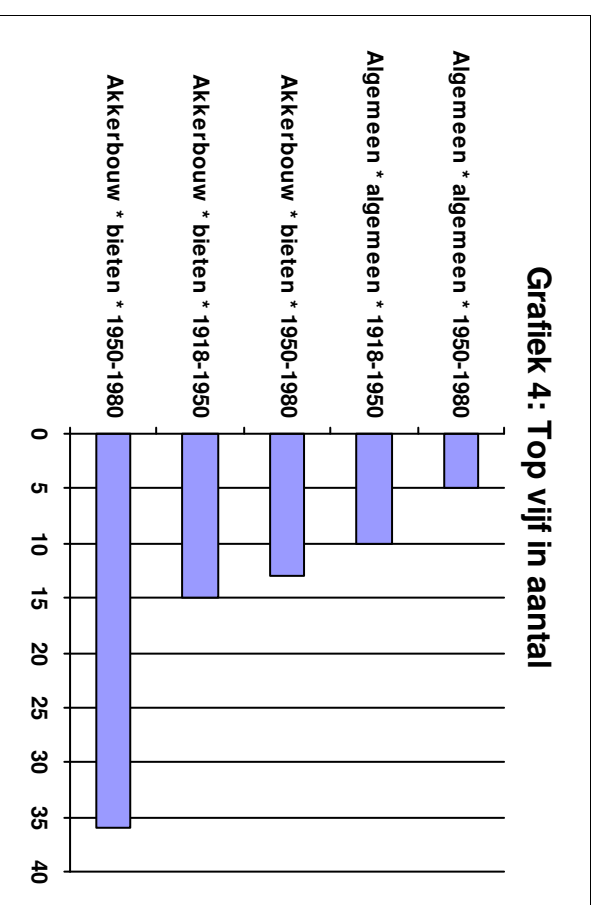
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

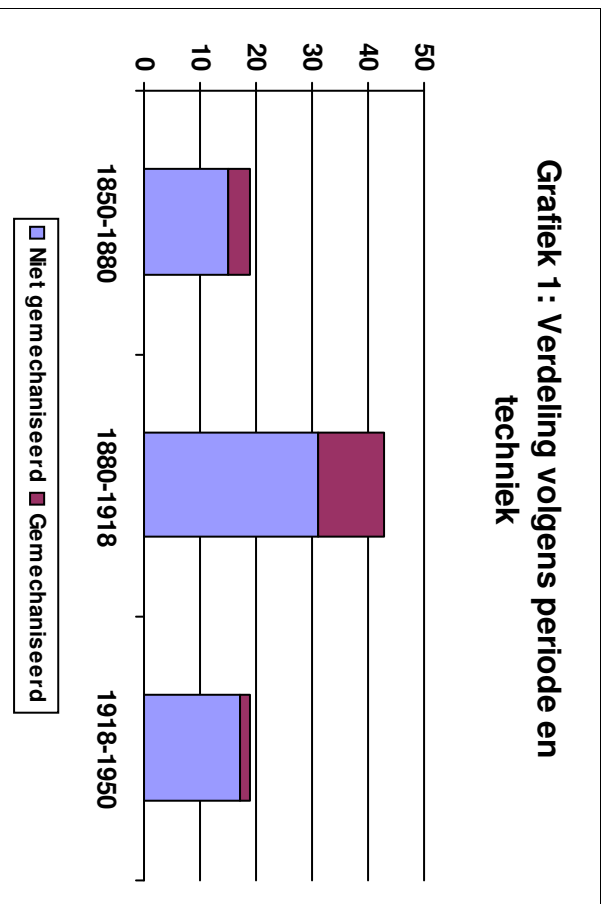

Grafiek 4: Top vijf in aantal

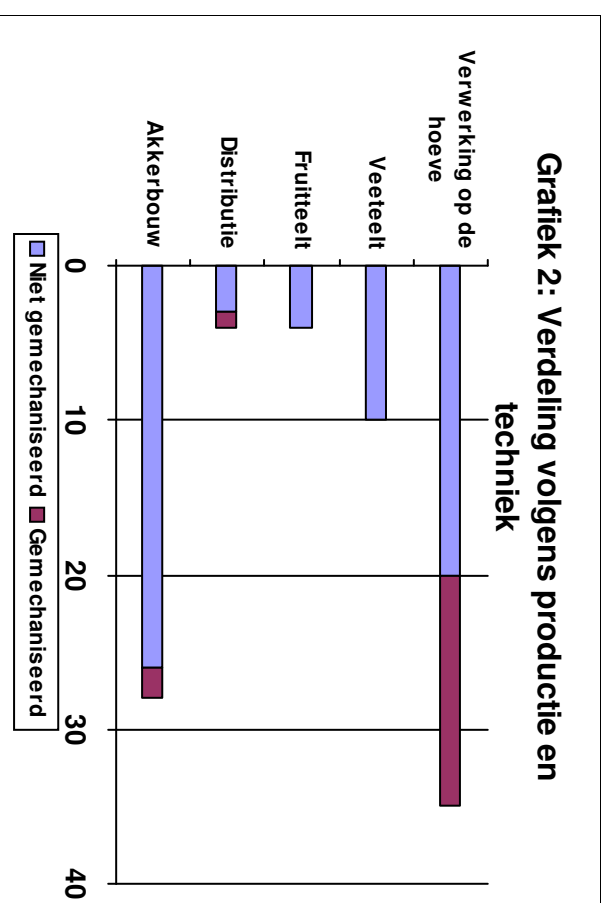

Van Reepinghens Huizeke, Kester

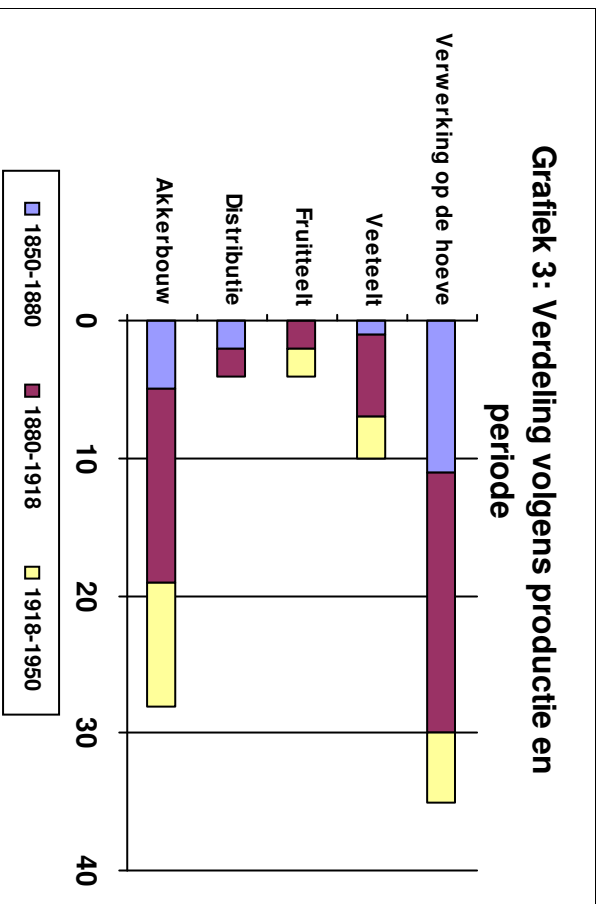
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

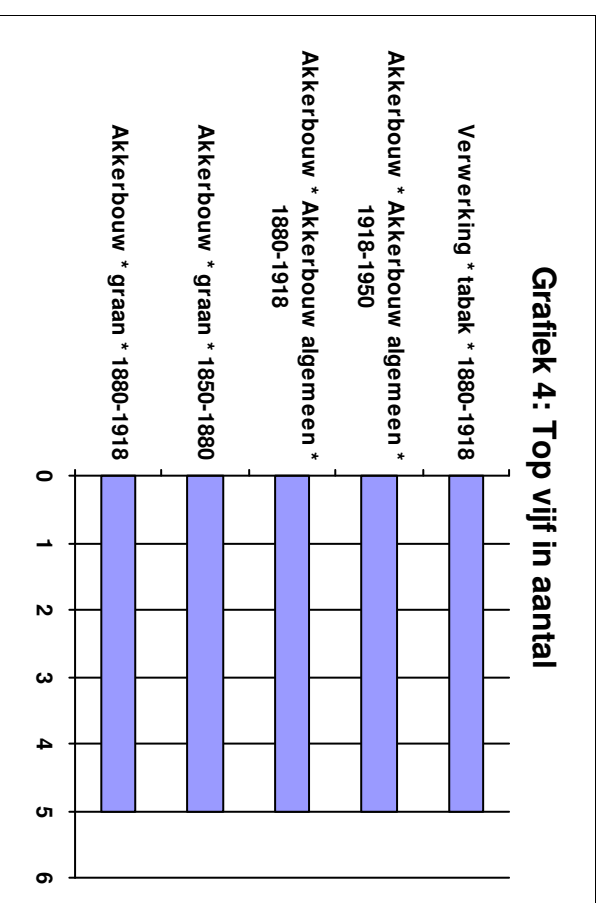
Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

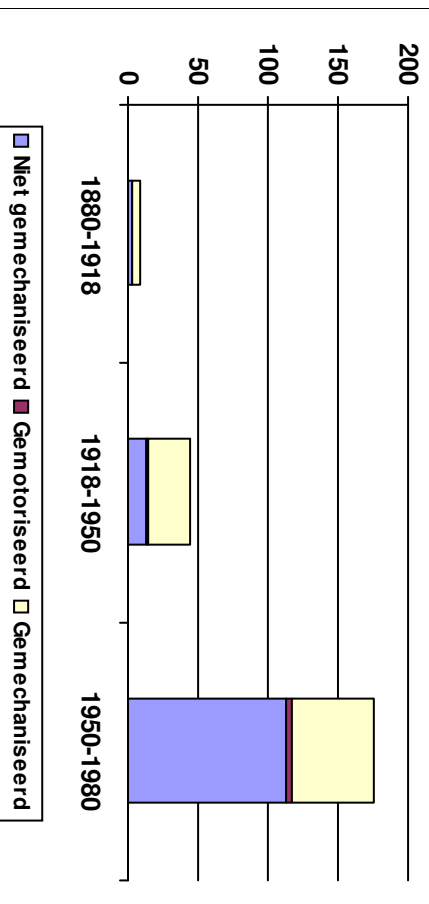

Grafiek 4: Top vijf in aantal

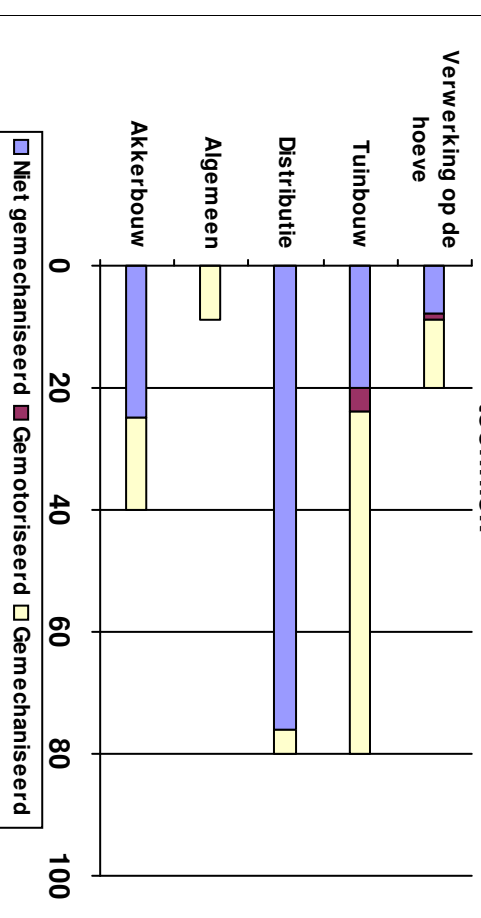

Witloofmuseum, Kampenhout

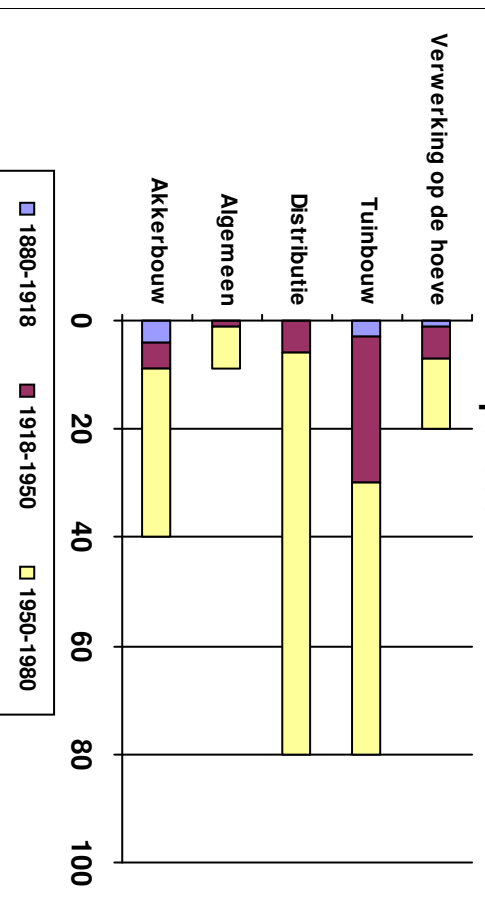
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

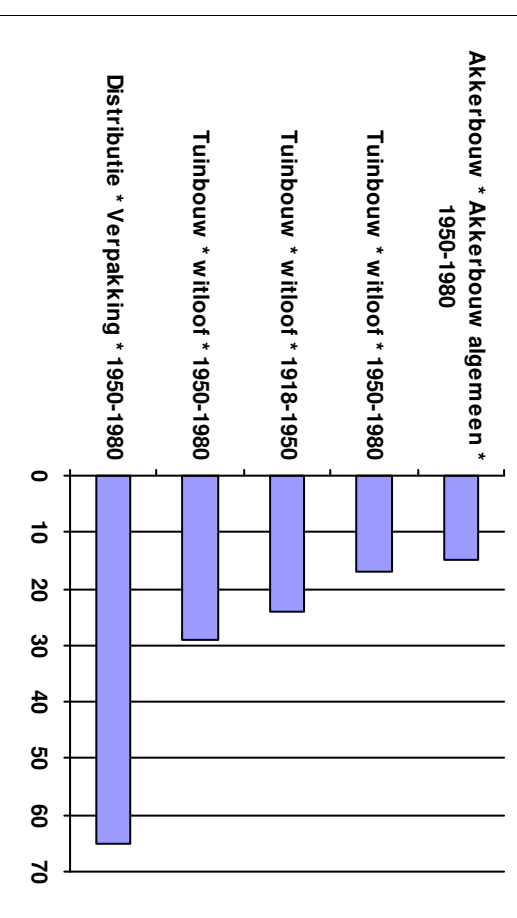
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

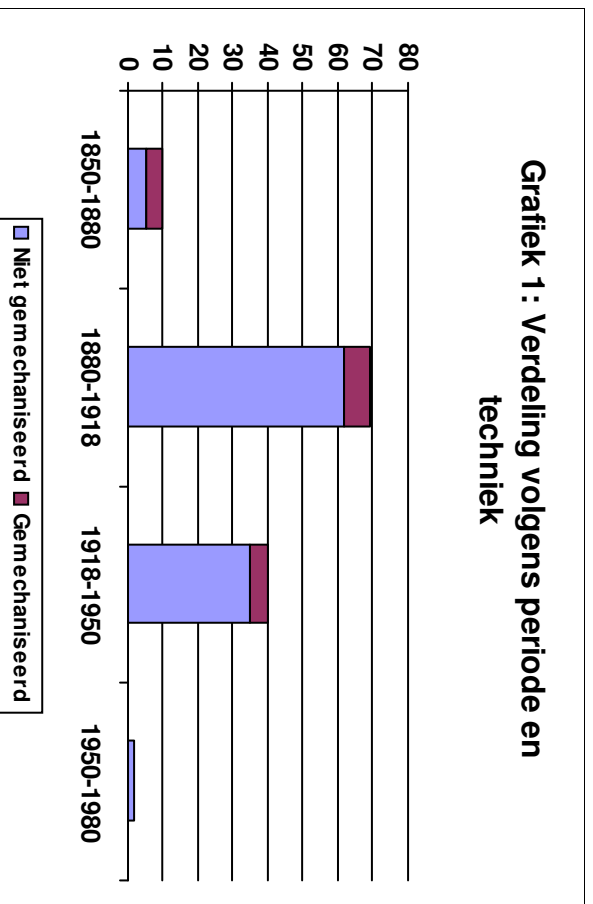

Grafiek 4: Top vijf in aantal

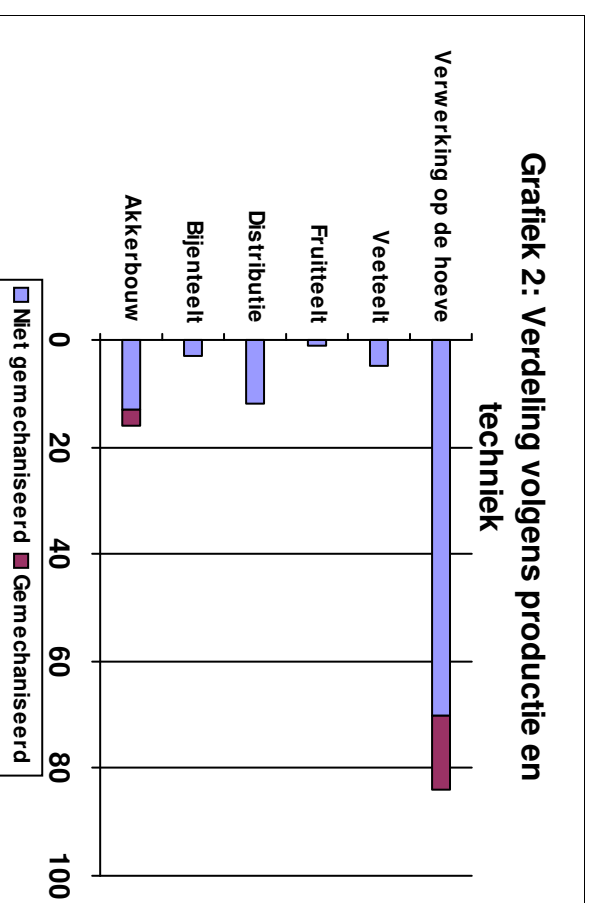

Zuidwestbrabants Museum, Halle

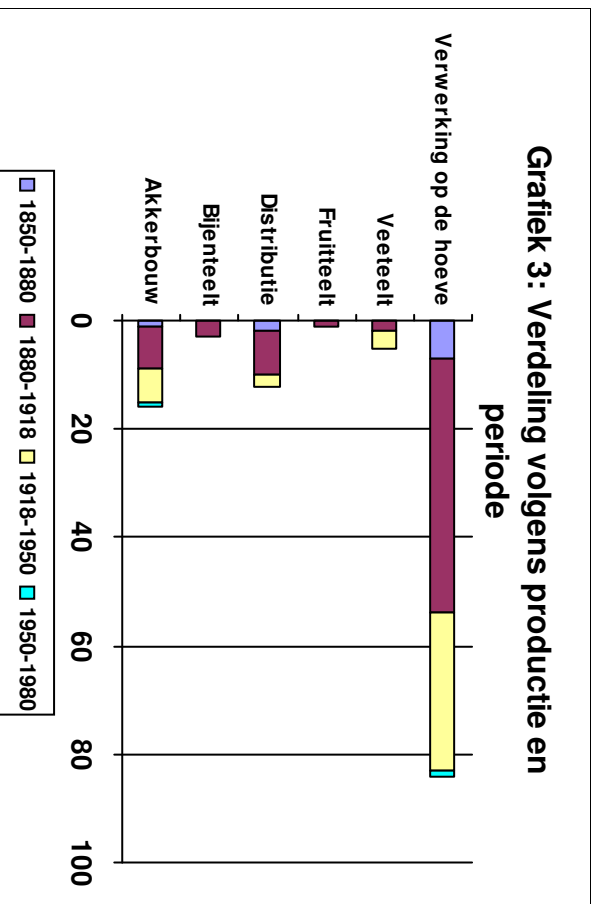
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

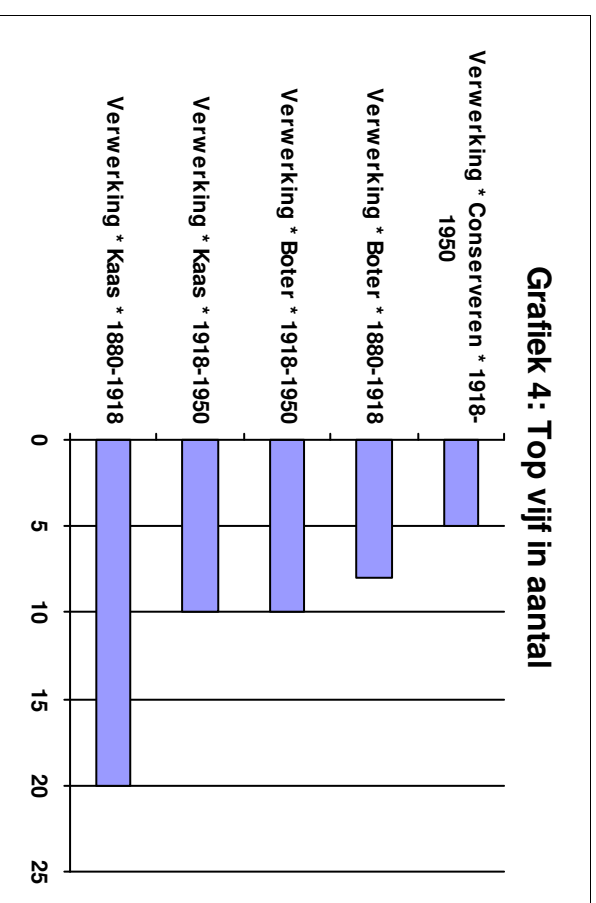
Grafiek 2 : Verdeling volgens productie en techniek

Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

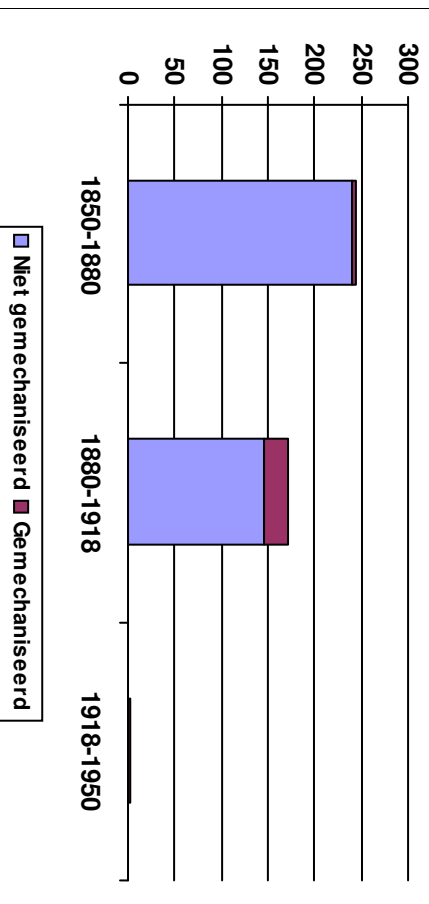

Grafiek 4: Top vijf in aantal

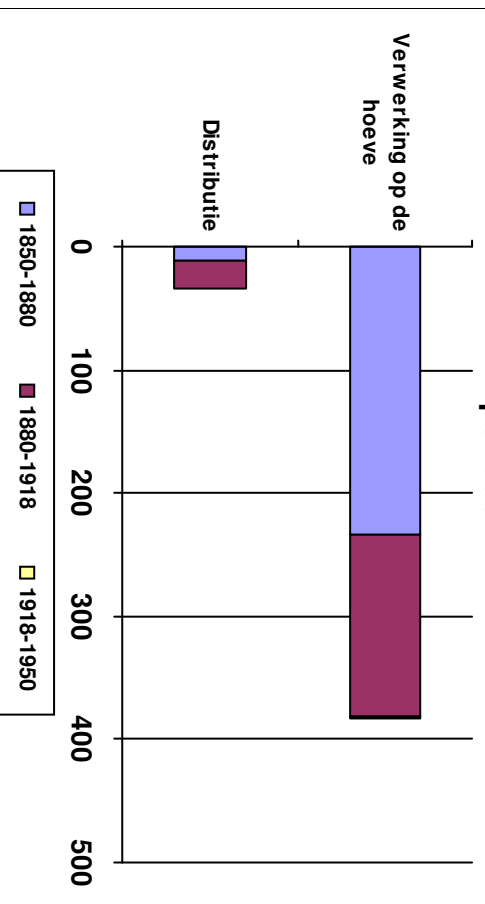

Zuivelmuseum, Blankenberge

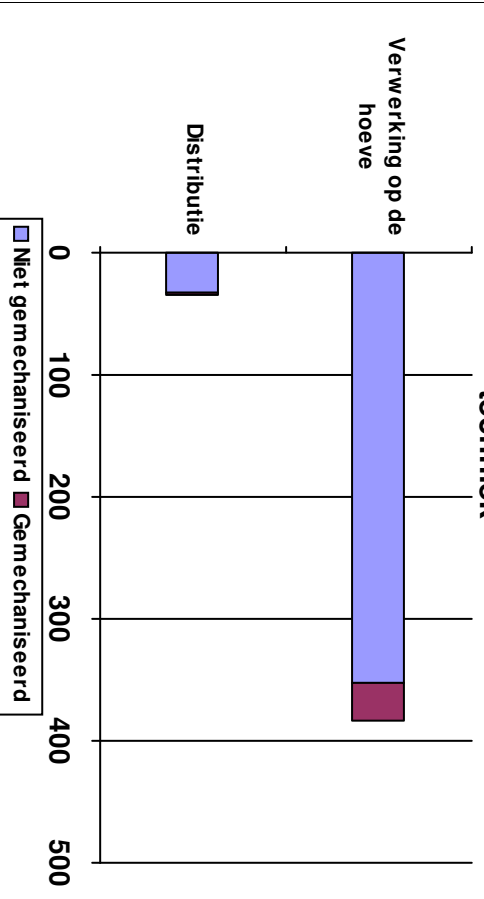
Grafiek 1 : Verdeling volgens periode en techniek

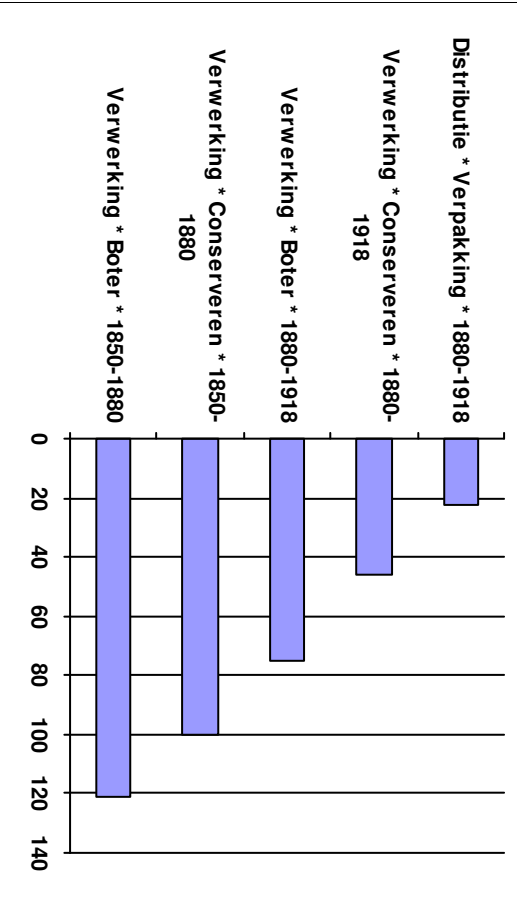
Grafiek 3: Verdeling volgens productie en periode

Grafiek 2: Verdeling volgens productie en techniek

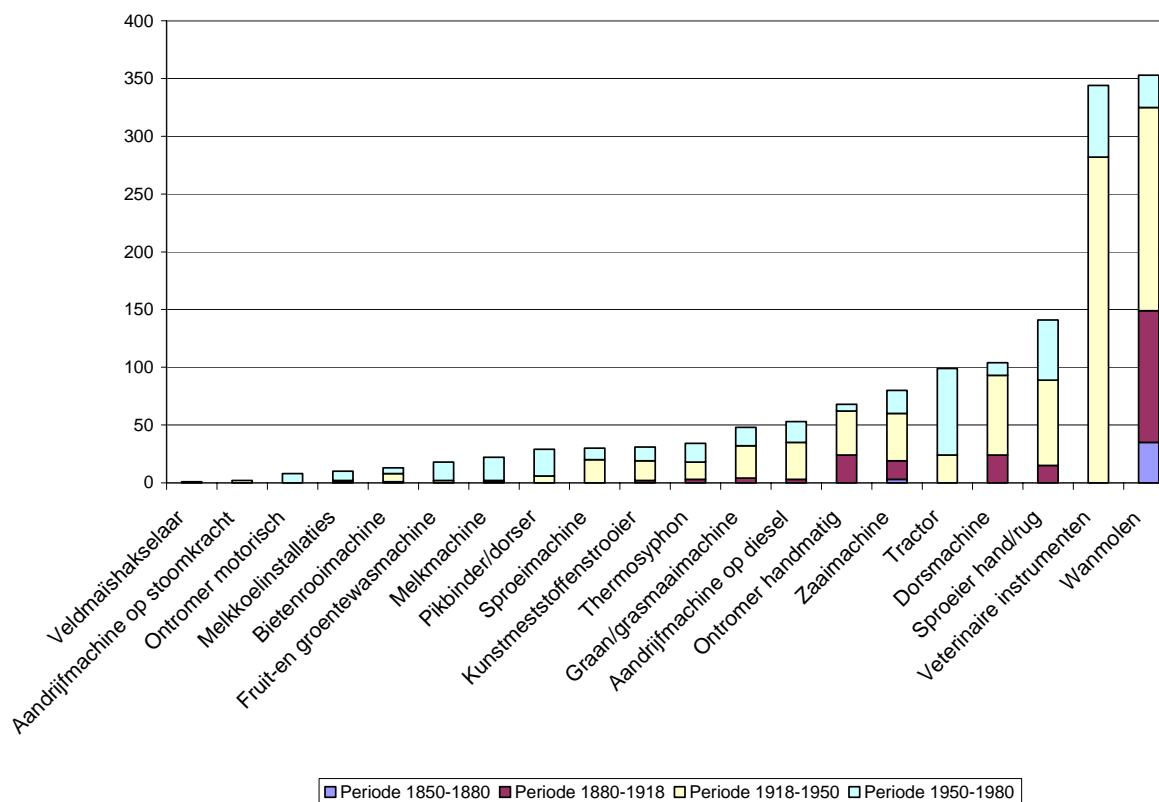

Grafiek 4: Top vijf in aantal

3. Individueel getelde objecten in beeld

Grafiek 20: Verdeling individueel getelde objecten volgens periode

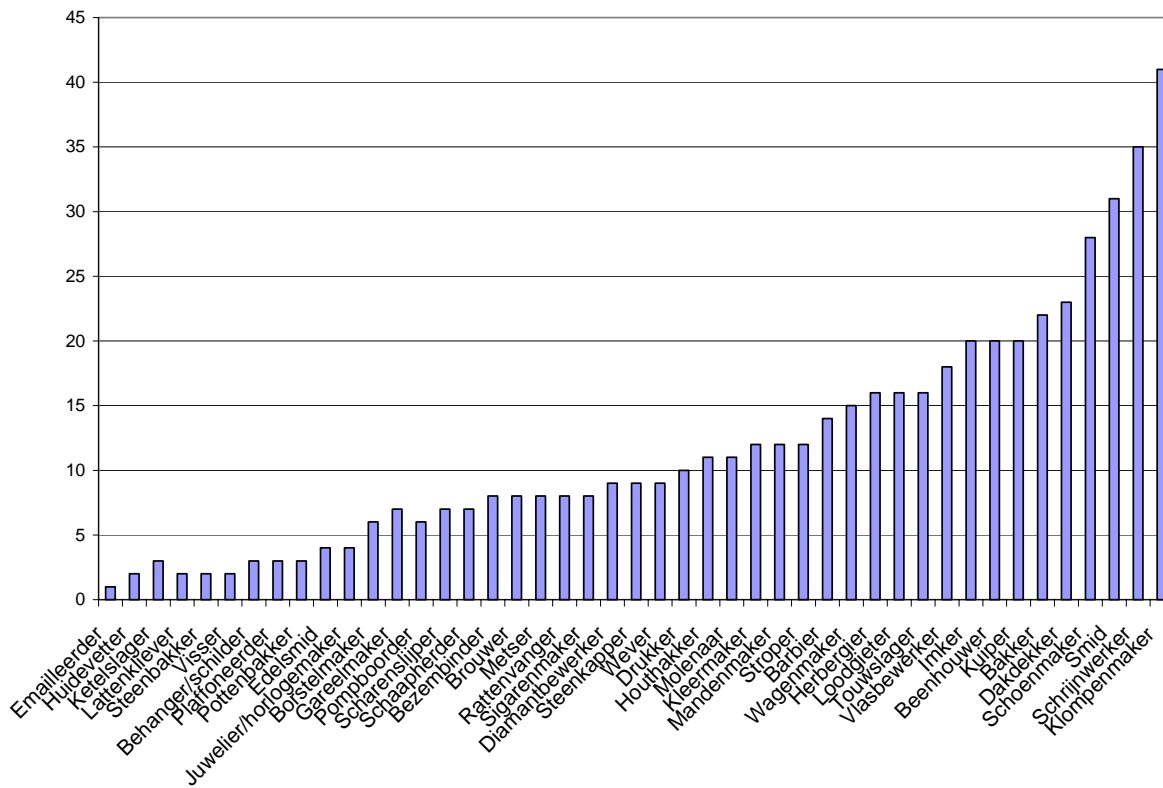
Verduidelijking

- Er zijn duidelijk zeer vele en zelfs ook zeer oude wanmolens bewaard, bovendien vrij goed vertegenwoordigd over de verschillende periodes. Ook sproeiers hand/rug, dorsmachines en zelfs tractoren zijn bijna in elke collectie te vinden. Voor tractoren geldt bovendien dat hiervoor een zeer florierende hobbymarkt bestaat met enkele zeer grote collecties van honderden exemplaren, die evenwel niet publiek toegankelijk zijn en dus niet werden opgenomen.
- Voor de veterinaire instrumenten was alleen een ruwe schatting, geen exacte telling mogelijk. Vaak betreft het volledige sets van dierenartsen die werden verworven.
- Daarentegen zijn er bijna geen stoommachines (die zijn vooral in het bezit van privé-verzamelaars), bietenrooimachines (uitzonderlijk, want toch vrij courante teelt) of veldmaïshakselaar voor publiek toegankelijk.

4. Ambachten in beeld

Hier wordt een beeld gegeven van de ambachtelijke en beroepencollecties die we gezien hebben in de 72 bezochte agrarische collecties in Vlaanderen. Allicht is een veelvoud hiervan bewaard in andere collecties die we niet hebben bezocht aangezien ze niet binnen onze projectfocus vielen.

Grafiek 21: Aantal ambachtelijke collecties

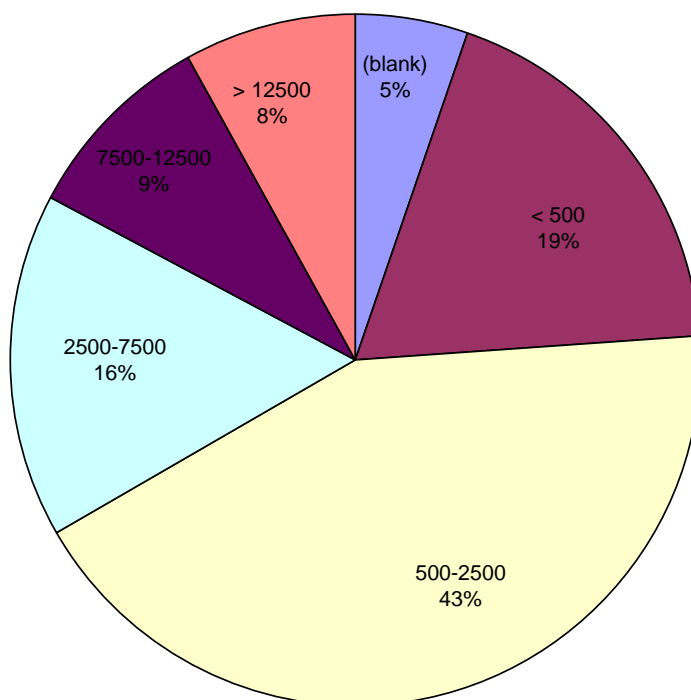
Verduidelijking

- Er is zeer veel bewaard, maar ook zeer veel van het hetzelfde (klompemaker, schrijnwerker, smid, schoenmaker).
- Vaak betreft het heel volledige, zeer mooie collecties.
- Het eeuwige ‘probleem’ van het lokale aspect komt hierin zeker terug. De collectie van de plaatselijke klompemaker wil men – terecht – behouden, maar één dorp verder heeft men quasi dezelfde collectie.

5. Museale aspecten van instellingen en collecties

Agrarisch erfgoed verwerven is één ding, de omstandigheden waaronder dit moet en kan gebeuren verklaren vaak het hoe en het waarom. Hieronder volgen een aantal grafieken en figuren die in feite voor zichzelf spreken. Deze museale toelichting moet dan ook als een verruiming worden gezien van de cijfermatige aanpak van het agrarische erfgoed in Vlaanderen.

Figuur 4: Gemiddeld bezoekersaantal per jaar van agrarische collecties

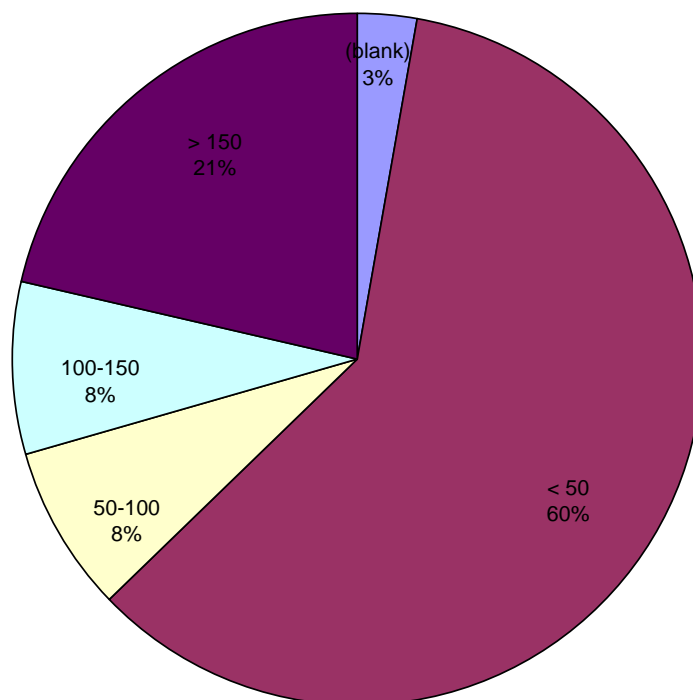
Verduidelijking

– (blank) betekent dat deze instellingen geen cijfers voor 2004 konden geven. Ofwel waren ze in dat jaar niet geopend wegens verbouwingen ofwel omdat er geen cijfers voorhanden waren. Het betreft hier Museum De Kaeck in Wommelgem, Collectie Patrick Trio in Torhout, Provinciaal Molenmuseum in Rufferdingen en Heemkundig Museum in Duffel.

– Meer dan de helft van de collecties heeft minder dan 2500 bezoekers per jaar. Voor de levensvatbaarheid én het publieksbereik van de agrarische collecties zijn dit duidelijke signalen.

– Van de dertien collecties die meer dan 7500 bezoekers trekken zijn er vijf instellingen door de Vlaamse Gemeenschap officieel erkend. De middelen die bij zo'n erkenning ter beschikking komen, laat de beheerders toe een groter publiek aan te trekken.

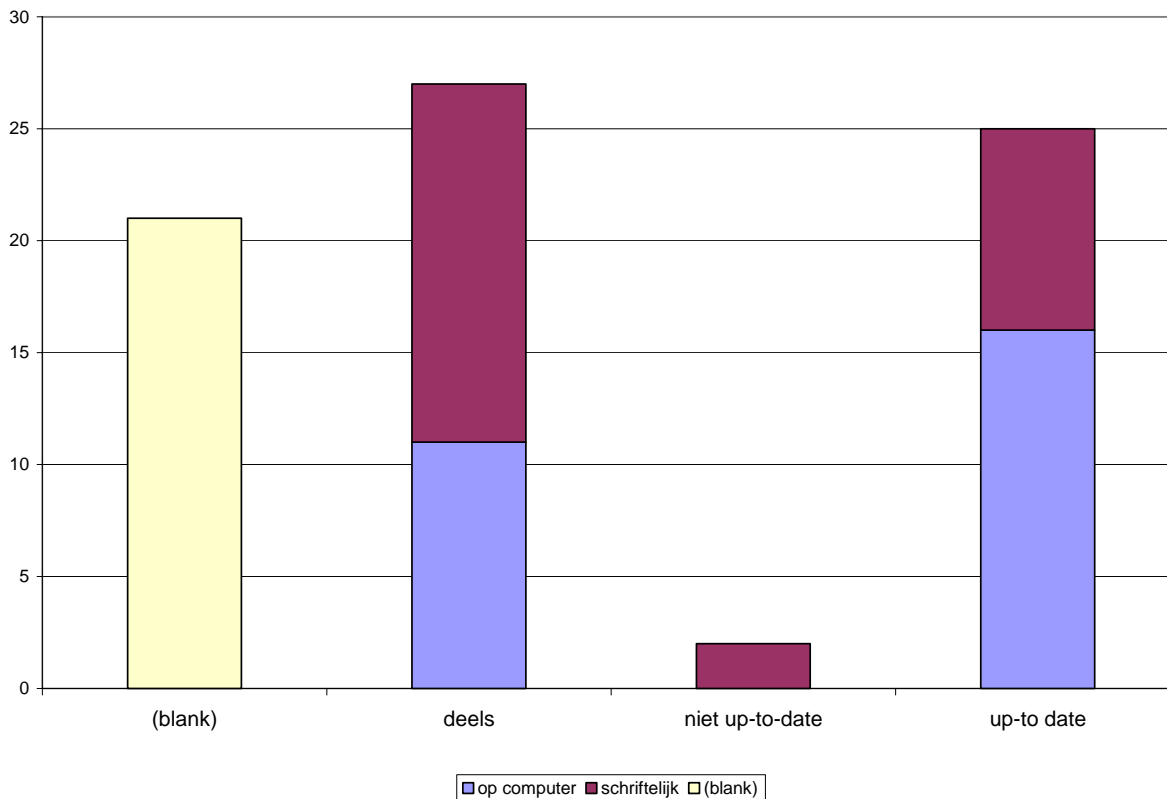
Figuur 5: Gemiddeld aantal openingsdagen per jaar van agrarische collecties

Verduidelijking

- Bijna zestig procent van de agrarische collecties is minder dan 50 dagen per jaar toegankelijk voor het publiek. Meestal gaat het om instellingen die alleen tijdens het zomerseizoen – van april tot oktober – zijn geopend.
- Hoewel toch zestien musea of collecties meer dan 150 dagen per jaar zijn geopend, levert dit blijkbaar niet zoveel meer bezoekers op (zie figuur 4).
- Van twee collecties zijn geen gegevens beschikbaar: Heemkundig Museum in Duffel en Heemkundig Museum De Kaeck.

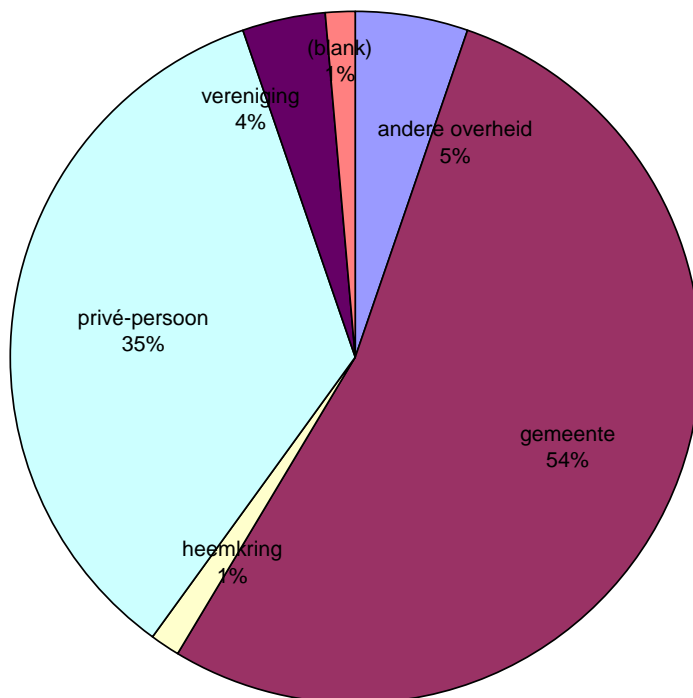
Grafiek 22: Staat van inventarisatie van agrarische collecties

Verduidelijking

- Twee derde van de agrarische collecties (48 op de 75) heeft geen of slechts een gedeeltelijke inventaris van zijn bezit. Wel is er op dit moment een inhaalbeweging ingezet doordat de informaticatoepassingen stilaan in ieders bereik komen.
- De collecties die een inventaris bezitten die helemaal bijgewerkt is, beschikken grotendeels over een geïnformatiseerde inventaris. Het lijkt geen twijfel dat de collecties die nog maar ten dele ontsloten zijn binnen onafzienbare tijd dit voorbeeld volgen.

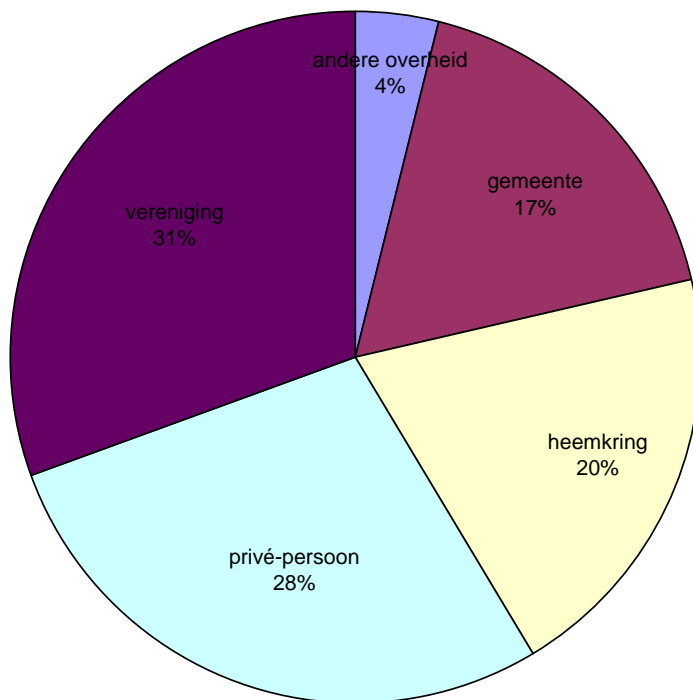
Figuur 6: Verdeling eigendom gebouwen agrarische collecties

Verduidelijking

- Bijna zestig procent van de gebouwen is eigendom van een gemeentelijke of een andere (meestal provinciale) overheid. Veel meer dan door rechtstreekse subsidies verlenen zij op die manier toch onrechtstreekse steun.
- Misschien opvallend is de geringe eigendomsgraad van heemkringen of andere verenigingen. Deze verenigingen hebben duidelijk niet de middelen om onroerend goed te verwerven. Een goede relatie met de plaatselijke overheid is dus meer dan doorslaggevend voor een geschikte huisvesting.
- Privé-personen hebben niet alleen gebouwen in eigendom voor hun eigen agrarische collectie. Het gebeurt ook dat zij gebouwen ter beschikking stellen voor de collectie die bv. eigendom is van de heemkundige kring.

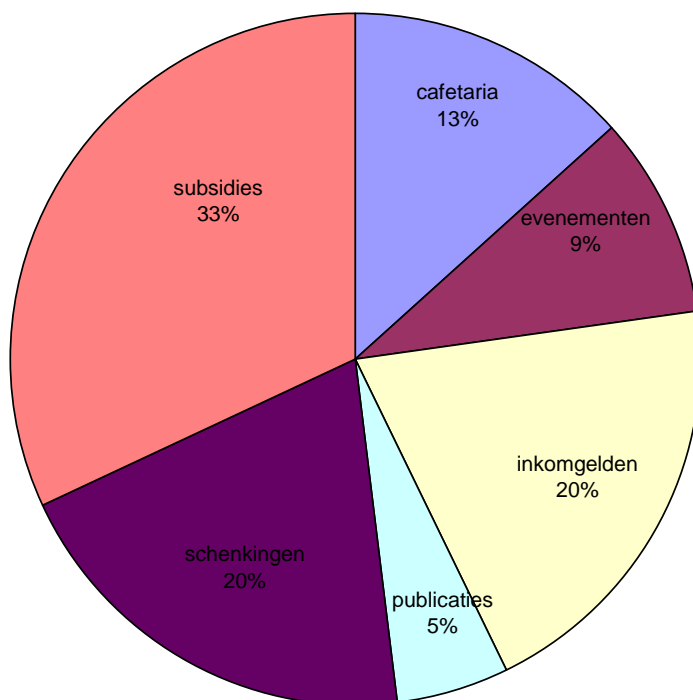
Figuur 7: Verdeling eigendom collecties agrarisch erfgoed

Verduidelijking

- In tegenstelling tot het eigendomsrecht over de gebouwen hebben heemkringen of andere verenigingen wel het gros van de verzameling in handen.
- De inbreng van gemeentelijke of andere overheid is duidelijk minder gericht op het verwerven van een eigen collectie.

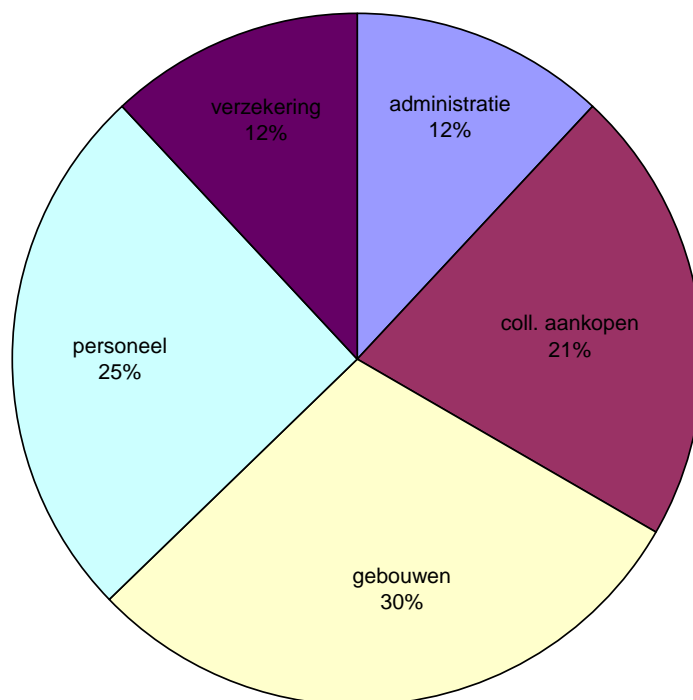
Figuur 8: Belangrijkste inkomsten agrarische collecties

Verduidelijking

- Voor meer dan de helft zijn de Vlaamse agrarische collecties afhankelijk voor hun inkomsten van subsidies of schenkingen. Onder schenkingen worden ook de bedragen verstaan die een privé-verzamelaar in zijn eigen collectie investeert. Wellicht is dit een weerspiegeling van het algemene cultuurlandschap in Vlaanderen dat inderdaad sterk gesubsidieerd is.
- Iets meer dan een kwart van de inkomsten wordt gegenereerd uit een externe dynamiek: cafeteria, evenementen, publicaties. Het moet allicht mogelijk zijn om hier nog meer inkomsten te verkrijgen en zo een grotere financiële onafhankelijkheid te verwerven.
- Dat inkomgelden nog steeds een vijfde van de inkomsten betreffen, mag in feite verbazend worden genoemd. Vaak bedraagt het inkomgeld slechts enkele euro's en zijn de bezoekersaantallen niet meer dan enkele duizenden.

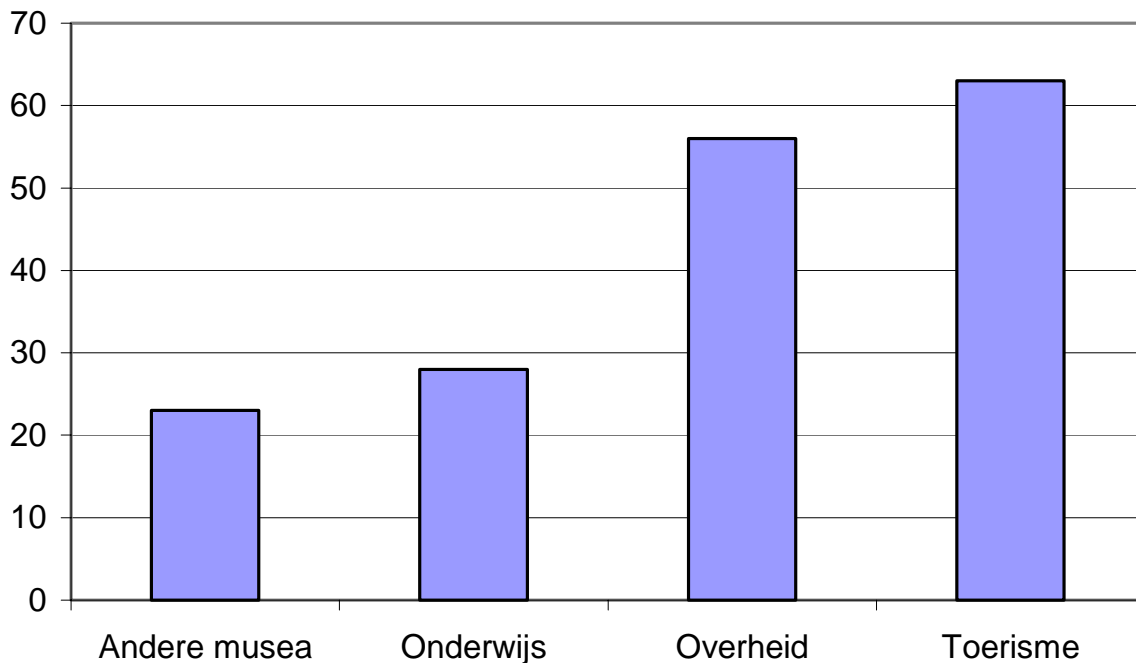
Figuur 9: Belangrijkste uitgaven agrarische collecties

Verduidelijking

- Hoewel een groot deel van de gebouwen eigendom is van gemeentelijke of een andere overheid steken de collectiebeheerders zelf ook nog flink wat geld in het onderhoud ervan.
- Indien personeel in dienst is van een instelling is dit natuurlijk een zwaar doorwegende kost. Dat is evenwel bijna alleen het geval voor de erkende musea.
- Zeker voor de kleinere instellingen of eigenaars met een kleinere collectie is de verzekering een belangrijke uitgavenpost.

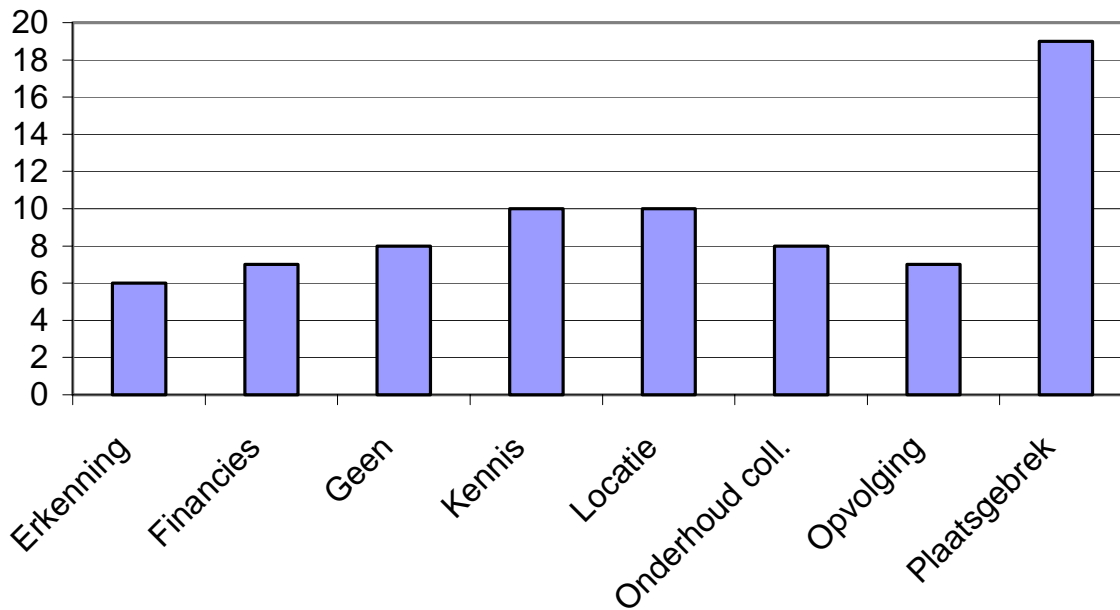
Grafiek 23: Samenwerkingsverbanden

Verduidelijking

- Instellingen en personen met een agrarische collectie zoeken duidelijk naar samenwerking met de lokale of regionale toeristische sector. Inderdaad blijken nogal wat collecties te verschijnen in toeristische folders, zijn er regionale bus- of fietsroutes die er langskomen of worden rondleidingen georganiseerd.
- Samenwerking met andere musea of erfgoedinstellingen ligt moeilijker. Sowieso zijn het alleen de instellingen die hiervoor opteren omdat privé-verzamelaars bijna per definitie op zichzelf werken. Maar ook voor de instellingen is het blijkbaar niet gemakkelijk een zielsgenoot dan wel een regionale partner te vinden. Het is ook niet altijd duidelijk of ze hier vragende partij zijn voor een samenwerkingsverband.
- Samenwerking met de overheid op verschillende niveaus is bijna een noodzakelijke vereiste om te overleven. Heel wat gemeentes en provincies zijn vaak eigenaar van de gebouwen.
- Verschillende collecties bieden aparte pedagogische pakketten aan voor bezoeken van schoolkinderen. Bovendien is het jaarlijkse schoolbezoek aan het landbouwmuseum vaak opgenomen in een themaweek in school die handelt over de landbouw, het leven vroeger op de boerderij of in het dorp.

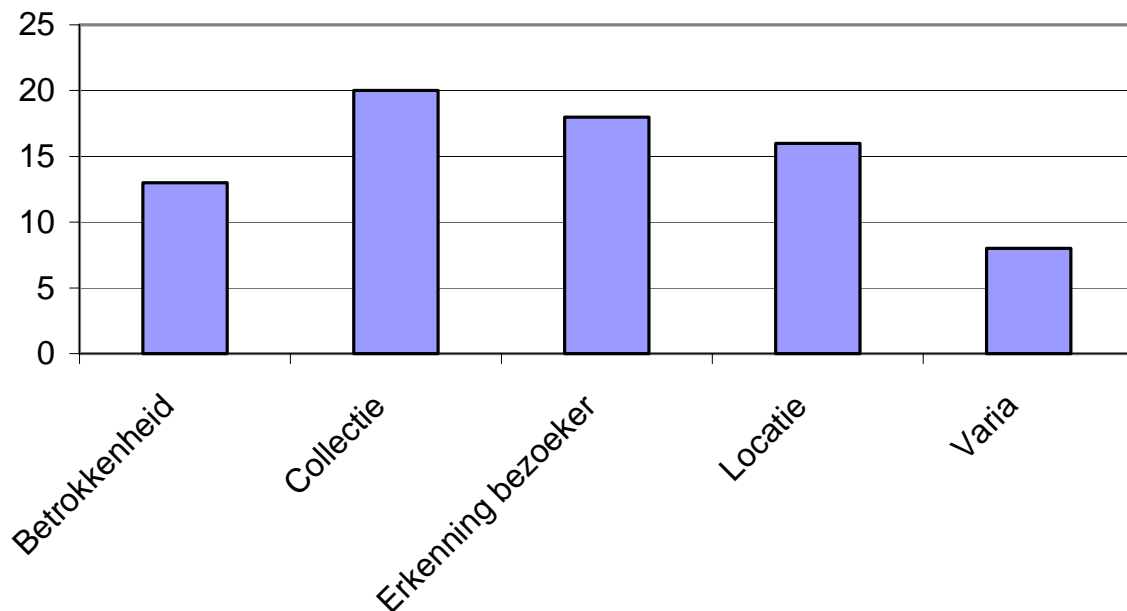
Grafiek 24: Moeilijkheden voor agrarische collecties

Verduidelijking

- Plaatsgebrek is duidelijk probleem nummer één voor de meeste agrarische collecties. De alsmaar groter wordende machines en de nog steeds onafgebroken toevoer van nieuwe stukken zijn daar niet vreemd aan.
- Bovendien is de locatie vaak ook een probleem: oude of slecht onderhouden gebouwen met soms beperkte mogelijkheden leggen een rem op de ontwikkeling van de collectie.
- Onder kennis moet niet alleen technische kennis worden verstaan, maar ook en wellicht vooral een professionele omkadering. Dat is dan weer een gevolg van het gebrek aan financiële middelen dat eveneens wordt vermeld.
- Het is evenwel niet al kommer en kwel, want acht op 75 instellingen of personen hebben geen noemenswaardige negatieve aspecten te vermelden.

Grafiek 25: Sterke kanten van agrarische collecties

Verduidelijking

- Twintig keer (op 75) wordt de omvang, de rijkdom of het interessante thema van de collectie als de meest positieve kracht van de agrarische collectie beschouwd.
- Voor velen is ook de erkenning vanwege de bezoeker een sterke kant en vaak zelfs een directe bestaansreden van de collectie.
- Sommige collecties zijn gevestigd op prachtige locaties: boerderijen, pastorijen, molens, moderne gebouwen. De kracht van de site of het gebouw staat evenwel niet altijd in verhouding tot de mogelijkheden. Maar al te vaak vermeldt men als positieve aspect de locatie terwijl het belangrijkste negatieve element eveneens de locatie is.
- De betrokkenheid van de directe medewerkers of de eigenaar van de collectie is eveneens een sterk element. Hun vaak passievol engagement heeft mee garant gestaan voor wat er tot op dit moment is bewaard gebleven.

6. Immaterieel en levend erfgoed

Behalve het roerend materieel agrarisch erfgoed hadden we ook graag bij de bezochte collecties het immaterieel agrarisch erfgoed beschreven. We zijn echter op weinig of geen van dergelijk materiaal gestoten. De agrarische collecties leggen hun zwaartepunt duidelijk bij het materiële erfgoed. Indien er dan interviews, liederen, sagen bewaard zijn, bevinden ze zich nooit in het museum. Het eventuele heem- of gemeentearchief is daarvoor duidelijk een betere omgeving. Maar dat had ons toch wel te geleid ver in onze zoektocht. Hiervoor is een project dat zich daar specifiek op richt een vereiste zoals het geplande interviewproject van het CAG dat van start gaat in januari 2006.

We zijn wel op een aantal levende erfgoedcollecties gestuit die we gezien hun specifieke collecties niet mee konden opnemen in de database, met uitzondering van de museale aspecten. Daarom geven we hieronder kort een beschrijving van hun doelstellingen en een verwijzing naar de website. Behalve de drie hieronder vermelde grotere projecten nemen nog een aantal andere instellingen initiatieven in die zin. De (wetenschappelijke) omkadering en de omvang ervan blijven echter meestal beperkt.

Museumtuin, Gaasbeek

(www.bruegelproject.be/museumtuin.htm)

De Museumtuin toont groenten, kruiden, bloemen, heesters en bomen die omstreeks 1900 in alle grote tuinen te vinden waren. De hoveniers gebruiken in principe ook de methodes die gangbaar waren in het begin van de twintigste eeuw, toen chemicaliën en mechanisatie de land- en tuinbouw nog niet grondig veranderd hadden. Vooral de verzameling leifruitbomen, op dit ogenblik waarschijnlijk de grootste en volledigste ter wereld, is uniek.

Levend Erfgoedpark, Wachtebeke

(www.sle.be)

In het provinciaal domein van Puyenbroeck in Wachtebeke bouwt de Stichting Levend Erfgoed samen met de Provincie Oost-Vlaanderen een 'Levend Erfgoed Park' uit. Bedoeling is om hier de Belgische landbouw- en huisdierrassen een onderkomen te bieden. Deze dierenrassen werden de voorbije generaties immers verdrongen door meer productieve soorten en dreigen daardoor helemaal uit ons erfgoed te verdwijnen. Het Levend Erfgoedpark wil deze oude boerderijdieren bewaren voor het nageslacht en ze in de belangstelling brengen.

Nationale Boomgaardenstichting, Vliermaal

(www.boomgaardenstichting.be)

Deze vereniging beoogt het verwerven, het behoud en het beheer van waardevolle boomgaarden met het oog op het genetisch vrijwaren van ons nationaal en lokaal fruitpatrimonium. Daartoe worden zo'n 3000 fruitbomen, verspreid over verschillende boomgaarden, beheerd. Tegelijk probeert men ook via sensibilisering te werken aan de instandhouding en de heraanplant van boomgaarden, gekoppeld aan projecten van landschapsonderhoud en -herstel.

Deel 4: Analyse met het oog op de toekomst

1. SWOT-analyse

▪ Sterktes van het agrarisch erfgoed in Vlaanderen

- Er is verrassend veel bewaard in bovendien heel verscheiden collecties. Deze erfgoedrijckdom biedt mogelijkheden genoeg om te worden gevaloriseerd.
- Er bestaat een grote communicatiebereidheid bij de betrokkenen. De overdracht van 'hoe-het-is-geweest' wordt als essentieel beschouwd. Het engagement van vrijwilligers én professionele krachten gaat vaak veel verder dan een doordeweekse werkhouding.
- Agrarisch erfgoed behoort tot het collectieve geheugen van onze hedendaagse maatschappij. Iedereen heeft in een recenter of verder verleden een band met de landbouw en de voedselvoorziening op het platteland.
- Er is een ruime technische kennis aanwezig bij de betrokkenen in het agrarisch erfgoedveld over de functionaliteit van werktuigen en machines. Dat laat in sommige gevallen toe om demonstraties te geven die geïnteresseerden op een zeer manier de werking ervan tonen.

▪ Zwaktes van het agrarisch erfgoed in Vlaanderen

- Misschien is de technische kennis wel aanwezig, de historische kennis is dat veel minder. Contextualisering van werktuigen en machines is een groot probleem.
- De beheerders ondervinden grote moeilijkheden in de conservering van het agrarisch erfgoed. De aantasting door houtworm, roest, slijtage en verrotting van voorwerpen die bovendien lange tijd 'gediend' hebben zijn hiervan de oorzaak.
- Plaatsgebrek is een noodkreet die overal opduikt. Dat wordt bovendien een alsmear groter wordend probleem aangezien de recentere werktuigen steeds groter in omvang worden.
- Er is veel bewaard, maar ook zeer veel van hetzelfde. De focus ligt duidelijk op de periode 1900-1960. De periode nadien is weinig bewaard omdat men in de eerste plaats geïnteresseerd was in het verdere verleden, maar ook omdat nogal wat tuigen nog in gebruik waren en zijn. Een uitzondering hierop vormen de tractoren die in een groeiende hobbymarkt zeer gegeerd zijn door verzamelaars.
- Er bestaat een gebrek aan professionele omkadering. Zowel op collectieniveau als op overkoepelend vlak is er geen coördinatie van het agrarisch erfgoedveld. Nochtans is er absoluut nood aan een overkoepelend forum zoals het CAG dat ook als dusdanig door de overheid is erkend en gesubsidieerd.

▪ Kansen voor het agrarisch erfgoed in Vlaanderen

- Er bestaat veel goodwill in de sector om gebruik te maken van de mogelijkheden van het agrarisch erfgoed. Daarom moet agrarisch erfgoed worden ingepast in projecten die perfect in de lijn liggen van de externe dynamiek van plattelandstoerisme en -economie. Dat sluit op zijn beurt weer aan bij de initiatieven tot stimulering van het plattelandssamenleving door de Europese Unie.

- De educatieve mogelijkheden naar kinderen zijn enorm. De invalshoeken om agrarisch erfgoed te benaderen zijn zeer divers en laten toe om zeer aanschouwelijk en ervaringsgericht kennis over te brengen. Dit gebeurt al op vele plaatsen, maar de mogelijkheden blijven zeker onderbenut.
- Lokale overheden moeten zeker worden aangesproken om mee de kar te trekken inzake agrarisch erfgoed. Op plaatsen waar inderdaad de gemeentes zich meer dan indirect engageren, zijn mooie en beloftevolle initiatieven ontstaan.
- Agrarisch erfgoed kan bijdragen tot een imagoverbetering van de moderne landbouw door het historische en ecologische bewustzijn van het publiek te versterken. In het kader van de ontwikkeling van een duurzame landbouw is het agrarisch erfgoed één van de mogelijke fundamenten.

▪ **Bedreigingen voor het agrarisch erfgoed in Vlaanderen**

- Op dit moment heeft agrarisch erfgoed een weinig sexy imago. Precies door dit onterechte vooroordeel dreigt het in de vergeethoek te geraken of helemaal niet meer actief gevaloriseerd te worden.
- In de sector van het agrarisch erfgoed zijn er heel wat privé-verzamelaars die vaak zeer mooie stukken in hun collecties hebben. Dikwijls stellen zij hun collecties openbaar, soms ook niet. De grootste dreiging is evenwel de mogelijkheid dat de jarenlang zorgvuldig opgebouwde collecties bij overlijden van de eigenaar of om een andere reden verkocht worden waardoor de diverse stukken verspreid geraken.
- Hoe langer hoe minder heeft het hedendaagse publiek een band met de productie in de landbouw en de herkomst van voeding. Deze vervreemding kan leiden tot een totale desinteresse voor het verleden van de voedselketen.
- Over het algemeen is de interesse in agrarisch erfgoed en het verleden een zaak van oudere mensen. Zij hebben vaak nog persoonlijke banden met de landbouwsector. Verschillende instellingen en verenigingen hebben het duidelijk moeilijk om jongeren mee te betrekken in de actieve werking van de agrarische collectie in het bijzonder.

2. Kiezen tussen onrealistisch(?), ideaal en realistisch

▪ **Onrealistisch?**

Vanuit het oogpunt van het behoud is de creatie van één centraal, groot landbouwmuseum of –depot het meest ideale, maar misschien ook het meest onrealistische toekomstscenario. Alleen een nieuw gebouw of alleszins een gebouw dat aan alle vereisten voldoet, met voldoende ruimte, komt hiervoor in aanmerking. Op die manier is het mogelijk een referentiecollectie te verwerven die een staalkaart biedt van de werktuigen en machines die in het verre en nabije verleden in de landbouw werden gebruikt.

Behalve voldoende financiële middelen voor gebouwen(onderhoud) en verwerving van de collectie mag in dit ideale scenario ook de professionele omkadering niet achterwege blijven. Geschoold, wetenschappelijk personeel kan de collectie contextualiseren, voldragen publieksmanifestaties op poten zetten én een interactie met het overige agrarische erfgoedveld uitwerken.

Want het spreekt voor zich dat niet alles op één plaats tegelijk kan verzameld worden. De lokale actoren blijven absoluut hun waarde behouden, maar kunnen dan misschien meer als regionale speerpunten worden uitgebouwd. Kleinere, regionale themamusea scharen zich onder eenzelfde overkoepeling, belichaamd door het centrale landbouwmuseum. Omdat het overzicht op die manier bewaard blijft, is onderlinge uitwisseling van informatie, collectiestukken en expertise perfect mogelijk.

▪ **Ideaal**

Bovenstaand scenario gaat evenwel voorbij aan de verwerving van die collectie die allicht lokaal moet worden in gang gezet. Precies daar ligt een dragende factor die tot op heden bepalend is geweest voor het agrarische erfgoedveld. Het gros van de eigenaars van agrarische collecties hecht terecht immers zeer veel belang aan de regionale component.

Daarom kan misschien geopteerd worden voor een virtueel “centraal museum” of depot dat evengoed een referentiecollectie onder zijn hoede neemt, maar dat de reële stukken in zijn originele regionale context laat bestaan. Contextueel onderzoek naar elk item dat wordt opgenomen in dat “virtuele museum” moet toelaten ook vanop afstand de eigenheid ervan in te schatten.

De referentiestukken voor het virtuele museum blijven natuurlijk in realiteit lokaal bewaard. Meer zelfs, subsidiëring voor conservering of onderzoek ter plaatse zou moeten toelaten het betreffende stuk als het ware in de schijnwerpers te plaatsen. De deelname van evenzovele regionale of lokale collecties biedt het grote voordeel een enorm draagvlak op te bouwen zodat de betrokkenheid bij het agrarisch erfgoed in het algemeen nog versterkt kan worden. Tegelijk komt de lokale expertise tot zijn recht in een groter geheel en met een grotere impact dan anders. Vanzelfsprekend is eenzelfde overkoepelende werking als hierboven toegelicht een conditio sine qua non voor een gedegen virtueel agrarisch erfgoedbeleid. Een instelling als het CAG kan deze rol perfect vervullen, heeft ook die ambitie, maar heeft daarvoor voorlopig niet de financiële middelen noch de erkenning door de Vlaamse Gemeenschap.

▪ **Realistisch**

Het zou bijzonder jammer zijn moest het project Veldwerk/Denkwerk geen verdere opvolging kennen. In een minimaal uitgewerkt scenario kunnen tenminste die aspecten worden uitgewerkt die slechts een beperkt aantal middelen en mensen vergen.

Kansen liggen bijvoorbeeld nog genoeg in het opbouwen van samenwerkingsverbanden tussen de verschillende agrarische erfgoedcollecties. Dat kan gebeuren op het vlak van expertise-uitwisseling, eventuele ruil van collectiestukken of de overdracht van onderzoek. In feite moeten we aldus komen tot een uitwisseling van knowhow waar er plaats is voor iedere specifieke collectie, maar wel met een gemeenschappelijk profiel naar het publiek en de overheid.

Tegelijk kan onder projectvorm verder en diepgaander werk worden gemaakt van de inventarisatie van het agrarisch erfgoed. De ontwikkeling van een algemeen beleidsplan kan bv. een theoretisch kader rondom dagelijkse praktijk bieden. Op die manier wordt als het ware een standaard vastgelegd voor al wie met agrarisch erfgoed bezig is. Maar evengoed kan een project resulteren in de publicatie van een aantrekkelijke agrarische erfgoedgids. Het moet de sector toelaten om een groter publiek te bereiken en tegelijk de professionele sector informeren.

Primair is alleszins de voortzetting in de richting van een verfijnde, objectgerichte beschrijving. Allicht is hiervoor een grootschalig, langdurig onderzoeksproject vereist. Op die manier kan ook een zogeheten referentie- of holotypecollectie vast worden gelegd die op basis van een representatieve selectie – verspreid over diverse collecties – is samengesteld. Een uitgebreide contextuele beschrijving van specifiek die stukken met gebruik van de hedendaagse informaticatoepassingen (hiervoor verwijzen we graag naar het project van Jo Bekaert van het CAG die een interface voor collectie-inventarisatie heeft uitgewerkt) is dan onontbeerlijk.

Besluit

Heterogeen agrarisch erfgoedveld

Als er één conclusie mag worden getrokken na één jaar onderzoek naar het agrarisch erfgoed, dan is het wel dat de typische agrarische collectie niet bestaat. Integendeel betreft het een zeer heterogeen veld – verspreid over heel Vlaanderen – waarin op velerlei manieren aan collectievorming wordt gedaan.

Onder de 75 collecties die in het kader van dit project werden onderzocht, bestaan vele verschillen. Sommige hebben een privé-persoon als eigenaar en zijn dan ook een éénmansoperatie. Andere zijn dan weer eigendom van een vereniging of van een gemeentelijke dan wel provinciale overheid. Soms betreft het zeer kleine collecties in volume, over het algemeen tellen de agrarische erfgoedcollecties evenwel behoorlijk wat stukken. Enerzijds durven het themacollecties te zijn die op een zeer beperkt item focussen. Anderzijds zijn het typisch generalistische verzamelingen die naar een globaal – meestal regiogebonden – landbouwbeeld streven. Nog al te vaak is het vrij pover gesteld met de huisvesting, wat dan weer gevolgen heeft voor bewaring en inventarisatiemogelijkheden. Daarentegen zijn er flink wat collecties zonder meer prachtig gehuisvest, gefinancierd door de lokale overheid of evengoed door een privé-verzamelaar. De dynamiek die de eigenaar of de beheerder van de collectie op het vlak van publiekswerking, inventarisatie of conservering tentoonspreidt, verschilt eveneens zonder dat daar een algemene lijn in valt te ontwaren. In vele gevallen is het bovendien de gemeente die mee de kar trekt en rond de agrarische collectie een echte museumwerking uitbouwt. Langs de andere kant durft de desinteresse of zelfs tegenwerking van de lokale overheid een meer dan remmende factor te zijn.

Relatief beperkte focus

Het soort collectie mag dan misschien wel enorm variëren, grotere uniformiteit bestaat er in de inhoudelijke focus. Het gros van de collecties bevat immers werktuigen en machines uit de periode 1900 tot 1960. De verklaring ligt voor de hand: de meeste relicten zijn bewaard en bovendien nog actief uit de eerste hand te verkrijgen van de originele eigenaars of gebruikers. Indien men teruggaat tot voor 1900 wordt dit al moeilijker. Omdat precies de periode 1900-1960 is oververtegenwoordigd, komt in feite ook het gemengde, kleinschalige landbouwbedrijf – dat toen dominant was – te veel aan bod. Dit wordt evenwel ondervangen door de themacollecties die één specifiek aspect centraal plaatsen.

De periode na 1960 past dan weer minder in het vaak nostalgische opzet om de 'oude' landbouw te tonen en te verzamelen. Bovendien zijn die overwegend gemechaniseerde tuigen vaak groot in omvang en behoorlijk duur in aanschaf wat dan weer de financiële draagkracht van de meeste instellingen te boven gaat. Binnen die chronologische focus blijkt uit de grafieken overduidelijk dat behalve werktuigen of machines die voor meerdere doeleinden konden worden gebruikt, vooral deze voor de graanoogst, de verwerking van graan en boter en paardengetuig bewaard zijn gebleven. In feite zou hier diepgaander onderzoek naar moeten worden

verricht om een sluitende verklaring te vinden. Wellicht speelde het belang dat werd gehecht aan deze teelten of bewerkingen mee een rol.

In hoeverre de agrarische collecties de evolutie in de landbouw en voedselverwerking hebben gevolgd, is ten dele eenduidig te antwoorden. Sommige krachtlijnen zijn duidelijk te onderscheiden, andere minder. De toenemende mechanisering is bv. een element dat zeer duidelijk aan bod komt, over de verschillende sectoren heen. De vermindering van de voedselverwerkende activiteiten op de boerderij zelf na de Tweede Wereldoorlog heeft logischerwijze minder bewaarde werktuigen en machines tot gevolg. De opkomst van tuinbouw, veeteelt, fruitteelt en sierteelt na de crisis in 1880 uit zich inderdaad in een bredere focus. Vooral vanaf het interbellum steekt die diversiteit de kop op. Minder duidelijk zijn de regionale verschillen die zich niet altijd in de collecties weerspiegelen. Ofwel legt de eigenaar geen geografische grenzen op ofwel is de ontwikkeling van de collectie eerder toevallig en minder gestuurd gebeurd. De kleinere regionale collecties of de themacollecties zijn meestal wel meer een exponent van de lokale landbouw.

Niet toevallig zijn in het laatste decennium enkele collecties ontstaan die zich richten op het levend erfgoed. Iets atypisch hebben zij hun weg moeten zoeken in het agrarisch erfgoedveld, maar gezien de evolutie van de projecten lijkt dit meer dan goed te zitten. Anders is het gesteld met het immateriële erfgoed waar slechts karige informatie over bestaat. Zelden wordt dit ingepast in een agrarische erfgoedcollectie.

De hoogste tijd?

Het agrarisch erfgoed mag dan wel relatief goed in volume zijn bewaard, de contextuele en technische kennis ervan verdwijnt schrikbarend snel. Omdat hoe langer hoe minder mensen persoonlijk betrokken zijn bij de landbouw zal dit probleem in de toekomst nog toenemen. Maar eerst is het zaak de functionele kennis van de nog levende oudere generatie aan te spreken en te valoriseren. In feite behoort dit tot de basiswerking van elke collectie, instelling of museum. Hier dient echter nog een lange weg te worden afgelegd. De toegenomen informaticamogelijkheden kunnen hier natuurlijk een grote stimulerende rol spelen.

Een ander aspect dat de hoogste prioriteit verdient is de manier waarop de werktuigen en machines zijn bewaard. Nogal wat locaties zijn absoluut niet geschikt voor bewaring op lange termijn. Vochtproblemen, grote temperatuurverschillen, open gaanderijen of loodsen zijn niet bepaald ideale omstandigheden. Plaatsgebrek noopt de eigenaars en instelling bovendien tot het werkelijk opstapelen van de collectie. De geringe financiële mogelijkheden laten evenwel weinig verbetering toe op dit vlak.

Maar niet alleen de huisvesting geeft aanleiding tot bezorgdheid, nog moeilijker ligt de conservering van het erfgoed op zich. Houtworm, roestvorming, slijtage, verrotting zijn evenzovele bedreigingen waar men mee wordt geconfronteerd. Inspanningen worden zeker geleverd om de aftakeling tegen te gaan. Indien men nog een stap verder gaat, gebeurt de 'restauratie' – met alle goede bedoelingen en met de nodige financiële offers – vaak zonder voldoende gedocumenteerd en gecontextualiseerd te zijn. Soms staan schrijnende voorbeelden van overijverige restauratievlucht hand in hand met pareltjes van conservatieve deskundigheid. Het geeft maar aan dat op dit vlak nog een hele weg valt af te leggen.

Beperkte bibliografie

1. Literatuur

Capenberghs J. red., *Visies op erfgoed in Vlaanderen en Europa*. Antwerpen, 2003.

David J. en Wienen M., *Repertorium van de technische en wetenschappelijke collecties in de Vlaamse en Brusselse musea*. Grimbergen, 1999.

David J., *Het dorsen, van aar tot korrel*. Grimbergen, 1983.

David J., *Het handgereedschap op de hoeve: technische documentatie voor 1860 verschenen*. Leuven, 1975.

David J., *L'outillage manuel de la ferme: essai de terminologie*. Leuven, 1971.

Devliegheer L., *Landelijk en ambachtelijk leven. Provinciaal Museum Bulskampveld Beernem*. Brugge, 1998.

Dujardin P., Lapaert M. en Lauwers W., *Studie landbouwmaterieel in het Kortrijkse*. Kortrijk, 1989.

Eloy A., *Oud landbouwgereedschap*. Gent, 1983.

Eloy A., *Technische collecties. Beheer, conservatie en restauratie van museale collecties*. Brugge, 2000.

Jordaens L., *Het Karrenmuseum. Een wandeling door mijn dorp*. Essen, 2001.

Lepiae E., *Histoire des machines agricoles et de leur construction en Belgique*. Brussel, 1925.

Meert H., *Wie construeert het nieuwe Vlaamse consumptieplatteland?*, in: *Ruimte en planning: tijdschrift voor ruimtelijke planning, stedenbouw en huisvesting*, jg. 23 (2003), nr. 2, 80-86.

Rooijackers G., *Mensen en dingen. Materiële cultuur*, in: Dekker T. red., *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, 2000, 110-172.

Rooijackers G. en van de Weijer R., *'Ze komen mij bezichtigen'. De musealisering van het platteland*, in: Rooijackers G. e.a., *De musealisering van het platteland. De historie van een Brabants boerenhuis*. Nijmegen, 2002, 9-34.

Segers Y., *De relevantie van het verleden. Historici en duurzame landbouw: een tandem voor de toekomst?*, in: Nevens F. en Desein J., *Duurzame landbouw vanuit markante invalshoeken*. Leuven, 2005.

Segers Y. en Van Molle L. red., *Leven van het land. Boeren in België 1750-2000*. Leuven, 2004.

Sparreboom J., *Verslag van AGRIS, een samenwerkingsproject van acht musea die gezamenlijk hun collectie landbouwwerktuigen registreren*. Hoorn, 1999.

Van Leuven E. red., *Oude tuinbouwvoorwerpen uit de Mechelse groentestreek 1900-1970*. Sint-Katelijne-Waver, 1995.

Van Mol J.J., *Le paysan et la machine. Innovations techniques en agriculture en Belgique aux 19e et 20e siècles*. Treignes, 1998.

2. Andere

www.hetvirtueleland.be

www.mot.be/IDDOC

Bijlagen

- **Bevragingsformulier bezochte agrarische collecties**
- **Adressenlijst bezochte instellingen en personen met een agrarische hoofd- of deelcollectie**

Provincie Antwerpen

Poldermuseum Lillo-Fort	Tolhuisstraat 10-16	2040	Lillo	03 569 90 10
Heemmuseum De Kaeck	Heropening voorzien 11/2005 in Fort II	2160	Wommelgem	
Levend landbouwmuseum	p.a. Frans d'Haeyere, Galgeveld 15	2200	Noorderwijk	014 21 45 09
Heemkundig Museum Die Swane	Kerkplein 24	2220	Heist-op-den-Berg	
Landbouwcollectie Wuyts	p.a. Jos Wuyts, Broekmansstraat 38	2221	Booischoot	015 22 13 87
De Zuiderkempen	Sint-Michielsstraat 2	2260	Westerlo	014 23 44 87
Heemkundig Museum Rijkvorsel	Molenstraat 5	2310	Rijkvorsel	03 314 57 28
Heemkundig museum Tempelhof	Bisschopslaan 1	2340	Beerse	014 61 12 86
Landbouwverzameling Jessehof	p.a. Jos Lenaerts, Zilverreind 62	2340	Vlimmeren	03 312 14 49
Heemkundig Museum Nicolaüs Poppelius	Torenstraat 12	2381	Weelde	014 65 69 93
Museum Vergane Glorie	Turnhoutseweg 10a	2387	Baarle-Hertog	014 69 91 76
Heemerf De Waaiberg	Waaiberg 1	2460	Kasterlee	014 85 99 15 (VVV)
Heemusea Den Aker en De Roskam	Ijzerenwegstraat 66	2547	Lint	03 455 04 90
Gemeentelijk Museum Duffel	Rietlei 103	2570	Duffel	015 30 72 11
Het Molenijzer	Heuvelstraat 41 B	2580	Putte	015 75 47 15
Heemmuseum Bystervelt	Peperstraat 48	2627	Schelle	03 887 00 99
Midzeelhoefe	Midzelen 25a	2860	Sint-Katelijne-Waver	015 31 50 55
Ons Klein-Brabants boeren erf	Nattenhaesdonkstraat 13	2880	Hingene	03 889 18 47
Karrenmuseum	Moerkantsebaan 48	2910	Essen	03 667 73 90
Bijenteeltmuseum	Putsesteenweg 131	2920	Kalmthout	03 666 61 01
Kempisch Museum	Mudaeusstraat 2	2960	Brecht	03 313 97 79
De Drie Rozen	Kerkstraat 41	2970	' s Gravenwezel	03 658 90 34

Provincie Limburg

Openluchtmuseum Bokrijk	Bokrijklaan	3600	Genk	011 26 53 00
Museum Oude Tractoren	Hoogstraat 277	3668	Niel-bij-As	089 35 48 26
Museum ' t Karrewiel	Gestelstraat 79	3670	Meeuwen	011 79 28 83
De Lieteberg	Zuurbroekstraat 16	3690	Zutendaal	089 62 94 53
Nationale Boomgaardenstichting	Kersendaal 1	3724	Vliermaal	012 39 11 88
Stedelijk Museum-Hoevermuseum	Diesterstraat 1	3800	Sint-Truiden	011 70 18 18 (VVV)
Fruitsrekmuseum	Colenstraat 1	3840	Borgloon	012 74 72 44
Levende Molens	Breugelweg	3900	Overpelt	011 64 23 61
Museum Dulle Griet	Kloosterstraat	3990	Peer	011 61 16 02

Provincie Oost-Vlaanderen

Collectie sierteeltgerei Destelbergen	Belgiëlaan 31	9070	Destelbergen	09 228 33 80
Heemkundig museum Nieuwkerken 200/700	Gijsselstraat 110	9100	Nieuwkerken-Waas	
Landbouwmuseum Liefkenshoek	Fort Liefkenshoek	9120	Beveren	03 774 11 90
Museum De Schuur	Lange Gaanweg 22	9150	Bazel	09 342 42 42
Levend Erfgoedpark	Provinciaal Domein Puyenbroeck	9185	Wachtebeke	03 779 77 26
Landbouwmuseum Stekene	Heistraat 19	9190	Stekene	09 366 07 33
Heemkundig Museum Wetteren	Gemeentehuis Markt 1	9230	Wetteren	053 63 00 33
Nostalgie Boerenattributen	Akkerstraat 12	9420	Erpe-Mere	053 63 20 52
Poelietjeshof	Stokt 87	9420	Burst	09 364 65 00
Museum voor Folklore	Grotenbergstraat 162	9620	Zottegem	09 371 83 39
Streekmuseum Rietgaverstede	Camille Van der Cruyssenstraat 60	9850	Nevele	09 377 04 22
Bardelaere Museum	Ledestraat 42	9971	Lembeke	050 71 34 34
Landbouwmuseum	Donkstraat 59	9990	Maldegem	050 71 68 52
Stoomcentrum vzw	Stationsplein 8	9990	Maldegem	

Provincie Vlaams-Brabant

Zuidwestbrabants Museum	Kardinaal Cardijnstraat 7	1500	Halle	02 356 34 15
Museum van het Belgisch Trekpaard	Oudstrijdersplein 9	1570	Vollezele	
Museumtuin van Gaasbeek	Kasteelstraat 40	1750	Gaasbeek	016 21 12 20
Van Reepinghens Huizeke	Gotingenstraat 31	1755	Kester	054 58 91 67 (VVV)
Museum voor de Oudere Technieken	Guldendal 20	1850	Grimbergen	02 270 81 11
Witloofmuseum	Leuvensesteenweg 22	1910	Kampenhout	016 22 33 80
Heemkundig Museum De Veste	Kleine Kerkstraat 13	1932	Sint-Stevens-Woluwe	02 720 18 56
Druivenmuseum	Justus Lipsiusplein 9	3090	Overijse	02 785 33 75
De Botermolen	Haachtsebaan 85A	3140	Keerbergen	016 60 29 14
Suikermuseum	Grote Markt 3	3300	Tienen	016 80 56 66
Museum ' t Nieuwhuys	p.a. Irène Bouthé, Doornestraat 1	3320	Hoegaarden	
Heemkundig Hagelands Museum	Oude Pastoriestraat 22	3390	Tielt-Winge	016 63 38 48
Provinciaal Molenmuseum Rufferdinge	Molenberg 2	3400	Landen	011 88 34 68
Streekmuseum De Reinvoart	Hagelandstraat 1	3545	Loksbergen	013 44 23 33

Provincie West-Vlaanderen

Landbouwcollectie Lapscheure Zuivelmuseum Nationaal Vlas-, Kant- en Linnenmuseum	p.a. Van de Sompele W., Sint-Pietersdijk 1 Brugsesteenweg 68 E. Sabbelaan 4	8340 8370 8500	Lapscheure Blankenberge Kortrijk	050 50 02 40 050 41 18 75 056 21 01 38
Landbouwmuseum Leiedal	Kruiskouter 50-54	8501	Bissegem	056 35 36 77
Hoevermuseum 't Kapelreigoed Bakkerijmuseum Walter Plaetinck Ambachtenmuseum 't Krekelhof Fransmansmuseum Openluchtmuseum Bachten de Kupe Provinciaal Museum Bulskampveld Stadsmuseum - collectie Jodoigne Landbouwcollectie Torhout Collectie Patrick Trio Nationaal Tabaksmuseum Gemeentelijk Landbouwmuseum Nationaal Hopmuseum	Kapelaniestraat 8 Zuidgasthuishoeve v.z.w. - Albert I Laan 2 Koninklijke Baan 237 Sint- Maartensplein 19 Sint-Mildredaplein Kasteel Lippensgoed-Bulskampveld Polenplein 15 p.a. Ivan Cool, Ernest Claeslaan 6 p.a. Patrick Trio, Ernest Claeslaan 46 Koestraat 63 Reningelststraat 11 Gasthuisstraat 71	8560 8630 8670 8680 8690 8730 8800 8820 8820 8940 8950 8970	Moorsele Veurne Koksijde Koekelare Alveringem Beernem Roeselare Torhout Torhout Wervik Kemmel Poperinge	056 41 28 02 058 31 38 97 058 51 23 32 051 58 92 01 58 29 80 90 050 78 91 76 051 26 87 45 050 21 60 18 0477 59 30 49 056 31 49 29 057 45 04 55 057 34 66 76